Brahcan

ERZİNCAN

Tarihî, Coğrafî, içtimaî, Etnoğrafî, idarî, ihsaî tetkikat tecrübesi

Doğdu encam şu esercik gilki aczimden sakat
Bir zaman ettim bu şehre hizmeti candan fakat.

Ali Kemali
Erzincan Valisi

Resimli Ay Matbaası T. L. Şirketi
1932

BİR KAÇ SÖZ

Erzincan'a, bin bir tarih girdabının çarpıştığı bu kadim Türk beldesine geldiğim vakit edebî, iktisadî, coğrafî, idarî etnoğrafî, içtimaî bütün inkilâbatile bir tarihçesini yazmak hatırımdan bile geçmemişti. 930 senesi sonbaharının heyecan veren hadisesi de geçtikten ve artık, nisbetle, huzur ve sükûn hasıl olduktan sonra muhtelif milletlerin bezmü rezmine zemin olmuş olan bu şehri ve etrafını tetkik ve tetebbü için bir ihtiyaç duydum; ve itiraf ederim, kat'edilecek yolun müşkülâtını düşünmeksizin, tetkikata giriştim.

Önümde her tarafı karanlık, derin ve geniş bir saha vardı. Bunu ne ile ve önce nereden başlayarak tenvir etmek lâzım

gelir? Bunu da bilmeksizin gelişi güzel çalışmağa başladım. En kuvvetli rehber (Erzincan) kelimesi oldu. Nezdimde ve Erzincanın en büyüğünden en vazi kişisine varıncaya kadar, herkeste mevcut kitaplarda hep bu kelimeyi aradım ve arattırdım. Bir taraftan da dahilde, hariçte birçok ilim ve alâka erbabile muhabere ediyordum.

Bazan hafif bir ümit lem'ası peyda oluyor, bir hakikat ele geçiverecek zannediliyordu. Muhabere ettiğim zevattan mektup geldikçe, en ehemmiyetsiz bir hadiseye ait mehaz ve membalar hakkında malûmat aldıkça kâh sevinç, kâh elem duyuyor, bazan yeis ve nevmidi ile karşılaşarak teşebbüsten vazgeçmek istiyordum. Çünki Erzincanın bütün resmî ve hususî kütüphanelerindeki yazma, basma bütün eserleri Ruslar yağma etmişlerdi. Menkuşatı, mahkûkâtı Ermeniler kırmışlar, resmî vesikaların hepsini ihrak ve imha eylemişlerdi. Şimdi birçok ahval ve hadisat hakkında ya hiç mehaz yoktu, yahut öbek öbek membalar var ise de benden çok uzak bir muhitte, yetişilemiyecek yerlerde ve para ile de alınamıyacak nedret ve kıymette idi. Kimin muaveneti talep olunabilirdi? Herkes işinde, vazifesinde ve zamanını kendine hasru tahsisetmek mecburiyetinde idi. Bu hal ve vaziyet karşısında tarih yazılabilir miydi?

Bununla beraber önüme çıkan müşküllerin hiç birisi azmimi kırmadı, bilâkis müşkülâtın birini yendikçe diğerlerine de galebe için mukavemet olunamaz bir arzu duyuyordum. Diğer taraftan çok uzun bir Türk varlığının, çok parlak bir Türk medeniyet ve hakimiyetinin sahai tecellisi olan bu güzel yerleri kendilerine nisbet için, Ermenilerin hem de akla hayret verecek bir taassupla, yüzlerce kitaplar yazmış olduklarını öğrenmiştim.

Buna mukabil dilimizde böyle hiç bir eser bulunmadığını, şaşaalı ve mefharetengiz bir medeniyet ve hakimiyetin eserleri zamanın pek acul ve mütevali darbeleri, nisyanının pek cehul ve müstevli dalgalarile harap ve türap olduğunu gördükçe gayretim artıyordu. Velev ki muhtasar, nakıs, hatalı ve kifayetsiz olsun birşey yazmalı. Geleceğin şüphesiz, milliyeti daha iyi duyacak ve anlıyacak nesillerine az, çok bir mevzu vermeli; dehrin tahripkâr tesirinden kurtulabilen eserleri toplayup yarının

tetebbüatım kolaylaştıracak millî servet ve kudreti, atilere nakledebilecek bir hale koymalı... diyordum. Muhabirlerimin bazıları da çok taltifkârane sözlerle, teşvik ediyorlardı.

Bunun için vakit ve fırsat buldukça resmî dosyaları okumağa, memleketi dolaşıp görmeğe, mezarlıkları gezerek saatlarca taşlar üzerinde düşünmeğe, harabelerde, viranelerde uğraşmağa başladım. Genç, ihtiyar herkesten malûmat toplamaktan, mühim veya adî her kitabı okumaktan, derme çatma da olsa menkulâtın cümlesini dinleyip yoklamaktan, irşat ve muavenet ümidettiğim zatlara müracaat eylemekten bir an fariğ olmadım...

En ziyade dikkat ettiğim nokta, hakikatı bulmak ve doğru yazmaktı. Milâttan evvelki zamanlar için bunun ne dereceye kadar kabil olabileceğini izah etmek lüzumsuzdur; fakat müteakip devirler için de öyle müşkülât vardı ki, bunlara iktiham olunamaz imkânsızlıklar denilse mubalâğa edilmiş olmazdı. Binaenaleyh eseri meydana getirmek için ne emekler sarfetmek, ne zahmet ve meşakkatler çekmek icabetmiş olduğu pek kolay anlaşılır.

Eser demeğe kadar cür'et ettiğim bu risale, dokuz ayda vücut buldu. Bir hikâye yazmak için de bu kadar zaman sarfolunur! Onun için, tabiî, natamamdır ve noksan ve hatası da çoktur. Fakat dediğim gibi, zaman ve nisyanın mahvedici tesirleri altında zayi olmuş bir fahrü mübahat destanını, büsbütün kayıp olmaktan ve tamamile unutulmaktan kurtarmak arzusu, ve kim bilir, belki bir daha uğraşmak mümkün olmaz korkusu isticale saik olmuştur.

Tetebbüatım esnasında, birçok zevat ile beraber, sây ve teşebbüsümden ziyadesile mütehassis ve Erzincana müteallik hususatta çok mütecessis olan müftii fazıl Sadık efendinin yardımına ve üstadı muhterem Ahmet Tevhit beyefendinin hassaten irşat, tenvir ve muavenetlerine mazhar oldum. Kendilerine ve suallerime cevap vermek lûtfunda bulunmuş olan diğer zatların hepsine alenen teşekkür etmek vazifemdir. Bunu ifa ile iftihar ediyorum.

*
* *

Yokluk içinde bir varlık meydana getirmek kabilinden sayılabilecek olan bu kitabı yazarken, müracaat ettiğim mehazları

not suretile gösterdim. Fotoğraflarını dercettiğim âsar ve abidat hakkında da fazla malûmat veremeyişim, kitabın bu suretle büyüyecek hacminin istilzam edeceği anlaşılan masrafı iktisat mecburiyetinden dir.

Ben bu yolda ilk hatveyi attım. Vatanın bundan sonra yetişecek güzideleri bu isri takip ve bu eseri ikmal ederlerse, ruhum toprak altında artık beyazlaşmış kemiklerimin bir raşei tefehhurle birbirine çarptığını duyacaktır. Bu da benim için büyük ve kâfi bir mükâfattır.

15 Ağustos 1931

Ali Kemali
Erzincan Valisi

Birinci Kısım

"Bir yerin tarihini yazmak onu fethetmekten müşküldür"

Birinci Bap

1 — Milâttan evvel

Ayas limanından **Erzurum** ovalarına, **Sivas** yaylâsından, **Malatya** ve **Harput**tan **İran** hudutlarına hareket eden kârvanlar nihayet uzun ve korkunç iki boğaza dayanıyorlardı: birinciler **Çardaklı** ikinciler **Kemah** geçitlerini, bir sürü zillerin çıkardığı ince ve kalın seslerden mürekkep iptidaî ve garip musikinin muttarit ahengine kendi gür ve sert seslerini katarak - mütereddit, düşünceli fakat daima müteyakkız - geçtikten sonra geniş bir ovaya iniyorlardı.

Cenuptan **Munzur** silsilesile ve çok dolambaçlı **Karasu** garbî **Fırat** ile, şimalden **Mürit** dağları, **Keşiş** dağları, **Sipikör** dağı, **Akdağ** denilen ve bazan ayrılan, bazan bir silsile halinde birleşen dağlarla; garptan **Karadağ, Çimendağ** cibalile ihata edilmiş; şarka yalınız **Sansa** namile anılan imtidatlı ve heybetli boğazla açılmış olan bu geniş ova **Erzincan** ovasıydi.

Erzincan ovası şimalden cenuba 10 - 15, garptan şarka 45 kilometro imtidadında, gözü yoracak kadar uzun bir araziden ibaretti. Yüksek ve çıplak dağlarla üç derbendin arasında kalan rengârenk çiçeklerle bezenmiş bu vasî ziraat yeri, galiba tabiatın füyuzatından da çok müstefit olduğu için, hemen bütün milletlerin matmahı nazarı olmuştur.

İptida kablelmilât zamanların müphemiyetleri içinde, **Sümmer-Akad** imparatorluğu ismini alan bir **Türk** hükûmetinin hududu

dahilinde görülmektedir. [1] **Sargon** isminde bir serkerde tarafından (Kablelmilât: 2750) tesis edilmiş olan bu imparatorluk **Basra** körfezinden **Akdenize** kadar uzanıyor [2] ve **Erzincan** da bu fesih kıt'ada bulunuyordu.

Sümmer - Akad imparatorluğunun merkezi medeniyeti **Elcezire** havalisi olduğu için, **Erzincan** ovası yalnız cesim koyun ve sığır sürülerini beslemeğe yaramış ve mütevali muharebelere sahne olmuştur.

Ezcümle cengâver bir millet olan, fakat ırk ve lisanları malûm bulunmıyan **Elâmlı** - *Elamites* ler ile, garpten gelerek **Sümmer - Akad** imparatorluğunu tazyik eden ve **Hamurabi** - *Hammurabi* zamanında **Mezopotamya**ya hakim olan **Amori** - *Amorites* ler birbirile bu ovada çarpışmışlar.

Asur hükümdarlarından birinci **Tiğlât Falasar** Fırat nehrinin garbında kâin **Komojen** taraflarını zaptettikten bir sene sonra -maiyeti askerlerinden bir kısmı **Zabı ülya** nehrini geçerek Kürdistan içlerine muvaffakıyetli akınlar icra ederken - **Nayrı** yani (Ermenistan havalisi) ne dahil olmuş [3] tabiatile **Erzincanı** da zaptetmiştir. O tarihte **Erzincana** Ermeniler hakim idiler.

Filvaki yedinci asrın sonuna doğru **Firicya** dan [4] çıkmış olan Ermeniler evvelâ ilk vatanları civarındaki eyaletlerde sakin idiler; sonra yavaş yavaş **Kızılırmak** kıyılarına doğru ilerlediler. **Heredot** zamanında **Fırat** ın şarkında kâin olan ve Romalı coğrafiyun tarafından **Küçük Ermenistan** namı verilen araziyi Malatya ve Kemahtan geçerek [5] işgal ve kendi başlarına bir satraplık teşkil ediyorlardı. Yunan muharebelerini takip eden karışıklıklardan sonra vaziyet yine değişti. Gitgide şarka doğru ilerliyerek **Küçük Asya** ile **Hazer denizi** arasında yükselen dağlık yerleri istilâ ettiler, **Araks** vadilerine indiler [6]. Bu seyrü

---

[1] Sandalgıyan: Ermenistan Tarihi. C: 1, S: 130
[2] Cihan tarihinin umumî hatları, cilt 1, S: 136.
[3] — Tarihi umumî, Ahmet Refik, cilt: 1, S: 180
[4] — Αρμένιου τὸ γένος εκ Φρίγιας καὶ τῆ φωνῆ πολλὰ φριγίξούσι
(Herodot)
[5] — Turunbiz, S: 758
[6] — Maspero: Şark akvamının kadim tarihi, S: 765

Erzincanın Umumî manzarası

güzer esnasında tabiatile **Erzincana** hakim olmuşlardır. [1] **Tiğlat Falasardan** sonra gelen Asur hükümdarları Fırat nehrini muhtelif noktalardan geçerek, kâh **(Kargamiş-Carablus)** istikametile Suriye havalisine taarruz, kâh garba teveccüh etmişlerdir. **İkinci Selmanın** Asuriye hükûmetinin hududunu Fıratın garbında kâin **Meliten** civarına kadar tevsi etmiş ve üçüncü Tiğlât Falasar **Kapadokya**ya kadar her yeri zapteylemiştir,.. Bundan sonra **Babil** de neşet eden **Sargon** sülâlesinden bu namda bir hükûmdar, **Mısır** hükûmdarı **Şabaka** yı mağlup ettikten

[1] — Ermeniler milâttan altı asır evvel Anadoluya muhacır olarak gelmişlerdir. Asırlarca İranilelrin idaresi altında kalmışlar ve dördüncü asra doğru bir kabile hükûmeti tesisine muvaffak olmuşlarsa da, çok devam etmemiştir. Büyük tarihi umumî de bunu böylece kaydeder. Diğer taraftan Ermeni tarihleri de hükûmetlerini kablelmilât 328 tarihinde teşkil ettiklerini yazarlar. Eğer bunlar hakikat olarak kabul ediliyorsa milâttan evvel 859-626 tarihine ve daha sonralara ait vekayi ile ermenilerin bir münasebeti olmamak lâzım gelir. O tarihlerde bu mıntakada birt tek ermeni yok iken memleket «Ermenistan» adıyle zikredilmekte ve Orarto hükûmdarlarına - ki türk ittihadına çalışan Hati kralları idiler- Ermenistan hükûmdarı denilmektedir.

Hayk ve Armenler faslı da tabiatile Ermeni tarihlerinden alınmıştır. Ermeniler kablelmilât altıncı asırdan sonra buralara geldikleri halde eski Orarto

sonra şimale, Ermenistan içlerine sefer ederek buraları ziri inkiyade almış, oğlu **Senahrip** de Kürdistanı, Asuriyenin bir vilâyeti haline getirmiştir.

Asuriler ve **Geldaniler** hemen bütün zamanlarını **Babil** ve **Ninva** nın tahkim ve imarına ve **Mezepotamya** da mabetler, saraylar, bentler ve setler yapmağa, kanallar açmağa hasretmişlerdir. Muhitlerine daha yakın ve daha münasebettar gördükleri Suriyenin zaptı için **Fırat** ın cenubunda muharebelerle meşgul oldukları için, **Karasu** havzasını senelerce ihmal eylemişlerdi.

Asarhadon ve **Asur Banapal** zamanlarında ta **Toros** silsilesine kadar tevsi etmiş oldukları Asur hudutlarını tarsin ve takviye etmeği düşünmemişler. *"Ninvanın muhteşem saraylarında Fırat suların sükûnü leyâl içinde akseden feşafişi samianüvazı karşısında zevk ve safa ile"* vakit geçirmişler mevcudiyetlerine düşman olan Ermenilerle de sulhü müsalemet üzere yaşamağı tercih eylemişlerdi.

* * *

Erzincanın **Hitit** ler tarafından da zaptedilmiş olduğu rivayet olunmaktadır. Tarihi o derece malûm olmıyan, **Turan** akvamından oldukları nihayet kabul edilen, kendilerine mahsus bir medeniyet

---

halkile birleşmiş olduklarını ve Haldilerin mabudu olan (Haldi-Hani) nin «Habık» olduğunu iddia ediyorlar. Ermenilerin Haldilerle - Haltılarla kazanda bile kaynamadıklarına tarih şahittir. Yalnız şuna dikkat etmelidir ki ermeniler Türk tarihini Türklerden daha iyi öğrenmişler ve siyaseten kürtleri temsil etmek için o tarihten istifade ederek kalplerini teshir etmeği düşünmüşlerdir.

(Van tarihi: S: 20)

Anadolu tarihin ilk devirlerinden beri Türktür.

Avrupanın maruf iki müverrihi, (Maspero) ve (Demorgan) Anadolunun kadim ahalisinin Turanlı olduklarını kaydederek (Demorgan) «Kafkasya ve Anadoluda ilmî heyet» nam eserinde «Anadolu ve Kafkasyanın ahalii asliye ve kadimesinin on bin seneden beri Turanlı olduğu söyleniyorsa da, bu hakikat hiç olmazsa, vukuatı âlemi tarihin kaytedebildiği milâttan dört bin yıl evvelinden beri böyledir» diyor.

Şu hale göre Anadoluda en eski zamanlardan beri Turanlı bir millet vardır. Bir çok hanedan, o milleti muhtelif hükûmetler altında idare etmiştir. Bu şekilde binlerce senelerden beri Anadoluda yaşayan Turanîler bazan pek galip yaşamışlar ve etrafa taşmışlar, bazan da sağdan soldan hücum eden kuvvetli düşmanların ve dahildeki nifakın tesirile zaif düşmüşlerdir.

(Pontos meselesi: S: 10)

Erzincanın Umumî manzarası.

kurmuş olan **Hiti** veya **Hitit**ler, **Halyas** - *Kızılırmak* ile **Fırat** nehri arasındaki havalide otururlardı. Bu kavmin birinci **Tiğlât Falasar** ile muharebe etmiş ve **Asur Banapal** zamanında (626-668) Fırat nehrinin şark sahilinde ufak bir hükûmet halinde kalmış olduğu malûmdur. Lâkin **Komojen** hudutlarını geçtiklerine, şarka doğru yürüdüklerine dair bir kayda tesadüf olunamamıştır. Yalnız **(Cihan tarihinin umumî hatları)** adlı eserde (1) Asyada ilk imparatorlukları gösterir bir zaman diyagramı vardır, bunda **Ninva** nın "1450„ tarihinde Hititler tarafından zaptedilmiş olduğu yazılıdır. Fakat **Hitit**ler nereden, ne suretle geçip **Ninva** ya gitmişler, kimlerle muharebe etmişler? Buna dair hiç bir kayt yoktur.

Hiç bir tarafta hafriyat yapılmamış, ziri zemin araştırılmamış, mazi lâyikıyle tenvir edilmemiş olduğu için **Hitit**lerin Çardaklı ve Kemah boğazlarını kat ile geniş ve mahsuldar ovaya inip inmedikleri bilinemez. Fakat Asurilerden sonra, garbî Ermenistanı ortadan kaldıran **İkinci Dikran** -Kablelmilât: 60- ile muharebe edip mağlup oldukları, bu suretle Dikranın **Kapadokya**ya kadar tevsii hudut eylemesine yol açtıkları şüphesizdir.

(1) «Cilt: 1, S: 138»

Maamafih ermeniler de hiç bir mevcudiyet eseri bırakmamışlardır. Geniş ve münbit ova yine cesim ağnam ve mevaşi sürülerine mer'a olmuş, etrafındaki dağlar yine, sert ve çıplak, kar yığını halinde kalmıştır.

Midyalılar bu yerlere sahip oldukları vakit, şüphesiz, hiç bir şey bulamamışlardı. **Midya**lıların ne zaman ve ne suretle tesisi hükûmet ettikleri malûm değildir. Yalnız en meşhur hükümdarları **Kiahsar**dı ki, (625 — 854), **Heredot**un rivayetine göre bir çok fütuhata nail olmuştur. **Kiahsar** Erzincan ovasından geçerek **Halyas** - *Kızılırmak* civarına kadar her yeri zaptetmiş ve nihayet karşısına çıkan **Lidya**lılarla, bu müthiş rakiplerle, beş sene muharebeden sonra, **Kızılırmak** hudut olmak üzere, sulh yapmıştılar.

Fakat Erzincanda **Midya**lıların hakimiyetini ifade eden hiç bir esere tesadüf olunamaz.

Bundan sonra İran hakimiyetini görüyoruz: **İran** hükümdarı **Keyhusrev** İranın hürriyetini istihsal için, Midyalılarla muharebe ettiği gibi, bunlara tabi akvamı ziri inkiyadına almış, bu meyanda Ermenistanı da zaptetmişti. Badehu **Lidya** kralı **Krezüs** ile muharebe ederek memalikini ta Adalar denizi sahiline kadar tevsi eylemiştir.

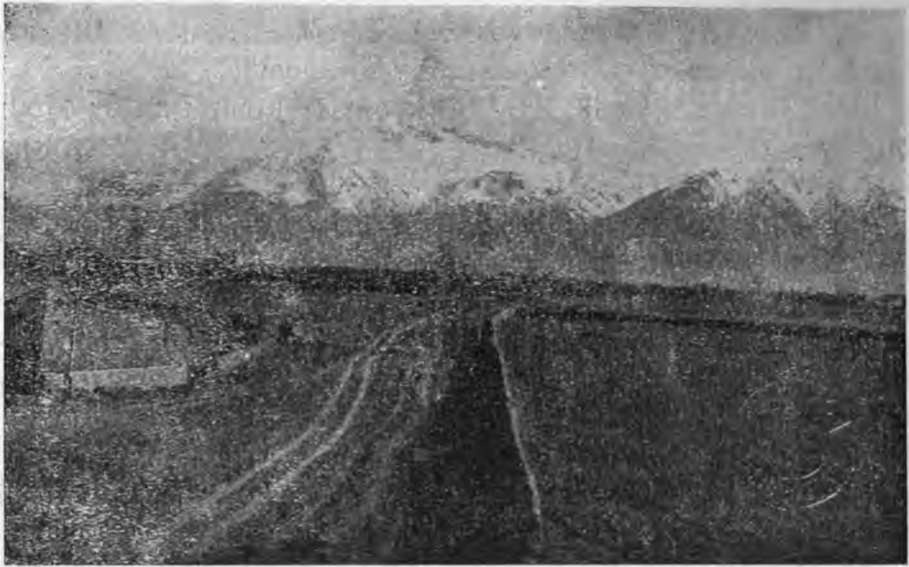
Bununla beraber *"İranileri muzaffer, Yahudileri halâs ve Yunanileri mağlup,,* eden bu hükümdarın da yirmi dokuz sene süren saltanatının ne bir izi, ne bir nişanesi yoktur. Nitekim *"cihangirane adımlarla garba doğru,,* ilerlemek için şimalı garbî istikametini intihap eden **Dara** dahi, buralarda bir iz bırakmamıştır. **Dara**nın teşkil ettiği imparatorluk "bütün Anadolu ile Suriyeyi yani eski Lidya ile Hitit imparatorluklarını ve Asur ile Babil imparatorluklarının mecmuunu ihtiva ediyordu,, [1] Acaba o zaman bu geniş ve mahsuldar ova üzerinde **Dara** bir satraplık teşkil etmemiş mi idi? Bunu, ancak istikbalde yapılacağına şüphe olmayan tetkikat meydana çıkaracaktır. Şimdi bütün bu ova, bütün bu sarp ve yüksek tepeler lâl ve sakittir.

*
* *

Dara ile büyük İskender arasında vukubulan muharebelerden sonra Ermenistan yine kendi kendini idareye başladıysa da, **İpsus**

---

[1] Cihan tarihinin umumî hatları, cilt: 2, S: 50

Erzincana Şimalden Bakış

muharebesinden sonra **Séleucides** lerin idaresi altına girdi. Bilâhara büyük **Antiyohos** tarafından vali nasp olunan **Artaksiyas**ın gösterdiği cür'et ve gayret üzerine istiklâlini ilân etti. O sırada **Zadriyades** namında bir valinin idaresi altında bulunan küçük Ermenistan da **Selüsid**lerin tabiiyetini kabul etmiş idise de, bu vali kıral unvanını haiz idi. Bu hal iki memleketi birbirinden ayırdı. Ayrılık hile ve desiselerle dolu birçok muharebelerin vukuuna sebebiyet verdi.

Sonra birinci **Mihridad** - *Mithridate* memalikini tevsi ve milâttan evvel 149 tarihinde tahtını kardeşi **Valarsağ** a terk ve küçük Ermenistan ile harbe girişerek bu kıtayı dahi zapteyledi. **Partların** medeniyeti o tarihte hayli müterakki idi. Ermeniler bundan müstefit oldular. Ay ve güneşe tapmak mezhebi de kendierine Partlardan intikâl etti.

Birinci **Ardaşes** kıral olunca **Pontos** hükümdarı büyük **Mihridad** ile ittifak ve kızını ona tezviç edip, **Pontos** kırallığı hesabına, **Ariyobarzan** ı **Kapadokya** dan tardeyledi. Sonra küçük Asyadan geçip Trakyaya ve Yunanistana kadar gitti. Oradan avdetinde tunçtan mamûl heykellerle, müzehhep bir istatü

getirdi. Bu istatüye **Anahit** - *Diyana* [1] ismi verilerek **Dikran** tarafından **Eriza** - *Erzincan* da bir yere konuldu. [2]

Bundan sonra (39-93) ikinci **Dikran** kıral olup **Pontos** kıralı **Mihridad** ile ittifak etti. Zaten onun kayınbiraderi idi. Kızı **Kleopatra**yı tezevvüç ederek damadı da oldu.

Birinci **Ardaşes** ile **Mihridad** arasında mün'akit muahedeye göre **Dikran**, zaptolunan memleketleri kayınpederine terk ve ganaim ile esirleri kendi muhafaza edecekti. **Mihridad** Roma ile muharebeye girişince, damadını da harbe teşvik etti. **Dikran** Kapadokya üzerine asker gönderdi. Romalıların mahmisi olan Kapadokya kıralı **Ariyobarzan** kaçtı, memleketi **Mihridad**ın kardeşine verildi. Dikran, bundan sonra, müteaddit yerlerde muharebeler yaparak bilhassa Kapadokyadan külliyetli esirler aldı ve kendi namına nisbet ettiği şehrin: **Tiğranokerda** nın inşasında kullandı.

Her tarafta galebeye nail olan Dikran, büyük bir kibrü gurura tutuldu. Kapadokyadaki muzafferiyatına rağmen, Romalılarla muharebe etmek istemiyordu. **Lüküllüs** tarafından mağlup edilen **Mihridad** kendisine iltica edince, onu baridane kabul ve bir kaleye ilka etti. **Lüküllüs** kumandanlarından birini **Dikran**ın nezdine göndererek, **Mihridad**ın teslimini istediği zaman, kıralların kıralı unvanını haiz olan **Dikran**, korku ve hasedi unutarak, vaki talebi mağrurane reddetti. Bu ret **Lüküllüs** nazarında ilânı harp demekti.

Lüküllüs (Fırat) nehrini geçerek ordusunun bir kısmını **Tiğranokerda** üzerine gönderdi. **Dikran** kaçmıştı ve **Mihridad**ın vesayasına ittiba ile büyük bir muharebeye girişmekten çekiniyordu. Fakat payıtahtının mahsur kalmasına dayanamadı. Roma cenerali ile çarpıştı. Bu muharebede Dikran hezimeti külliyeye uğramış, **Tigranokerda** Romalıların eline düşmüştür.

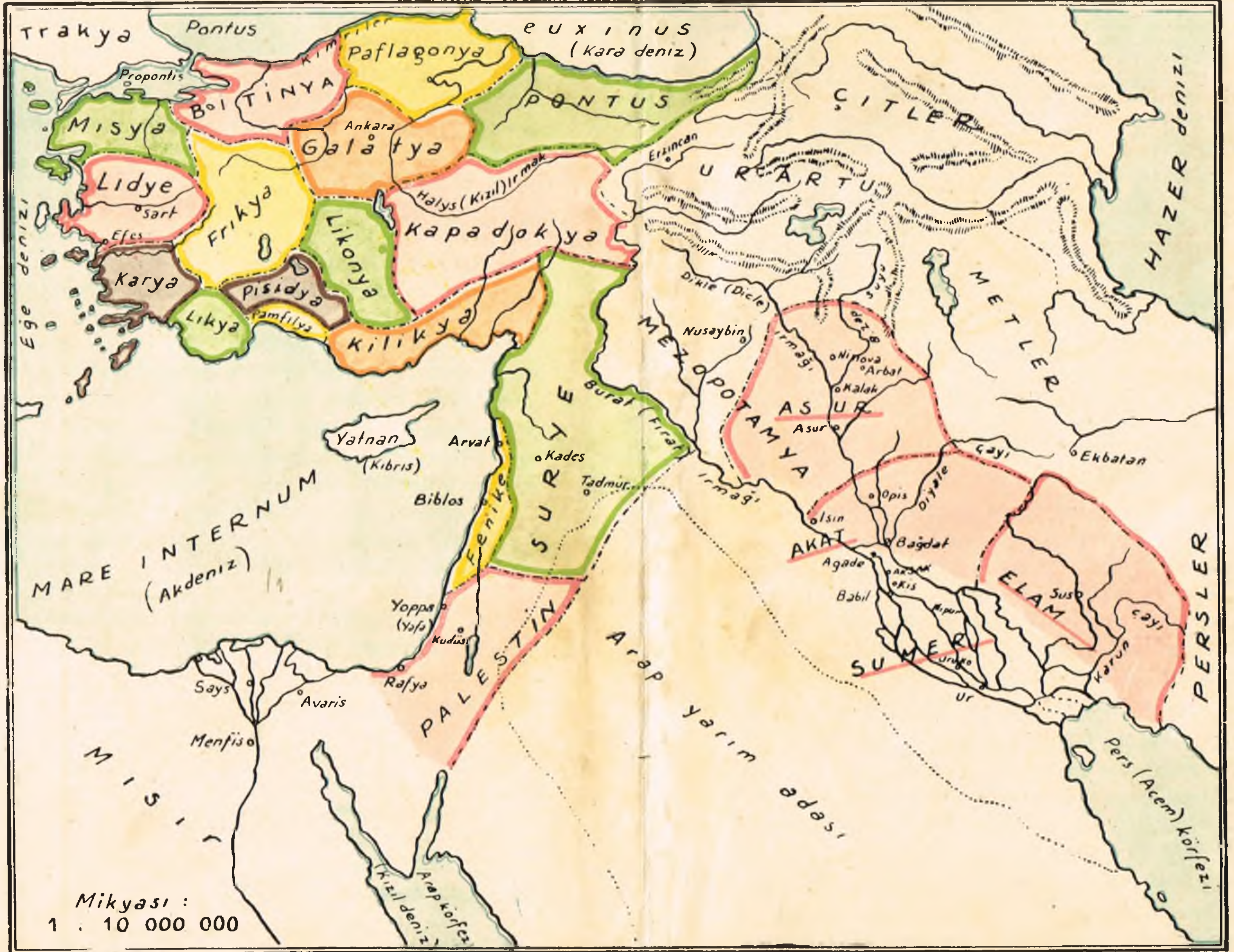
Badehü Dikran kendini toplayarak tekrar **Lüküllüs** ile muharebe etti. Fakat hoşnutsuzluğu günden güne artan Roma ordusunun inzıbatı bozulmuş ve kış mevsimi de harekâtı işkâl eylemiş olduğu için, **Lüküllüs** harbe devam edememiştir. Dikran bundan bilistifade **Dikranokerta** (*Tiğranokerda*) yı ve Mihridad da **Pontos**u tekrar zaptettiler.

[1] (Diyana) ki pek çok kurbanlarla tesit edilmekte idi.

[2] (Eriza) Karasu üzerinde, Erzurumun iki yüz kilometro garbındadır diye, yeri tarif olunuyor.

Elâm Sumer. Akat. Asur mıntakaları ile Anadoluyu gösterir haritadır

İSTANBUL- Resimli Ay Matbaası T. L. Ş.

Tarihten iktibas edilmiştir

Erzincan hükûmet konağı

Roma bu sırada **Lüküllüs** ü bataetle ve ganaimi kendine hasr ve tahsis ile itham ediyordu. Yerine **Pompeyüs** gönderildi.

Pompeyüs şarktaki bütün kara ve deniz kuvvetlerini toplayarak, Mihirdad ve Dikran üzerine yürüdü. Damat ile kayınpederin askeri dağılıyordu. Bu büyük felâket karşısında Dikran - ki tabiaten zalim idi - daha ziyade titizlenmişti. Çocukları kendisinden ayrıldılar. Validesi **Kleopatra** cihetinden **Mihridad** ın torunu olan genç Dikran, pederi aleyhine isyan ve **Pompeyüs** ile ittifak etti. *Partlar* hükümdarı da bu ittifaka dahil oldu. Bu suretle **Pompeyüs** ün ordusu elli bine baliğ oldu.

Roma ordusu **Galatya** dan **Pontos** a girerek Mihridadın otuz bin piyade ve üç bin süvariden mürekkep ordusunu kovaladı. Müstakbel **Nikopolis** kasabasının bulunduğu mahal kurbinde **Yeşilırmak** = *Lycus* nehrinin sol sahiline varınca boğazlara hâkim olan tepeleri sür'atle tuttu, ve öğle uykusuna dalmış oldukları bir sırada, düşman kıt'aları üzerine bağteten hücum ile hemen hepsini imha etti. Mihirdad, bir mikdar süvarisini ve yanında bulunan karılarından birisini alarak Dikrana iltica etti.

Bu esnada **Dikran** kayınpederinin hiyanetini ve isyan

halinde bulunan oğlu ile münasebetlerini düşünerek, Pompeyüs ile sulhetmek yolunu tuttu. Roma cenerali galibane bir musaleha istiyordu. Dikran, sulh şeraitini - pek ağır olmalarına rağmen - kabul etti. İzmihlalin önünü almak için başka bir çare görmemişti. **Pompeyüs** ün ordugâhına gelerek atını ve kılıcını **liktör**lere verdi. **Prokonsül**ün huzuruna çıktı; taç ve eklilini eline verip ayaklarına kapanmak istedi. **Pompeyüs** bu mutlak ve makhur teslimiyetten memnun, onu af ve bazı ağır şartlara mukabil kırallığını kendisine iade etti.

Ru muahede mucibince Kapadokya, Kilikya ve Suriye Romalılara geçti. **Pompeyüs** e babasının ülkesini istilâ hususunda kılavuzluk eden genç Dikran da taltif olunduysa da, pederinin yerine ikame edilmediğinden münfail olarak Partlarla birlikte kıyam etti. Pompeyüs kendisi yakalıyarak Romaya gönderdi; Partları da Dikran ile barıştırdı. Dikran bu tavassutu bir lûtuf telâkki ederek ebediyen Romalılara dost kaldı.

Mihirdat, ilticasının kabulü hususundaki müracaatından, hatta başını getirene yüz talan (elli bin küsur türk lirası) mükâfat vadolunduğu haberine ittilâından dolayı müteessirdi. Zevcesile iki kızını yanına çağırarak, zehir içmek suretile intihara teşebbüs ve tekrar Dikrana iltica etmek istedi. Fakat Dikran kabul etmediği için, askerlerinden birisinin yardımiyle "terki dağdeğai dünya„ eyledi. [1]

İhtiyar Dikran [2] fevtolduktan sonra yerine oğlu **Artavazt** geçmiştir. Zaten 55 seneden beri babasiyle birlikte icrayı hükûmet ediyordu. *Triümvirler* den **Grassus** e muavenette bulundıysa da Romalılar bundan pek istifade etmemişlerdir. Sonra Romalı ceneralı bırakarak, babasının vefatı hasebile *Arart* havalisine çekildi.

Krasos vefat etmiş idi. **Antuvan**, Kleopatranın bu meftunu meşhuru, onun intikamını almak üzere geldiği zaman, Ardavazt

[1] Tarihi alem, S: 561

[2] Dikran, mufassalca tarihi - Yunan ve Lâtin müverrihlerin dermeyan ettikleri tetkikat sayesinde - az çok yakin ile bilinebilen birinci Ermeni kralıdır. (Turunbiz, S: 769).

Erzincan kale kapısı

memleketi tahliye edip, Romalıları zat ve zahireden ve bahusus tanımadıkları bir kıta içinde klavuzdan mahrum bırakmıştır. Bu hal (Antuvan) ın çok perişan bir surette ta Suriyeye kadar rücatine ve pek ziyade teessürüne badi olmuştur.

Bilâhere *Nikopolis* (Şabin karahisar)a gelen Roma ceneralı, (Ardavazt)ı karargâhına celbe muvaffak olmakla onu esir edip Mısıra götürdü ve orada kellesini uçurdu. Nikopoliste bulunuyorken Ermenistanı üç parçaya ayırarak birine oğlu **Aleksandr** ı vali tayin etmiş; ve küçük Ermenistanı Pontos kıralına vermiştir. Ermeniler, Aleksandr'a tebaiyetten imtina ve (Dikran) ın kardeşi **Arşam** ı kral ittihaz ettiler. bilâhare **Sezar Ogust** ile bir muahede aktederek Romaya vergi itasını kabul eylemiştir.

Büyük Dikranın, bu suretle inkısama uğrayan memleketi kararsız bir hal alınış, ve atisi pek karanlık olmuştur. Şimalî Ermenistan **Antuvan** ın eline düşmüştür.

Erzincan ın kâin bulunduğu kıtaya gelince: burası, daha büyük Dikran zamanında zaptedilmiş idi. Sonra **Pompeyüs** tarafından fetholunarak **Galatya** hükümdarı **Dejotar,** e verilmiş idi. Bunun sülâlesi münkati olunca, yerine *Midyalılar* geçtiler.

(Cimin)li bir Türk yiğiti

Fakat **Mark Antuvan** bu memleketi **Pontos** ve bilâhare **Kapadokya** hükümdarına vermiştir. **Vespaziyen** zamanında, küçük Ermenistan bir Roma ayaleti olmuş ve bir asırdan az bir müddet zarfında, yani **Trayan** zamanında yine o halde kalmıştır.

II

Milâttan Sonra

Milâttan sonra *Erzincan* ve havalisini - Küçük Ermenistan denilen yerleri - **Dikran** ın halefleri tarafından işgal edilmiş buluyoruz. Bu zamanlarda vakayi girift ve mütetabi olup lâyikıyle tenevvür de etmemiştir.

Ermeni kırallarından birinci **Tiridat** zamanında şark tarafından ilerleyen **Türkler,** Ermenistana taarruz ve tecavüz üzere bulunmalarıyla, **Tiridat** bunlara karşı durdu ve **Sasaniyan** sülâlesinden *Ermenistan* a hücum eden **Şapur** ile de, bir az muharebeden sonra, akdi sulh eyledi, nihayet seksenbeş yaşında mesmumen öldü ve *Kemah* da bir yere defnedildi. [1]

Keyhüsrevin vefatından sonra ikinci Dikran tahta geçti. Fakat kendisi İran hükümdarı iken **Şapur** a karşı müdafaa edemedi, Rum imparatoruna verdiği vergiyi ona da vermeğe mecbur oldu. Müteakiben **Şapur** onu imha ve oğlu **Arşak** ı tahta ik'at eyledi.

Arşak Bizans imparatoru **Valans** ile ittifak etmekten çekindi. **Valans** da, **Arşak** ın Kostantiniye de rehin olarak duran kardeşi **Tiridat** ı öldürerek, Ermenistana ilânı harpetti; fakat **Nerses** namındaki rahibin tavassutu üzerine muharebeden sarfınazar eyledi.

Bu cihetten müsterih olunca **Arşak** zulmünü artırdı; **Şapur** ise Rumlarla muharebede idi, avdetinde *Tigranokerda* yı zaptedip yaktı. **Arşak** bunun üzerine, Ermeni prenslerini **Şapur** aleyhine tahrik etmiş ve onlarla birlikte **Şapur** a karşı harpeylemiştir. Neticede **Şapur** ile sulh akdederek, namına nisbet ettiği, bir şehri bina ve ahalisini teksir için bulabildiği esafili oraya davet etmiştir.

---

[1] Tarihi alem. S. 577

Herbiri ipsiz sapsız takımından olan bu esafilin, cezaları affolunarak, serbes kalmaları çok fena tesir etti. Ermeni satrapları bunların şerrinden kurtulmak için, kırala hediyeler vermekle beraber, hiçbir faide elde edemediler. **Şapur** dan istimdada mecbur oldular. **Şapur**, zaten müdahale için vesile arıyordu, askerini göndererek **Arşak** ın iltica etmiş olduğu, *Kemah* kalesini muhasara etti; kıralın hazineleri ve birçok eski kıralların cesetleri de bu kalede bulunuyordu.

Maamafih **Şapur** bu kere de sulhü kabul edip **Arşak** ı serbes bıraktı. **Arşak**, artık daha makul ve daha pederane bir surette idarei hükûmet edeceğini vad ile satrapları itaate davet etti. Vakıa satraplar muharebeden vazgeçtiler, fakat bir müddet sonra **Şapur** ile bilittifak **Arşak** ı esir eylediler.

Şapur bu vesile ile pek çok hasarat ika ettiği gibi, Ermenistanda mevcut Yahudileri (1) ihraç ve İrana sevkeylemiştir; Yunanca yazılmış olan kitapları yakarak o lisanı ve yazısını da menetmiştir.

Milliyet fikirlerini terviç, millî san'atı teşvik etmiş olan Sasanîler bu hususta çok terakki etmişlerdi. *Zerdeşt* mezhebi bunların zamanında intişar etmiş, İran edebiyatında mühim eserler vücude gelmeğe başlamıştı.

Arşak dan sonra oğlu **Bap** *Bizans* imparatoru **Valans** ın yardımıyle 367 tarihinde kıral oldu. Roma cenerallerinden **Terentius** ile Ermenistana gelerek *Fırat* ın membalarına kadar ilerledi, İranîlerle muharebeye girişti, nihayet bir ziyafette buğduruldu.

Şapur Bizans imparatoru **Valans** e Ermenistanın taksimini teklif etti. Kostantiniye'ye iltica etmiş olan Ermeni satraplarından biri, **Varastad**, imparatorun muavenetine mazhar olarak, şimalî Ermenistanda kâin **Taranaghi** yani *Kemah* şehrini nehbü garat eden Suriye askerlerini geri püskürtmüş ve *Ararat* havalisini İranîlerden almıştır.

O sırada Bizans imparatorluğuna ikinci **Teodosyos** geçmişti.

---

[1] 70.000 raddesinde imişler.

Erzincanda Nafiz paşa çeşmesi

Bu ürkek ve zalim bizanslı, Ermeni prenslerinin iktidar mevkiine geçmek hususunda birbirine karşı oynadıkları entrikalara bakarak, ve imparatorluğun zaten teessüs etmiş olan nüfuzundan istifade ederek, Ermenistanı ikiye ayırdı. Bunlardan birinin paytahtı *Eriza = Erzincan* idi. Burası *Muş* ve *Erzurum* ile *Roma* nın idaresinde kalmış, diğer kısmı dördüncü **Arşak** ın eline geçmiştir. Fakat **Şapur** bunun yerine üçüncü **Keyhusrev** i kral nasbetmiş ve **Arşak** ın *Kemah* ta bulunan hazinelerinin nakli esnasında, bunları gasp için, yine muharebeye mecbur olmuştur.

Arşak bu muharebede mağlup olarak bir sene sonra *Erzincan* da ölmüştür.

Bundan sonra bu havali **Yezdcerd** ile **Erdeşir** idaresinde kalmış ve **Arşak** ailesinin idaresi hitam bulmuştur. İran hükümdarları, bundan sonra, **Merziban** lar yani askerî valiler tayini suretile memleketi idare eylemişlerdir. Memleket bazan İranîlere, bazan Ermenilere geçti ve bu hercümerç hicretten 89 sene evveline kadar devam etti.

Mezkûr tarihten kir kaç sene evvel mühim bir ihtilâl çıktı. İmparatorluk tehlikeli bir vaziyette bulunuyordu. İmparator **Justiniyanus** bu ihtilâli bastırmak için tedbirler aldı. Sasanilerin en mahir ve en azimkâr hükümdarı olan ve "adil„ lâkabiyle şöhret bulan **Husrev Nevşirvan** *Suriye* yi harap ve *Antakya* yı zaptettiği gibi, Ermenileri de ziri inkıyadına almış ve ateşperestliğe teşvik etmiştir. Müteakıben Sasaniler ile Bizanslılar arasında, biribiri ardınca, mütareke ve musaleha aktolunmuş, bu havali Bizanslılar idaresinde kalmıştır.

Nevşirvan vefat ettikten sonra *Bizans* ile *İran* arasında tekrar muharebeler vukua gelmiştir. İmparator **Herakliyus** milâdın 622 senesinde İranîleri mağlup ve müteakıben Ermenistanı fethetmiş ve 628 tarihinde akdine muvaffak olduğu sulh ile İranîler tarafından zaptolunan yerleri kâmilen istirdat eylemişti. Bu zafer adeta hıristiyanlığı kurtarmak suretinde telâkki olunmuştu.

Bu sıralarda idi ki **İslâm mücahitleri** muzaffer ordulariyle Sasanilerin siyasî hayatına hatime çekmişlerdi. [1]

---

[1] *Erzincan* ın kadim tarihi hayatına dair Lynch nam İngiliz müellifin Armenia adlı eserinde mevsuk ve mebzul malûmat mevcut olduğunu, fazılı muhterem Halil beyefendiden öğrenmiş ve bu malûmatı tedarik için Paris büyük elçimiz Münür beyefendi hazretlerinin lûtuf ve muaveneti irfanpenahilerini niyaz eylemiştim. Müşarileyh, Vedat Zeki bey marifetile Lynch'in eserini tetkik ettirip lâzımgelen yerleri tarafıma göndermek suretiyle taltif buyurdular. İngiliz seyyahının verdiği malûmatın bir kıymeti olmadığını kayt ve Münür beyefendi hazretlerine alenen arzı teşekkür eylerim.

İkinci Bap

İslâmlar Devri

A. Hulefayı Raşidinden Abbasî hükûmetinin inkırazına kadar.

İslâm fütühatı gitgide tevessü etmekte idi. **Hazreti Omer** *Kadsiye* harbi galibanesinde Sasanîlerin paytahtına bile hâkim olmuş, İran ülkesini milki islâma zamime kılınmış idi [1]

Elcezire fatihi **İyaz bin Ganem** şimalî Anadolunun da zaptına memur edilmiş idi. Onun için *Bitlis* tarikile *Ahlat* üzerine giderek orayı da zaptettikten sonra garba dönmüş, *Arzen* şehrini feth ve her aileyi senede bir dinar vergi vermeğe mecbur eylemişti. [2] (H: 21, M: 640)

Bu tarihte Ermenistan rumların elinde idi. İmparator **Herakliyos** un hafidi **Konstantin** tarafından 643 senei milâdiyesinde vali tayin edilen **Sempat**, yeni bir istilâya

---

[1] Tarihi âlem, Erzurum ve havalisinin (ve bittabi Erzincanın) hazreti Ömer zamanında fethedilmiş olduğunu yazıyor. Yazma bir kitapta da (fethi Erzincan bidesti Mugayre sene 22) deniliyor. Fakat «Fütuhalbüldan» da Mugayrenin Erzincan havalisinde gazasına dair bir şey yoktur.

[2] İslâm orduları bir taraftan *Kemah* bir cihetten *Erzurum* havalisini zabtetmiş bulunuyorlardı. Bu iki mahal arasında kalan *Erzincan* da tabiatile ehli islâm eline geçmiş oluyordu. Babı fütühatta *Erzincan* ismi sarahatan mezkur olmasa bile keyfiyeti böylece kabul etmek zarurîdir.

maruz kalmamak için halifeye ağır bir vergi itasını kabul etti ve hazreti Ömere tabi oldu (9 teşrinisani 644).

648 - 649 tarihlerine doğru ahval ve şeraiti siyasiye bir dereceye kadar değişmiş olmakla beraber, Ermenistan Bizans ile birleşmekten çekindi; islâm hâkimiyeti tercih olunuyordu. Fakat **Sempat** öldükten sonra halefleri onun isrini takip etmek istemediler. Evvelâ hazreti **Osman,** badehu **Muaviye** onlar üzerine asker sevkederek islâm hakimiyetini idame ve teyit eylemişlerdir (651 veya 653).

Bizans imparatoru **Jüstiniyen,** bu hakimiyetten çıkarak Rum idaresine geçmelerini teklif ettiği vakit, Ermeniler:

— "Biz Rumlardan bir faide görmedik; bırakınız da himayelerine nail olduğumuz şimdiki efendilerimize tabi olalım„ , "kâfirler dinimize dahletmiyorlar„ cevabını vermişlerdi.

Fakat hazreti **Ali** ile **Muaviye** arasında zuhure gelen ihtilâf ve muharebe hasebiyle, islâm orduları çekilmeğe mecbur olunca, Bizans, asker gönderüp Ermenistanı işgal eylemiştir. Şukadar ki bu işgal çok devam edememiştir. Muaviye iktidar mevkiine geçer geçmez, Bizans üzerine asker yollamış, Ermenistanı da cizyeye bağlamıştır.

Muaviyenin vefatı üzerine, malûm olduğu veçlı ile, hilâfet davası çıktı. Araplar birbiriyle uğraşmağa başladılar, milke bakamadılar. İkinci Jüstiniyen bu halden istifade etti, Ermenistanı zapteyledi. Nihayet emevîlerden **Abdülmelik,** "rumların elinde kalmış„ olan şimalî Anadoluya hücum etti, ve milâdî 699 (hicrî: 80) tarihinde Ermenistanı ve Erzurumu zapteyledi [1]. Bu suretle Erzincan, katî olarak, ehli islâm eline geçti.

Abdülmelikin en büyük oğlu **Velit** bir taraftan **Musa** ve **Tarık** ile aksayı garbı istilâ ederken, **Haccaç** şark hudutlarını *Sint* nehri sahillerine kadar temdit eylerken, bir taraftan da **Müslime** orduları Bizanslılardan Kapadokya taraflarını, *Amasya* havalisini zaptediyor, (*Trabzon*) a muzafferen dahil oluyordu. Amasyadan Trabzona ya deniz tarikiyle yahut maruf kara yolu ile gidilebilir. Arapların o tarihte Karadenizde donanmaları yoktu. Şu halde

[1] (Düveli islâmiye: S: 6)

Erzincanda Gazi paşa mektebi

kara tarikiyle, bittabi Erzincandan geçerek, Trabzona gitmişler demek lâzım oluyor.

Velidden sonra ceryan eden ahval hakkında vazıh malûmat elde edilemedi. Fakat **Hüşşam** zamanındaki vukuat az çok muayyen bir tarzda şu suretle hikâye olunmaktadır :

"... O sıralarda Ermeniler, Rumlarla Araplara karşı istiklâllerini uzun müddet müdafaa etmişler, nihayet Arapların tabiiyetine girmeğe mecbur olmuşlardı (1). Hatta hükûmete vergi veriyorlar, halife tarafından naspolunan valiye de itaat ediyorlardı. Bu sebepten Ermenistan havalisi, Araplarla Türk neslinden **Hazerler** beynindeki müsademelerden tabiî bir surette müteessir olacaktı. Hazerler *Kafkas* dağlarına yerleşen Türklerin en cesurlarından idi. Bunlar Ermenistanı Araplara vermemek için birçok müsade-

[1] Elde edilen bir yazma kitapta hicrî 105 senesi vukuatı arasında: «cengi Cerrac ve Hakan der Ermeniye ve inhizamı Türk ve fethi Kemah bedest Mervan,, diye yazılıdır. Mervanilhimar bin Mehmet ki son Emevî halifesidir, 727 den 743 milâdî senesine kadar Ermenistanda vali idi, Kemah ve Erzincanı fetheylediği malûm değildir. Taberi' de (105) senesi vakayiinde (Mervan) dan bahis yoktur.

melerde bulunmuşlar, Kafkas eteklerinde veya *Aras* sahillerinde müteaddit defalar galip ve mağlûp olmuşlardı. Hüşşam, cülusunda kardeşi **Müslime'**yi Ermenistana göndermiş, Hazer hakanının kuvvetli bir ordu ile hareketi üzerine, Müslime ordusu mağlûp olmuştu. Müslimeden sonra Hazerlerle muharebeye **Cerrah** memur olmuş ise de Hazer hükümdarının Ermenistanı istilâ ederek Midyaya kadar ilerlemesi üzerine (1) Cerrah telefatı külliye ile mağlûp edilmiş, Hazerler her tarafa dehşet ilka ederek *Musul* a kadar ilerlemişlerdi. Bunun üzerine Hüşşam, **Sait** isminde bir serdar göndererek Hazerleri Kafkas dağlarına kadar takip eylemişti. Fakat Hazerler sürat ve maharetleri sayesinde telefatsız bir rücat haraketi icra eylemişlerdi. Bunun üzerine araplar *Derbent* i zaptederek buraya ondört bin Suriyeli islâm yerleştirmişlerdi (2). Bütün bu muvaffakıyetler, Saidin maiyetindeki kıtaata Müslimenin kuvayi muavine ile imdat etmesi sayesinde istihsal edilmişti. Müslime Hazerlere karşı duçar olduğu muvaffakıyetsizliği telâfi için **Kapadokya** ya girmiş, bir müddet sonra tekrar Hazerlere karşı hareket eylemiş ise de, bu sefer de hiç bir muvaffakıyet ihraz edememesi üzerine **Mervan bin Mehmet bin Mervan** Ermenistan valisi tayin olmuştu. Bu zat Ermenistan havalisinde arapların kudret ve nüfuzunu tesise pek ziyade sarfı gayret eylemişti.„ (3)

Sonra bu havalide hayli müddet dikkata şayan hareketler vuku bulmamıştır.

Bizans imparatorlarından **Porfirogenetos** zamanında valiliğe **Harunerreşit** tayin olunmuş idi. Valiliği çok sürmedi, **Musa Elhadinin** vefatı hasebiyle Abbasiye tahtına cülus eyledi: (170 H, 786 M.). Harun cülus ettikten sonra Bizanslılarla uğraştı ve İstanbul üzerine bile yürüdü. Lâkin o sırada şarkta yine Hazerler Ermenistana hücum ettiler, Harunerreşit bu istiylâyı bertaraf etmeğe mecbur oldu ve bizzat uğraştı ve bertaraf etti.

---

[1] Ermenistandan Midyaya geçmek için Erzincandan geçmek zarurîdir.

[2] Erzincan ve havalisinde bulunup sülâlei peygamberiye mensubiyet iddiasında bulunan (Kureyşanlı) lar ihtimalki bu derbent taraflarına getirilmiş olan araplardandır.

[3] (Ahmet Refik, Tarihi umumî, C: 5, S: 143).

Erzincanda Hacı İzzet paşa camii

Harunerreşitten sonra hilâfet makamını işgal eden **Me'mun** de Ermenistan havalisiyle iştigale mecbur olmuştu. Çünki Me'mun zamanında *Hurasan* valisi **Tahir** tarafından ika edilen isyan, bastırıldığı sırada (207 H) Ermenistan ve Azerbaycan cihetlerinde yeni bir düşman, **Babik** zuhur etmişti. [1] Babik müthiş bir kuvvetti, dinî nazariyeleri halk indinde rağbet buluyor, gitgide taammüm ediyordu. Abbasîlerin ihmal ve lâkaydisinden istifade ederek İran taraflarında da, Ermenistan cihetlerinde de kuvvet ve kudretini tevsi eden Babik, artık izalesi vacip bir tehlike halini almıştı.

Halife **Mutasım** Babik üzerine bir ordu sevketti. Bu ordunun kumandanı **Haydar** namında bir Türk idi. Babik bu Türk kumandanının mühim bir kuvvetle üzerine yürümekte olduğunu haber alınca, Ermenistan valisine iltica etmişti. Haydar da büyük bir metanetle takip ederek bu serkerdeyi esir eylemişti.

Ermenistan valiliği, daha sonra **Mütevekkil Alellah** zamanında müşarileyhin oğullarından **Mutez** e intikal eylemiştir. Fakat

[1] (Ahmet Refik, tarihi umumî, C: 5, S: 183)

Mutez zamanında Ermenistanda bir isyan zuhur etmiş, vali asiler tarafından öldürülmüş idi. Mütevekkil bu isyanı bastırmak için maiyetindeki Türklerden **Boğa** yı bu havaliye göndermişti. **Boğa** isyanı teskine muvaffak olmuştu.

Bizanslılar yine rahatsızlık vermekten hali değillerdi. Mütevekkilin maiyetindeki Türk askerleri de, sık sık isyan ve ihtilâl ile büyük bir tehlike teşkil etmeğe başlamışlardı. Mütevekkil hem öç almak hem de bu serkeş ve cesur askerleri oyalamak için, Anadoluda harpetmeğe karar vermişti. O esnada *Malatya* valisi **Ömer bin Abdullah** idi. Bu cesur serdar maiyetindeki Türk askerlerile Kapadokya ve Trabzon havalisini harabezara çeviriyordu ve, hiç şüphe yok, Malatyadan Trabzona geçmek için *Arapkir - Egin - kemah - Erzincan* yolunu takip etmişti. Ayni yol buğün bile o iki mevki arasında yegâne kârvan yoludur. Demek ki Erzincan Mütevekkil zamanında da ehli islâmın eline geçmişti. (245 H. 859 M.). Fakat Ömerin bilâhara *Amasya* civarında mağlup olması üzerine, Bizans orduları islâm memalikinin içlerine doğru ilerlemeğe başlamışlardı [1]. Makedonyalı imparatorlardan ikinci **Vasilyüs** zamanında *Bardas Kokas* namında bir kumandan, imparatora karşı isyan ederek, "bütün Anadoluyu zapt" (375 H. 989 M.) etmişti [2]. Tarih, bu muharebelerde Erzincandan sarahatle bahsetmiyor. Fakat zaptolunan kıtanın bütün Anadoludan ibaret olması, Erzincanın istisnasına tabiatiyle mahal bırakmamaktadır.

---

[1] (Tarihi umumî cilt: 5, S: 202).
[2] (Tarihi umumî: C: 4, S: 155).

B. Selçukîler

Selçukîlerin zuhuru küçük Asyanın karmakarışık olduğu zamane tesadüf eder. Zuhurları alelumum islâm ve Türk tarihi için mühim bir devre teşkil eden bu Türkler, Çinlilerin ve Tatarların tazyikile, orta Asyadan çıkmışlardı. Üçüncü asır ortalarından itibaren, bir takım sefil saray memurlarının elinde baziçe olan Abbasiye hilâfeti o zaman, sefih, müsrif ve bişuur halifeler elinde [1] ve her tarafı kaplıyan fesadı ahlâk içinde artık munkariz olmuş sayılabilirdi. Kadim İran mülûkünden **Bahram Gavr**'ın neslinden olan ve *Dilim* dağlarından cengâver bir kabilenin reisi olmakla taarrüf eden **Ebu Şuca Buye** nin ahfadı, o sıralarda A'bbasî halifesine karşı istiklâllerini ilân ve İran memalikini aralarında taksim etmişler. Şia mezhebine girerek islâm vahdetini bozmuşlar, diğer ehemmiyetsiz bir takım sülâleler de, biribiriyle harp ve cidale devam ederek, memleketin umumî zafına badi olmuşlardı.

Kuvvetli bir el, canlı bir kavm, ahlakının temizliği bozulmamış bir nesil bu keşmekeşe ancak çare bulabilir, izmihlâl ancak o sayede bertaraf olunabilirdi. Bu kabiliyet, bu evsaf **Türk** milletinde tamamile mevcuttu. Aşiret halinde yaşayan Türkler maddî ve manevî yüksek meziyetlerle mücehhezdiler. İslâmiyeti kendi meşrep ve mişvarlarına pek uygun buldukları cihetle, Asya akvamı üzerinde büyük bir inkılâp yaratan bu ceryane mütehalikâne atılmışlar ve islâmiyetin kahramanı oluvermişlerdi.

İslâm halifelerinin muavenete muhtaç olduklarını anlayınca, Arap ordusunda hizmet kabul etmişler, en âli mesnetlere kadar çıkmışlar, nüfuz kudret ve şöhret sahibi olmuşlardı. Vaziyetleri düzeldikçe memleketlerinde kalan arkadaşları da geliyor ve Türkistan ile Çinin "bitmez tükenmez bir Türk membaı olduğuna zehap hasıl oluyordu".

Selçukîler, işte bu kudretli ve şöhretli kavmin bir şubesi idi, Büyük bir kütle teşkil ediyorlardı. Dinî salâbetleri, azimkârlıkları

[1] Medeniyeti islâmiye tarihî Cilt: 4, S: 299

ve ülvî fikirlerile iştihar eden bu Türk aşireti, Arap imparatorluğunda başgösteren dağınıklığı izale etmek, yekdin ve yekemel, bir devlet kurmak, *Efganistanın* garp hudutlarından ta *Eğe* denizine kadar uzanan islâm memalikini bir tek idare altında toplamak istiyorlardı.

Selçukîler Türkmen rüesasından **Selçuk bin Yakak** neslinden idiler. Yakak yahut **Dakak** = **Takak** Türkistan hakanlarından birinin veziri idi (1).

Hicretin dördüncü asrı ortalarında, bütün kabilesini alarak Asyanın "Kırgız„ çöllerinden garba doğru ilerileyen **Selçuk** (2), Seyhun *Sirderya* nın aşağı kısımlarında kâin *Cend* (3) şehrine gelmişti. Burada umumiyetle islâm dinini kabul etmişlerdi (350 H.)

Sâmân oğullariyle **İlk hanlar** ve**Gaznevîler**, o sıralarda, yekdiğeriyle muharebe ediyorlardı. Yeni türeyen **Âlibuye** kuvvet kesbettiği gibi, Hurasan cihetinde vukua gelen isyanlarda Sâmân oğullarını zafa düşürmekte, etrafta bulunan Türk köleleri onların yerine kaim olmakta idi. *Tiyenşan* dağlarının şimal ve cenubundaki havalide teessüs ve üç yüz sene kadar devam eden **İlk hanlar** da (4) islâmiyeti kabul etmiş olmakla beraber, zaıf ve inhitattan kurtulamamışlardı. Sâmânilerden **Alp Tekin** ilk defa olarak isyan ile *Gazne* de müstakil bir islâm hükümeti tesis ettikten sonra, ülkesini tevsi etmek emelini besledi. Halefi, **Mahmut Gaznevî** Sâmânilerle İlk hanlara karşı ilânı harp edince, Selçukîler Sâmân oğulları tarafını iltizam ve onlarla akdi ittifak etmişlerdi. Sonra oderece kuvvetlenmişlerdi ki, Hurasanı bile istilâ ve Gaznevîleri

---

[1] Yakak, Sahaifülahbare göre, "demir yay,, manasına imiş. Bunun yakmak maddesinden gelmiş olması da maznundur (Necip Asım).

[2] Türk telâffuzuna göre "Salcık, Salcuk, Necip Asım, Rıza Nur.

[3] Cend, Taşkendin şimalinde kâindir. Bazı kitaplarda "Cend belide,, diye kaydediliyor: Türk tarihi, Necip Asım; s: 245

[4] Türkistan hakanları, Âli efrasyap namile de yadolunmaktadırlar. Bunların birincisi Abdülkerim Bağra handır. Makarrı hükûmeti de (Bilâ Sagon) şehri idi ki mevkii bugün belli değildir: (Düveli islâmiye, Halil Ethem: S: 179).

Erzincanda pazar yeri

defaatla mağlup eylemişler, **Selçuk** hükûmetini tesis etmişlerdi.

Bu hükûmetin müessisi **Tuğrul** beydir. Hicretin 432 (M. 1040) ıncı senesinde ilânı istiklâl etmiş, Sultan Mahmudun *Nişabur,* da tahtına çıkmıştı. Müteakiben yaptığı muharebeler neticesinde İran memalikini de zaptetmiş, ülkesini çok büyütmüştü.

Bu aralık *Bağdat* halifesi **Kaim Biemrullah** idi. Halife, Türk hükümdarının kudret ve ihtişamını görerek, nezdine **Ebubekr Tusî** nam zatı sefir sıfatiyle gönderdi. Tuğrul beyden muavenet istirhamında bulundu. Tuğrul bey de **Ebu İshakül Fikai** isminde bir elçi ile bir "namei mahsus„ yolladı ve muavenette bulundu. Bu muavenet vesilesile de *Bağdat* a girdi, halifenin şikâyet ettiği bütün emirülümerayı esir etti, İran hükûmeti avamını "bir cam gibi pare pare ederek„ bütün nüfuz ve iktidariyle hakim olmağa başladı; hatta halifeyi vesayeti mutlakası altına aldı ve SULTANLIĞINI ilân eyledi.

Bu suretle teessüs eden nüfuz ve iktidar Efganistan hududundan Bizans hududuna kadar bütün garbî Anadoluya intişar

etmiş, fakat vahdetini muhafaza edememişti. Halife **Muktefi** zamanında - hudus eden dahilî muharebeler sebebiyle - inkısama düçar olmuştu.

Bu inkısam neticesinde dört Selçukî şubesi meydana gelmişti: German (1040 M.) , Suriye (1078 M.) , Irak (1085 M.) Anadolu yahut Rum (1084 M.)

Erzincan tarihini alâkadar eden bu **Anadolu Selçukîleri** dir.

Bunların Erzincanda geçen hayatlarını tafsile girişmeden evvel, aşağıda bilmünasebe bahsı geçecek olan bazı vekayiden ve ezcümle şarkta Türk hakimiyetinin katî surette teessüsünün mebdei sayılan (*Manzikert* = *Malazkirt*) muharebesinden bahsetmek münasiptir :

Bu muharebe hicrî 463 (1070 M.) tarihinde, Bizans imparatoru dördüncü **Romanos Dioğenis** ile **Alp Aslan bin Mehmet bin Çağri** bey arasında vaki olmuştur. O tarihten bir az evvel Türkler Toros dağlarını aşarak (*Kayseri*) ye kadar ilerlemişler, daima muvaffakiyet kazanmışlardı. **Romanos Diyoğenis** Anadoluya geçtiği, harbe hazırlandığı vakit Türkler *Pont* vilâyetine kadar ilerlemişler, hatta *Neokesariya* = *Niksar* kasabasını yağma etmişlerdi.

İlk muharebede **Dioğenis** bazı muvaffakıyetler elde etmişti. Fakat bir sene sonra Türklerin yeni orduları Firikyada *Armoriyon* ve *İkoniyon* = *Konya* taraflarına kadar ilerlemiş, Bizansın yeni kumandanını (*Sebast* = *Sıvas*) da mağlup eylemişti. İmparator da bir sene sonra yani 463 (1070 M.) de yüz bin kişilik bir ordu ile (*Malazkirt*) civarına gelmişti. Alp Aslan'ın ordusu kırk bin kişiden mürekkepti (1). Vaki olan muharebede imparator mağlup ve esir oldu.

"Hamlei vahidede böyle büyük ve katî bir muvaffakıyete nail olan Alp Aslan bir an evvel hasmı, aduvvi canistanı olan imparatoru bu kerre lütuflara, iltifatlara garkeyledi.

"Alp Aslan huzuruna getirilen Diyojen **"Romanos Diyo-**

---

(1) Bu orduda on beş bin süvari mevcut idi : Necip Asım, Türk tarihi, C : 1, S : 271.

Üçüncü ordu müfettişlik binası

ğenis" e sulhu ne için ihlâl ettiğini sual ile itap eylediğinde, imparator :

— Bana ta'nı koy, hemen ne edecek isen bir saat evvel eyle, dedi.

Sultan ile aralarında böyle bir muhavere başladı:

— Eğer sen beni esir etsen ne etmek tahmin ederdin?

— Pek yaman işler işlerdim.

— Ya şimdi ben sana ne etmek dilerim mülâhazasındasın?

— Envai ukubet edeceksin, öyle zannederim.

Bunun üzerine Sultan, imparatoru af ile mülûkâne bir surette ikram eylemiştir„ [1]. Sonra Alp Aslan Romanos ile bir müsalehaname aktetmiş idi. Bu müsalehaname mucibince imparator, kendisini kurtarmak için bir buçuk milyon bizanten, vergi olmak üzere de, senede üç yüz altmış bin bizanten verecekti.

İmparatorun tav'an kabul ettiği sulh şartlarını Bizans hükûmeti kabul etmemişti. Bunun üzerine **Alp Aslan** Bizans memalikini istilâ için melik **Danişment Ahmedi** Sıvas, Kayseri ve Malatya cihetlerine 464 (1071), emir **Menküçek**'i Köğoniya, Kemah, Erzincan taraflarına (464-1071), **Beni Seldok** sülâlesinden **Ebul Kasım**'ı da Erzurum havalisine 464 (1071) sevkeylemişti.

[1] Necip Asım, Türk tarihi C: 1, S: 271 — 272.

Bu emirlerin, Erzincanda geçen hayatlarını badelhu tafsil etmek üzere şimdi yine Selçukilere avdet edelim :

Anadolu Selçukileri - ki **Rum Selçukileri** unvaniyle de yadolunurlar - Türk tarihinde pek mühim bir mevki işgal ederler. Bir isimleri de **Konya Selçukîleri** dir. Cedleri **Kutulmuş bin İsrail Aslan Peygo bin Selçuk**tur. Fakat hanedanın müessisi Kutulmuşun oğlu birinci **Süleyman**dır, ki 470 tarihinde calis olmuştur.

Anadolu Selçukîleri nin ilk makarrı *Nise = Iznık* şehridir. Sonra mevkilerini gitgide tahkim ederek, büyük emel ve gayeler takip eyliyerek fütuhata girişmişler, dört cihette muvaffakıyetlere nail olarak *Musul* u, *Konya* yı, *Sıvas* ı zapteylemişlerdi... Fakat fütuhat arttıkça, Bizansvari saraylarda yaşamak zevk ve hevesi de artıyordu.. Ehli salibin muhacematı zevk ve debdebe hayatına mani olamamış, Kılıç Aslan Provans'lı **Reymond** un askerlerine galebe edememekle beraber, iklimin müsaadesinden, Anadolu atlarının sür'at ve mukavemetinden istifade ederek, müteakip muharebelerde Salibiyun ordusunu yormuş, yanlarını çevirerek oklarla her tarafını yarmış, hulâsa delirane mukavemetler göstermişti.

Kılıç Aslanın vefatından sonra **Melikşah** ve **Mesudu** evvel, Bizanslılarla muharebelere devam ettiler. **Mesudun** oğlu ikinci Kılıç Aslan, yahut **İzzeddin Kılıç Aslan** Anadoluda mevcut rakiplerini mağlup etmek için *Kostantiniye* yi ziyaret ve İmparatorla dostane bir muahade aktetmiş ve kısa bir müddet içinde emellerine nail olmuştur. Lâkin vefatından bir az evvel, 586 (1190) tarihinde büyük bir hata irtikâp etmişti: Memalikini — pederinin isrine iktifa ederek — on bir tane oğlu arasında taksim etmişti. Büyük oğlu birinci Keyhusreve *Konya*, Süleyman Şaha *Tokat*, Berkiyarka *Niksar*, Melikşaha *Sıvas* ve *Aksaray*, Mahmuda *Kayseriye*, Kayser Şaha *Malatya*, Mesude *Engüriye*, Muğisüddin Toğral Şaha *Elbüstan*, Ergon Şaha, *Amasya*, Sencer Şaha *Arakliye*, Aslan Şaha *Niğde* havalisini vermişti. Fakat bunlar, daha babaları sâğ iken bile, birbirlerile muharebeye başlamışlardı. Nihayet Süleyman şah galip geldi. Kardeşlerinin elindeki mem-

Erzincanda kadın kıyafeti

leketleri — kiminden harben, kiminden sulhen — alarak yine idarî vahdeti temin etti.

Ablistan emiri Muğisüddin Toğrul Şah, Süleymana mutî kalmıştı. Süleyman takriben 597 (1200 M.) senesi ramazanında Malatyayı, biraderi Muizzeddin Kayser Şahtan zaptettikten sonra,

Erzincan meliki olan damadı âli Menküçekten, "Fahreddin Bahramşah" nezdine gitmiş ve bunu yani Bahramşahı ve kendi biraderi Muğisüddini maiyetine alıp Melikşalı bin Mehmedi mağlup etmiş, memleketini Muğisüddin Toğrul şaha vermiş. Ablistanı da kendi almıştır. (1).

Muğisüddin ile kendinden sonra, ta 627 (1250) tarihine, yani birinci **Alâeddin Keykubat** tarafından Erzurum zaptedilinceye kadar, bu şehirde icrayi hükûmet eden oğlu **Rüknüddin Cihan Şaha** *Erzurum Selçukîleri* namı verilmektedir.

Bu birinci Alâeddin Keykubad, üçüncü Kılıç Aslanın oğlu yani Süleyman Şah bin ikinci Kılıç Aslanın torunudur. Kendisinden evvel Selçuk tahtına calis olan 608 (1211) ve Menküçek oğullarından Bahram şahın kızını tezevvüç eden (614) biraderi **İzzddein Keykâvusun** hükûmdarlığını tasdik etmemişti; aralarında muharebe çıktı. Bu muharebede Keykâvus galip geldiyse de, nihayet sil hastalığına müptelâ olarak 617 (1220) tarihinde *Sıvas* ta vefat (2) edince Alâeddin Keykubad, bu hanedanda usulü hükûmet teessüs etmediğinden, Selçuk tahtına geçti. **Mevlâna Celâleddin Rumînin** pederi **Sultanülülma Mehmet Bahaeddin Veled**in iki oğlu ve üçyüz kad bendeğâniyle Erzincandan Konyaya bu tarihte muvasalet etmiş olduğu Konya asarı atika müzesi müdiri fazılı Yusuf beyin (Konya asarı atika müzesi delili ve muhtasar Mevlevî tarihi) eserinde yazılıdır. (3)

(1) Halil Edhem, Kayseriye şehri, S: 13

(2) İzzddein, Keykâvus evvelin tarihi vefatını İbni Bibi 4 Şavval sene 617 olmak üzere gösteriyor. Bu da Sıvasta türbenin köşesindeki kitabenin tarihiyle tevafuk eder. Halbuki İbnülesir ve Ebülfeda ve Camiüddüvelde Müneccim başı 616 senesini kaydediyorlar ki bu da ilmî meskûkâtın verdiği delâil ile teeyyüt ediyor. (Kayseriye şehri: S, 40—41) (Sıvas şehri kitabeleri) nin 47 inci sayfasında bu hakikatı tarihiye başka şekilde tasvir olunmuştur.

(3) Yusuf beyin eserinden aynen:
Mevlânanın pederi Sultanülülema Mehmet Bahaeddin Veledin bir taraftan hanedanı saltanattan bulunması, bir taraftan da ilim ve faziletinin fevkalâdeliğinden ve ahlakı kerime eshabından olmasından dolayı talebesinin ve yaranının günden güne çoğalması, zaten o zamanın Harzemşahını kuşkulandırıyordu. O hükümdardaki vehim ve haset ateşi, meşhur müfessir Fahreddin

"Tahta cülus eder etmez Ermenistan hükümdarı **Melik Eşref** ile temini münasebet ederek bu cihetten emin olmuş, Elcezirede bir kaç mevki zapteyledikten sonra, beni Artıktan Diyarıbekir beyi melik **Mesut bin Salih** ile muharebe etmişti. Bir müddet sonra *Ahlat* kal'asından dolayı Trabzon hükümdarı **Celâleddin** ile muharebeye kıyam eylemişti. Alâeddin Keykubat bu harp esnasında, Mısır halifesi melik **Kâmilin** riyaseti altında olmak üzere bir çok kükümdarlardan mürekkep bir heyeti müttefikaya karşı, çarpışmağa mecbur olmuştu. Keykubat, müttefiklerinin adedce faikiyetlerine rağmen, hukukunu müdafaaya muvaffak

Razi'nin körüklemesiyle bir kat daha şiddet peyda ettiği için Sultanülülema, Harzemşahın sarih ve vazih bir istiskaline hedef olmuş ve Belhi terke zımnen icbar edilmiş bulunuyordu. Sultanülülema Mehmet Bahaeddin, Belhi terkettiği zaman maiyetinde üçyüzden fazla adamı var idi. Mehmet Bahaeddin büyük bir Türk hanedanından ve tamamiyle Türk harsı almış hanefiyülmezhep bir zat olduğu için, Belhi terkedeceği zaman Karamana ve Konyaya nisbetle, terkedeceği şehire çok yakın bulunan bir İran beldesine geçmeyi ve orada kalmayı hiç hatırına bile getirmedi. Çünki neslinin, nisbetinin, tarzı hayatının ve aldığı harsın İranda ihtiyari ikametine ve istirahatına müsait bulunmadığını pek iyi bilirdi.

Türk olan Karaman oğulları ve Selçuklar ile Sultanülülemanın hanedanları arasında zaten bir karabeti milliye ve nesebiye var idi. Mezhepleri, meşrepleri de bir idi. Mehmet Bahaeddin, Türk olduğu için memleketinin yanı başındaki İranı Anadoluya, Karamana ve Konyaya tercih ile orada ihtiyari ikamet edemedi. Bu kadar uzak mesafeli yolun meşakkatini ihtiyar ile Karamana ve Konyaya kadar gelmiye kendisini mecbur gördü.

Belhte Sultanülülema unvanı muhteşemini hak ve liyakatiyle gerçekten ihraz etmiş bulunan Mehmet Bahaeddin Veled, birinci sultan Alâeddin Selçukînin mürüvvetkârlığını işitir, doğup yetiştiği o anası, atası yurdunda baht ve taliinin arzusuna muhalefetten naşi beş yaşındaki oğlu Mehmet Celâleddin ve yedi yaşındaki diğer oğlu Alâeddin dahil oldukları halde üçyüz kadar bendegânı ve azayı hanedaniyle beraber bir kervan teşkil edip kısmı azamı pederinden müntakil kitap olmak üzre eşyasını develere yükleterek 608 sali hicrisinde vatanlarından çıkarılmışlardı. Bu hareketlerine «hicret» kelimesi tarih düşmüştür.

Bağdada muvasaletlerinde pek şerefli bir surette kabul olunarak halife Nasırüddinillah'tan azim riayetler görmüşlerdir. O esnada Bağdatta bulunan Konya ümerasından bazı kimseler Sultanülülemanın Müstansiriye medresesinde vazında ve meclisi sohbetinde hazır bulunarak meftunu kemalâtı olmuşlar, Konyaya avdetlerinde onu Sultan Alâeddine tavsif eylemişlerdir.

olmuş, ittifakta zaf alâimi hasıl olur olma *Urfa,* Erzincan şehirlerini, badehu Kemah kal'asını ve aynı sene içinde garpta Erzincan meliki **Davut Şahın** biraderi **Muzafferüddin Mehmedin** tahtı tasarrufunda olan Köğonye yi ve daha sonra Erzurumu zapteylemişti. (1) 625 (1228) (2).

(1) Ahmet Refik, tarihi umumî C : 6, S : 305; Halil Etem, düveli islâmiye : S, 224

(2) Kayseriye şehri, S : 48 N : 1. « Alâeddin Keykubat Kilikyadan nazarını başka tarafa atfederek kuvayi cesime ile Erzincanı alup hakimini katletti » deniliyorsa da Halil beyefendi bu hükmü kabul etmiyor : « Düveli İslamiye» de Erzincan hakimi Alâeddin Davut Şahı saninin Konya Akşehrine sevkedilmiş olduğunu yazıyor. Hammer de (cilt — 1 S:) bu vakaları 627 den sonraya atfediyorsa da hatası zahirdır.

Şamdan hareketle Halebe ve Malatyaya uğrıyarak Erzincan tarikiyle 617 tarihi hicrisinde Karamana vasıl olmuşlardır. Elyevm Ermenakteki mederesesinde metfun bulunan Karaman oğlu Emir Musa bey, Karamanda namlarına bir medrese inşa ettirmiştir. Haremi ile büyük oğlu Alâeddin çelebi Karamanda vefat edip medresenin içinde defnedilmişlerdir.

Mükerrer daveti teşvikiyle Konyaya yaklaşan bu muhacir, fakat azim hanedanı, bu muhteşem kârvanı Sultan Alâeddin bizzat şehir haricinde istikbal ederek pek çok hürmet göstermiştir. Kendilerini sarayi padişahiye davet eylemiş ise de Sultanülülema: «eimmeye medrese, şuyuha hankah, ümeraya saray, tüccara han, gurabaya zaviye, rindane mastaba tahsis edilsin» dediklerinde o zaman Konyanın en ehemmiyetli bir medresesi ve hatta darülfünunu kıymetinde olan Altın Buğa medresesine müsafir edilmişler ve kafilenin diğer efradı da münasip yerlerde iskân edilerek istirahatları temin edilmiştir.

Büyük önlü ve şerefli bir Türk olan Sultanülülema ehemmiyetli bir ferdi bulunduğu kavminin o vakit için çok hakiki ve dahî bir hükümdarı olan birinci Sultan Alâeddin Selçukîden me'mulünden fazla hüsnü kabul, takdir ve taltif görür. Padişah o şanlı muhaciri kendisine daima müsteşar addeder, hatta saraya geldiği vakit Alâeddin onu kendi tahtında yanında oturtur.

Sultan Alâeddin, Türkistanın bir saltanat hanedanına mensup oldukları malûmu olan bu şerefli aileye, sarayı ve yaptırdığı camii civarında ikametgâhlar tahsis eder. Halkı tedris ve irşat ta ve tanrılarına ibadette bulunmaları için onlara Karatay medresesi ve İplikçi camii gibi mevkiler tayin eder. Namık Kemal bey merhnmun Türk akvamından «Oğuz Han» kabilesinin hamasetini, namuskârlığını ve hakikî insanlığını temsil için yazdığı uzun bir

İşte Erzincan bu suretle Menküçek oğullarından Selçukîlere intikal etmiş, Menküçeklerin saltanatı da hitama ermiştir. Erzincan surunu inşa (1) ve şehri tahkim eden (2) bu adil ve fazıl hükümdardır. Selçukî devleti birinci Keykubat devrinde evci ikbale vasıl ve Anadolu Türkleri çok mes'ut ve müreffeh bir hayata (3) nail olmuştu.

Moğolların zuhuru bu zamana musadiftir. Moğollar, **Cengiz** Hanın kumandasında olarak "çok dehşetli bir kasırga gibi,, (4) **Harzem** memalikine ve **Selçuk** ülkesine taarruz, **Harzem** havalisiyle **Celâleddin** in bütün memalikini işgal eylemişlerdi. **(Kayı)** ailesinden **Alp** ın oğlu **Süleyman** şah da o esnada çıkmıştı.

(1) Sultan Alâeddin badelfeth, Erzincanın barusunu tecdit ettiği kâtip Çelebinin cihannümasında (S : 424) münderiçtir.

(2) Necip Asım, Türk tarihi, C : 1, S : 428.

(3) İlk mutasavvifler, S: 210

(4) İlk mutasavvifler, S: 210

temaşasının «piyes» unvanını ve en büyük şahsiyetini temsil eden "Celâleddin Harzımşah,, Mehmet Celâleddin Rumînin öz dayısıdır.

İsmi "parlamak,, manasına olan, eski Türkçede "Balkımak,, masdarından yapılmış bulunan "Belh - Balh - Balk,, şehri Türkistanın en büyük ve meşhur merkezi hükûmetlerindendir. Bütün azası asaletçe, ilim ve faziletçe ve ahlakça maddî ve manevî pek büyük meziyetleri ve namütenahî fezaili haiz oldukları için sultan Alâeddin uzak ve eski Türkistandan gelen bu eski hemşerileri ve kavmiyettaşları hakkında namütenahî ikramda bulunur. Hükümdar Alâeddin şimdiki müzenin yerini, çok sevdiği bu gül bahçesini daha çok sevdiği o ilim ve nezahet hanedanının temellük ve intifaına feraǧ ve ithaf eylemiş, bu muhacir âileye muhacereti vataniye acılarını göstermemiş.

Sultanülülema ailesi seneyi kısmen Alâeddin camii civarında kışlaklarında, kısmen bu yazlıklarında geçirirler imiş. Bu hanedan burayı o suretle istimal etmekte iken Sultanülülema Mehmet Bahaettin Veled 628 senesi rebiülahirinin on sekizinci günü seher vaktında ebediyet alemine intikal eder. Hazreti Mevlâna pederini bu bahçenin havuzu mevkiinde defneder. Ve ileride kendisinin ve mensuban ve müteallekatının da oraya defnedilmesini vasiyet eyler. Menakıp nüvis Eflakî; emir Muinüddin Pervane, Sultanülülema için nadirülemsal bir kubbe yapmasını hazreti Mevlânadan istizan eylediği halde "kubbei eflâktan güzel kubbe olmasın. Bu takı mina ile iktifa eylemek münasiptir,, diye cevap verdiklerini yazar.

Buraya evvela bir mezar kazılmaktan ve balçıktan bir merkat yapıl-

Tarihlerde hikâye olunduğu üzre, Süleyman şah *Mahan* şehrinden çıkmış ve ilk önce **Ahlat,** sonrada **Erzincan** civarında yerleşmişti. 621 (1224) (1). Erzincan o tarihte Menküçek oğullarının idaresi altında idi.

Cengiz Hanın vefatına kadar **(Ahlat)** ve **(Erzincan)** havalisinde dolaşan Süleyman şah, Hanın vafatından sonra memleketine dönmek istemiş, yolda Fırat nehrini geçerken boğulmuştu (628) (1231). Oğullarından **Sungur Tekin** ile **Gündoğdu** Harzem taraflarına geçmişler, **Dündar** ile **Ertuğrul** da **Erzincan** a dönmüşlerdi. Rivayete göre yolda birbiriyle muharabe eden iki orduya Selçuk ve Mogol ordularına rasgelerek zaif tarafı iltizam etmişler, muzafferiyeti Alâeddin Keykubat ordusuna kazandırmışlardı.

Alâeddin bundan pek ziyade memuun olarak Ertuğrulu malûm olan şekilde, taltif eylemiştir.

*
* *

Sikke kestirmek suretile de zamanında teferrüt etmiş olan Alâeddinin iki oğlu vardı: Melike Adileden doğan **İzzeddin**

(1) Hammer, Ata bey tercümesi C: I, S: 89. Tarih encümeni mecmuasının 79 numaralı nüshasında (S: 85) deniliyor ki: «Ertuğrul beyin silsilesi şöyledir: Ertuğrul bin Gündüz Alp bin Gök Alp bin Harkak Alp bin Sarkak Alp. Ertuğrul beyin pederinin Süleyman şah olmadığına göre ecdadı âli osmanın Mahandan hicreti, Fırattan mürûru, Caber önünde boğulması gibi vakayi bittabi mevzuu bahs değildir.

---

maktan başlanır. Bilâhara kıymetşinas ve servet ve kudret sahibi ricali millet tarafından ehemmiyetli nazarlar atfedilir. Günden güne ilâvelerde, tesislerde, tecditlerde bulunmuşlar. Muhteşem ve muazzam müştemelât, müteferri ve mütenevvi kubbeleri kurşunlu, ehemmiyetli ve kârgir binalar, güzel kısımlar, minare, mescit ve suyu berrak ve leziz şadırvan, medreseler, mektepler elhasıl azametli ve tarzı inşası mühim daireler zammedilir. Zamanımıza kadar tedricen bugünkü vekarlı ve şerefli büyük abide teşekkül etmiş bulunur.

Burası bittabi şehirden ve beldenin o zaman için malûm olan kabristanlarından uzak imiş. O vakit Mevlâna Celâleddine "ebedî habigâhmız olmak için pek uç, pek ücra bir yer intihap buyurdunuz» denildikte « şimdi ve bir müddet uçta yatarsak ta ileride ortada bulunuruz » cevabını vermiş olduğu meşhurdur. Filhakika ondan sonra Konyanın şeref ve mamuriyeti tedricen şarka intikal etmiş, bir asır geçmeksizin Mevlâna ile mensuban ve müteallekatının mezarları şehrin vasatında bulunmuş ve « Türbe mahallesi » namile

Erzincanda memleket hastanesi

Kılıç Aslan ve başka bir zevcesinden doğan **Gıyasüddin Keyhusrev.** Melike Adile kendi oğlunun veliyyiaht nasbettirdi. Keyhusrev bundan iştibah ve infial hasıl etmekle, Alâeddin hem onu tatyip etmek, hem de uzaklaştırmak için kendisine (*Erzincan*) havalisini verdi. Fakat Keyhusrev, babasının maksadını bizzat mevkii file koymasına meydan bırakmadı, işini kendi gördü, Selçuk tahtına geçti. Hayrullah efendi bu vakayı şu suretle hikâye eylemektedir:

beldenin en mamur ve şerefli kısmını teşkil etmiştir. Hatta bir zamanlar «Türbe mahallesinde evin, Meramda bağın var imiş gibi ne kuruluyorsun» denilmek mesel hükmünde imiş. Bu semtteki o bağlar, bahçeler, gülüstanlar tedricen az zaman zarfında muhteşem binaları muhtevi mahallelere, sokaklara caddelere tahavvül eylemiştir.

Bugünkü müzenin esası olan türbe ve dergâhın inşası ve terekkiyatı ve bugüne kadar mevcudiyet ve mamuriyetini muhafaza edebilmesi hususunda tarikatı Mevleviye rical ve ekâbirinden başka sırasiyle Selçuk hanedanı hükümdarisi azasının, Karaman oğullarının, Bayazit Saninin, Selimi Evvelin, Süleymanı Kanunînin, Mehmet Salisin, Selim Saninin, Murat Salisin, Murat Rabiin, Mustafai Saninin, Selimi Salisin, Mahmut Saninin, Abdülmecidin, Abdülazizin, Abdülhamidi Saninin ve Sultan Reşat ve daha birçok padişahların, paşaların, beylerin ve diğer eshabı servetin hizmetleri say ve gayretleri tahakkuk etmiştir.

"Kulları Alâeddini Keykubadın huzuruna varıp **İlhanı âzam** hakkında olan hürmet ve itibarını yerine getirerek, beynimizde külfet ve tekellüf berteraf olduktan sonra, İlhanı âzamın samimî olarak kulluğunu kabul ve tasdik eyledikte, benim dahi orada ikametimi mucip olacak sebebi zahiri olmadığından avdet etmek üzere idim. Sultanı müşarileyh Şamîlerle muharebe fikrinde olduğu cihetle **Erzincan** padişahlığını oğlu **Gıyasüddine** tevcih (1) ve Şemseddin Alto beyi (2) dahi Atabek ve müsteşar tayin eyledi. Kezalik Rum saltanatını dahi diğer oğlu **İzzeddin Kılıç Aslana** havale eylediğinden bu madde büyük oğlu Gıyasüddine ağır geldiğinden bu tertibin icrasından evvel„ (3) kendisi nail olmanın yolunu buldu; Alâeddin Kayseryeye çekildi.

"İşte bu esnada sultan Alâeddinin, Harzemşahlardan **Celâleddin Menküberdi** ile (4) münakaşatı başgösteriyor. Bidayette bu iki hükümdar yekdiğerleriyle sefaret teati etmişlerdi. Beyinlerinde zahiren husul bulan muhabbet o raddeye gelmiş idi ki, Sultan Celâleddin yakın akrabasından bir kızı Gıyasüddin Keyhusreve namzet kılmış idi. Fakat bu vifak ve meveddet çok sürmedi. Zira Celâleddin Harzemşah, **Melik Eşrefin** memalikinden olan **Ahlat'ı** bilmuhasara zapteylediğinden, Melik Eşref buranın istirdadı için Alâeddini Keykubat ile akdi ittifak eyledi ve askeri ile Sıvasa gelerek buradan Alâeddin ile birlikte hareket edip evvelâ (*Karahisarı şarkî)* civarında vaki (*Akşehir*) ovasına ve oradan da (*Yassıçimen*) (5) nam dağın civarına vasıl oldular. Bu

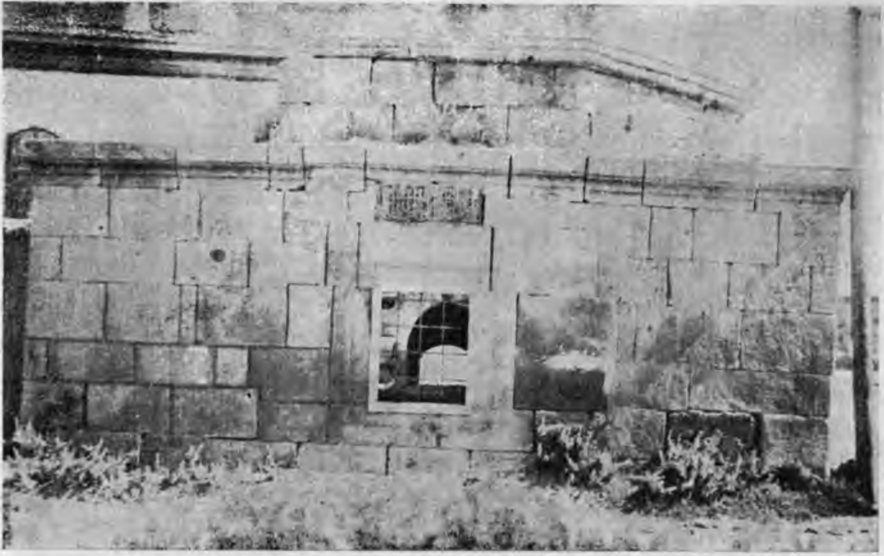
[1] Bu hususta «Necmeddini Tusî» nin de hizmeti sebketmiştir: İsmail Hakkı, kitabeler. S: 3

[2] İbni Bibiye göre: Emir Mübarizüddin Ertekış.

[3] Hayrullah efendi tarihi, C: 1 - S: 29. Encümen tarafından neşrolunan Osmanlı tarihi «Keykubadın vefatında ekâbiri ümera veliyyiahtlik mes'elesini beynlerinde hallettiler, Sultanı müteveffanın vasiyetini tutmadılar, ittifakla (Sultan Gıyasüddin Keyhusrevi sani) yi tahtı saltanata iclâs ettiler» diyor. C: I, S: 442.

[4] Menkü: Türkçe ebedî, ezeli yani Allah manasınadır. (S: 522. Türk tarihinin ana hatları)

[5] Hammer tercümesinde (C: I, S: 77) bu mevki, hakikata muvafık olarak, Erzincan kurbinde gösterilmekte ise de (Nisi Çemen) suretinde yanlış kaydedilmiştir. Bu dağ Erzincanın garbı şimalisinde takriben otuz kilometro mesafesindedir.

Erzincanda Ulu cami karşısındaki türbe

havalide iki ordu beyninde vukubulan muharebatı şedide (29 Ramazan 627) Celâleddinin mağlûbiyeti katiyesiyle neticelendiğinden bu, firare mecbur oldu. Celâleddinin tarafını iltizam eden ve Alâeddini Keykubadın amzadesi olan Erzurum Meliki **Rüknüddin Cihanşah** ile bunun biraderi bu muharebede esir düştüklerinden, Alâeddin Erzurum üzerine yürüyüp çoktanberi matmahı nazarı olan bu şehri de fethetti. Fakat Melik Rüknüddin Cihanşaha merhamet ederek tevabiiyle beraber *Aksaray* ı ve biraderine de *Eyyüphisar* ı ita eyledi.

Bu muzafferiyetten sonra müttefik ordular, Harzemşah tarafından tahrip ve terkedilen Ahlatı işgal eylediler. Burası yine Melik Eşrefin tahtı tasarrufuna geçti.

Sultan Celâleddin Menküberdî bu hezimeti müteakip yine *Azerbaycan*a gitmiş ise de, Moğolların garba doğru harekâtı cesimesi başlamış bulunmakla, oralarda dikiş tutturamıyarak Abbasî halifesine iltica etmek niyetiyle *Diyarıbekir*e geldi. Fakat Mogollar arkasından buraya dahi yetiştiklerinden, tahlisi geriban edemiyerek *Miyafarkın* (1) köylerinin birinde 628

[1] Diyarıbekir vilâyetinde şimdiki Silvan kazasının merkezidir. Kadimen (Martiropolis) namiyle anılırdı ki şehitler beldesi demektir.

senesi şavvalinin evasıtında bir kürt tarafından mızrak ile katledilmiştir„ [1].

Celâleddinin müteayyen ümerasından olan **Emir Hüsameddin Berke Han** Amasyâya vali olarak *Erzincan* dan ayrıldıktan sonra, yerine akrabasından **Kır Han** emir olmuştur. [2]

Alâeddinin vefatından sonra oğlu, yanlış hareketleriyle, Selçuk saltanatının şevketini tenezzüle uğrattı ve bundan istifade ile *Bayburt, Kelkit, Karahisar, Suşehri* üzerinden memleketine hücum eden Mogollarla harbe girişti. (6 muharrem 641) de serzedei zuhur olan bu muharebe **Kösedağ** nam mevkide vaki olmuştur ki, Sıvasın şarkında ve takriben altmış kilometro mesafededir. Burada Gıyasüddin Keyhusrevi mağlûp eden Mogollar *Sıvas* ı üç gün yağma ettikten sonra [3] *Kayseri* ye kadar ilerliyerek bu şehri zaptettiler. İbni Bibinin tasvirine göre "evleri yağma ve içindeki adamları katlettikten sora şehire ateş verdiler.

---

[1] Türk tarihinin ana hatları S: 523. Kayseriye şehri, S: 55 - 56 Halil Ethem: düveli islâmiye, S: 259.- Rıza Nur Türk tarihinde (C:1, S:108) diyor ki: Celâleddin «Dersim tarafından kürt eşkıyası eline düşüp soyulmuş ve öldürülürken haydut kürte adını söyleyüp hayatına dokunmazsa han yapacağını vadetmiştir. Bu vait üzerine kürt Celâleddini çadırına götürüp karısına muhafaza etmesini söyler, kendisi dağa at aramağa gider. Bu esnada çadıra, elinde bir kargı, bir kürt gelüp bu Harzemli kim? niye öldürmiyorsun? der. Kadın: — Kocam ona aman verdi; çünki sultandır, cevabını verir. Kürt bunlar benim kardeşlerimden birini öldürdüler. O bundan kıymetli idi der; elindeki kargıyı vurur, ve öyle vururki ikinciye lüzum kalmaz, Celâleddin yere serilir. Sonra Dersimliler Celâleddine acınıp Dersimde mezarına bir türbe yapılmıştır. Elân orası Zazalarca ziyaretgâhtır, pek mukaddestir ve Sultanbaba türbesi namiyle yadedilir.» Erzincan müftii fazıllı Sadık efendi Dersimde nasıh vazifesiyle bulunduğu sırada, Sultanbaba türbesini gördüğünü fakat mensubileyhini hiç kimsenin bilmediğini söyledi. Tarih encümeni tarafından neşredilen Osmanlı tarihinde muharebenin vuku bulduğu mahal zikrolunmadığı gibi muharebenin neticesi ve Celâleddinin akıbeti de «... tac ve tahtını bırakarak Diyarıbekir cihetine firar etmiş ve orada bir Kürt tarafından katl olunmuştur» (628 - 1230) suretinde ifade edilmiştir.

[2] (Amasya tarihi C: 2, S: 366).

[3] (Sıvas) şehri kitabelerinde: Moğol kumandanının «bu hususa dair verdiği emir mucibince Sıvasın bütün kapıları kapanarak yalnız (Ercincan) kapısı açık kaldı» denildiğine göre (Erzincan) uzak yerlerde bile namını yadettirecek bir ehemmiyeti haiz idi demektir.

Taştan koyun heykeli
Biri askerî hastahanede, diğeri Haşhaşî köyünde. Biri de memleket bahçesindedir. Hitit asarından olduğu mervidir.

Şehirden ve şehirlilerden feragat ettikten sonra dışarı geldiler. Evvelce tutup bağladıkları esirleri Meşhet sahrasında katlettiler. Çocuk ve kadınları da aralarında taksim ettikten sonra çıkıp gittiler. Yolda hastalanan veyahut yayan yürümeğe kudreti olmıyan üserayi öldürdüler. „

Dönüşte *Erzincan* civarınna vasıl oldular, bu şehiri de cebren -fakat hile istimalile- alarak *Kayseriye* de yaptıkları muameleyi tekrar ettiler [1] 641 (1243). Bu darbe Selçukîleri Moğolların himayesini kabule mecbur etmiştir. Moğolların haraçgüzarı olan Rum Selçukî sultanlığı bu andan itibaren belini doğrultmamıştır.

Gıyasüddin Keyhusrev üç sene sonra yani 644 tarihinde vefat etti. Üç oğlu vardı: **İzzeddin Keykâvusu sani, Rüknüddin Kılıç Aslanı Rabi, Alâeddin Keykubadı sani.** Gıyasüddinin vefatında bunlardan Keykâvusu sani pederinin yerine geçti, kendisi küçüktü hükûmeti beyler idare etmişti. Müteakiben dördüncü Kılıç Aslan

[1] Osmanlı tarihi - C:I, S: 445. Ermeni tarihi, Turunbiz: S, 209.

GÜMÜŞANE VİLÂYETİ
KARAHİSAR VİLÂYETİ
ERZURUM VİLÂYETİ
SİVAS VİLÂYETİ
MALATYA VİLÂYETİ
ELAZİZ VİLÂYETİ
zevker
alakilise
alt köy
melik şerif
REFAHİYE KAZASI
REFAHİYE
çengerli
divir
conor
KURUÇAY KAZASI
kozkışla
KURUÇAY
armudan
sime
erhâmi
kûmho
boyalık
KEMAH KAZASI
ermenek
kerer
şütke
kamarik
KAZAN KAYA DAĞI
acem oğlu köprusu
tan
KEMAH
urfat
Hogos
üskübürt
SİPİKÖR DAĞI 3800
KEŞİŞ DAĞI 1850
başköy
Esesi
Sipyatağı
Yalnız bağ
Seri göl
ERZİNCAN KAZASI
Hah
ERZINCAN
Selüke
Til
Bıraskiğ
Cimin
Pısıkdağ
Kıstım
Selepur
Radık
Nörkâh
Küpesi
Karakilise
Balibeyi
Şıhlı
Dirastik
Kiy
Zatkiğ
Cenciğe
Ürek
Kısmıkor
dereköyü
şeterı
PULÜMER
meçi
Denzık
hacılı
hasan gazi
deşt
PLÜMER KAZASI
nakıs
kötör köprusu
vican
çerme
KIĞI KAZASI
KIĞI
bilice
maskân
hösnek
azakpert
hol hol
çan
Temran
darabi
mizikân
zelhidir
okçiyan
2740
2150
2550
3250
2900
3409
2210
2950
2344
2700
2600
2750
2951
1850
İŞARETİ MAHSUSA
VİLÂYE HUDÜDU
KAZA HUDUDU
KAZA MERKEZİ
NAHİYE MERKEZİ
1
400000
Ş
C

ve ikinci Keykubat icrayi hükûmet ettiler, fakat bu zamanın vakayii okadar müphem, karışık ve muzlimdir ki... müverrihler bu üç kardeşin müştereken devam eden hükûmetlerini 647-655 (1249-1257) ve bazan 644-663 (1246-1265) suretinde kaydetmekte ve bu tarihin henüz lâyikile tenevvür edememiş olduğunu ilâve eylemektedirler...

Üç kardeşin hükûmeti müşterekesinden sonra bunlardan ikinci **İzzeddin Keykâvus** ve müteakiben **Rüknüddin Kılıç Aslan** ayrı ayrı icrayi hükûmet ettiler. Kılıç Aslanı Rabi *Konya* da icrayi saltanat ediyordu. — 656 (M: 1257) tarihine doğru İlhanîlerden **Hülâgü** Anadoluda ve İranda dağnık bir surette mevcut olan askerlerini cem ile Konya Selçukileri üzerine sevketmesini, hükümdarlarından **Baçu Noin** e emretti, kendi de büyük bir ordu ile geldi. Her maniayı yıkıp kıran bu kuvvete hiç birşey karşı gelemezdi. Bu muharebeler yedi sene kadar devam ettikten sonra, Hülâgü Sıvas ve Kayseriyi istilâ edip ahalisini kılıçtan geçirdi [1] ve *Erzincan* a da gelerek o zamana kadar Diyarıbekirde bulunan oğlu **Yeşmut** u Erzincan vilâyeti valiliğine nakletti [2].

Hülâgünun halefi **Abaka Han**, maiyetinde bulunan Selçukî emîrlerinden **Muinüddin Süleyman Pervane** [3] yi Konyaya

---

[1] Ermeni tarihi, Turunbiz, S: 211.

[2] Miratüliber: C. 8, S: 70.

[3] Pervane, ışığa meclup bir hayvandır, yazın zuhur eder. «Pervane» Selçuki hükûmetinde bir memuriyet idi. Silsilei meratipte veziri azamdan sonra mevkii haiz idi. - (Muinüddin Süleyman)ın Erzincanda büyük cami karşısındaki makberede medfun olduğu söyleniyor.

İslâmda tarih ve müverrihhler nam eserinde (S: 235-236) M. Şemsüddin bey şu izahatı veriyor:

Pervane lâkabile iştihar eden bu zatın asıl ismi (Muidüddin Süleyman bin Ali bin Mehmet) dir. Pervane evail hayatında bir mektebi iptidai muallimi idi. Zekâ ve dirayeti azmü cesareti sayesinde Konya Selçukilerinin hizmeti vezaretine kadar itilâ eylemiştir. Hicrî 675 tarihinde Mısır sultanı Melik Zahir Bibers (Baybers) memaliki Rumu istilâ ederek Anadoluya dağılmış olan Mogolları kâmilen kılıçtan geçirdiği hengâmda, Pervane Konyadaki Selçuk hükûmetinin vezaretinde bulunuyordu. Bu vak'a üzerine Mogollar, Pervaneyi hafiyyen Melik Zahirle müttefik addederek azasını parça parça doğramak suretiyle biçareyi telef etmiş, kinlerini teskin için etlerini yiyecek kadar vahşet göstermişlerdir.

VALİ KONAĞI
Konağın önündeki çeşme sultan Hamidin 25 inci senei devriyesi münasebetiyle Müşür Zeki paşa tarafından yaptırılmıştır.

gönderdi. Pervane zeki ve pek ziyade haris idi. Kılıç Aslanın bütün işlerine müdahele ediyor, adeta onu baziçeye çeviriyordu. Kılıç Aslanı bıktırmıştı. Nihayet *Aksaray* da bir ziyafet tertip ederek zavallı sultanı tesmim etmiştir. Kılıç Aslanın yerine oğlu üçüncü **Keyhusrev Gıyasüddin** hükümdar olmuştu. Bu zat işleri bir dereceye kadar yoluna koymak üzre iken, ikinci **İzzeddin,** Keykâvusun hakikî oğlu ortaya çıktı. **Gıyasüddin Mesut** namını taşıyan bu zat, Kırımda oturuyordu. Pederiyle amucasının akıbetlerini, üçüncü Keyhusrevin iclâs ve sonra hal'ini ve nihayet Karaman oğullarından Mehmet beyin fırsattan istifade ederek başka bir kimseyi Selçuk tahtına iclâs etmek istediğini haber alınca, Kırımdan ayrılarak *Sinop*a geçti.

O zaman (Hicrî: 679) Erzincan İlhanîlerden, Anadolu müslümanlarının katili olmakla maruf **Abaka Han**ın elinde idi. Mesut taç ve taht mes'elesini hal için **Abaka**ya müracaat etti ve tazimatını arz için bizzat **Abaka** nın nezdine, *Erzincan* a gitti. **Abaka Han** mes'eleyi halledemeden (Rebiülevvel 681) tarihinde füceten öldü. Yerine kardeşi **Sultan Ahmet** İlhan

oldu. Asıl ismi **Teküdar Han** olup islâm dinini kabul ettikten sonra **Teküdar Ahmet Han** namını alan bu zat, Selçuk ülkesini üçüncü Keyhusrev ile Gıyasüddini Mesut arasında taksim etmek, garp memleketlerini, Konyayı Keyhusreve; Malatya, Sıvas ve Erzincanı Mesuda vermek istemişlerdi (1). Fakat Keyhusrev bu mukasemeyi ret ve hükûmeti tamamen Mesuda terk ederek uzun müddet *Tebriz*de ihtiyari ikamet eylemiş, yapılan taksime göre hissesine isabet eden Konya havalisine gitmemiş idi. Teküdar Ahmet Han, kendisine bahşı eman etmiş olduğundan, hayatı tahtı emniyette idi. Lâkin tatar beyleri müşarünileyh Ahmet Hanı hal ve sonra şehit edip yerine **Abaka Han** ın oğlu **(Ergon Han)** ı İlhan tahtına iclâs ettiler.

İlhan Ergon, emrü tensibe muhalefet ettiğinden ve Kırım ham ile de münasebette bulunmasından şüphe eylediğinden dolayı **Keyhusrevi** Erzincana celp ve orada idam (2) ettirdikten sonra, bütün hükûmeti Mesudun uhtesine teffiz etmiştir. Mesut da 22 rebiülevvel 682 (20 Haziran 1283) de Kayseriyede Selçuk tahtına calis olmuştur.

685 tarihinde **Ergon Han**ın biraderi **Kihato Han** ile **Holâco Han** Erzincana gelip kışladılar, bir kaç ay oturduktan sonra avdet ederken her tarafı nehp ve yağma ettiler, ahaliyi büyük bir zarurete düşürdüler. Müteakiben **Gıyasüddini Mesut** İlhaniler tarafından itham olundu. 695 tarihinde İlhan **Mahmut Gazan** kendisini hal ve bilâhara **Alâeddini Keykubadı salis bin Firamzi** (3) yerine ik'at eylemiştir. Mamaafih bu da, İlhan **Mahmut Gazan** ın emriyle *İsfahan*a götürülerek, orada idam olunmuştur. Osmanlı hanedanının müessisi olan Osman beye tablüalem gönderen, işte bu Alâeddindir ki, yerine haledildiğini yukarıda yazdığımız **Gıyasüddini Mesut** geçmiştir. Bu Selçukların sonuncusudur. (708). Mesudun *Kayseriye* de vefatından soura *Erzincan* Celâirilerden **Emir Hasan** tarafından işgal olunmuş ise de Ebu Sait Bahadir Han kendisini takip ve

(1) Hamer Ata bey tercümesi, C: 1. S: 84.

(2) Kabrini hiç bir yerde bulamadım.

(3) Müşarünileyhin 697 tarihli Erzincanda (Gazan Mahmut Han) namına kesilmiş bir sikkesi vardır.

Nalbant Mehmet usta

nihayet derdest ile *Kemah* kalesine hapseylemiştir. (1) Bundan sonra 736 tbrihinde kesbi istiklâl eden ve kendisi de bir Moğol naibinden başka bir şey olmayan **Alâeddin Ertena** beyin zuhuruna değin bütün Anadoluda, müverrihlerin alelekser Tatar dedikleri İran ilhanilerinin valileri hükümferma oldular. Fakat bu otuzbeş, kırk sene zarfında (*Erzincan*) ın kimler elinde kaldığı anlaşılamamıştır.

(1) Türk tarihi encümeni mecmuası, numara 78, S: 46

C. «Beni Menküçek» [1] [2]

Şark vakayinüvislerinin bize tanıttığı bir çok müslüman devletleri arasında, milâdın on ikinci asriyle on üçüncü asrı iptidalarında, Anadolu şehirlerinden bazılarında icrayi hükûmet etmiş olan ve pek maruf olmıyan "Beni Menküçek„ de vardır. **Stenley Len Pul** ün islâm devletleri sülâlelerinde, beni Menküçek zikredilmemiş olduğu gibi, şark tarihi ile alâkadar olan müsteşrikler bu devletin mevcudiyetinden bihaberdirler. Bu ihmali muhik göstermek için şark vakanüvisleri de -Müneccim başı namiyle maruf Türk aliminden gayrısı- "fütuhatı veyahut asarı celâdetiyle şöhret bulamamış olan bu hanedan bize birşey öğretmezler„ diyorlar. Ancak sanayii tergip, ulûmu teşvik hususunda himmetleri sebketmiş olan bu hanedan hükümdarları, hüsnü sitleri ile diğerlerine faik ve racih olmakla, tarihlerine mütedair nazarı ittilâıma vasıl olan malûmatı cemedeceğim.

Bu hanedanın müessisi Türk beylerinden *Menküçek* ; emir Artık, Emir Danişmend misillû *Malazkirt* harbından sonra (M : 1071) Anadoluyu istilâ eden ve *ermenilere* ve Rumlara ilânı harbeyliyen çete rüesasından biridir. Bu sebepten dolayı İbni Bibi, vakayinamesinde **"Elgazi„** unvanı şerefiyle zikretmiştir. Neşriyatımdan olan **Tevarihi Âli Selçuk** un üçüncü cildinin elli yedinci sayfasına ve dördüncü cildinin ikinci ve yirmi birinci sayfalarına bakınız.

Erzincanın garbında bulunan ve Fıratın sol kenarında kâin Kemah kalesi, akınlarının merkezi idi. Anadolunun bu cihetinde bulunan *Erzincan, Köğonye, Divriği* gibi şehirleri de zaptetti.

---

(1) Menküçek, Tanrıcık yani küçük tanrı demektir. Amasya tarihi C : 2, S : 101.

(2) Budapeştede 1904 senesinde üç defa intişar eden Revue Orientale mecmuasında Felemenk müsteşriklerinden mösyö (Hotsma) nın fransızca makalesinin mealen tercümesidir. Fazılı şehir Ahmet Tevhit bey tarafından ihda oluunşmtur.

Divriğide Menküçeklerin şehkârlarından hastanhanenin kapısı

Vefatından sonra ahlâfının bu şehirlerde yerleşmiş olduklarını görmekteyiz. Menküçek Gazinin muharebatma dair, ehli salip muharebatı kolleksiyonunda, Ermeni menabiini cemetmiş olan Dulaurier (birinci cilt, S : 333) Suriyeli **Mişel** in tarihinde şu vak'ayı okumaktayız :

Artık hanedanından **Belek** adlı (1) bir emiri namidar zuhura geldi. *Kemah* üzerine yürüdü. *kemah* beyi *Menküçek* Trabzona kaçtı, orada Rumların yanında bir melce buldu. Rumların verdiği askerin başında **Belek** üzerine yürüdü. Fakat Rumlar mağlûp oldu. **Menküçek** ve **Trabzon** doku *Teodor Gavras* esir oldu, otuz bin "Tahegan,, fidyei necat ile kurtuldu. Bu vak'ayı **Anna Komnen** ve **Ebülfereç** ve **İbni Esir** de mücmelen naklediyorlar. Ancak vukuu tarihinde müttefik değildirler. **Ebülfereç** (1430) senei iskenderisinde yani (1118) senei milâdisinde vukubulduğunu, İbni Esir ise 514 senei hicriyesinde

(1) Sene : 514. Bu sene Belek bin Artık (Tevhit beyin haşiyesine göre: Belek bin Bahram bin Artık) Gafrası rumiyi bozdu, (Erzincan) bilâdından (Sadak) kalesinde beşbin rum kırdı, Gafras ve askerinden çoğunu esir etti. (Elkâmil fittarih, İbni Esir. C : 10, S : 208).

(1120-1121 M.) vukua geldiğini beyan ile muharebe mevkiini de Erzincan civarında Serman (zannı acizaneme göre Sadak olmalıdır, Ahmet Tevhit) kalesi olmak üzere tesbit ediyor.

Müneccim başının kavlince Davut yahut **Davut Şah**, babasından sonra *Erzincan* ve *Kemah* hükümdarı oldu (belki Trabzona kaçan ve esir olan budur, Ahmet Tevhit).

Bundan sonra da oğlu **Fahrüddin Bahramşah** hükûmdar oldu. Osmanlı müzei humayunu dördüncü kısım kataloğunda sahife 76 da ve sahaifi atiyesinde bu hükümdarın ismini ve unvanını **(Ebülmuzaffer Fahrüddin Bahramşah bin Davut bin İshak Nasir Emirülmüminin)** olarak Ahmet Tevhit bey tarif etmiştir. Büyük babasının ismi sikkede İshaktır. Menküçek Türk ismi ile tanıdığımız şahsın tevratî olmasında hiç şüphe etmem (1) zira bu Türk emirlerinin bir ismi mukaddesle tezeyyün etmeleri emsali adidesiyle Selçukî tarihinde görülmektedir.

Bahramşah ın tahta cülusünün tarihini sureti kat'iyede tayin mümkün değilse de 588 (1192 M.) senesinde vukubulan **(Kılıç Aslan)**ın irtihalinde hükümran idi. Belki yirmi sene evvel. Zira mösyö **Ethe** nin taharriyatına göre, şairi meşhur *Genceli* **Nizamî** mahzenülesrarını müşarileyh namına (1178) yahut 1179 senesinde ithaf etmiş (2). M. Bacher'in zannettiği gibi İldeniz olmadığı İbni Bibinin şehadeti katiyesiyle sabittir.

[1] Ben de öyle zannetmiştim. Merhum Ali Emiri efendi İshak Menküçekin karındaşı olduğunu söylemiş idi, Ahmet Tevhit. — Elde edilen vakfiyede şu izahat vardır: «... biz sultan alimüladil elmelik elmüeyyet elmansur elmuzaffer nasırüddünya islâm ve müslimin zamiri Âli Selçuk ve (Menküçek)in mefhari (Ebulfeth Selçukşah ibni Bahramşah ibni Davut ibni Ebi İshak) ve hüve kân (Ehhül Menküçek) ... ben Emrihak ile sultanı âmil oldum, lâyik bilâdı tuttum ve Erzurum, Erzincan, Kemah ve Diyarıbekir vilâyetiyle kalelerini fetheyledim ve kâfirlerin ciğerlerini yaktım ve kılıç vuran padişah ki (Menküçek) gaizidir: cenabı hak ruhunu şad ve kabrini pürnur eylesin. Bundan sonra ben (Kemah kalesi civarında yerleştim ki o civar Fırat nehri kenarındadır ve hududu şu vecih iledir ki nehri mezkûr kale ile mesken arasından geçer. Bu makamı ve boş arsalarını fukara ve miskinler için vakfettim... ve evlât ve evlâdımın evlâdına vakfettim... Bu vakıfname 587 senesi ramazanülmübareki ortasında yazılmıştır.,, A. K.

[2] Melik Fahrüddin, Nizamîye buna mukabil,, beşbin altın ve beş adet cinsi katır ihsan eylemiştir. Camiüddüvel C: I, S: 1215.

Bu müellif yani **İbni Bibi**, **Bahramşah** ı eserinin müteaddit yerlerinde sena etmektedir.

Müşarülileyhin havzai hükûmeti okadar geniş olmamakla beraber, fetaneti ve serveti ile Anadolu umurunda nüfuzu var idi. Konya Selçukî hanedaniyle sıhriyet ve karebeti var idi [1]. **Rüknüddin, Süleyman Şahın damadı idi.** (Ahmet Tevhit). Tahminen 614 senesinde kızını Keykâvus evvele tezvici münasebetiyle İbni Bibi örf ve adet ve ahlâk noktai nazarından bir tasvirde bulunmaktadır, C: 3. S: 152-163 C: 4, S: 67-72. [2]

---

[1] İzzeddini Keykâvus, Ermenilere karşı (Haçin) de yaptığı seferden avdetini müteakıp, (Erzincan) meliki Fahrüddin Bahramşahın kerimesiyle tezevvüç ederek iki aile beynindeki eski karabeti bir kere daha tecdit etmiştir. (Kayseriye şehri, S: 88). Bahramşahın bir kızı da Selçukilerden Erzurum meliki (Muğisüddin Tuğrul)un zevcesi olduğu (Bayburt)' kalesindeki şu kitabeden anlaşılıyor:

اعمر بعمارة هذا البرج الملكه العالمه العادله خالصة الدنيا والدين
ا [فتخار الخواتين ابنته الم]. لك فخر الدين

[2] Bu izdivaç merasimi hakkında (Tevarihi âli Selçuk) ta görülen tafsilatı o zamanın adetlerini gösterdiği cihetle hulâsaten naklediyoruz:

«Sultan erkânı devlet ve ümerayi memleketle meşveret etti. Kemali iffet ve envai fezail ve nesep ile araste bir aile aradılar; Erzincan padişahı melik Fahrüddin dudumanından gayri bulmadılar. Zira bu aile sultan Kılıç Aslan sülâlesinden ve Selçuk neslinden müteşe'ip idi. Uzun istişare ve istihareden sonra onu ihtiyar ettiler. Sultan İzzeddin bu intihaba azîm istihsan gösterdi ve hazineden (hedayayi semin ve ecnasi tuhufi nefis) tertibini emretti ve ukalâ ve ekâbirden birile gönderdi. Melik Fahrüddin hediyeleri hamil elçiyi istikbal ve izaz etti, devlethaneye kondurdu. Ertesi günü halk içinde elçi, sultanın namesini öpüp melike verdi, o da öpüp başına koydu, ve ayak üzere okudu. Badehu elçiye şifahen bir söyliyeceği olup olmadığını sordu. Elçi müşafahatı iblâğ ve hedayayı, tafsiliyle hazineye teslim etti. Melik dahi halk içinde avaz ile dedi ki:

Bu mevhibenin şükrünü edadan acizim. Padişah bendenüvazlık ve çakerfirazlık gösterdi ve lâkin cihazın bazı aksamını itmam için bir ay mühlet lâzımdır. Sonra adam göndeririz, cihazın itmam edildiğini haber veririz. Badehü elçiye hediyeler verdi, hükme imtisal ettiğine dair cevap yazarak elçiyi tazimü tekrim ile gönderdi ve dönüp cihazı hazırlamağa başladı. Her taraftan hazik ve mahir saniler ve sayiğler getirtip üç ay işletti «Murassa

Uzun bir müddet saltanattan sonra müddeti hükûmeti altmış sene imtidat etti: (camieddüvel C, 1215) sonra çok yaşlı olduğu halde Bahramşah 622 senesi hicriyesinde (1225 m.) öldü. Erzincanda halefi, oğlu **Alâeddin Davut Şah** büyük meziyetleri haiz, hamii maarif, âlim, müneccim ve riyazi idi. Lisanı fariside güzel şiirler söylemiştir. Yalnız İbni Bibi değil, daha mühim olarak Mısır tavsifine dair olan eserinde **Abdüllâtif** in şehadeti bunu teyit etmektedir. Müller tarafından neşredilen **İbni Ebi Asibe** de nakıl ve zikredilmiştir. C: 2, S: 307.

Arap tabibi şehiri mumaileyh **Abdüllâtif, Davut şah**ın sarayında yaşıyordu. Abdüllâtif eserlerinden bazılarını müşarülileyh namına ithaf etti. *Erzincan* da ikametinden çok zaman geçmemiş

---

ekâlil ve halâhil ve havatii nefise ve cevahirle araste melbusat ve avani ve taslar ve teşt ve afitabe ve altın gümüş nerdiban ve süpürge ve çin tuhfeleri ve cevarii mahru ve gilmani hupçehre ve cenibet matuk ve badpa atlar katırlar ve nukut» ... hazırlattı ve sadrı iram kadı Şerefüddin, ki ekâbir ve emasil ve kuzati cihandandı, cihaz tertibi ve akdi nikâh takdimi için gönderdi.

Sıvas'ta emiri meclis onu ağırladı ve «EGİRDIR» şehrinde sultan hizmetine varıp hali arzetti. Sultan erkânı devletini ve şehrin ayan ve muteberlerini istikbal için karşı gönderdi. Bunlar kadıyı şehre getirdiler ve izzetü ikram ettiler. Taam yendikten sonra dağıldılar. Ertesi günü sultan bari am buyurdu ve dergâhu eyvanı ekâbir ve beylerle araste kıldı ve Türkî ve Kazvinî ve Dilimî ve Rumî serhenkler ve bölük başları ve çavuşlar ellerinde zupinler ve deynekler ve çukânlar iki taraftan durdular. Sultan külâhi keyyanı başına koyup tahti kâmirani üzerinde oturdu. Hacibler ve vükelâ kadı Şerefüddini davet etmeğe vardılar. Şerefüddin gelince mazharı nüvaziş ve ikram oldu. Sultan izaz ve ihtiram resminden sonra melik Fahrüddini sordu. Kadı Şerefüddin de melik Fahrüddin'in ihlâs ve itaat üzere olduğunu bildirdi. Sofra getirilip fevakih tenavül olundu, hoş kokular sürüldü, şerbetler ve kımız ve kamran içildi.

Badehu kadı Şerefüddin'i visakına illettiler.

Ertesi günü sultan bu iş için şehre gelmiş olan ülema ve kuzat ile eimmeyi selâmlık sofrasına davet edip topladı, ve buyurmuştu ki; altın denkler meratiple bin miskal ve beşyüz miskal ve ikiyüz miskal ve yüz miskal ve elli miskal şeker kalıpları içinde Antalyada tabiye etmişlerdi ve her şekerdeki altının veznini rakamla üzerinde merkum etmişlerdi. Altın ve gümüş tabaklar içinde koyup ol mecliste hazır olan erbabı seyfü kalem önünde riayet meratip edip koydular ve sarayın havuz ve berkesine su yerine şerbet doldurdular.

İki tarafın vekilleri hazır oldular, kadı Sadrüddini Ruhavî, ki o zamanın

idi ki küçük Asyada hükümran olan **Keykubat,** *Erzincan* da ve sair yerlerde hükûmet eden emirlerin istiklâlini hoşgörmedi.

Kavi **Keykubad** a karşı vaziyeti hakkında katî fikri olmayan **Davut şah**, Keykubat emeline mümaşat edecek yerde, İbni Bibinin kavlince, Sultan müşarülileyhin hasımları bulunan Erzurum *Erzenürrum* meliki Rüknüddin Cihan şah bin Tuğrulşah ve Celâleddin Harzemşah ve İsmailîlerin serdarı olan **Nev Müsliman** ile gizli mühaberata giriştiğinden, kendi kendinin mahvine sebebiyet

---

müftüsü idi, nikâhı akdetti: yüzbin filori mehir tayin olundu. Çavuşlar ve dailer mübarek olsun diye bağırdılar. Altın ve gümüş ve cevahir saçtılar, namaz kıldılar, sofralar kurup «envai etime, dane ve zerde ve zirba ve doğba ve mest'abe ve kebaplar ve briyanlar ve helvalar ve senbuseler» yediler, hiç kimse mahrum kalmadı ve muattar şerbetler ve kımız ve kamran içildi.

Ondan sonra kadı Şerefüddin makamına gitti. Sultan altın ve akça ve teşrifi firavan kemhalar ve at ve katır ve kul ve halayık ardınca gönderdi. Kadı Şerefüddin dahi adeti mahut üzere, sultan yedeğinin özengisini öptü ve tazim için baş koyup dua ve sena vazifesini yerine getirdi. Sultan ertesi gün gerek ve lâyik olan hediyeleri tertip etmelerini emretti. Emri muta mucibince çokluk alât ve esbap mürettep ve müyesser oldu. Sultan emiri meclis Mübarizüddin Bahramşahı bu işe memur etti. Üstadüddar ve çavuşlar altın gümüş alâtını ve mülevven, nefis, ağır kemhaları ve deve ve katır katarlarını ve matuk ve serefserlü yedekleri ve zerduzü atlas örtülü ve altın kubbeli ımarı ve erend ve emin pakize hadımları iletüp emiri meclise teslim ettiler ve ekâbir ve beylerin hatunlarını tayin ettiler, ki mahrusei ERZİNCAN meliki hizmetine varsınlar.

Mühimmat tamam olunca amiri meclis ve kadı Şerefüddin ve havatin yola çıktılar. Erzincan hududuna eriştiler. Kadı Şerefüddin ileri gitti, gelenleri anlattı. Melik herkes için menzil ve nezil tertip etti, firavan neziller, dayeler ve hadımler ve havatın ve ayanlar istikbale gönderdi. Emiri meclis şehre yaklaşınca hassa mutripleriyle şehir mutriplerinini karşı gönderdi. İki bölük biri birine eriştiler ve iki tarafın çerileri saf çeküp şadılık alemlerini çözüp biribiriyle görüştüler. Emiri meclisin naziri Melkük ile melik Fahrüddin atlarından inip kucaklaştılar ve muanekadan sonra tekrar atlarına bindiler.

Şehre varınca izzetü ikram olundu. Sofralar kurulup kadın erkek her sınıf mutripler geldi, her taraf neş'e içinde kaldı.

Ertesi gün emiri meclis Sultanın gönderdiği emvalü hazaini Melike gönderdi. Melik, Sultanın ülüvvü himmetine ve kemali sehavetine dua ve senalar etti. Melik ve emiri meclis ve iki tarafın beyleri ve uluları işü işret ve kâmranlık ve şadmanlıkla ruzigâr geçirdiler.

Melik üç yüz âlâ ve evsat ve edna hil'atlar ve üç yüz bin sultanî akça ve

verdi. **Keykubat, Davut şahı** tuttu *Erzincanı* ve sair memalikini aldı (625) ve kendi oğlu Gıyasüddine teffiz etti (1).

[1] Bu vaka Halil Ethem beyin «Kayseriye şehri» nam eserinde (S: 51-52) şu suretle mukayyettir: «... Sultan Alâeddinin nazarını şark taraflarına tevcih eylediğini hisseden âli Menküçek'ten (Erzincan) meliki Alâeddin Davut Şah, zuhuru muhakkak görünen bir felâketin önünü almak üzre bir çok hedaya ile (Kayseriye) de Keykubadiye sarayında bulunan Alâeddin'in nezdine gelerek arzı mutavaat eylediğinden, kendisine devamı hükûmeti hakkında bazı bazı teminat verilmiştir. Halbu ki Davut Şah mürüffehen memleketine avdet ettikten sonra, Keykubad'ın amzadesi olan Erzurum meliki Rüknüddin Cihanşaha ve İsmailiyeden Alâeddin Nev Müsliman'a (bu zat bilâhare sünniyülmezhep olduğundan bu namı ahzeylediği mervidir) hafiyen mektuplar yazarak bunları Keykubat aleyhine tahrik ve teşvike kalkıştığından, bundan haberdar olan Sultan Alâeddin derhal (Erzincan) ve (Kemah) hududunda küllî asker tahşit ve bu suretle Davut Şahı kendi rızasiyle teslim olmağa mecbur etti: 625.

murassa eğerli atlar emiri meclise gönderdi. Akşam vaktı emval ve hazain ve cihazı mehdi muazzamla birlikte şehirden dışarı naklettiler. Seher vaktı göç davulu çalındı. Hürremlik ve şadımanlık birle Saltanat hazreti tarafına teveccüh ettiler. (Etmeksiz) menziline varınca emiri meclis bunları alıp Sultana götürdü. Bezmi işretler kuruldu. Mehdi muazzam istikbali için bütün muhadderat ve havetın çıktı, tarafeynin bütün kızları kadınları murassa altın bilezikler ve ipek elbiseler içinde şehre geldiler, buhurlar yaktılar, mumlar meş'aleler ikadettiler.

Gecenin sülsanı geçti, emiri meclis gitti. Şah Keykâvus gerdeğe girdi. Kadınlar hicaplarından kızardılar, Şah gelinin nikabını açtı, güzellik kıblesini görüp dudaklarından öptü ve elile zülfünü okşadı. Gelinin dayeleri diz çöküp Şahın eteklerinden öptüler. Nihayet Şah tacı saltanatı başından ve kemeri keyyanı belinden çıkarıp soyundu ve döşeğe girip ol servi çemeni gül harmanı gibi kenara çekti ve elmasi kudretle lâali kerameti süfte kıldı.

Lihafi Husrev idi ten üzre
Gümüş tokayidi eller gerden üzre
Alem değdi tezevvük şehrine Şah
Götürdü dürcü dürden mihri dergâh
Akikı lâle akıttı lâli
Veyahut lâlden simabi hali
Nigârın ta seher huftesitandı
Lebinden padişah busesitandı
Gehi şirin dudağını emerdi
Gehi kollar hamayil, geh kemerdi.

Ertesi günü yine Sultanın emrile Erzincan beylerine izazü ikramlar

Bu vakayiin tarihini Abdüllâtif bize öğretmektedir. Mumaileyh 17 Zilkade 625 (18 teşrinievvel 1228) de *Kemah*, *Divriği*, *Malatya* tarikile *Halebe* gitmek üzere *Erzincan* dan çıktı. 11 sefer 626 (9 Kânunusani) 1229 da *Erziucan* a döndü.

Abdüllâtifin gaybubetinde 1228 senei milâdiyesinin son aylarında **Davut şah,** hasmi zuşekimesinin yeddi kudretine düştü. Ne olduğunu Abdüllâtif haber almadı. İbni Bibinin kavlince **Keykubat,** *Erzincan* a mukabil *Akşehir* le *Ilgını* verdi (1).

İbni Bibi **Keykubad** ın *Erzincan* ve *Kemah* ı zapt ile iktifa etmiyerek *Köğonye* ye asker gönderdiğini hikâye etmededir. Ahmet Tevhit beyin, kataloğunda yazdığı gibi *Köğonye* yi ben de *Karahisarı şarkı* = *Şabin Karahisar* olmak üzere kabul ediyorum. İbni Bibi, burasının Muzafferüddin Mehmet isminde bir zatın hükmünde olduğunu yazıyor. Ancak karabeti hakkında bir şey söylemiyor.

Davut Şahtan sonra bunun da hükûmetinden mahrum edilmesi ve Bahramşahın paralarında künyesi Ebülmuzaffer olması cihetiyle Bahramşahın oğlu ve Davut şahın biraderi olduğunu farzet-

[1] Keykubad «Davut Şahı evlâdü ayaliyle (Konya Akşehir)ine sevk ile kaplıçalarından dolayı (abikerem) tesmiye olunan (Ilgın) kasabasını kendisine timar olarak ita etmiştir. (Düveli islâmiye, S: 224) Davut Şah orada zaruret içinde ömürgüzar iken bu hali zaruretinden iştikâyi havi Alâeddini Keykubada göndermiş olduğu şu kıta cümlei eş'arındandır:

Şaha dili düşmenan zitu ba derdest
Ruhsarei düşmen ez nehibet zerdest
İnsaf ki ba vucudi zıd gussa mera
Der mülki tü abikerem nani serdest

yapıldı, sofralar kuruldu mutripler çağırdı, pilâvlar ve tavuk ve güvercin ve duraç kebapları ve nardenk aşları ve elvani niam yinüp içildi, hassu âm doydu. Sultan herkese iltifat ediyor Erzincanlılara da teselliler veriyordu. Bir hafta böylece eğlendiler. Ondan sonra Sultan beş yüz hil'at ve yediyüz bin akça ve yüz baş at ve yüz baş katır ve türlü türlü kemhalar ve kumaşlar ve kul ve halayık kadı Şerefüddine gönderdi. Kadı Şerefüddin bunları beylere tevzi etti. Beyler hil'atı giyip Sultanın elini öptüler. Ertesi günü Sultan seyrane bindi, Erzincan beyleri meydanda attan inip yayan oldular ve veda için el öptüler......). N. Asım, Türk T. C: I, S: 415 - 422

tirmektedir [1]. Bunun şüpheden azade olduğu *Kırşehir* de 644 (1246 M.) tarihinde İzzeddin Keykâvusu Sani zamanında yaptırdığı medresede [2] Muzafferüddin bin Melik bin Bahramşah diye yazdırması ile sabittir.

İbni Bibi'nin rivatiyle biliyoruz ki Melik Muzaffer *Köğonye*yi Keykubada terketti. Mukabilinde *Kırşehir* ve birkaç karyeyi ikta suretiyle aldı, orada sakinane yaşıyarak öldü.

Tarihi, henüz tevsik ve lâyıkiyle tavzih edilememiş olan Menküçek oğullarının, işte bu suretle birinci Keykubadın *Erzincan* ı zaptetmesi ve Muzafterüddinin elinden Köğonyeyi alarak müşarülileyhi üç oğlu ile beraber Kırşehrine göndermesiyle *Erzincan* ve *Kemah* da teessüs eden şubeleri munkariż oldu.

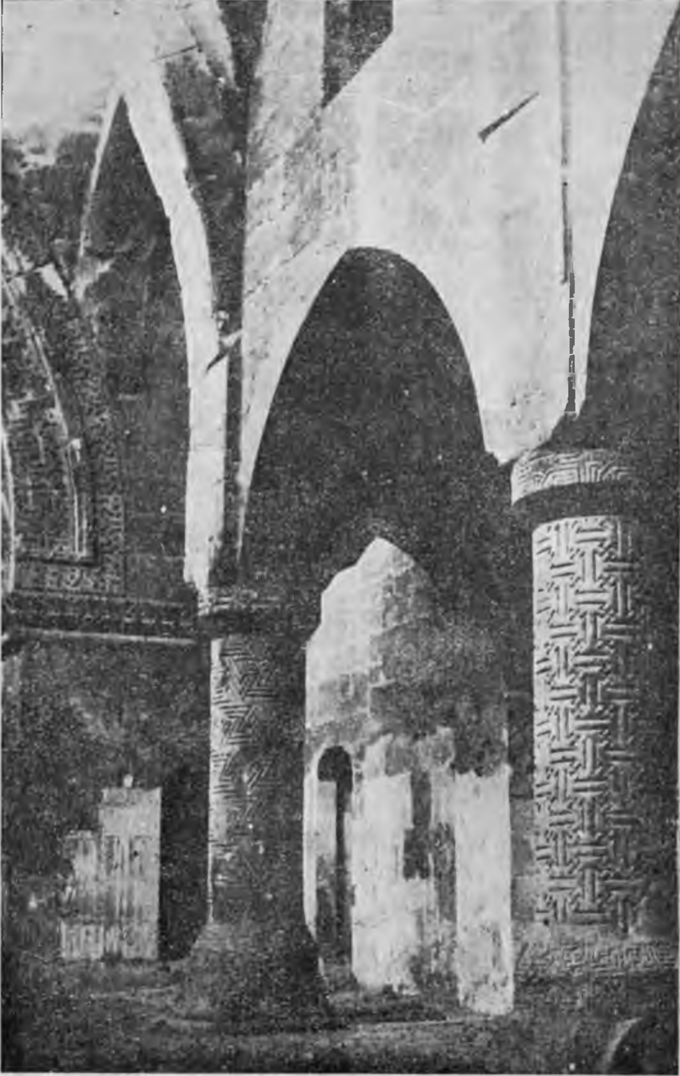
Menküçek oğullarının bir şubesi de *Divriği* de teessüs etmişti. Bu, yakın zamanlara kadar müverrihlerce malûm değildi. Halbuki Menküçeklerin *Divriği* de meydana getirdikleri eserler halâ bakidir. Ezcümle **Fahrüddin Bahramşah**ın *Divriği*ye gelin giden kızı Turan Melek [3] tarafından yaptırılmış bir hastane vardır ki medarı fahrü mübahat olacak abidelerdendir [4]. Bun-

[1] Halil Ethem bey, Düveli islâmiye, S: 224: (Köğonye) de Davut Şahın biraderi Muzafferüddin Mehmet bulunuyordu diyor, biraderlik münasebetini kabul ediyor; bu kanaatını «Kayseriye şehri» adlı eserinin 53 üncü sayfesinde de teyit ediyor. Camiüddüvelde ise ... mumaileyhin biraderi Muzrfferüddin Mehmet bin Bahramşah pederi Bahramşahın vefatında (Köğonye) ve nevahisi hükûmdarlığına geçmiş ve o suretle kendi halinde imrari evkat etmekte idi. Biraderinin anifen beyanedilen suihalinin zararı ona da sirayet edip ayni senede mülkü elinden çıktı. Muzafferüddin âkil bir zat olduğundan istiman etti ve memleketi teslim eyleyip üç evlâdiyle Sultan Alâeddin huzuruna vardı, mazharı ikramı oldu. Cemi tekâlifi divaniyeden muaf olmak şartiyle (Kırşehri) ve mülhakatını mumaileyh Muzafferüddine ve evlâdına malikâne olarak temlik ve ikta eyledi.

[2] Bu medrese de Kırşehrindeki yığma tepe üzerindedir. Şimdi orta mektep müştemelâtındandır, zannederim: Ali Kemali.

[3] Turan Melek, Hüsameddin Ebulmuzaffer Ahmet Şaha zevce olarak (Divrigi) ye gitmiştir.

[4] Kitabeler kısmına bakınız;

Divriği de Menküçek oğullarından kalma bir şaheser: Medresenin dahili

dan başka öyle eserleri vardır ki, yüksek bir derecei medeniyete varmış olduklarına delildir....

Menküçek oğullarının halefleri Rum Selçukîleridir, ki Erzincanda geçen hayatları yukarıda (S: 31) izah olunmuştur.

Menküçeklerin sülâlenamesini, "Düveli islâmiye„ den iktibasen aşağıya dercediyoruz:

Menküçekler

1. Emir Menküçek
464 — ? (1071 — ?)

2 (Erzincan ve Kemah şubesi)

- 3 — Davudu evvel
  - 4 — Fahruddin Bahramşah
    Takriben 563-622 (1168-1225)
    - 5 - Alâeddin Davut şahı sani. Takriben 622-625 (1225-1228)
    - Muzafferüddin Mehmet (Köğonye beyi)
      - İzeddin Siyavuş
      - Fahrüddin Süleyman
      - Nasrüddin Bahramşah
    - Turan Melik (Divriği şubesinden Ahmet şahın zevcesi)

İshak (Divriği şubesi)

- (1) Süleymanı evvel
- (2) Seyfüddin Ebülmuzaffer Şahinşah (Kitabelerinde 576 ve 592 seneleri)
  - (3) Süleymanı sani Fatma hatun
    - (4) Hüsamüddin Ebülmuzaffer Ahmet şah Turan Melik binti Bahramşah (626 ile 640 arasında)
    - (5) Elmüeyyet Melik Salih
  - İshak (645) tarihli Karatay han vakfiyesinde

D. Ertena oğulları [1]

Hicretin 642 (1244 M.) tarihinde, ikinci Keyhusrevi *Kösedağ* ında mağlûp (S: 64) ettikten sonra, Selçukî Sultanlığını himayeleri altına alan ve o andan itibaren Selçuk istiklâline nihayet veren Mogollar, bir müddet evvel kumandan sıfatiyle memleketi müdafaa etmiş idiler. Lâkin bu vazife gururlarını artırmış, umuru hükûmete müdahalelerini intaç etmişti.

Bu müdahale Anadoluda iki türlü idare vücude getirmişti. Biri: artık son demlerini yaşayan ve halk üzerinde bir nüfuzu kalmayan Selçukî idaresi; diğeri: kuvveti gitgide artan, büyüyen, genişleyen İlhanîler idaresi. Bu, fena bir tezebzüptü, ki millete suitesir ediyordu, izalesi lâzımdı. Bunun için 703 (1303 M.) tarihinde *Anadolu valiliği* teşkil olundu. İlk tayin olunan vali zalim ve gaddar idi.

Sonra Sultan Sait Ebu Bahadir Hanın emirülümerası meşhur **Çoban bey**'in oğlu **Timurtaş bey** vali oldu 717 (1317 M.) Timurtaş memleketi hüsnü idare etti, zulümleri unutturdu, İlhan devletinin nüfuzunu ta ucra yerlere kadar götürdü. Fakat babası Çoban beyin ve kardeşi Dimişk hocanın Ebu Sait tarafından İranda idamı kendisini çok müteessir etti. Anadoludaki İlhanî ümerasını idama başladı. Ezcümle **Balto**nun iki oğlunu yani **Sultan Şah** ile **Melik Şah**ı tutup öldürdü (2) ve 727 senesi

[1] Bu isim, Eretna suretinde dahi telâffuz olunursa da (bezmürezm) nam eserde Ertena suretinde harekelenmiştir. Erzincandaki Bey hamamına ait kitabede ve (Develü Karahisar)da bulunan diğer bir kitabede (Erdena) şeklinde muharrerdir. Erkek dana manasına gelmesi melhuzdur.

Ayasofya kütüphanesinde 3019 numaralı kitabın üçüncü kısmı olan «Tarihi padişah Sait Gıyasüddünya veddin Olcayto Sultan Mehmet (Hudabende - Harbende - tayyebellahü merkadehu» nam eserde Olcaytonun ümerası tadat olunurken: « on altıncısı Uygur kavminden Emir Termtazdır, Senktaz ve Ertena iki karındaşdır» denilmektedir.

[2] Tevhit bey Maarif Vekâleti mecmuasında (sene: 929, No. 17, S: 132 - 133) intişar eden bir raporunda Baltonun oğlu Sultan Şahın türbesi (Eskişehire tabi Sivrihisardadır. Bu türbeyi Melikşah yaptırmıştır, şu halde Timurtaş Melikşahı öldürtmemiştir) suretinde mutalea beyan ederek, Selçuknamenin aynen kaydettiğimiz rivayeti üzerine nazarı dikkati celbeylemtekedir.

zilhiccesi bidayetinde Kayseriyeye geldise de yirmi gün sonra Mısıra kaçtı, kaçarken zimamı hükûmeti maiyeti erkânından **Alâeddin Ertena** isminde bir emire tevdi etti (1).

Alâeddin Ertena bey, bu hanedanın müessisidir. Uygur kavminden, fakat ikinci derecede İlhanî ümerasından biriydi. Sultan Ebu Sait Bahadir Hanın teveccühünü kazanmıştı, 736 (1335 M.) tarihinden itibaren — ve Bahadir Hanın bilâ velet vefatından bilistifade — İlhanîlerle olan rabıtasını kesti. İlhan hükûmetinin en son valisi olan **Büyük Şeyh Hasan**e arzı itaat eyledi. Bir taraftan da ahaliye adlü nasfetle muamele ederek ve çoktanberi mahrum oldukları inzibat ve asayişi tamamiyle temin eyliyerek, memleketin dahil ve haricinde pek büyük sitü şöhret kazanmış, hüsnü siret ve adaletiyle "Köse Peygamber„ lâkabını almıştı.

Emir Çobanzade **Küçük Şeyh Hasan,** Ertena beye haber göndererek mutavaatını teklif etti. Ertena kabul etmediği için dessas, zeki ve siyasî bir adam olan Küçük Şeyh Hasan, Erzurumdan ta Karahısarı Şarkînin garp taraflarına kadar olan mevakii - ve bu arada, şüphesiz, Erzincanı - istilâ eyledi. Bunun üzerine Ertena bey - Çobanîlere karşı mevkiini temin için - ağır hediyelerle **Nurettin Kutlu bey** namında bir zatı sefir sıfatiyle nezdine izam ve (2) Mısır memlûklerinden **Melikünnasır Mehmet bin Klavn**'ın tabiiyetini kabul etti. Rivayete göre **Nasirüddin Mehmet** namına hutbe okuttu, sikke zarbettirdi ve müşarülileyhten memaliki Rum niyabeti hakkında bir menşur ve **Naibi bilâderrum** unvanını aldı. Maamafih **Ertena** bunları hemen yapıvermiş değildir. Hutbe okutmak, sikke kestirmek hususunda çok tereddütler geçirmiş, bunları asker göndermek suretiyle isteyen **Melik Nasır**ı avutmak için çok uğraşmıştır. Ertena Mısır hükûmetine dahalet etmiş olmakla beraber **Nasırüddin** in vefatından, yani 742 tarihinden itibaren kendini Mısır

[1] Bu hadisenin tarihini, Necip Asım ve Arif beyler - encümen tarfından neşredilen tarihte- 728 ve Halil Ethem bey «Düveli islâmiye» de 727 senesi olarak göstermektedirler. Fakat Halil beyefendi (Ertena)nın valiliğini Ebu Sait Bahadır Hanın 728 de tasdik etmiş olduğnnu da kaydediyor..

(2) Amasya tarihi, C: 3 S: 21.

Erzincanda Belediye dairesi

himayesinden tecrit etmiş bulunuyordu. Sultan unvanını takınmış kendi namına sikke bile darbettirmeğe başlamıştı. Sikkelerinde **Sultan Alâeddin** lâkabı yazılıdır.

Ertenanın vasî ve mahsuldar ülkesi Çobanîlerin matmahi nazarı olmuştu. **Şeyh Hasan** nihayet Ertena ile *Sıvas* civarında çarpıştı. Bu kanlı muharebe, Sıvas ile Erzincan arasında kâin *İğri Bük* denilen ovada vukuageldi. Çobanîler mağlûp ve müdemmer, Ertena ise naili zafer oldu: 744 (1343).

Bu muzafferiyet, Ertenanın mebdei istiklâli sayılır. Ertena kendisine büyük bir nüfuz ve haysiyet kazandıran *İğri Bük* zaferinden sonra, **Sultan Reşidüddin Ertena Han** unvanını takınarak *Kayseriye* ve *Sıvas* ı paytaht ittihaz etmişti.

"İstiklâline engel gördüğü ümerayi cebren kendisine inkıyat ettirdi. Nüfuzu Karahisarı Şarkî, Canik, Erzincan vilâyetlerine de cari oldu. Tokat emiri **Mühezzebüddin Ulu** beyi kaldırdı, Tokatı Amasya emiri **Zeyenüddin Tuli** beyin uhtesine verdi. (1)

(1) Erzincanın beş kilometre kadar garbında (Yukarı Ula) köyünde kâin türbede medfun zatın ismi köylülerce (Tuli bey) diye söylenmekte olduğuna nazaran, acaba bu zat olmasın?

Zeyenüddin Tuli bey, nüfuz ve iktidarı askerî itibariyle, eniştesi Sultan Ertana Han derecesinde bir emiri muazzamdır. Kendisi *Amasya*da ikamet edip Tokada kendi tarafından mahdumu Tacüddin İbrahim beyi emir nasp ve izam etmişti. Kendisine **Tuli Sultan** ve **Tuli Han** denirdi. Bununla beraber **Sultan Ertena Han** a inkıyat ederdi. **Ertena Han** böyle bir sahibi nüfuzu kendisine daha ziyade raptederek inkıyadını teyit için, Tuli beyin kerimesini kendi mahdumu **Nasirüddin Mehmet** beye almıştı. (Hüsameddin, Amasya tarihi C: 3, S: 37).

"Ertena, *Erzincan* emiri **Zahirüddin Tayirten** beyin kerimesini de biraderi **Burak** beye almış, 749 senesinde **Burak** beyi *Erzincan* a emir tayin etmişti. Burak bey müdebbir, şeci bir zat idi. Ertena Han memalikinin şark hududunu, pek güzel muhafaza ediyordu„ (S: 41).

Sitü şöhreti her tarafa yayılan Ertena bütün, ülkesinde metin bir idare tesis ve hükûmeti de temin etti. Çobanîlerle daha bazı muharebelerde de bulundu. Ezcümle **Küçük Şeyh Hasan** ın mahnukan itlâfı üzerine, yerine geçen **Melik Eşref** le (1) bir kaç defa çarpıştı. Bu muharebeler Ertena ülkesinin tahribata uğramasına badi olmuştur.

Müverrihler **Ertena** beyin 753 /(1352) tarihinde vefat ettiğini kaydetmektedirler. Bu suretle Emir Ertenanın on sekiz sene mevkii iktidarda kaldığı tezahur eder. *Amasya*, *Tokat, Canik*, *Sinop*, *Çorum*, *Kayseri*, *Sıvas*, *Erzincan* vilâyetleri mülhakatiyle beraber Ertenanın hüküm ve nüfuzu altında bulunan memalikten idi.

Ertenanın üç oğlu vardı: Şeyh Hasan, Cafer, Gıyasüddin Mehmet. Büyüğü olan **Şeyh Hasan** evvelce vefat etmişti. Ertena Han öldükten sonra erkânı memleket ve bunlar arasında Hoca Ali Şah adlı vezir - Camiüddüvelin beyanına göre - bütün muhalefetlere rağmen, **Mehmet** beyi babası makamına iclâs ettiler (2).

---

(1) Refahiye kazasında Melik Şerif namile anılan bir köy vardır. Veçhi tesmiyesi malûm değildir. Belki bu Melik Eşref ile bir alâkası vardır.

[2] Bu Mehmet beyin ismini Camiüddüvel «Nasırüddin Mehmet» ve Düveli islâmîye «Gıyasüddin Mehmet» suretinde kaydetmektedir.

Erzincanda görülen tiplerden

Cafer bundan ve hususiyle iclâs esnasında hakkında reva görülen hapis ve tazyik muamelesinden ziyadesiyle müteessir oldu, biraderiyle kavgaya girişti, yenildi. Erzincan emiri **Burak** bey de Mehmet beyin culûsünü haber alınca münfail oldu, derhal kıyam etti. Sıvası, makarri emareti tehdide başladı. Fakat Ali Şahin tertibiyle, Sıvası müdafaa eden Amasya valisi **Hacı**

Kutlu Şah hüsnü tedbiriyle **Burak** beyi, sulhan *Erzincan* a iadeye muvaffak oldu.

Erzincan bu suretle müstakilen **Burak** beyin idaresinde kaldı. Gıyasüddin Mehmet bey, amcası olan **Burak** bey tarafından tanınmadığı için *Erzincan* ile hiç uğraşmamıştır. Zaten, Müneccim başının ifadesine göre, gençleri başına toplayarak zevkü sefahetle demgüzar olduğu, halkı ve ümerayı bizar ettiği için, uzun müddet mevkiini muhafaza etmemiştir. Veziri Hoca Ali Şah, sui idarenin kendi taksiri olduğu hakkında peyda olan kanaati de izale için, Mehmet beyi hapsederek biraderi **Cafer** beyi emaret tahtına geçirdi.

Cafer beyin emaret makamını ne kadar müddet işgal ettiği malûm değildir. Her halde pek az bir müddet sonra **Gıyasüddin Mehmet** tekrar emarete geçti. Lâkin bu sefer de mülkünü idare edemedi. Bir taraftan Karaman oğulları, diğer cihetten **Dulgadır** oğulları tecavüze başladılar. Mehmet bey, Karamanlılarla vaki olan muharebede, fena halde bozuldu. Derviş kıyafetiyle Sıvasa kaçtı, bir zaviyede gizlendi. Biraderi Cafer bey Kayseriyeyi zaptetti...

Sıvas valisi **Hacı Kutlu Şah,** Mehmet beyi ilticagâhından alarak tekrar tahtı emarete iclâs ve Hoca Ali Şahı da celp ve istimalet ve ona vezaretini iade etti. Mehmet bey bu iki vezirin himmetile *Kayseriye*yi biraderi Cafer beyden istirdat eyledi.

Mehmet bey sinni rüşte varınca, veziri Hoca Ali Şahın tahâkkümünden kurtulmak istedi ve nihayet onu ifna etti. Bu hareketi, diledikleri gibi yaşamağa alışmış olan ümerayı korku ve endişeye düşürdü, ittifak ettiler ve Kayseriye köylerinde menkûbane dolaşırken tutup Mehmet beyi katleylediler. 767 (1365 M.). Mehmet beyin iki oğlu kalmıştı: **İkinci Reşidüddin Ertena bey, Alâeddin Ali bey**. Bunlardan Ali bey, genç ve sefih olmakla beraber, ümera tarafından pederinin makamına geçirilmiştir (1).

(1) Hüseyin Hüsameddin bey Amasya tarihinde (C: 3, s: 76) Mehmet beyin katli üzerine (İkinci Reşidüddin Ertena) beyin emaret tahtına geçtiğini beyan ve bir kaç senelik ömrünü, muhtelif sergüzeştleriyle tafsil etmektedir. Biz bu tafsilât ile bahsımız arasında büyük bir alâka görmemekle beraber encümenin neşriyatından olan Osmanlı tarihindeki (s: 479), noktai nazarı kabul ettik.

Erzincanda Vaskirt köprüsü

Mehmt beyien katli üzerine memlekette büyük bir şuriş başladı. Evvelâ Amasya emiri **Hacı Şadgeldi** paşa, onu takiben de Tokatta **Şeyh Necip,** Sıvasta Hoca Ali Şahın oğlu **Hacı İbrahim** ilânı istiklâl ettiler. Diğer beldelerde de bir takım serkeşler türedi.

Sefahetine ve ihtirasata mağlûbiyetine binaen (Horoz) lâkabiyle anılan (Alâeddin Ali bey) günden güne sefahetini artırdı, işlere bakmaz oldu. Ümera, keyfe mayeşa harekete ve vaziyetten bilistifade menfaatlarını temine başladılar; (Horoz Ali) beyi, inhimaklerinde teşvik edip dururlar. Ali bey Kayseriye de gece gündüz işünuşe daldı. Günlerce - oğlanlarla ! - hamamda kapanmak gibi rezaletlerle meşgul olurdu.

Ali beyin maiyetinde **Barambaylar** ki Mogol akvamından idiler, askerlik ediyorlardı, ona meclup idiler. Bunlar zulümleri, taşkınlıkları, hunrizlikleriyle Kayseriye halkını tenfir etmişlerdi. Nihayet Kayseriye halkı kıyam edip **Horoz Ali** beyi şehirden çıkarmışlardı. **Karaman** oğlu **Alâeddin** bey fırsattan bilistifade Kayseriye Ilgar, **Horoz Ali** bey de Sıvas cihetine firar etti.

Bir müddet sonra **kadı Bürhaneddin Ahmet**le birleşerek

Karamanlılara karşı tekrar harbe kıyam eyledi. Karaman oğluna diş bileyen kadı Bürhan, Kayseriyeye girince Karamanlıları ve onlara uyanları katliam ederek ilk gaddarlığını gösterdi. Kayseriyeyi de Sıvas valisi Hacı İbrahim beye teslim etti. Kayseriye emaretine tayin olunacağı ümidinde idi. Ümidi boşa çıktı. **Hacı İbrahim** bey, mutemedi olan **Hasan** beyi tayin eylediğinden, kadı Bürhan münfail oldu. Bunu sezen Hacı İbrahim bey, **kadı Bürhan**ı Sıvasa celbetti. Lâkin bir müddet sonra *Kayseriye* emaretini **Kadı Bürhan**a tevcih etti.

Ali bey de Sıvasa gitmiş ise de, orada Hacı İbrahim hâkimi mutlak olarak hükûmet eylemekte olduğundan, Ali beyi mühimsemedi. Bir takım maceralardan sonra Ali bey tekrar Kayseriyeye getirilip, Hacı İbrahim tarafından tahtı mevrusuna iclâs kılındı. Ali bey badehu kadı Bürhaneddin Ahmedi hapse ilka ettiğinden dolayı, Hacı İbrahim ile arası bozulup onun tarafından ahzü haps olundu. İkinci defa olarak hükûmetini zayi eyledi.

Hacı İbrahim bu vak'adan sonra hükûmetle müddeti medide neşeyap olmadı. Moğol tavaifiyle ettiği muharebelerin birinde maktul oldu. Kadı Bürhaneddin Ahmet, *Sıvas* ta mahpus bulunan Ali beyi çıkararak, defai salise olmak üzere, Sıvasta hükûmetini ilân ettirdi ve kendisi de vezareti deruhte etti. 780 (1380 M.) (1).

Bu sırada Sıvas valisi Hacı İbrahim bey, **Barambaylar** la vukua gelen muharebede maktul düştü. Ali bey artık mülkünü takviyeye çalışacaktı. Mukaddema, serkeşce hareketlerinden dolayı Amasyadan çıkarılan ve *Erzincan* emiri Hüseyin beye (2) iltica eden Kılıç Aslan beyi *Erzincan* dan *Sıvas* a celbetti, kendine nedim ittihaz eyledi.

Kılıç Aslan, Ali beye hizmetten ziyade kendi menfaatını temine çalışıyordu. *Erzincan* da Hüseyin beyin vefat ettiğini duyunca

---

[1] Encümenin neşrettiği Osmanlı Tarihinden, S : 481.

[2] Erzincanlılarla beni Ertenadan Ali beyin berayi mükâleme gönderdiği kadı Burhaneddin Ahmet, Karahisarı Sarkî beyi Selçukilerin ahlâfından Kılıç Aslan, Seydi Hüşam arasındaki mükâlemede Erzincanlılar demişler ki: «Bu kale filânın mülkü idi. Ahi Eyne bey ondan satın almış idi.» Ester âbadî bu filânın ismini tasrih etmiyor; ne olurdu biraz izah edeydi (Ahmet Tevhit).

Askerî mahfil

Ali beyi. *Erzincan* ın zaptına (1) ve kendisinin *Erzincan* emaretine tayinine tahrik ve teşvik etti. Halbu ki *Erzincan* emareti, Irakta hükûmet eden Celâirî nüfuzu altına girmiş, Amasya valisi **Hacı Şadgeldi paşa** nın himayesini görmüş, **Hüseyin** beyin yerini **Burak** zadelerden **Mutahharüddin Tayerten** bey tutmuştu. (Erzincanlılar Tahartan suretinde telâffuz ederler.)

Kılıç Aslan Kadı Burhanı da kandırmıştı. Kadı, Ali beye hulûl ederek *Erzincan* üzerine yürüdüler. Celâirîlerden **Tuğrul** bey böyle bir kuvvetin *Erzincan* üzerine yürümekte olduğunu haber alınca, *Elbüstan* emiri **Dulgadır oğlu İbrahim** beyle Amasya emiri **Hacı Şadgeldi paşa** dan istimdat etti. Kadı Burhan da, Kayseriye emiri **Cüneyd** beyden imdat istiyerek *Erzincan* kalesine hücuma başladı. Kale metin ve askerinin müdafaası şiddetli idi. Muharebe haylice devam etti. Nihayet Elbüstan ve Amasya emirlerinin kuvayi muavinesi - Dulgadır oğlu İbrahim bey ve Şadgeldi paşanın oğlu Seyyidüddin Mehmet bey kumandasında-Erzincana yetiştiler. **Cüneyd** bey de kuvayi imdadiyesiyle gelmişti.

---

[1] Erzincan üzerine sefer açıldıysa da bir netice alınamadı avdet edildi. (Rıdvan Nafiz, Sıvas kitabeleri, S: 72.)

Harp şiddetlendi. Nihayet Ali ve Cüneyd beyler mağlûp olarak Sıvasa döndüler. [1]

Erzincan emirine muavenetinden dolayı **Hacı Şadgeldi paşa** ya muğber olmuştu. İntikam almak sevdasiyle ve büyük bir debdebe ile Amasya üzerine yürüyen Ertena zade yolda tâuna tutularak öldü (782) (1382 M.). Ali beyin yerine yedi yaşındaki oğlu **Mehmet Çelebi** iclâs ve yaşı küçük olduğu için Selçukîlerin bakıyesinden zannolunan **Kılıç Aslan** namında bir bey emaret niyabetine tayin edildiyse de **Kadı Bürhan,** bir müddet sonra, **Kılıç Aslan** ı katletti, niyabeti uhdesine geçirdi ve daha sonra **Sultan** unvaniyle istiklâlini ilân eyledi. Bu suretle beni Ertena hükûmeti nihayete erdi.

Erzincan mağlûbiyetinden sonra Kadı Bürhan, **Tayerten** beye taraftarlık etmiş olanları aramağa başladı. **Tayerten** beyin akrabasından **Zunnun** beyi [2] evvelâ tevkif ettiyse de, bilâhare **Tayerten** beyin, mukabelei şükran olarak **Hacı Şadgeldi paşa** ile ittifakına mani olmak ve **Tayerten** beyin müsteşarı **Tuğrul** beyi de böyle bir ittifaka meyletmekten vazgeçirmek maksadile, terhis ve hatta vasi nisbette taltif ederek *Erzincan* a gönderdi. Diğer taraftan **Hacı Şadgeldi paşa** ile harbetmek çarelerini düşündü ve nihayet vukua gelen muharebede **Şadgeldi Paşa** mağûlp ve maktul oldu.

Kadı Bürhan bu galebeden fevkalâde sevindi, **Şadgeldi paşa** nın başını kestirip, **Tayerten** beyi kendisine cezbetmek üzere, *Erzincan* a gönderdi [3]. **Mutahharüddin Tayerten** bey buna ehemmiyet vermedi, **kadı Bürhan** ın istilâcuyane hareketlerine mani olmak için, onunla mükerreren harbe girişti. Nihayet **kadı Bürhan** 800 senesi şabanında - Düveli islâmiye müellifine göre

---

[1] Kadı Bürhanın mukarriplerinden (İne Bey)in bu muharebede telef olmuş ve Erzincanda büyük cami karşısındaki türbeye defnedilmiş olduğu rivayet edilmektedir. Manasız ve kıymetsiz olan bu kulübeyi kaldırdım, yerine bir çeşme yaptırdım.

[2] Mutahharüddinin kayin biraderi imiş. (Rıdvan Nafiz, Sıvas kitabeleri, S: 76.)

[3] Mezarlıkların hepsini dolaştım, herkese sordum. (Geldi Paşa) nın kabrine tesadüf etmedim. Aceba zavallının kafasını defnetmediler mi?

Fırat köprüsü

801 (1398) senesinde - *Akkoyunlu* devletinin müessisi olan (Kara Yülük) namiyle müştehir **Kara Osman** ile *Divriği* havalisinden *Kara Bel* üzerinde vukubulan bir muharebede esir düşerek, maktulen vefat etti ve kendisiyle beraber hükûmeti de söndü.

Kadı Bürhan aslen Türktür.. Erzincanda doğmuştur. Hem âlim, hem şair idi. Türkçe divanı matbudur, Sıvasta mazrup bir sikkesi vardır [1].

[1] Mevlâna Bürhaneddin Ahmet Erzincanda kadı idi, ümera fetretinde (Erzincan)a emir oldu. Fazlü kemaliyle şöhret buldu. Telviha tercih nam haşiyesi mütedavildi. (Hammer tezyilâtından C: I, S: 335). Kayseriyede doğduğuna dair de bir rivayet vardır.

Üçüncü Bap

H. Osmanlılar Devri

Babalarının *Fırat* nehrini geçerken boğulması üzerine **Ertuğrul** bey ile kardeşi **Dündar** bey *Erzincan* a dönmüşler. Erzincan yaylak ve kışlaklarında bir kaç yıl kalmışlardı. [1] (S: 42). O esnada *Erzincan* Menküçek oğullarının elinde bulunmakta idi. Bu hanedan ile Ertena oğulları zamanında geçen vakayi malûmdur.

Ertuğrul un ahfadı garbî *Anadolu*da teşkil ettikleri hükûmetin nüfuzunu günden güne tezyit ve dairei hükümranilerini, bir kaç sene içinde, ta *Erzincan* a kadar tevsi etmişlerdi. Fakat bu ittisa ve ihtişamın ötesinde 1 cihangirane bir kuvvet teessüs etmiş, *Asyanın* iç taraflarını kan deryasına döndürmüştü: **Timur.**

O zaman **Yıldırım** *Bursa* da zevkü safa içinde idi. Kendisinden — Tacüttevarihin tabiriyle — bacü haraç istediği için şekva etmiş olan Tahratanın müracaatını ilâm eden **Timura,** yıldırırım zanniyle, tehditlerle dolu bir mektup gönderdi. Timur bu "namergup„ mektuptan çok müteessir oldu. *Elcezireyi* teshir ettikten sonra, garbe doğru teveccüh etti ve *Malatya* ile *Sıvas* ı tahrip etti (803). Lâkin Anadolunun içerisine giremeyip Suriyeyi istilâ eyledi. Ayni sene içinde *Karabağa* döndü, kışladı [2].

Bunun üzerine **Bayazıt** "Erzincan hâkimi Tahratanı tedip

[1] Miratı kâinat C: 2, S: 2

[2] Aşık Paşa tarihi, S: 77

Ulu cami

kasdile„ Bursadan hareket ederek *Erzincan* ı işgal, **Kara Koyunlu Kara Yusuf** a bahş ve cesareti artmış olduğu cihetle [1] **Timur** tarafına kaçmış olan **Tahratan**nın da, evlâdü ayalini Bursaya ib'at eyledi [2] Kara Yusuf hırçın bir adamdı. Erzincanlılarla imtizaç edemedi, emaretten çekildi. Sultan Ahmet Celâirde şefaatte bulunmağla, Yıldırım Tahratanı af file Erzincan hâkimliğine iade etti.

Sultan Ahmet Celâir ile *Azerbaycan* hükümdarı Kara

[1] Timur, Mustafa Rahmi, S:21, tarih encümeni mecmuası No. 79, S:92

[2] Namık Kemal, Osmanlı tarihi, (C: 2, S: 104). Mir'atı kâinat, «Bayazıt Erzincan hâkimini ibka edip Sıvas intikamı için ehlü ayalini Bursaya gönderdi» diyor, C: 2, S: 25. Evliya Çelebi «hezreti padişah kemali kereminden Erzincan tahtını Sultan Tahirüddine ihsan etmiş» olduğunu yazıyor, C: 2, S: 374. Şu halde Ahmet Rasim beyin Tahratan da sürülmüştür yolundaki kaydı (C: 1, S: 95) doğru değildir. Sıvas şehri ve kitabeleri eserinde Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı beyler dahi Acaibülmakdurdan naklen «Yıldırım Bayazıt Erzincanı fethettikten sonra firar eden ve Osmanlı tarihinde Tahratan denilen emir Mutahharüddin ailesini esir almış ve Mutahharüddine hiddetine binaen bu zavallı aciz kadının namusuna tecavüz için köle, uşak ve seyis makulesi adamlarına müsaade etmek bayağılığında bulunmuştur» demekte iseler de bu fikir ve kanaat bizce şayanı itibar değildir.

Koyunlu **Kara Yusuf Sultan** Osmanlı tarihlerinde, hakaret kasdiyle, (lenk) lâkabiyle anılan Timurun gazap ve galebesi önünde firara mecbur olmuşlar ve **Yıldırım Bayazid** e iltice ederek canlarını kurtarabilmişlerdi.

Bu münasebetle **Timur** ve **Bayazıt** arasında pek uzun muhabereler cereyan etmiş, çok acı sözler teati olunmuştur.

Erzincan vak'ası üzerine Timurun padişaha yazdığı mektupta — ki vakayiin ne suretle cereyan ettiğini göstermek itibariyle de şayanı dikkattir — şöyle denilmişti:

" Memleketlerinizi işgalden çekindik ve Şama teveccüh ettik. Memleketinize gelmek Şama gitmekten asan idi. Siz ettiğimiz iyiliği bilmediniz. Avdetimiz haberini işitir işitmez fırsat addeylediniz. Derhal *Erzincan* a geldiniz.. *Erzincan* a vürudunuz ve orada sadır olan ef'al ve akvaliniz tahakkuk edince, askerimizin ümera ve efradını *Erzincan* a sevkederek biz de arkadan Nahcuvan ve Hoy taraflarına vasıl olduğumuz sırada, avdet ettiğinize dair haberler alınmağa başladı. **Tahratan** bahadır de kendi evlât ve müteallikatını iade ettiğinize ve hareketinizden pişman olarak makamı itizarda bulunduğunuza ve müheyici fitne olanlardan **Ahmet Celâiri** yi yanınızdan def eylediğiniz gibi, **Kara Yusuf** un adamlarını da perişan ettiğinize dair haberler irsâl etmişti. Biz de o taraflarda harekette tevakkuf eyledik. Bu sırada ferzendi eazzü ekrem **Mehmet sultan bahadır** Semerkant'tan, oranın ümera ve askerile vusul buldu. Allah bilir ki *Kırım* ve *Kefe* taraflarına gitmek azminde idik, hatta ümera ve askerden bazıları derbendi *Şirvan*'a kadar varmış idi. Nitekim bendegânınızdan **Ahmet** ve **Sungur** da bu hakikata vakıftır. Bu hal esnasında *Kemah* kalesine asker koyarak fitnei habideyi yine bidar ettiğinize dair haberler vürüt etmeğe başladı. Bu mana tahakkuk edince, harekâtınızdan pişman olduğunuza dair Tahratan bahadırın iş'aratı sahih olmadığı anlaşıldı. Bizde *Erzincan* üzerine hareket eyledik. Eğer sulhü salâh isterseniz ef'alinize izhari nedametle buraya bir memur gönderiniz. **Ahmet Celâiri** ile **Kara Yusuf**'u da defediniz. [Namık Kemal, Osmanlı tarihi, C : 2, s : 108.] (1)

[1] Sıvas yakınlarında Bayazıttan gelen elçilere Timur şöyle demişti: Bayazide söyleyiniz ki, aleyhindeki bütün iğbirarıma rağmen (Emir Tahratanın) halâ esir tuttuğu tebaasını bırakırsa, ben onu affetmeğe razı olurum (Hammer tercümesi, C: 2, S: 91).

Bir alevî tipi

Timur muhaberatını yaparken ordusunu hazırlıyor ve Erzuruma doğru ilerliyordu. Bayazıt ile aralarında tabiatiyle bir muharebe vukua gelecekti. Nihayet yaz gelince Timur Erzincan ovasına indi; ve her şeyden evvel **Bayazıd**a rağmen Tahratanı saltanatında ibka ettikten sonra, askerini ikiye böldü : bir kısmı Erzincandan kalkarak *Çardaklı* boğazı istikametinden Sıvas, Kayseri üzerine yürüdü; diğer kısmı *Kemah* boğazından geçerek bir fırkasiyle Kemah kalesini on gün muhasaradan sonra istilâ ve Niksar, Çankırı istikametini takibetti, her ikisi Ankaraya doğru yürüdü. 19 zilhicce 804 (20 Temmuz 1402) de Ankara civarında *Çubuk Ova* denilen mahalde pek kanlı bir muharebe vukua geldi, Bayazıt mağlup ve esir oldu. (1)

[1] Timurun Bayazidi bir kafese koyarak beraber gezdirdiği hakkındaki rivayet doğru değildir (Türk tarihinin ana hatları. S: 538) Maamafih bunu musavvir bir levhanın (Potsdam) da Kayser sarayında mevcut olduğunu ordu müfettişi İzzeddin paşadan işittim.

Timur bu zaferi müteakip Anadolu tavaifi mülûkünün Osmanlılar tarafından zaptedilmiş olan memleketlerini kendilerine iade, kendisi d diyarı rumdan *Erzincan* a badehu *Erzurum* a ve nihayet *Semerkand* e avdet etti.

Ahmet Celâir ve **Kara Yusuf** da Bursadan firar etmişlerdi. Kara Yusuf yine *Tebriz* e gelerek hükûmet tesis etmiş ve Timurun ahfadiyle zıt gitmeğe başlamıştı. Diğer taraftan Diyarıbekirde hükümran olan Ak Koyunlu **Kara Yülük Osman** bey ile de muharebe ve **Osman** beyi mağlup ederek *Erzincan* a girmişti. **Çelebi Sultan Mehmet,** o tarihte on dört yaşında olan büyük oğlu **Muradı** *Amasya* ya vali tayin edip **Bihaber oğlu Hamza** beyi de müsteşar vermiş idi. Kara Yusuf işi azıtarak *Erzincan* vaalisi **Pir Ömer** Osmanlı hududuna tecavüz, Karahisar hâkimi Hasan beyi esir ve *Caniği* zaptetti (819). Şehzade Murat, bundan ve Rumelide isyan etmiş olan şehzade **Mustafa** nın kıyamından telâşa düşerek **Pir Ömer**i (1) ve Karahisarı Şarkî beyi **Hasan**ı dairei ittifakına aldı. (2)

Erzincan Uzun Hasanın zuhuruna kadar bir dereceye kadar sakin ve âsude bir hayat geçirmiştir.

Uzun Hasan **Akkoyunlular** hanedanının en namdarı, Namık Kemal bey lisaniyle en güzide kahramanıdır. **Fatih Sultan Mehmed**in muasırı idi. Müneccim başı, Hasanın yirmi dört sene hükûmet ve - Sahaifülahbarın de kabul ettiği veçhile - on sene saltanat sürdüğünü kaydetmektedir.

Akkoyunlularla Erzincan arasında uzun bir münasebet vardır.

---

[1] Fazılı şehir Ahmet Tevhit bey ismini zaptedememiş olduğu bir Ermeni müverrihinin, fransızcaya tercüme olunmuş bir kitabında: (866. 1417 M.) tarihinde «Amıd hükûmdarı Erzincanı zapta gitti. Pir Ömeri işkence ile öldürdü» fıkrasını görüp kaydetmiş olduğunu fakat bu fıkranın tetkika muhtaç bulunduğunu yazıyor.

[2] Ahmet Rasim, Osmanlı tarihi, C: 1, S: 83; Hüsameddin, Amasya tarihi, C: 3, S: 195, Hammer: C: 2, S: 130. Erzincanda (Çeri başı) mahallesinde (Pir Ömer Dede) namiyle anılan bir makber vardır, üzerinde hat, yazı namına hiç birşey yoktur. Halkça muhterem addolunuyordu. Gitgdei ehemmiyetini kaybetmiştir. Buna dair bir menkıbe bilene tesadüf edemedim. İhtimalki Erzincan beyi idi. A. K.

Jandarma mektebi

(1) Fatihin Uzun Hasan ile muharebelerini zikretmeden evvel Sahaifülahbarın Akkoyunlular hakkındaki malûmatını muhtasaran naklediyoruz :

“Akkoyunlular hükûmeti ki, bunlara devleti Bayındıriye dahi denir, darülmülkleri Diyarıbekir idi, ve iptidaları **Bahaeddin Kara Osman** dır. Bunların nesebi Oğuz Hana müntehi olur. Bayındır onun hafidi olmakla bu taife ona nisbet olunmuşlardır. Mumaileyhe **Kara İlek** derler idi. Begayet bahadır adam olup, büyük karındaşı **Ahmet** aşiret beyi olmakla **Osman** onun hizmetinde olup, Karakoyunlu vesair düşmanlarile vukua gelen muharebelerde mesaii cemilesi zuhura geldi.

Karındaşlarının hasedi izdiyat bulmağla, Osman başlarından savuşarak Sıvasta hükümran olan kadı Bürhaneddin nezdine dehalet etti ve işgüzarlığı ve fartı cesareti hasebiyle onun yanında itibar buldu.

---

[1] Hatta Ak Koyunluların ilk vatanı (Erzincan) havalisidir. Devleti Bayındıriyenin müessisi Hacı Kutluğ beyin türbesi Erzincana pek yakın (Sinor) köyündedir. Babasının da adı (Tur Ali) dir ki (Rum Saray) vakfını yapan bu zattır zannolunur.)

"Kadı Bürhanın hemşiresi oğlu **Şeyh Müeyyet** bir aralık isyan etmekle, üzerine varılıp Osmanın sayü himmetiyle kapanmış olduğu Kayseriye kalesi istimanen alındıyse de kadı, Müeyyedi gadren katlettiğinden, **Osman** bu husustan dolalyı rugerdan olarak altı yüz kadar etbaiyle Divriğiye doğru gitti. Bürhaneddin, Osmanın bu harekâtından mütevahhiş olarak, kuvvei külliye ile takip ederek buna yetişti, ve edilen muharebede Osmanın cüz'î askeri **Kadın**ın kuvvei külliyesine galip gelmekle Sıvaslılar dağılmış ve bu meyanda kadı Bürhan'da telef olmuştur „

Bunun üzerine **Osman**, kadıı maktulün ekseri bilâdını istilâ eyledi. Badehu Sıvası muhasara ettiyse de Yıldırım Bayazıdın göndermiş olduğu **Süleyman Çelebi**nin tazyıkına dayanamıyarak *Erzincan* hâkimi Tahratana iltica eyledi. Burada mazharı itibar oldu ve Timurun zuhurunda onun hizmetine girdi, muharebelerde yararlıklar gösterdi. Bunun için Timur, Osmanı Diyarıbekire vali tayin etmiş ve Urfa, Mardin, Sıvas ve *Erzincan* ı kendişine mükâfatan vermiştir [1]. Nihayet mecruhan vefat eden Osman beyi oğlu **Ali bey** istihlâf etti. Kardeşi Hasan ile bir çok muharebelerden sonra, *Mısırdan* dönerken yolda vefat ettiği, **Hamza**nın vefatı da onu takip eylediği cihetle, Ak Koyunlu hükûmetine **Ali** beyin oğlu **Cihangir Mirza** geçti. Umuru mülke nizam veren Cihangir, biraderi Hasan beyle hemen bozuştu. **Tur Ali**'nin ahfadından **Pir Ali Oğlu Kılıç Aslan**, o sırada *Erzincan*da kıyam eyledi. Uzun Hasan Kılıç Aslan üzerine varıp yolda oğluna rasgeldi, hemen bunu esir ve badehu *Erzincan* ı kırk gün muhasara ve etrafını tahrip etti. Askerini aşiretiyle birlikte *Kemah* koyunda bırakark, Diyarıbekirden uzaklaşmış olan **Cihangir Mirza** üzerine yürüdü, Diyarıbekiri ve havalisini zaptetti (857).

Bir müddet sonra Hasan Erzurum ve Bayburt civarını garet etmiş ve *Erzincan* ı iki ay tahtı muhasaraya almış ise de zaptına muvaffak olamamış [2] Diyarıbekire dönmüştür. Hasan bey bir

---

[1] Türk tarihinin ana hatları, s: 532

[2] Evliya Çelebi Uzun Hasanın Erzincana hâkim olduğunu yazıyor ki Koyulhisarın zaptından sonraya ait hakimiyeti muvakkate olsa gerektir.

müddet sonra tekrar Erzincan taraflarını garete teşebbüs etmiş ve bu esnada attan düşerek bir ayağı kırılmış idi.

Hasan bey badehu onbin atlı ile gelip Erzincanda Cihanşah tarafından vali olan **Arapşahı** tardettikten sonra, Horasanı zamimei memalik etmiş ve avdetinde yine isyan eden Cihangiri *Mardin*de muhasara, Erzincanı da ümerasından **Hurşit** beye tevcih ve şehir, teakubi hurubu fiten ile harap olmuş olduğu için, imarını tenbih eylemiş idi. "861 tarihinden sonra Hasan beyin izzüşanı izdiyat bulup, hududu Şam ve Rumda olan hükkâm kendisine arzı itaat etmişlerdir,, (sahife: 154 - 159).

Müşür Abdülkerim paşa

Uzun Hasan Trabzon hükümdarı **Jan Komenenos** un kızını tezevvüç ile iktisabettiği sıhriyetten kuvvet bularak ve Trabzon imparatorluğuna ilişilmemesini iltimas için Fatihin nezdine sefir olarak gönderdiği birader zadesi Murat beyin iltiması Fatih tarafından isga edilmemiş olduğunu bahane ederek, gûya intikam almak için Koyulhisarın zaptiyle Fatihin

---

İşbu notlar 78 inci sahifenin dördüncü satırındaki bahse ilâvedir :

Timurun ahvaline vakıf olmak maksadiyle İspanya kıralı üçüncü Hanri Ankaraya, Timur'un nezdine sefirler ve onların vesatetiyle hediyeler göndermişti. Timurlenk bu sefirlere iltifat etmiş, mukabeleten hediyeler vermişti. Hanri, bunun üzerine, [Ruy Gonzalez Klariyo] adlı bir sefir daha gönderdi. [Kadiks] ten hareket eden bu sefir İstanbul - Trabzon yolu ile evvelâ Erzincan'a gelmiş, sonra Semerkand'a gitmiştir. Seyahatnamesi büyük bir tarihî vesikadır. Timurlenk'in Erzincan'a avdeti üzerine yaptıklarını anlatırkan diyor ki :

« Erzincan'daki müslümanlar, hıristiyan hemşerilerini şikâyet etmişler, ve prens Tahreten'in hıristiyanlara taraftarlık ettiğini, bunun için kiliselerin bile camilerden daha büyük olduğunu söylemişlerdi. Timur, şikâyetleri prense bildirmiş, prens hıristiyanların ticaretle meşgul ve daha zengin olduklarını ve onun için daha muhteşem kiliseler vücude getirdiklerini söylemiş. Bunun üzerine Timur şehirdeki kiliseleri yıktırmış ve [Kemah] kalesini de alarak onu maiyyetinden birinin muhafazasına vermişti. »

mülküne tecavüze başlamıştı. Bu fethü zaferle mestolan Hasan, *Erzincan* a dönüp bir taraftan suru inşa bir taraftan da oğlu **Halil Mirza**'yı zifaf ile sürurunu ilân etmişti.

Mülkünden bir karış yeri bile kıskanan Fatih, bunun üzerine uzun Hasanın haddini bildirmeğe karar verdi ve Hasan ile, neticeleri muhtelif olmak üzre, üç muharebe yaptı.

Birincisi: Karaman oğlu **Pir Ahmet** bey dolayısiyle Anadoluya gönderdiği amcazadesi **Yusufca Mirza** nın 877 (1472 M.) de Tokat ve Sıvası istilâ etmesidir, ki Fatihin oğlu **Mustafa Çelebi**nin galebesile ve **Yusufca Mirza** nın esaretiyle neticelenmiştir. **Mihalzade Mehmet** bey bu muharebeyi müteakıp *Kemalı* kalesini ve havalisini garet ve ahalisini [1] esir ederek Tokat faciasının intikamını almıştır.

İkincisi: Uzun Hasanın, bu mağlûbiyeti müteakıp, bizzat *Erzincan* hududuna gelerek Osmanlı ordusunu bozmasıdır ki, bu muharebede Hasan, Osmanlı ordusu kumandanı **Has Murat** beyi mağlup eylemiştir. Arkasını dağlara dayamış olan Hasanı takipte istical etmemek lâzım gelirken Murat bey, tecessüse bile lüzum görmemiş, Uzun Hasanın sahte rücatine aldanarak kurduğu tuzağa düşmüştür. Hasan, Murat beyi ve daha bir çok güzide ümerayı esir ve idam etmiştir.

Üçücüsü: Tercan ovasında kâin *Otluk Beli* nam mahalde ve 16 Rebiülevvel 878 (11 ağustos 1473 M.) tarihinde [2] vukubulan muharebedir ki, Uzun Hasan bunda külliyen münhezim ve perişan edilmiştir. Firar eden Uzun Hasanı Fatih takip etmedi. Erzincan, Şabin Karahisar tarikiyle geri döndü.

Uzun Hasanın **Nasıruddin Uğurlu Mehmet** nam oğlu *Otluk Beli* muharebesini müteakıp — babasının Halil nam oğlunu varisi taht olarak tercih etmesinden muğber olarak — Fatihe iltica ve Fatihin kızı **Gevher Han Sultan** ile izdivaç etmiştir. Uğurlu Mehmedin, Anadolu *Sıvas* valiliğine tayin olunduktan sonra 882 evailinde idam olunduğu mervidir. Künhülah-

[1] Aşık paşa tarihine göre (678) Ermenileri.

[2] Hammere göre muharebe 1473 temmuzunun yirmi altısında «Üç ağızlı» namiyle yadolunan mahalde vaki olmuştur. C: 3, S: 126.

(Kemahta) Sultan Melek türbesinin kapısı

barda da 878 de esnayi harpte ok ile vurulduğu münderiçtir. **Hammer** de meydanı muharebede maktul oldu diyor (C:4,S:56). Ahsenüttevarih ise Uğurlu Mehmedin *Erzincan*a gitmiş ve bir av esnasında **Bayındır** bey namında Akkoyunlu ümerasından bir zat tarafından, ok ile öldürülerek, kesilmiş başının Uzun Hasana gönderilmiş olduğunu kaydetmektedir, ki hakikat te budur. Uğurlu Mehmet bey Erzincanda Fethullah mahallesinde medfundur. Erzincanda yetmiş seksen yaşındaki kişilerin hemen hepsi, Uğurlu Mehmet bey vak'asını ve Fethullah mahallesinde medfun bulunduğunu burada yazdığımız gibi, işittiklerini söylediler. Makberde taş ve yazı yoktur.

Hasanın mağlubiyeti, Tercan zaferi bu havalide devletin otuz kırk sene rahat etmesi gibi mes'ut bir netice de vermiştir. (Ahmet Rasim C:1, S: 139).

Erzincan bu sükûnu huzur devresinde **Akkoyunlu** füruundan **Pir Ali oğlu kılıç Aslan, Ferahşat bey...** gibi ümeranın elinde kalmıştır. Bunların hangi senede ve ne gibi münasebetlerle Erzincan beyliğine geçerek, her birinin ne kadar müddet yaşa-

dığı ve neler yaptığı hakkında mevsuk malûmat istihsali mümkün olamadı.

Yalnız **Ferahşat** beyin Bayındır beylerinden **Korkmaz** beyin oğlu olup hasebi bahir ve nesebi tahir sahibi ve diyarı şarkın eşref i ümerasından kuvvei maneviyeye malik bir zati âli bulunduğu ve bir müddet biraderi Mehmet bey ile *Bayburd* un *Pulur* karyesinde ikamet eylediği ve, aşağıda izah olunacağı üzre, Sultan Selim zamanında Osmanlı devleti ümerası meyanına girip pek çok mülkü mal sahibi olduğu ve "gayet âkil ve ahirbin olduğuna binaen darü dünyanın fanî ve darü ahiretin bakî olduğunu teyakkun ve tefekkürbirle *Pulur* karyesinde gayet muntazam ve asarı nefisei hayriyeden madut kârgir bir cami ve ittisalinde bir imaret, bir misafirhane ve bir hamam bina eylediği„ bir yazma risalede görülmüştür. Bu izahat vakıfnamesinde de aynen mevcuttur.

Bayburt kazasına tabi *Pulur* karyesindeki evkafa ait olan vakfiyesinde — ki tarihi 984 tür — Hacı Ferahşat beyin babası Bayındırî Korkmaz beyin "Hicaz mağfiret tırázın turuku haliyesinde„ vefat etmiş olduğu yazılıdır. **Yakup, Yusuf, Mehmet, Ali** bey namında dört oğlu ve **Keş hatun, Hatice hatun, Fatma hatun, Şeker hatun** adlı dört kızı. **Bayındırî Hüseyin beyzade Murat, Timurzade lâkabiyle meşhur Mahmut Beyzade Uluğ beylerle, Lalaşah kulu bin Mahmut** namında üç damadı olduğu da mezkûr vakfiyede münderiçtir.

Nihayet hicretin 908 senesinde (1502 M.) Erzincan büyük bir musibetin hanümansuz dalgalarıyla baştan başa çalkandı: *Safevîlerin* en kuvvetli hükümdarı ve belki bu hanedanın müessisi **Şah İsmail** Erzincan civarına gelerek nehbü garetleriyle ortalığı sarsıyor, bütün Rum beldelerini istilâ edeceğini açıktan açığa söyliyor, tağayyürü mezhep fikrine düşerek **şiiyeti** ihdas ve halkı bu mezhebi kabule icbar ediyordu.

Erzincan ahalisi bu dahiye karşısında feryadü istimdat ediyorlardı.

Pulurda Hacı Ferahşat bey camii

Şehzade **Selim** Trabzonda, (1) İkinci Bayazıdın diğer oğlu **Ahmet** Amasyada idi. Selim Safevîlerin propagandalarını takip

(1) «Şimşiri hunbaşı gürühu mekruhi Kızılbaşi niçe kerre perişan ve mütelâşi edip ol kavmi cani elinden (Bayburt) ve (Erzincan) ı alup âlâmı zafar fercamın ol vilâyetlerde nasbetmiş idi.

"Olmadan şehzade şahı Mülki Rum
Eyledi mülkü kızılbaşe hücum
Vardı Erzincana ol çapek suvar
Surhu ser cemmini etti tarumar„.

Tacüttevarih, C: 2, S ; 135

Şehzade Selim ekseri evkatta Gürcistanı garet ve Kızılbaşlar ile cenk ve pürhaştan hali değildi. Hatta Erzincan ve Bayburdu onların elinden aldı. Sahaifülahbar tercümesi C: 3, S: 432.

ediyor, mezhep birliğinin kudretini anlamayan, Acemlerin iğfalâtına kapılan bir kısım ahaliye için için acıyor ve **Şah İsmailden** sar almağı düşünüyordu. Amasya valisi Ahmet, israfü tebzir, zevkü sefahat içinde idi.

Bu esnada **Şah İsmail** *Erzincana* hücum ediyordu. Erzincan sancağı beyi Tokatlı **Abdurrahman bin Eda Ömer,** Sultan Ahmede ahvali arz ve istimdat etmekte idi.

Abdurrahman bey, kuvvei imdadiyenin vüruduna kadar müdafaada sabitkadem oldu. Fakat gelen kuvvet gayri kâfi olduğundan biçare şehit olana kadar çalıştı. **Şah İsmail** galebe edip *Erzincanı* aldı, Sıvas altından Tokada doğru yürüdü (1). Fakat ileriliyemedi geri dönmeğe mecbur oldu. **Sultan Ahmed**in gafletinden bilistifade, 913 senesinde Erzincan ve havalisini tamamiyle istilâ etti. Artık Acemler buralarda propagandalarını serbest surette yürütüyor, *şia* mezhebini var kuvvetleriyle tamim ve bir çok sadedilânı, kendilerine has hurafat ile tesmim ediyorlardı.

Bu merhametsiz, bu zalim, bu hissi dinîden mahrum İranînin siyaset ve teşkilâtını *Trabzona* iltica eden Türkler, hiç te mubalâğa etmiyerek anlatırken, **Yavuz Selim** sarü intikam fikrini daha ziyade takviye ve zamanının hulûlünü temenni ediyordu.

Saltanat gailesi, Şah İsmail ile uğraşmak arzusuna galipti. Safevîleri tepelemeği cülusundan sonraya bıraktı. Malûm olduğu üzre 7 safer sene 918 de Osmanlı tahtına calis oldu. Biraderi **Sultan Ahmet**le bilmuharebe onun istiklâli gailesini bertaraf ettikten sonra, zahirde şahın, şehzade Ahmede filen yardım etmesi ve üç oğlunu maksadı mahsusla nezdinde alıkoyması ve nihayet cülus tebriki için elçi göndermemesi gibi ahvali sebep tutarak, fakat hakikatta Türklüğü teşettüt ve tefrikadan kurtarmağı düşünerek (Çaldıran seferi, Kâzım, S: 37 - 38) 920 senesi muharreminde Anadoluyu istilâ etmek istiyen İsmail Safevîye haddini bildirmek üzre Sıvasa geldi ve evvelemirde ordusundaki şiîleri temizledi. Yavaş yavaş ilerilemeğe başladı. Kızılbaşların ahvalini istihbar için **Dokakin zade Ahmet Paşa**yı Sıvas tarafına gönderdi.

(1) Hüseyin Hüsamüddin, Amasya tarihi C : 3, S : 252.

Erzincanda bir bayram tezahuratı

7 Cemaziyelevvel 920 tarihinde, beş yüz nefer Anadolu sipahisiyle *Sinop* valisi Ahmedt beyin — ki Karaca paşa namiyle şöhret bulmuştur. — "Kızılbaş bed maaştan dil [1] almağiçin„ *Erzincan*a gönderdiler; **Mihal oğlu Mehmet bey** i de bu hizmeti itmame memur eylediler. Acemler memleketi viraneye çevirmişler, yiyecek, içecek bırakmamışlardı. Buna bakarak **Yavuz Sultan Selim**, yoklama neticesinde yüz kırk bin (Kâzım

[1] Dil: isticvap ederek düşmanın ahvalini öğrenmek üzre alınan esir.

bey, Çaldıran seferi S. 41, 180 bin diyor) nefere baliğ olan ordusunda ihtiyar, alil ve hizmetkâr ve çocukların geri kalmasını ve "dahildeki sanayii himaye etmek için sanat sahiplerinin iştirak„ etmemesini emretti.

Ordusunu bu suretle tensik ettikten sonra Yavuz **safevî**leri takibe başladı.

20 Cemaziyelevvel Cuma günü *Kemah* tevabiinden *Aktepe* karşısındaki *Gökseki* konağına geldi. Otağı hümayunda, yeniçerilerin çevirdikleri halka içinde, Yavuz şaşaa ile dolu istikbali mülâhaza ederken, *Erzincan* kethüdası **Gülgen** gelerek af talebiyle itaatini arzetti. Niyazı kabul, fakat orduya zahire götürmek şartiyle, kendisi af buyuruldu. Erzincan ve nevahisine de nöbetçi gönderildi. İleride "Memaliki mahrusa„ ya ilâve edilecek olan *Kemah* kalesi hakkında malûmat istihsali lâzımdı, buna da sancak beylerinden **Faik** bey — bazı topçular ve sipahilerle — memur edildi. Bir gün sonra esir edilen dört nefer kızılbaştan lüzumu veçhile haberler alınarak bunlar katlolundu.

Yassıçemen tepesine — yahut bazılarının ifadesine göre *Refahiye* ye — muvasalat ettiği esnada, Şah İsmailin [bir hokka macun ile bir mektubunu aldı. Şah ilânı harp ediyordu. Yavuzun canı sıkıldı, "Nameres'i idam ve lüzumu veçhile cevap yazarak Şaha izam eyledi„. Yavuz bu üçüncü mektubunu *Erzincan*dan yazmıştı. O zamana kadar muhaberatını Farisi lisanı üzerine yaparken, bunu o devre göre güzel denilebilecek bir üslûp ile, Türkçe yazmıştı (Hammer, Ata bey tercümesi,C: 4, S: 128) [1].

[1] Namei hümayun suretidir:

İsmail Bahadır eslâhullahü şanühü misali lâzimülimtisal vasıl olıcak malûm ola ki, hetki perdei islâm ve hedmi şeriati seyyidülenam etmeye aleyhissalâtü vesselâm kıyami tam gösterdiğin haddi tevatüre yetişip noktai tineti mazarrat nihadını ki merkezi dairei fitne ve fesattır, safhai hittai ruzigàrdan ezfari hancer ve tiğí abidar ile hâk eylemek kâffei müslimine umumen ve selâtini ulilemir ve havakini zevilkadre hususan cümlei vacibattan idügine eimme ve ülema kesserehümüllahü emsalühüm ilà yevmilceza biisrihim fetva verip ona binaen mahaza ihyai merasimi dini Muhammedi ve ikameti namusu şerayii Ahmedî eceli için leşkeri bi şümari hasimşigâr ile senin kasdına bilâdi şarka teveccühü hümayun gösterip mazmuni şerifinde şahlık cihetinden tahtı tasarrufunda

Yavuz (20 temmuz 1514) Erzincana kadar düşmandan eser bulmamıştı. Hem askerini dinlendirmek, hem **Ustaçlı Oğlu**nun harabezara çevirdiği memlekette, maişetçe sıkıntıya düşmemek maksadile, daha İstanbuldan ayrılırken donanmaya teslimen Trabzona göndermiş olduğu erzak ve mühimmatı almak için *(Erzincan)* da Fırat kenarında intihap ettiği mahalde birkaç

---

olan nevahi ve arazi saadeti zilli rayeti fethayatimle müstesat olıcak, er isen meydana gelesin, Hak süphanehü ve Tealânın meşiyyetü iradeti neye müteallik olmuş ise zuhur bula deyü buyurmuş idim. Garaz bundan bir kaç ay ükürtüden sen dahi mütenebbih olup tedarükün edesin, gafil bulundum havzei hükûmetimde olan halkı tamamen cem etmeye eyyam müsait olmadı deyu özür bahane eylemiyesin. Pes müddeti medittir ki müzahamei nufusü mütekâsireden cihan zikunnefes ve müsademei silâhü sinanden hava zikunnefes ve niali matayadan cirmi zemin ahenpuş ve tanini nayi rubinden tasçei illiyin pür huruş olmuştur. Bu esnada sirren ve cehren ve hayren ve şerren senden cür'eti iham eder bir vazı sadır olmamıştır. Lâ siyema şimdiki halde diyarı Azerbaycan'da olan tilâlü cibal nişani semi suturi leşker mansurdan sipihr pür hilâl olmuşken dahi henüz senden ne namü nişan peyda ve ne hod vücudundan eser hüveydadır; bir vechile mesturulhalsin ki vücudunla ademin alessivadır, Kılınç davasın edenlerin siper gibi belâlara göğsün germek daim pişesi ve serverlik davasında olanların mığfer gibi zahmi tiğü teberden ser tutunmak her nefes endişesi olmak gerektir.

Arusi mülki kesi der kenarı gird tenk
Ki buse ber lebi şimşir abidar dehet

Hirzi selâmette perdenişinlik ihtiyar edenlere erlik adı hatadır ve ölümden korkan kimesnelere kılınç kuşanıp ata binmek nasezadır.

Der mürki enküs bekü bet bepay
Bezin ender ayed becünbed zicay

Haliya bu mesabede ihtifa ve derecei zaviyei hamulde inzivana sebep ağlebi ihtimal kesreti leşkeri bi kiyasten istilâyi rubu hiras olmaktır. Öyle olsa bu mananın izalesi maslahatı için kırk bin nefer miktarı er leşkeri zafer rehberden ifraz olunup Kayseriye ile Sıvas mabeyninde ikamet etmek emir olunmuştur. Hasma irhayi inan ve tevsii daireye meydan bu kadar olur; bundan artık olmaz. Eğer sende dahi gayret ve hamiyetten filcümle şemme var ise, gelip asakiri nusrat measire mukabil olasın. Ezeli azalde mukadder olan her ne ise marezi bürüzde cilveger ola, inşallahü tealâ, vesselâm alâ mennittebealhüda. Harrere fi evahiri Ulilcemadin, sene 920 biyurdi Erzincan. (S: 383 - 384. Feridun bey münşeatı).

gün - tacüttevarihe göre bir haftadan ziyade - (1) âram eyledi. Türk varlığının misli görülmedik kudretini muhtelif zafer teranelerile semalara ilâ eden **Selim** in cihangir ordusu, Erzincanda hayale sığmaz bir cuşişü galeyan uyandırmıştı. Kadın, erkek herkes sevinç içinde idi. Acıklı, fakat muhik bir hadise bu havayı meserrete hafif bir esmerlik verdi:

Nail olduğu teveccühe iğtiraren askerin lisanından bir şekvaya cüret eden zavallı **Hemdem** paşayı, koca Yavuz burada bir kılıç zarbesiyle ademe yolladı; ve "Türk birliğini, İslâm birliğini vücuda getirmek„ ten ibaret büyük gayesine karşı ilk maniayı zirüzebr etti. (Selh Cemaziyelahire 920). Müşarülileyhin mezar ve makberesini aramak benim için bir vazife oldu. Aradım fakat taharriyatım semeresiz kaldı. Erzincan, Selimin kalbine itimat ve sürur telkin eden ordusunun ahengi şadümanisi içinde millî bir gurur ile oyalanırken, sipahiler *Kemah* ve *Bayburt* etrafına akın salıyorlar pek çok ganaim alıyorlardı. Trabzondan vüruduna intizar olunan erzak gelince **Şehsüvarzade Ali** beyle "Ümerayi Bayındıriye uzamasından„ **Ferahşat** beyi (2) ileriye yolladılar. Selim Ferahşat

---

[1] Ata beyin Hammerdeki (C: 4, S: 301) tezyiline göre on sekiz gün. Lâkin bu, bir suretle teeyyüt edemiyor.

[2] Diyorlar ki:

«Sultan Selimin Şah İsmail ile harbedeceğini haber alınca, ikibinden ziyade suvarisiyle gelip Acem şahını hud'a ile mağlubetmek ve esir almak niyetinde bulunduğunu Yavuza arz ve istizan etmiş ve aldığı emir üzerine Şah İsmaile bir mektup yazmıştır. Bu mektupta, Türk sultanının harbetmek üzere gelmekte olduğunu haber aldığından ve kendisinin ise maiyetindeki iki bini mütecaviz süvari ile muavenette bulunmak istediğinden ve hatta İran ordusuna iltihak için bir adamını hareket ettirdiğinden bahsetmiştir. Ferahşat beyin Şah nezdine gönderdiği adam, Şeyh Ahmet namında bir Erzincanlıdır, ki İran askerine mülâki olduktan sonra şaha itimadı kavi itası için Acem askerile birlikte hareket etmiş ve bir aralık güya Selim üzerine huruç kasdiyle şahın emrettiği mahalde Acem askerinin yanında kendi askerine mevki aldırmış ve fakat onların gafletleri anında, evvelce vermiş olduğu talimat mucibince, üzerlerine bir hücum yaptırarak Acem askerini kırdırmış ve Ferahşat beyle birlikte Sultan Selim nezdine gelmiştir. Yavuz Ferahşat beyi bir kaç gün misafir ettiği gibi Acemlere karşı ihrazettiği muvaffakiyetine mükâfaten (Bayburt) tevabiinden (Pulur) ve daha on dört köyü ve (Erzincan)a

Bir kürt köylüsü kıyafeti

beye daha evvel de bir mektup göndermiş, bu mektupta müşarülileyhi şecaat ve metanet göstermeğe teşvik etmişti. (Hammer, Ata bey tercümesi C: 4, S:127) (1) Ferahşat bey ilk hamlede

[1] Feridun bey münşeatında (C: 1, S: 381) ise bu mektubun Ferahşat bey oğlu Mehmet beye gönderilmiş olduğu yazılıdır. Hangisi doğru?

merbut (Radık) ve (Urek) ve (Abge) karyelerini mumaileyhe temliki sultani ile temlik eylemiştir.

Ferahşat bey Kanunînin de iltifatına mazhar olmuş ve (27 haziran 1530) 936 senesinde, İstanbulu raks ve eğlenceler şehri haline sokan, şehzadeler düğününün debdebeler ve tantanalarında padişahının sol tarafında bulunmuştu. (Hammer tercümesi C: 5, S: 103)

Kızılbaş ümerasından **Tercan** beyi Emir **Ahmedi** mağlup ve esir ederek dergâhı Selime gönderdi. Rumeli ve Anadolu askerlerine bu vesile ile alay yaptırılarak **Emir Ahmet** hayran ve sergerdan bırakıldı.

Ordu *Çermik*e varınca Sultan Selim esirlerden ikisini itlâf ve şaha hakaretle dolu bir dördüncü mektup irsal eyledi, ki bu da muharebeye davetten ibaretti. Yavuz bu vechile harbi biran evvel yapmak, işi bitirmek istiyordu.

*Erzincan*dan ayrıldılar: *Sansa Boğazı* yoluyla *Tercan*a teveccüh eden ordu, Fatih ile Uzun Hasan arasında vukua gelen kanlı muharebenin ceryanettiği *Eski Tepe* nam yere varınca Padişah Rumeli ümerasından *Yanya beyi* **Plâk Mustafa** ve *Trabzon* beyi **Mehmet** beyleri düşmanın işgal etmiş olduğu *Bayburt* kalesini zapta memur etti..

Düşmanın takibine şiddettle devam olunarak nihayet iki ordu *Çaldıran*da karşılaştılar. Muharebe bir melhame tarzında vukua geldi. Şah İsmail mağluben firar eyledi 3 recep 920 (23 Ağustos 1514). (Tarih Ebulfaruk C: 1, S: 273).

Yavuz düşmanı *Tebrize* kadar takip etti. O kışı *Karabağ*da geçirecek ve ilkbaharda Şah İsmail ile bir daha muharebeye girişerek "Türk birliğine, İslâm birliğine„ engel olan *İran* gailesini esasından hallü ikmâl edecekti. Yeniçerilerin, isyan derecesine varan serkeşlikleri üzerine koca Yavuz naçar fikrinden sarfı nazarla *Kağızman* - *Bayburt* - *Kelkit* vadisini takiben döndü.

Bu dönüş esnasında evvelâ *Bayburt* ve müteakiben *Kiği* beyleri bu iki kalenin anahtarını testlim ettiler. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim bu iki kale ile *Kara Hisarı Şarki* ve *Trabzon*u (1) *Erzincan*a ilhak ve *Erzincan* valiliğini - İran ve Kürdistan serhatlerinin muhafazası şartile - **Bıyıklı Mehmet Paşa** ya (2)

[1] (Canik şehri de bu tertibe dahil: Hammer C: 4, S: 143 ve sahaifülahbar tercümesi C: 3, S: 456.)

[2] Silâhtar bıyıklı Mehmet ağaya. Tarih Ebulfaruk C: 1, S: 278.

Bu seferde Mimar Sinan da beraber idi (Ahmet Refik, Mimar Sinan, S: 10). Bu büyük sanatkârın Erzincanda bir eseri bulunsaydı ne güzel olurdu!

çok değerli hizmetleri için mükâfatı olarak tevcih eylemiştir. (7 ramazan 920).

7 Şevvalde Amasyaya muvasalat eden ordu müthiş bir kahtu galâ ile karşılaştı. Yavuz İlkbaharda tekrar Acemlerle hesaplaşmak üzere askerini etrafa tevzi ve mülkü siyasetle idareye ihtimam etti.

O sırada Kürdistan birtakım beylerin elinde idi. Bunlar mezhep itibarile Şah İsmaile az çok merbuttular. Erzincan ahalisi

Erzincanda Belediye Parkı

ise **sünnî** idiler. Kürtler Erzincan halkına gâh bigâh taarruz ve şebhunlar edip zarar vermekten hali kalmıyorlardı: hatta *Bayındırîye* ümerasından bazılarını *Erzincan*da şehit etmişlerdi. Bu tecavüzat tabiatile mukabeleyi intacedecekti: nitekim öyle oldu: *Erzincan* muhafızları kurban bayramı günü mütearrızlar üzerine hücum ederek **"Kızılbaş kafasından minareler yaptılar„**.

Yavuz bir taraftan **Mevlâna İdris Bitlisî** yi kürt ümerasına göndererek, onları kendi tarafına celbetmek tedbirini aldı, bir

cihetten de hemen *Kemah*üzerine, yalnız mevkiile değil, toprağının mahsulâtı ve ahalisinin sanayii ile de meşhur olan (1) bu eski malikânesine yürümesini *Erzincan* valisi **Bıyıklı Mehmet Paşa** ya emretti.

Yıldırım Bayazıt zamanında Timurtaş tarafından (S: 76) Türk eline ilhak, sonra **Timur** tarafandan zaptedilmiş olan bu sarp, tabiaten müstahkem, mühip ve Hammerin tasviri gibi, nakabili teshir bir kayanın üzerinde kâin kaleye (2) tagallüp tarikile girmişlerdi. Erzincan ve Bayburt taraflarında fitne ve fesat uyandırmakta idiler.

Bıyıklı Mehmet paşa tedarikât ile meşgul iken Yavuz da *Amasya* dan hareket etti (5 Rebiülevvel 921 - 15 Nisan 1515) *Karlıgöl* den *Karacabey çayırı*na vardılar. O sırada Mısır Sultanı **Kansogori'**den Yavuza bir mektup gelmiş: *Kayseriye* ve *Bozüyük* livalarının **Şehsüvarzade Ali** beye teffizinden dolayı şikâyeti muhtevi idi. **Zülkadir** vilâyetinde de kemafissabık isminin hutbede okunmasını veya sikkede mastur olmasını istemekte idi. **Yavuz Selim**, "Koca çerkes, er ise hutbesini Mısırda okutsun, sikkesini orada kestirsin„ cevabını verdi.

Derken **Artık ova** ya vardılar, sonra *Sıvas* a gelerek bir hafta istirahat ettiler. Bu esnada da *Merzifon*u zapteylediler.

Bu galebeler heyecan ve korkular verecek surette *Kemah* a aksediyordu. **Bıyıklı Mehmet Paşa** kaleyi muhasara etmişti. Mukabil cihetten de - *Yoğun pelit, Elmalı yurdu* tarikiyle - gelen Yavuzun ordusu göründü. Kızılbaşlar halâstan ümitlerini kestiler (5 Rebiülâhır 921 Cumartesi günü) yeniçeriler her taraftan birer ejder gibi, hücum edip kuşluktan ikindiye kadar Kızılbaşlara göz açtırmadılar. Nihayet ikindi vaktı, garp güneşi hafif ve seyrek bulutların arasından nemnak huzmelerini serperken kaleyi alarak tepesine zafer bayraklarını diktiler, zabitlerini kılıçtan geçirip ehlü ayallerini esir eylediler. Yavuz, **Beni Selçuk** hanedanından olup *Kemah*ı **Şah İsmaile** vermeğe sebep olduğu tahakkuk eden **Hacı Rüstem** beyi üsera arasından tefrik ve

---

(1) (Bayburd) un kızı (Erzincan)ın kozu, (Kemah) ın bezi darbımeseldir.

(2) (Ermenistan) da dağ gibi bir hisardır. (Tacüttevarih C: 2, S: 291).

hemen idam ettirmiş, ve hiyanetin akibetine bir misâl daha vermiştir.

Zaferi müteakip Yavuz kaleyi gezerek her tarafını seyrü temaşa etti, yıkılan yerlerin tamirini emretti ve büyük bir burç ta ilâve olundu. Badehu kalenin muhafazasını **Karaçin Oğlu Ahme** beye tevdi eyliyerek (1) (6 Rebiülahır 921) hülasa *Kemah* ta sekiz gün kalarak *Sıvas* a döndü.

Bitlisli Mevlâna İdris *Erzincan* da hayli müddet ikamet etmiş, Bıyıklı Mehmet paşanın durbin ve durendiş bir müsteşarı olmuş idi. Bıyıklı Mehmet paşa Kürdistanın fethine memur olduğu

Erzincan'da Refahiyeden kereste nakleden kağnı arabaları.

vakit, Mevlâna İdrisin fikir ve mütalâalarından çok istifade ve fethi lâzım gelen yerleri zapt ile usulü idarelerini tanzim etmiş idi.

Kemah ın zaptı fevkalâde mühim bir hadise idi. Vüzera, ümara, ekâbir Sultan Selimi bu muvaffakiyetinden dolayı tebrik ettiler. Yavuz bizzat derin bir meserret hissetmekte idi. Kayseriyeye varınca bu parlak zaferini şehzade **Sultan Süleyman**a, Tatar hanına,

[1] Solak zade S: 375

Mısır sultanı **Kansogoriye** müzeyyen ve mutantan ibareleri havi mektuplarla bildirdi(1).

*
* *

Erzincanın, **Kanunî Süleyman** devrine ait hayatı daha tantanalı ve daha ziyade tetkike şayandır. Malûm olan esbaptan dolayı *Irakı Arap* ve *Acem* seferine bizzat iştirak eden büyük Süleyman, muazzam bir ordu ile İstanbuldan çıkıp, merhale merhale ilerliyerek ve **Çoban Emre** türbesi kurbinden geçerek 7 sefer 940 (Ağustos 1534) tarihinde *Kemah* mülhakatından *Aktepe* nam mahalle vasıl olmuştu. *Suşehrin*den bu tepeye kadar imtidadeden uzun, ağaçlık ve daima inişli yokuşlu mesafeyi bir günde kat için ihtiyar olunan zahmet pek büyüktü; ordu yorğun düşmüştü. Bununla beraber tevakkuf edilmedi. *Kemah*tan *Büyük yurt* mevkiine kadar yollar taşlık ve arabaların geçmesi müşkül olmasına, bu mesafe dahilinde ne köy ve hatta ne ağaç görülmemesine rağmen ertesi günü, pek çok zahmetten sonra, *Kırmana* köyüne ve 10 sefer 940 perşembe günü de *Erzincan* a muvasalat olundu. (2).

Kanunî gurur ve sürur içinde idi; bütün Erzincan ahalisi, Çardaklı boğazından bir seyli huruşan gibi ilerleyip gelen bu mühip ve muhteşem orduyu görmek, **Oğuz**un şevketli hafidini karşılamak için yollara dökülmüştü.

Feyyaz ova Kanunînin, büyük ordusuna geniş bir istirahatgâh oldu. Fıratın bol suları gibi ovanın mebzul mahsulâtı ordunun temizlik ve gıda ihtiyaçlarını beleğan mabelâğ temin ediyordu. Kasaba, neşeler saçan at kişnemeleri, gurur ve inşirah veren kılıç ve silâh şakırtıları ve nihayet mutelâtim bir alışveriş faaliyeti içinde mevsimin muz'iç sıcaklarını duymıyordu bile.

Muhaç galibinin otağında başka bir kalabalık, başka bir

[1] Münşeatı Feridun C: 1 S: 409, 410, 411.

[2] Kırmana kadim Sıvas- Erzincan yolu üzerinde bir köy olup (Kemah)a nazaran çok şimaldedir. Suşehrinden hareket eden bir kafile (Kırmana)ya uğrıyacak olunca (Kemah)a gitmez. Halbuki İrak seferi ruznamesinde Kanunînin 18 inci merhale olarak (Kemh)a uğramış ve sonra (Kırmana)ya gitmiş olduğu musarrahtır.

dabdebe görünüyordu. Çünkü o gün *Şirvan* Hanının bir adamı Süleymanın ordugâhına gelmiş idi. Osmanlı padişahı, şahsının ve devletinin azamet ve ihtişamını elçiye ibraz ve kendisini ikaz edecekti... İaşe ve istirahat esbabı çok olan bu geniş mıntakada, orduyu dinlendirmek için bir gün daha tevakkuftan sonra, (12 seferde) çadırlar toplandı ve ertesi günü *Çubuk Yurdu Boğazı* medhalinde (1) konaklandı. Burası, takibedilen güzergâhın en münasip noktasıydı. *Çırmik* in güzel ve bol suları bütün ordunun sıkıntısını izaleye kâfi idi, kazanları kaynatmağa kifayet edecek

Erzincan'da Serom darülistihzarı

miktarda odun tedariki de kolaydı. Bundan sonra cebrî yürüyüş yapmak, muvafık bir konak yeri için iki merhaleyi birleştirmek, hasılı büyükçe bir meşakkate katlanmak icabediyordu. *İstanbul*-danberi alınan merhalelerin en müşkülâtlısı bu olacaktı.

Ordu bu müşkülâtın hepsini yendi, 14 seferde - nihayet - *Düzün hanı* önüne gelerek konakladı ve artık buradan itibaren Erzincan muhitinden uzaklaşarak ilerledi gitti (2) . *Bağdat* ve

[1] Şimdi bu yerin ismi (Cebice)dir.
[2] Hammer tercümesi, C: 5, tezyilât: 330 S.

Tebriz in fethiyle neticelenen bu sefer esnasında idarei mülkiyenin ıslahı gibi mühim tedbirler alınmış ve *Erzincan* ın idarî vaziyeti değiştirilerek *Bayburt* ve *Kemah* sancakları *Diyarıbekir* eyaletine ilhak olunmuştur. (Hammer C : 5, S: 329).

*
* *

Aradan on iki sene geçmişti. **Şah Tahmasp** yine seferi müstelzim harekâtiyle padişahı iğzabeylemişti. Onun için Sultan Süleyman 22 sefer 955 (3 nisan 1540) tarihinde tekrar İran seferine karar verdi.

Devletin dahilî siyasetini Hürrem Sultan, Kanunîyi teshir ve esir eden bu fettan, idare ediyordu. Sadrazam **Rüstem paşa** da, arkasını ona dayamış, padişaha istediğini yaptırıyordu. Hürrem, Rüstem paşanın kaynanasıydı. İstanbulda geçirdikleri dârat ve debdebeyi bir kat daha artırmak için, damadına büyük bir muvaffakıyeti askeriye temin etmek istiyordu. Kanunî, Rus fettanının ve kızı **Mihrimah Sultan**ın tesiriyle yola çıktı.

Kayseriye — Sıvas tarikiyle *İran*a doğru ilerledi. Bu sefer de birinci Acem seferinde olduğu gibi: Suşehri— Kırmana istikametini takibederek elli yedinci konakta *Erzincan* a vasıl oldu. Kanunî en güzel, en müsait bir mevsimde gelmişti. Ova baştanbaşa yeşillikler içinde idi. Katır ve deve katarlarının garip bir ahenk hasıl eden çıngıraklariyle, mürassa ve müşaşa takımları gözleri kamaştıran çeşit çeşit atlar üstünde Türk mahabetini temsil eden kılıç ve kalkanların ahenin sesleriyle dolan ufuklarda, haşmet ve azameti kavmiyenin akisleri duyuluyordu. On iki sene içinde böyle mühip ve muazzam bir ordunun bir daha geçişini görmek, Erzincan için pek fevkalâde bir şeydi. İhtişam ve debdebeleri, zafer ve galebeleri ağızdan ağıza intikal eden bu büyük Türk hâkanının istikbaline koşan halk, ovayı istilâ eden topların, miğferlerin, sorguçların, rengârenk libas ve külâhların uyandırdığı hayret içinde büyük bir heyecan duymakta idi. Süruru şadi, ovayı inleten davul ve zurna gulguleleriyle göklere yükseliyor, ordu alkışlanıyor alkışlanıyordu.

Fakat bu mahşerâsa ovanın vaziyeti çabuk değişti : Kanunî

iki gün istirahattan sonra yine *Çubukova* menziline hareket etti. Çünkü burası en emin, esbabı istirahatı en çok bir yerdi...

Buradan itibaren hep ayni gayret ve mahabetle ileriye doğru giden Kanunî, seferinin 91 inci merhalesinde *Tebriz* e muvasalat eyledi.

Tebrize girdikten sonra ikinci vezir **Kara Ahmet Paşa** Gürcistanı çiğnedi, Diyarıbekire döndü. Bunun üzerine **Şah Tahmasp** meydana çıktı, tecavüze başladı ve öyle anlaşılıyor ki Bayazıt-Erzurum istikametini takiben *Tercan* a ve *Erzincan*ın ilerisine *Kemah* civarına kadar geldi [1]; fakat **Çerkes Osman Paşa** namındaki vezirin bir desisei harbiyesi ile müthiş bir hezimete uğradı :

Osman paşa bir gece bir sürü hergele topladı, kuyruklarına civar köylerden topladığı kazan ve bakırları bağladı, "darbı taziyane ile Kızılbaş„ ordugâhına sürdü. Bakırların şakırtısından hayvanlar kudururlar, bir hengâmedir peyda olur, hayallerine gelmez olan bu curcuna, gece karanlığında düşman ordugâhına daldı, Türk askeri de kılıç çekip harbe girdi. Osman paşa bile muharebe ederek yaralandı. Neye uğradıklarını bilemiyen Acemler biribirini kırmağa ve firar etmeğe başladılar [2].

---

[1] Nişancı Celâlzade Mustafa beyin «Tabakatülmemalik ve derecatülmesalik»inden mekalei samine:

Orduyu hümayunu seadetşumul «Çolek» denmekle meşhur mahalde kenarı Şat'ta (Dicleye) nüzul eyledi. Remazanı mübarek duhul edip hulüli evkati huceste ayat ile leylü nehar hümayun ve müteberrik olduğu demde de askeri menhusuleser tarafından haber varit olup malûm oldu ki asakiri zafermeasir Diyarıbekir taraflarına teveccüh etmekle erbabıfesat ve mekre kuvveti kalp hasıl olup kellei kilâbi akur her ne deklü çöp hor olursa av'aveden hâli olmadığı meşhurdur. Taifei mesturulumur geru bir canipten zuhur edip Tercan ve Erzincan caniplerine varıp yağma ve talânla meşgul olup tabü tuvanı erbabı zer'ile kıtale mecbul olduğu cihetten reayayi mesakin ve evtanından gerizan, evlâdü etfali berayayı talânü giryan edip aceze ve pirü zenanı katlü garet eyleyip emvali müslimine zıya ve ziyan getirip medinei Erzincanı vurup ateşi kahır ile suzan eylemişler....

[2] Peçevi, C: 1, S: 275, 276. Hammer de böyle kaydediyor C: 5, S: 10. Akla uygun olanı da budur. Tarihi Ebulfarukta C: 3, S: 191 yazılan karga hikâyesi doğru değildir.

Osman paşa, muvaffakıyetinin mükâfatı olarak, Halep valiliğine tayin olundu. Sultan Süleyman da İstanbula döndü.

Erzincan bundan sonra hayli zamanlar harbü darp meydanı olmıyacak, uzun müddet Türk orduları tarafından ziyaret bile edilmeyecektir....

*
* *

Üçüncü **Sultan Murat** zamanında, on iki sene kadar süren İran seferi esnasında, "orduyu hümayun bir sadi saatta ve vakti

Erzincan: Askerî Orta Mektebi

mübarekte ol menzilden„ *Üsküdardan* rihlet edip canibi Erzuruma doğru azimet eylediler (Solakzade, S: 612); ve **Ferhat paşa** taze bir kuvvetle Erzurum serhaddine vasıl oldu (Ebulfaruk, C: 4, S: 91); fakat Sıvastan geçtiği muhakkak olan bu kuvvetin hangi tarik ile, yani "Çardaklı-Erzincan-Tercan„ istikametini takip ederek mi, yoksa "Kelkit-Sadak-Bayburt„ cihetinden geçerek mi Erzuruma gittiğine dair bir kayde müsadif olamadım.

Kezalik birinci **Sultan Ahmet** zamanında, serdar **Cağaloğlu Sinan** paşa 1012 senesi sonbaharında, İrana gitmek üzere,

Erzuruma vasıl olmuş idi [1]. Lâkin güzergâhı muayyen değildir. Sefer zamanı kışa tesadüf etmediğine ve diğer mevsimlerde İran yolu, Yavuz ile Kanunînin takibettikleri istikametten ibaret bulunduğuna göre, Sinan paşanın Erzincandan geçmiş olması lâzım gelir.

Hicrî on birinci asırda yüzlerce eclâf, yüzlerce şaki ve zorba Anadolunun muhtelif yerlerinde isyan etmişlerdi. **Celâlî** namını

Erzincan pazarından bir manzara

alan bu eşkiyayı tepelemeğe, Kuyucu lâkabile anılan **Murat paşa** memur edilmişti. Bu doksanlık ihtiyar büyük bir azmü şiddetle Celâlîleri kovaladı; Tavil Halilin kardeşi **Meymun** ile avenesinin *Kara Hasan gediği* boğazında çadır kurmuş olduklarını, Kara Hisarı şarkîde haber almakla, üzerlerine yürüdü, *Kelürat* sahrasında mağlûp ettikten sonra *Erzincan* ın şimalindeki *Sadak* mevkiinden geçerek *Bayburt* a vasıl oldu, orada asîlerin başından ehramlar teşkil etti [2].

[1] Ebulfaruk C: 4, S: 402.

[2] (Hammer tercümesi C: 8, S: 98).

Bu galebeden sonra çadırının önüne oturarak, mağlûpların cesetlerini kuyulara doldurmalarını yeniçerilere emreyledi.

Yeniçeriler **Murat** paşanın emrini, hırs ve intikam ateşleri içinde, icra ediyorlardı. 17, 18 yaşlarında güzel, narin, levent bir delikanlıyı da kuyunun başına götürmüşlerdi. Kellesini koparıp cesedini kuyuya atacaklardı. Güzel gözlerini kapamış, cellâdın havaya kalkan klıcına boynunu uzatmış, yüreği helecanlar içinde çırpınırken gür bir ses :

— Durun... sabiye kıyman!.. diye bağırmıştı.

Erzincan Mutasarrıfı
Esat Rauf bey
30 K. evvel 326
31 Ağustos 329

Hatıra :
Tarihini tahattur edemediğim bir gün öğle yemeği için evime gelmiştim. Yemek esnasında şiddetli bir infilâk oldu. Hemen fırladım mahalli vak'aya gittim : Ermenilerin Anadoluya ilk bombası idi. Ermeni mahallesinde bir bodrumda Ermeniler bomba yaparlarken infilâk etmiş ve yapanların kâffesi infilâktan telef olarak cezalarını bulmuştu. Bu hadisede necip Erzincan halkının gösterdikleri itidali daima takdirle yadeylerim.

Bu bağıran adam, yeniçeri ağası **Halil** ağa idi. Halil ağa yaklaştı ve çocuğu cellâdın elinden aldı. Çocuk kendisini kurtaran bu adamın ayaklarına, ağlayarak, kapanmıştı. O mühip kıyafetine rağmen, simasına bir rengi şefkat ve merhamet vermiş olan Halil ağa, onu kollarından tutarak kaldırdı ve gözlerini çocuğun güzel gözlerine dikerek sordu:

— Adın ne senin, evlâdım?

— Mehmet.

— Bu eşkiya içinde ne arıyorsun?.

— **Canpulat zade Ali** beyin hazinedarıyım. Bey at boynuna düşerek kaçarken, beni de terkisine almıştı. Bindiği kısrak ikimizi kaçıramayınca beni bıraktı, Allaha emanet etti, kendisi uçtu gitti.

Halil ağa çocuğu Kuyucu Murat paşaya götürdü ve affettirdi. Sonra güzel Mehmedi "İç oğlan„ları [1] sırasına koydu.

[1] (o zaman ''İç oğalan,, tabirinde hiçbir manayi menfur olmayıp muhafazai mahsuseye memur gençlerdi: - Ata bey).

Mehmet, f'ilasıl Karadenizin şimali şarkisinde mütemekkin **Abaza** kabilesine mensup idi. Halil ağa **"Bahadir ve nevcivan„** Mehmedi yanına aldıktan sonra hizmetinden memnun kalmış ve kaptan olunca ona **"Deryabeyi„** unvaniyle bir kadırga kumandanlığı vermişti. Muahharen sadrazam olduğu vakit *Maraş* eyaletini verdi ve daha sonra yani *Hotin* seferinden avdetinde *Erzurum* beylerbeyiliğine tayin etti. Buna "**Sıvas eyaleti dahi munzam„** olmuştu [1].

Abaza vali olduktan sonra Sultan, Osman ile hafiyyen muhabere ederek Yeniçerileri idam tasavvurunda olduğuna dair bir takım eracif çıkmıştı. Bundan dolayı *Erzurum* da karışıklıklar vukubulmuştu. Yeniçerilerle Abaza takımı arasında müsademeler oldu. Her iki taraftan birkaç kişi maktul düştü. Abaza, Yeniçerileri kaleden çıkardı. Bunlar *İstanbul* a gelerek şikâyet eylediler (13 muharrem 1032-17 teşrinisani 1622). Bunun üzerine Erzurum eyaleti sabık Diyarıbekir beylerbeyisi **Mustafa** paşaya tevcih olunarak, Abaza paşaya da *Sıvas* a gitmesi emri verildi.

Erzincan Mutasarrıfı
Fuat bey
31 T. evvel 331
6 T. sani 332

«Umumî harbın tahammülgüdaz ve elîm sahneleri içinde Erzincanda geçirdiğim hayatın yegâne tesellisi Erzincanlıların yüksek vatanperverlikleri ve derin hamiyetleri idi. O Erzincanlılar ki fakiri, zengini bilâ istisna kapılarını bütün muhacirlere açtılar ve sokaklar ortalarında kazanlar kaynatarak hastaların ve açların imdatlarına koştular.»

Abaza emre itaat etmedi. Kendisini cellâdın satırından kurtardığı gündenberi himaye etmekte olan kaptan Halil paşa, nasihatı mutazammın mektuplar yazarak gönderdi ve kaleyi teslim etmesini rica etti. Abaza hamisinin de sözlerine itibar etmiyerek bütün Yeniçerileri tepeledi.

Bu haber *Sıvas* a da vasıl olmuştu. Fakat Sıvaslılar telâş etmiyorlardı, çünkü **Genç Osman** vakasına karışmamışlardı. Lâkin

[1] (Naima: C: 2, S: 298. Erzurum ile Sıvas arasında bulunduğuna göre, Erzincan da tabiatiyle Abazanın ziri hükmüne verilmişti demektir).

Abaza, maiyetinde kırkbin kişi olduğu halde -bittabi *Erzincan*dan geçerek- *Sıvas* a varınca, oradakilere etmedik zulüm bırakmadı. Bu hunharlıktan "etraf memalik ahalisi ziyade hirasan„ olmuştu. Nihayet *Maraş* beylerbeyisi **Klavun Yusuf paşa,** tedibine memur edilmişti. Abaza, Yusuf paşayı kendine imale ve askerini kendisininkine zam ve ilâve ederek, **"demi sultanı şehidi talep„** etmek üzere *Şabin Karahisar* ına doğru yürüdü ve kale muhafızı **Murteza paşa** yı kendine iltihaka mecbur ettikten sonra *İstanbul* a doğru ilerledi.

Erzincan Müstakil
Mutasarrıfı Eşref bey
10 Mart 334 - 30 Haziran 336

«Umumî harp hailesinin sonlarına doğru, istirdadını müteakip, ilk müstakil mutasarrıfı olarak buhranlı ve millî mücadelenin heyecanlı günlerinde re'sikârında bulunduğum şirin Erzincanın, zeki ve çalışkan ve pek munis ve kadirdan halkile birlikte yaşadığım acı ve tatlı anların silinmez hatırasını, vilâyet tarihçesine fotoğrafımı ihda vesilesile de tekrar yadü tizkâr eylerim.»

Veziri azam çerkes **Mehmet paşa,** harekâtındaki süratinden dolayı **Tayyar** tesmiye olunmuş olan Mehmet paşayı, Abaza üzerine gönderdi. Ve nihayet kendi de bir ordu ile hareket ederek Abazayı Kayseriye ovasında karşıladı. Vaki olan muharebede Abaza mağlûp ve firara mecbur oldu. Lâkin müteakiben dehalet etmekle affolundu. Esir edilen ailesi, iğtinam olunan eşyası da geri verildi.

Tıynetinde hiyanet merküz olan Abaza *Sıvas* tan kaçınca *Karahisar* istikametiyle *Erzincan* a gelmişti. Buradaki etbaından emindi. Bununla beraber çok durmadı, noksanlarını ikmal için *Erzurum* a gitti. **Çerkes Mehmet paşa** Abazanın maksadını anlayınca, şüphesiz ayni yolu takib ederek, yani *Erzincan* dan geçerek *Tercan* ovasına kadar geldi. Fakat kış hulûletmiş ve Abaza tekrar dehalet eylemişti. İhtiyatkârane hareket daha muvafık idi. Veziri azam Abazayı affetmeği münasıp gördü ve Erzurum eyaletini yine ona ihale ederek yirmi gün ikametten sonra, Sansa - Erzincan - Çardaklı yoluyla *Tokat* a döndü.

Çerkes Mehmet paşanın vefatından sonra, **Hafız paşa** veziri azam olmuştu. *Bağdat* muhasarasının bir netice vermemesi, ve Abazanın Erzurumda yeniden harekete gelmesi üzerine müşarileyh 1036 senesinde azledildi, yerine - vaktiyle Abazayı ölümden kurtardığı cihetle ona söz anlatabileceği ümit olunan - **Halil paşa** tayin olundu. O sene şiîler *Ahısha* kalesine hücum etmişlerdi. **Halil paşa** bir taraftan **Dişlenk Hüseyin paşa** yı İranîler üzerine gönderdi, bir taraftan da **Bostan paşa** ya, müştereken haraket etmek üzere, Abazanın yanına gitmesi için emir verdi (5 Zilhicce 1036 - 17 Ağustos 1627) .

Bayburt yolu metruk kalmış, bozulmuştu. Askerin iaşesi noktai nazarından *Erzincan* tariki daha ziyade ehemmiyet almıştı. Zaten şimdiye kadar bütün orduların tercihen takibetmiş oldukları yol bu idi. Onun için **Bostan paşa** Sıvastan sonra "Erzincan-Tercan„ istikametini ihtiyar etmiş, Erzuruma gitmişti.

Abaza, **Bostan paşa** yı ihtiramkârane kabul etmekle beraber, serdara da, emrine tabi olduğuna dair bir mektup gönderdi ve *Ahısha* kalesine birlikte gidilmesini **Bostan paşa** ile kararlaştırdı. Lâkin hayatından endişenâk idi. Oanına kastolunacağına kanaat hasıl edince, bir gece sabaha doğru yeniçerileri idam etti, firar eden **Dişlenk Hüseyin paşa** ya da *Derbent* civarında yetişerek onu da öldürdü.

Erzincan Müstakil
Mutasarrıfı Ali Rıza bey
8 Ağustos 336
28 Haziran 337

«Koçkiri ve Dersim âsilerinin Erzincan livasına vukubulan dehaletleri, hadisenin itfasına memur edilen Merkez ordusu kumandanı Nureddin paşa tarafından kabul edilmemesi, ve aramızda zuhura gelen noktai nazar ihtilâfı üzerine vukubulan istifam, heyeti vekilece kabul buyurulmamış ise de, vaki olan israrım üzerine Oltu mutasarrıflığına tahvilim icra ve tebliğ buyurulmuştur»

Bu hezimet üzerine serdar, Acem seferinden vazgeçip Erzurum üzerine hareket etti ve şehrin kurbinde *Ilıca* mevkiine gelerek

tepelere ordu kurdu (1 Muharrem 1037 - 12 Eylûl 1627). Serdarın eski silâhdarı ve çırağı olan Abaza, Erzurum kapılarını kapadı. Şehir muhasara altına girdi. Bu muhasara yetmiş gün devametti. Kasım geçti, kış mevsimi hulûl eyledi. Rebiülevvelin on altıncı gecesi pek çok kar yağdı, muhasırlar avdete mecbur oldular. Asker kar ve buz ile mestur yollardan geçerek, daha doğrusu, yolsuz vadilere ve dağlara düşerek **Tercan**a kadar geldiler, bitkin bir halde idiler. Topları götürmeğe imkân bulamadılar, yolda gömdüler. *Erzincan* Abaza taraftarlarının elinde olduğu, Sansa boğazı kapalı bulunduğu için, hertürlü müşküllere ve tehliklere rağmen, yolu değiştirmek icabediyordu. *Tercan*da bu mühim noktayı müzakere ettiler: *Lâkye* deresinden, metaip ve mesaip ile geçerek, *Afşar* sahrasına ve *Koyulhisar* deresi yolile nihayet *Tokat* a vasıl oldular.

Erzincan Müstakil Mutasarrıfı
Zühtü bey
19 T. sani 337 — 4 T. evvel 338
«Millî mücadelenin muvaffakıyetle neticelenmesi için, çok fedakârlıklarının ve çok samimî hizmetlerinin, iftiharla şahidi olduğum Erzincanın, yüksek ruhlu evlâtlarını daima hürmetle hatırlıyorum.»

Bu sırada **Halil paşa, Abaza**dan "vehm üzere„ idi. Fakat her ikisi Abazanın ağalarından olan, *Erzincan* muhafızı **Pir Solak** ve *Bayburt* muhafızı **Ataullah** etbaiyle *Tokat* a giderek sadrazama arzı mutavaat ettiler ve kendisinden hizmet istediler.

Bir dereceye kadar müsterih oldu. Lâkin Abazanın fazahatı, ve bir iş görülmeden haiben avdet **dördüncü Sultan Muradı** Halil paşaya karşı fena halde iğzabetmişti. Onun için müşarileyhi azil ve yerine **Hüsrev** paşayı tayin etti. Hüsrev paşa noksanlarını ikmal ettikten sonra *Tokat* a geldi, yolda pek şiddetli icraatiyle etrafa dehşet ve velvele saldı.

Bu aralık Samsuna çıkarılan toplar herbiri "yirmişer çift

camus ile„ çekilerek Tokat ve Sıvas üzerinden *Erzurum* a teveccüh ediyordu. Rumeli, Anadolu, Maraş, Sıvas, Karaman beylerbeyileri de askerleriyle *Erzincan* üzerine gönderilmişlerdi. *Erzincan*da tahassun etmiş olan Abaza etbaı, itaattan başka kurtuluş yolu göremediler. Çardaklı boğazından azîm bir velvele ile akıp gelen bu azimkâr orduyu karşılıyarak teslim oldular. Sadrazam da, bir an evvel Abazayı bastırarak, *Erzurum* u kurtarmak için dağlardan, derelerden - "badı vezan gibi„- geçerek *Çamurlu* istikametiyle *Mamahatun* a ve oradan da, dört günlük mesafeyi iki günde alarak, *Erzurum* a vasıl oldu.

Muvasaletiyle beraber kaleyi muhasara etti, Abaza dehalete mecbur oldu. Hüsrev paşa, bu zafer üzerine, *Erzurum* u Halil paşaya tevcih ederek, Abaza ile *İstanbul* a avdet etti. Avdette *Sıvas* yolunu takibetmiş olduğuna nazaran, zannımızca, yine *Erzincan*dan geçmiştir.

*
* *

Memleketi bunca seneler gaileleriyle huzur ve sükûndan mahrum kılan, Türk kanının beyhude yere bol bol akmasına sebebiyet veren Abaza, nihayet, malûm olduğu üzere, idam edilmiştir.

*
* *

Dördüdcü **Sultan Murat** *Abaza* gailesini bertaraf ettikten sonra, şark hudutlarına ehemmiyet vererek, oradaki kaleleri Acemlerin elinden kurtarmak teşebbüsünde bulundu ve 1044 senesi Ramazanının dördüncü günü, *Üsküdar* dan hareket ederek ve yolda Celâlilerden bir çoğunu tepeleyerek, ecdadının geçmiş olduğu yolları takiben, 6 Zilhicce (23 Mayıs 1635) de *Sıvas* sahrasına muvasalat eyledi.

Sıvas ta on dört gün kalmıştı. Günagün icraattan sonra ordusunu tahrik ve *Erzurum* a teveccüh eyledi. *Sıvas* tan *Erzuruma* kadar takip eylediği yolu, tarihler sarahatle tarif ve tahdit etmiyor. Ancak sadrazamın: "padişahı âlempenah hazretlerini istikbale gidip *Sünür* ovasında rikâbı hümayun„ a erişmiş olduğuna ve "Muharremin üçüncügünü *Sadak* nam menzilde **Kaptan**

paşa ve **Canpulât zade hüseyin paşa** ve **Şahin ağa** veziri karşılayıp izzetü ikram ile **Silâhdar paşa** otağına,, götürmüş (1) bulunduklarına bakılırsa **Muradı rabiin** *Yassıçemen - Kelkit - Sadak* istikametile, Erzincan'ın şimalinden geçerek, *Bayburd* a gitmiş olduğuna şüphe kalmaz.

Revan fetholunduktan sonra dördüncü Murad (Azerbayican) taraflarına teveccüh eyledi.

Naima bu noktada şöyle diyor:

"Murat han, azmi Azerbaycan edip, nehri *Aras* ayakta geçilip su eğer kaşına dek çıkardı. Bir solak padişah yanında giderken su toparlayıp götürürken padişah mübarek elile derdimendin elin tutup kenara çıkardı. Suyun öte canibinde bir gün oturulup **Zeynelli** ve gayri aşiretleri bin kadar oba ile yerlerinden kaldırılıp *Erzincan* ve *Tercan* ve *Pasin* sancaklarında halî ve harabe mevazıa yerleşmek üzere evamir yazılıp beylerine sancak ve ziamet verildi. [2]

---

(1) Naima C : 3, S: 250.

[2] Hammer tercümesinde (C:,9 S: 213) Erzincana yakın Keşiş hanı nam yerde feci bir hadisenin ceryan etmiş olduğu muharrer ise de ne öyle bir yer, ne de vekayiin tarih sırasıyle cereyanına göre böyle bir hadiseye münasabet vardır.

ERMENİ VUKUATI

Ermeniler ötedenberi kasabalarda san'at ve ticaretle iştigal ederek, köylerde de çifçilik yaparak zengin olmuşlar, diğer gayri müslim unsurlar gibi, askerlik mükellefiyetinden azade bulundukları için, servetlerini ve nüfuslarını mütemadiyen artırarak ahalı arasında müreffeh bir tabaka teşkil etmişlerdi.

Esasen çalışkan idiler. Lâkin servet ve nüfusları, diğer tabir ile, refah ve saadetleri arttıkça idealleri de değişmiş, şöhret ve ikbâl sahibi olmak arzuları artmış, ihtirasları fevkalâde büyümüş, **yeni bir Ermenistan** kurmak ve bambaşka bir siyasetle müstakil bir devlet vücuda getirmek hayalâtile müfekkireleri de zirü zeber olmuştu.

Tarihin her devrinde, kendileri için bir şanü şeref sahifesi bulmak isteyen, ve eski bir medeniyetin varisi olduğunu iddia eden Ermenilerin, bu ikbâlperestane hayalleri ihtimal ki şairane birer eğlenceden gayri bir şey olmayacaktı. Lâkin **Avrupa** mekteplerinden aldıkları zehirli fikirlerle, esrarengiz manastırların sakit duvarları arasında milliyet duygularını nemalandırmağa çalışan papasların zerkettikleri hislerle, büsbütün şoven bir hale gelen son nesil, Ermeni köylüsüne zulüm edildiği hakkındaki hain propagandanın verdiği heyecanlar altında, uyuyan fitneyi kışkırtmağı tercih etti. Nutuklar, beyannameler, dua tarzında kitaplar, risaleler... ortalığı kaplayarak - ihtilâl teranelerile - kuvvet ve şiddet kullanmak, kan dökmek yollarını açtı.

Rus darülfünunlarından **Van** ve **Bitlis** köylerine kadar uzayan fesat komitesi 301 (M: 1885) tarihinde daha ziyade tevessü etmiş ve, teessüfle kaydediyoruz, **garp diplomatlarının teşviki,** tarih lisanının tenkidinden perva etmiyen bilhassa

Erzincan Müstakil Mutasarrıfı
Hüseyin Hüsnü bey
21 K. evvel 338
5 K. evvel 339

«Erzincanda 17 / 12 / 338 tarihinden 22 / 11 / 339 tarihine kadar devam eden ilk valilik hayatım, Dersim havalisinin o zamanki vaziyetinden dolayı, asayişte istikrar temini vilâyetin mahrum olduğu hususî idarenin yeniden teşkili, memleketin ilmî ve iktisadî sahalarda inkişafına ait tedbirlerin ittihazı gibi hususatla geçmiştir. Benim için kıymetli bir tecrübe devresi olan bu müddet zarfında, cihan sulhunun millî menfaatlarımıza uygun bir surette akti, cümhuriyetin ilânı gibi mühim hadiselerin tatlı hatıralarına, vilâyetin aziz ve muhterem halkından gördüğüm muhabbet ve samimiyetin kıymetli hatıralarını ilâve edecek olursam, bu kısa zamanın bence ebediyen unutulmıyacak birçok hatıralarla dolu olduğunu ifade etmiş olurum.»

Glâdiston un daima cesaret veren himayesi ve hattâ sevk ve idaresiyle zalim bir şekil ve mahiyete girmişti.

Ermeni nüfusunun, ***Erzincan*** vilâyeti dahilinde, en ziyade mütekâsif olduğu yer *Armudanlar* nahiyesiydi. *Armudanlar*, *Kuruçay* kazasına tabi ve "milletlerinin halâskârı unvaniyle„ habasetler ika eden Ermeni eşkiya çetelerinin ekseriya tahassun ettikleri *Divriği* kazasına merbut *Pingân* köyüne yakın idi. Mektep ve kilisenin tesiriyle Türkleri düşman telâkki eden ihtilâlcılar„ *Armudanlar* ı faaliyetleri için çok müsait bir zemin addetmişlerdi.

İlk önce **Aharon** namında bir davavekilini öldürmekle faaliyete başlamışlardı. **Aharon efendi** çıkmaz yola gidilmemesini, "beylik fikri„ nin terkedilmesini söylediği için, hain addolunmuş, komite tarafından idama mahkûm edilmişti. Komitenin kararını **Ilbıs oğulları** icra etmişlerdi. Bunlar, *Büyük Armudan* ahalisinden üç komiteci idi ki, fedailer defterine en evvel yazılmış olmakla övünüyorlardı.

Aharonun katli ihtilâlcıların makasdını temin etti. Herkes sindi ve komite -**daima mektep ve kilise vasıtalariyle**- faaliyetine devam eyledi. Gariptir ki hükûmet bu çalışma tezahüratını hiç takip etmiyor, yahut takip için lâzımgelen esbabı hazırlamıyordu.

Senelerce işlediler. Nihayet 1307(M: 1891) tarihinde *Kuruçay* kaymakamı **Ahmet** bey,ki Müşir Zeki paşanın kardeşi idi, işin farkına vardı, gizli bir teşekkülün mevcudiyetini anladı ve *Büyük Armudan* köyünden **Huşik oğlu Ömer** ağayı, hakikatı istiknahe memur etti. Ömer ağanın vazifesi ağır, nazik ve tehlikeli idi. Kendisinin bu hizmeti ifaya ehliyeti mi yoktu? Ermeni komitesinin istihbarat teşkilâtı mı iyi idi, her nedense Ömer ağanın memuriyeti anlaşıldı, zavallı Ömer pehlivan yine *Büyük Armudan*da **Ağik oğlu Kapril** in evinde tertibedilen ziyafette fedailer tarafından, feci bir surette ihnak olundu; cesedi de evinin bacası yanına getirilerek ve üzerine gazyağı dökülerek yakıldı.

Bu tedhiş politikası, Ermeni ihtilâlcılarının imhakâr maksatlarını daha vazıh surette meydana çıkardı. Zaten o sıralarda, Ermeni ihtilâlının ilk ocağı olan *Merzifon* kasabasında, *Yozgat* ve *Sıvas*'ta da bir sürü cinayetler vaki olmuştu. Serbestî ve istiklâl hülyaları peşinde gezen birçok serseriler, milletlerinin mahsusatından olan iştihar hırsına da mağlûp olarak, cellâdane facialarla müteaddit yerleri kana boyamışlardı...

Kısmen göziyle gördüğü, kısmen işittiği bütün bu vakaları düşünen Ahmet bey artık duramadı, tahkikata girişti. Tahkikat neticesinde yine **Ilbız oğulları** ile dokuz avenelerinin ilişikleri olduğunu anlayarak, bunları takibetti ve birkaç müsademeden sonra yakalayup mahkemeye verdi.

Mahkemenin müebbet küreğe mahkûm etmiş olduğu bu canîler, meşrutiyetin ilânı üzerine hapishaneden çıktılar.

İsyan asarı gerği gibi meydana çıkınca, liva merkezinde, yani *Erzincan* da takayyüdata germi verildi, tabiatiyle tecessüsata başlandı. Fakat hükûmetin takayyüdatı arttıkça, Ermenilerin tavru hali değişiyor, zabıta nekadar uyanık davranıyorsa, onların da husumeti o nisbette artıyordu. Hele gençlerin islâmlara karşı takındıkları vaziyet büsbütün haşin ve hasımkârane idi.

Erzincan da **Azaplar oğlu Armin** namında bir ermeni, komitenin makasit ve ef'alini zahire çıkaracak surette hayırhahane hareket ediyordu. Kendisinden şüphe ettiler ve bir gece evine giderken, tabanca ile vurdular. Ölmediği için, mütecasirler hak,

Erzincan Valisi Faiz bey
19 Şubat 340 - 20 Haziran 341
«Erzincanın çok samimî muhit-leri bende iyi ve unutulmaz intibalar bırakmıştır. Erzincanı her zaman tahassürle anarım »

kında lâyikiyle malûmat alan hükûmet, lâzımgelen takibattan geri durmadı.

Fakat bu sırada Ermeni fedailerinden **Rupen** isminde bir şahıs peyda oldu. *Kemah* a tabi *Gârni* köyünün üst tarafındaki gayet yüksek ve sarp dağda kâin *Çanlı Manastır* ı - başına topladığı hazele ile birlikte - tahassungâh edindi ve Türklere sarkıntılığa başladı.

310 senesi idi, memuren *Malatya* ya gitmekte olan askerî kaymakamlarından **Reşit** beyin yolunu keserek, ve müdafaada bulunan maiyetindeki çavuşu öldürerek Reşit beyi dağa kaldırmış, biçareye dağ başında hatır ve hayale gelmez hareketler yapmıştı. **Ağa** namında bir adamcağız ittilâ peyda ettiği bu hale dayanamıyarak, **Rupen** çetesiyle müsademeye girişmiş ve vakadan haberdar olan hükûmetin teşebbüsü ile mahalline yetişen asker de *Çanlı Manastır* ı abloka ederek Reşit beyi kurtarmış, çeteyi de heyeti umumiyesiyle yakalamıştır.

Manastırın ip merdivenlerle çıkılır sarp kayaları vardı. Müfreze o kayalar üzerindeki deliklerin birer imalât ocağı, birer depo olduğunu anlamıştı. Efrat büyük gayret ve fedakârlıkla oralara çıktılar, bir çok silâhlar ve silâh imaline mahsus aletler buldular. Bunlar ve hempalariyle birlikte *Erzincana* götürülen **Rupen**, bilmuhakeme salben idam olunmuştur.

Lâkin bu idam Ermenileri gayelerinden ayırmamış, bilâkis gayz ve kinlerini artırmıştır . Reşit beyi kurtaran **Ağa**, *Erzincanda*, bir Ermeni dostunun iğfali üzerine, davetine icabet etmiş olduğu bir Ermeninin evinde ihnak edilmiş, cesedi - kardeşiyle akrabası tarafından sureti mahsusada yapılan tahkikat ve tahar-

neticesinde - o evin avlusundaki gübre yığını içinde bulunmuştur.

311 senesi Ağustosunda *Şabin Karahisar* müddeiumumîsi öldürülmuştü. Vak'a, o havaliyi de korkutmak veya karıştırmak; ve Avrupanın müdahalesini tacil etmek maksadiyle yapılmıştı. Erzincan istinaf müddeiumumî muavini **Remzi** bey tahkikata memur edildi. Bu zatın tahkikatı neticesinde, hem failler meydana çıkarıldı, hem de *Armudan* ahalisinden **Alhan oğlu Hacı Kalost** nam şeririn evinde birçok silâhlar, dinamitler, tenekeler dolusu barutlar, zabit libas ve nişanları, komiteye mahsus emsali birçok şeyler bulundu; ve hakikat bütün çıplaklığiyle ortaya konuldu.

Erzincan Valisi Cevdet bey
1 Temmuz 926
31 Temmuz 927

Artık Ermenilerin maksat ve gayeleri herkesçe anlaşılmış ve hâdisat Türklerle Ermeniler arasındaki münasebatı çok gerginleştirmişti. Er, geç çarpışacaklar ve buna - şüphesiz - Ermeniler sebep olacaklardı.

Zaten 310 (1894) ağustosundan, yani *Sason* hâdisesini yaptıkları tarihtenberi, Ermeniler buna hazırlanmışlardı. Bütün Anadoluda müteaddit *Sason* vakayii sahneleri meydana getirmek icabediyordu. *İstanbul*da ve diğer mühim yerlerdeki komiteler bu maksatla çalışıyorlar, ıslâhat istemek maskesiyle Avrupanın müdahalesini temine uğraşıyorlardı. Sabık *Petersburg* sefiri Müşir **Şakir** paşa, *Anadolu müfettişi* unvaniyle (1) ıslâhata memur edildiyse de, Ermeniler bunu kâfi görmemişlerdi. *İstanbul* sokaklarında nümayişler yaptılar, kiliselere iltica ettiler, çanlar çalarak isyanlarını ilân eylediler. *Van*da, *Bitlis*de, *Urfa*da,

[1] Şakir paşa, maiyetinde muktedir birçok zevat olduğu halde, Erzincana gelerek birkaç ay kalmıştır. Zevcesi bir Rus madamı idi. O zaman bu havali halkının gösterdikleri taassuba rağmen, paşa karısını açık saçık gezdirmekte ve cahilâne taassubu kırmağa çalışmakta idi.

*Harput*ta, kanlı vakalar tahaddüs etti, yüzlerce islâm nüfusu telef, binlerce aile bikes oldu.

Erzincan hadisesi de bu meyandadır. 1311 (1895) senesi teşrinievvelinin dokuzuncu pazartesi güniydi, o gün *Erzincan*ın hafta pazarına [1] müsadifdi ve pazar çok kalabalıktı. Halkın en çok toplu bulunduğu **"Buğday Meydanı„** nda apansız bir silâh patladı. Silâh sesi, esasen endişenak olan halkı, birdenbire heyecana düşürdü. Herkes sığınacak yer ararken birkaç el silâh daha atıldı ve artık mukabtele başladı...

Mutasarrıf **Namık** bey, derhal ciheti askeriyeye müracaatla kuvvet istemişti. Askerî müfrezeler sokak başlarını tutarak, islâmların Ermeni mahallelerine gitmelerini menetmek suretiyle, kıtalin daha devamlı ve daha feci olmasının önüne geçmiştiler. Diğer taraftan Namık bey islâm eşrafını, Ermeni âyamnı ve murahhasayı nezdine davetle nasihatta bulunmuş, komiteciliğin mazarratlarını, ve bir bayrak altında yaşamakta oldukları müslümanların dostlukları ve hayırhahlıkları aşikâr bulunduğundan, onlarla vifak üzre yaşamaları lâzım geldiğini anlatmış ve aralarını telif eylemiştir.

Ermeniler, her yerde olduğu gibi, *Erzincan* hadisesini de Türklere isnadetmekten geri durmadılar. Fakat bu yavuz hırsızlıklarına rağmen, tarihi değiştirmeğe muvaffak olamadılar. Bu vakalar dolayısiyle **"Türkleri ne kadar vahşetle itham ederlerse etsinler„** ancak bir şey denilebilir ki: her yerde sebep olan Ermenilerdir [2].

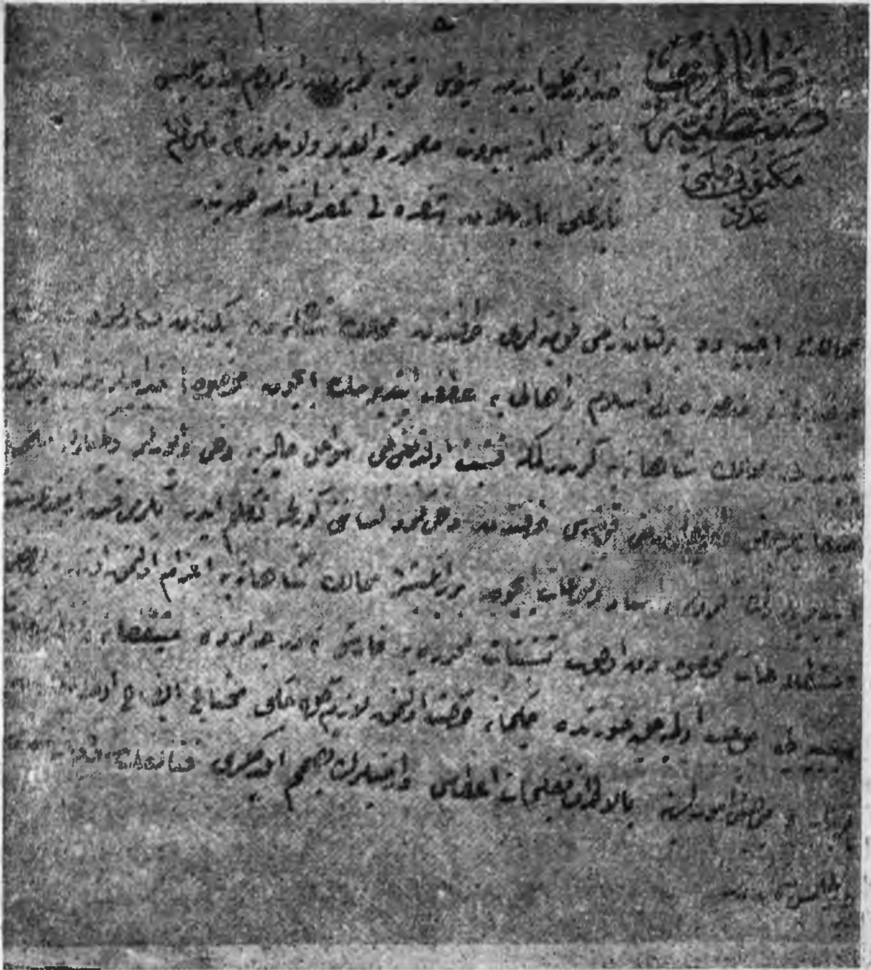
Meşrutiyetin ilânı, Ermeni komitelerinin faaliyetini durdurmamıştı. Kilise eskisi gibi çalışıyor, ihtilâflarını sulhan hallettiği Ermenilerden aldığı paraları, **Taşnak** ve **Hınçak** cemiyetlerine gönderiyor, yılanı koynumuzda besliyordu.

Seferberlik üzerine, Erzincan Ermenilerinin hemen dörtte üçü İran ve Rus hudutlarından geçerek Rusyaya savuştular, nizamiye ve amele taburlarına alınanlar firar ederek, yollarda tesadüf ettikleri hasta ve tebdilhava efradı müslimeye taarruz ediyorlardı.

[1] O tarihten sonra hafta pazarı bir gün evvele, pazar gününe alınmıştır.

[2] Van ve Bitlis vilâyetleri istatistiği (Rusçadan mütercem) S: 146.

"Kıtali daima Türklere isnadetmek isteyen ve hükûmeti müşevvik makamında gören Ermenilerin, isnat ve iddialarını ret için atideki vesikayı ehemmiyetle dercediyoruz:,,

Köylerinde erkeksiz kalan islâm kadınlariyle çocuklar da tehdit olunarak arazilerine çıkartılmıyordu.

Teşrinisani 330 da yine o meş'um *Çarlı vank* manastırında komiteciler toplanarak isyan pilânları tertip ettiler. Erzincan murahhasahanesiyle bazı evlerin mahzenlerinde, bini mütecaviz firarî tutuldu. Hükûmetin silâh taharri edeceğinden şüphelenen Ermenilerden bazıları da, ellerindeki silâhları hafiyyen *Fırata* döktüler.

Azgın bir komiteci olan ve sırf bu sebeple patrikane tarafından *Kemah* a tayin edilmiş bulunan *Kemah* murahhasası, başına topladığı fedailerle islâmlara birçok mezalim ika etti. Nihayet *Çanlı vank* a tahassun ederek, bir müddet sebattan sonra, müsademe esnasında maktul düştü.

Suikastler, kasaba içinde bilâicap memur ve askerlere ateş açmak, vukuatı adiye sırasına geçmişti. *Sansa boğazı* şosesinde çalışan amele arasındaki Ermeniler de, alâtı fenniyeyi imha ettiler ve askerlerden bazılariyle kondüktör **Fehmi** efendinin maktuliyetine sebep oldular.

Erzincanlı **Papazyan Dikran** isminde bir komiteci tevkif olunmuştu. İsticvabında: **"Üç beş gün daha geçmiş olsaydı, komitelerin aldıkları tertibat ile Erzincanı kâmilen ateşler içinde bırakacaklarını, yakıp yıkacaklarını, bütün islâmları ve askeri doğrayacaklarını...„** biperva söyledi.

331 senesinde hükûmet, harp dolayısiyle çok meşguldu; asayiş mütezelzildi. *Apuşta* taşlarında bir jandarma neferi şehit edilmişti. Katillerden birinin, **Pingân** komitecilerinden **Kuşger oğlu Kiragos** namındaki şakinin, cebinde bir beyanname çıktı ki, Kuruçay mahkeme azasından **Mığırdıç** efendinin tercümesine göre, şu mealde idi:

"Ey Armudanlılar! biz, evvelce vermiş olduğumuz kavi ve kat'î mevaid üzerine, vatanî vazifemizi ifa ettik, ufak bir çete ile gayemizi temin için sizi *Apuşta* **da bekledik; gelmediniz. İsanın menfur ve mel'un evlâtları!.. halâ uyanmadınız mı? Komiteye vermiş olduğunuz kat'î sözü, kiliseye ettiğiniz yemini tutunuz. Dediğimizi yapmazsanız akıbetiniz ölümdür„**

Bu beyanname, Türklere karşı zulm için her vasıtayı meşru gören Ermenilerin, tedibe ne dereceye kadar müstahik olduklarını göstermeğe kâfidir.

Dördüncü Bap

A. Erzincan Rus İdaresinde [1]

1 şubat 331 (14 şubat) 1916 da *Erzurum*'u kaybeden üçüncü Osmanlı ordusu, mart bidayetinde "*Mamahatun* garbî — *Bayburt* şarkî — *Trabzon* garbî,, hattına kadar ilerileyen Rusların karşısında adım adım vatanı müdafaa ediyordu.

Üçüncü orduya kumanda eden **Mahmut Kâmil** paşanın istifasiyle yerine getirilen Mirliva **Vehip** paşa, İstanbuldan gönderilen Mirliva **Fevzi** paşa [2] kumandasındaki beşinci kolordu kıtalarının harp meydanına varması üzerine, evvelâ Trabzonu Ruslardan istirdat etmek ve cephenin bizim tarafa ğirmiş olan şimal kısmını düzeltmek üzre *Trabzon* üzerine bir taarruza karar vermişti.

Taarruza 17 haziran 332 den itibaren başlanmış ve muvaffakıyetle ileri götürülmüş iken, Ruslar da buna karşı *Bayburt* istikametine Fevzi paşanın sağ cenahiyle, *Erzincan* şarkındaki **Yusuf İzzet** paşa kuvvetlerinin sol cenahına karşı kuvvetlerini toplayup bir **"yarma taarruzu,,** yaptılar.

25 haziran 332 de yapılan bu taarruza, çok kahramanlıkla karşı kondu ise de, *Karasu* cenubundaki 32 inci fırkaya, Rusların üstün kuvvetlerle yaptıkları bir gece baskmiyle, bu cenah çekildi

---

[1] Bu bahsı, vakayiin bizzat şahidi olan ve "Bektaşi,, adıyle anılan avukat Mehmet Emin efendinin mufassal ve müdellel hatıra defterinden iktibas ettim. Mumaileyhe medyunu şükranım. «Ali Kemali»

[2] Elyevm, Büyük Erkânı Harbiye reisi Müşür Fevzi paşa hazretleri.

Rus baskını muvaffak oldu. Ordunun şimalde Trabzona karşı kalan kuvvetleri de, bu vaziyet karşısında çok fena ve tehlikeli bir vaziyete girmiş oluyordu.

Eldeki kuvvetlerle bir mukabil taarruz da yapılamıyor, yalnız ordu elindeki mevzilerin müdafaasına ve her karış toprağın düşmana pahalıya mal olmasına çalışıyordu.

Erzincan Valisi Fevzi bey
11 Ağustos 927 - 3 Nisan 928
«Sipikör, Munzur, Keşiş ve Karadağ silsileleri arasında ve kendi namını alan geniş bir ovanın ortasında kurulmuş olan «Erzincan şehri» ovanın vüsati, havasının itidal ve ceyadeti ve bağlarının kesret ve letafeti itibarile şarkın incisi mesabesindedir. Bu mıntakanın ekseriyetini teşkil eden Türk köylerinin saffet ve sadeliği öz Türkün en bariz seciyelerini göstermektedir.
Sekiz ay kadar kısa bir müddet re'si idaresinde bulunduğum bu vilâyet halkının bende bıraktığı intiba, lâyemut bir eseri takdir ve tahsindir.»

Bir hafta süren kanlı müdafaalardan sonra, yarılan cephenin düzeltilmesi ve *Lâzistan* mıntakasiyle bir hizaya gelmesi için, üçüncü ordu karargâhı *Piteriç*ten *Erzincan* a ve kıtalar da muntazam suretle 3 temmuz 332 de geriye çekilmeğe başladılar.

Üçüncü ordunun bir kısmı *Çoruh* ve *Hart* mıntakalarında Rusların şiddetli taarruzlarına karşı: "Masadı garbî — Sadak dağları şarkî — Tandırlık — Kalebaşı,, hattında sebat ettilerse de, alay ve tabur kumandanlarının bir çoğunun şehit olması ve 6 temmuz 332 de bir Rus süvari alayının "Erzincan —Trabzon,, şosesinin üzerindeki *Köse* ye gelmesi üzerine, bu mıntaka da geriye çekildi.

Külliyetli düşman süvarilerinin *Sadak* dağları istikametiyle *Çardaklı* boğazına inmesi, orduyu 11 temmuzda daha gerilere çekilmeğe mecbur etmiş, ve 28inci, 36 ıncı fırkalar *Kemah kolu* olarak *Kemah* boğazına ayrılmış ve **Erzincan**.. terkedilmiştir [1].

[1] (Harp tarihi encümeni) nin notlarından aynen.

Kuşluk vaktı kasabaya giren Rus askerleri, akşama kadar garet ve yağma ile meşgul olmuşlar. Mamafih bu fezahatte Ermeni askerler ve komiteciler asıl Rusları gölgede bırakmışlardı.

Rus kumandanı, işgali müteakip, bir beyanname neşretmişti. Bunda muhtelit ve muvakkat bir hükûmet teşkil olunduğu, Osmanlılar zamanına ait davaların istima edilmiyeceği, ruzmerre hadiselerin — her kavmin kanununa göre — hallolunacağı ve himayesinde Ermeni çocuğu olanların, bunları komisyonu mahsusuna teslim etmeleri lâzımgeleceği... ilân edilmekte idi.

Erzincan Valisi Azmi bey.
21 Nisan 928 - 11 T. sani 928

İstilânın beşinci günü Ruslar *Ki* köyünden iki müslümanı, bir Rus neferini yağmadan menetmek için öldürmüş ve saklamış olmalarından dolayı *Saray meydanı*nda salben idam etmişlerdir.

İlk günlerin heyecan ve hirası zail olunca, köylerden kasabaya iltica etmiş olan ahali, köylerine avdet etmeğe başladılar. Avdet ederken *Canbelen*de oturan **Çaska** dan vesika alarak gittiler. Fakat şüphe ve endişe bir türlü zail olmıyordu. Herkeste müçtemian yaşamak ihtiyacı vardı. Komşusu hicret edenler, ya evlerini bırakarak diğer bir komşunun yanında bir kulübeye sığınıyorlar, ya köyü terkediyorlardı. Maamafih kasabada da daha fazla bir emniyet yoktu.

Ermeniler silâh, ve gûya saklanmış Ermeni çocuğu aramak bahanesile, evleri sık sık basıyorlar, masum Türkleri taciz ve bizar ediyorlardı.

Ermenilerin, Rusları Türkler aleyhine tahrikten, bir an fariğ oldukları yoktu. Ruslara, Türk kadınlarının mestur olmaları, kendilerinden tenffür ettiklerinden münbais olduğunu söylemişlerdi.

Ermenilerin gûnagûn entrikalarına ve serseriyana hareketlerine

rağmen, oldukça muntazam bir idare tesis etmek isteyen Ruslar, evvelâ nüfusun tahririne başlamışlar ve az zaman içinde bu işi hitama erdirmişlerdi. 1333 senesi Martının on üçüncü günü de, " tahriri esnan „ için bir beyanname neşretmişlerdi. Bunda esnana dahil olup ta Osmanlı ordusuna iltihak etmemiş veya edip te rüc'at esnasında dahilde kalmış olan kimselerin, üç gün içinde, defterlerini tanzim etmek lüzumunu ilân eylemişlerdi. Bu emre itaat etmiyen muhtarlar idam edileceklerdi.

Erzincan Valisi Tahsin bey
16 K. evvel 928 - 19 Temmuz 930
«15 / 12 / 929 tarihinde Sipikör dağını aşarken geçirdiğim mühlik bir tipi felâketinin acılarını, Erzincanlılardan gördüğüm hüsnü kabul ve bu munis ve temiz insanlar arasında geçen zamanımın tatlı hatıraları unutturmuştur.»

Tahriri nüfus ve tahriri esnan, yapılacak tazyikat için birer vesile oldu. Ermeniler nüfusun kâmilen yazılmadığını, esnan erbabının saklanmış olduğunu... ileri sürerek birçok kimselerin tevkifine badi oldular. Fakat, maalesef, bazı Türk vatandaşların garazkârlıkla yaptıkları isnadat da Ermenilerin tesvilâtını daha müsmir kılmıştır.

En müteneffiz Ermeni: **Dikran "Tigran„** namında bir sergerde idi. Şiddetle Türk aleyhdarı olan bu haydut bozuntusu, Türkler aleyhine tahrik için, bir gün Rus ve Ermenilerden mürekkep bir sürüye karşı nutuk vermişti; "İki Rus kolordusu *Çardaklı* ve *Kemah* boğazlarında tehlike ortasındadır, hattı rüc'atları kesilmiştir. Osmanlıların rüc'at ederken, bütün silâh ve mühimmâtlariyle *Erzincan* da saklamış oldukları iki bin asker, bu orduları arkadan vuracaklar... tehcir esnasında kendilerini himaye etmiş olan Kürt kardeşleri, bu istihbaratı teyitediyorlar„ demişti. Bazı Türk vatandaşların tesvilâtı işte bu nutuktan mütevellit korkulara inzimam edince, Ruslar memleketi tarayarak azıcık şüphe ettikleri kimseleri derdest ve nefyetmişlerdi.

Vukuat, müessif hâdisat devam ediyor ve hükûmet lâkayt

kalıyordu. Bahusus Rusyada usuli idarenin tebeddülü hasebiyle, Ermeni melanetine bir dereceye kadar meydan vermiyen **Kalitin** nam kumandan yerine, Ermeni taraftarlığıyle maruf **Lahof** gelince, harisi intikam olan güruh; bir kat daha şımardı. Mezalim ve anarşi bütün kuvvetiyle tevessü etti.

Bir **"Cemiyeti islâmiye„** teşkilatı az, çok faide temin edebilecekti. *Gerekgerek* camiinin dershanesi, cemaatin merkezi olmak üzere bir teşkilât yapıldı. Kasaba yedi mıntakaya taksim ve her mıntakaya bir başmuhtar tayin olundu. Cemaat, tedbir ve tertiplerini bunlar vasıtasiyle ahaliye tebliğ ediyordu. Bir kaç tecrübe yapıldı ve iyi neticeler alındı. Meselâ: Yirmi iki bin nüfustan ibaret olduğu anlaşılan kasaba ahalisine, hemen cümlesininin muhtaç olmasına binaen, tevzi olunan unun tevziatı pek seri ve muntazam surette ceryan etti.

Erzincan valisi:
Ali Kemali bey

Fakat bu teşkilât çok yaşayamadı. Efradından kim olduğu anlaşılamayan bir hain, Ruslara ihbar etti ve binnetice teşkilât dağılmağa mecbur kaldı.

O esnada, istilâ olunan memleketlerdeki islâmların ahvalini tahkik ve lâzım gelenlere muavenet etmek üzere **Cafer** bey namında bir zat *Erzincan* a gelmişti. Müslimanlara un ve cepane verecek, hafî bir ordu teşkil edecekti. Ahali arasında itimada şayan kimse bulamadığından çok ulvî vazifesini ifa edemedi, meyusen ayrıldı, gitti.

İslâm komitesi faaliyetten geri durmuyordu. Cafer beyin yerine **Mazhar** bey namında bir zat geldi, lâkin bu da uzun boylu bir şey yapamadı.

Memleket başsız kalmış idi. Ruslar kendi menfaatlarını, Ermeniler kendi emellerini takibediyorlar. Müslimanlar — Türk ve Kürtler — tesadüfe tebean bocalıyorlardı. **Mustafa Vefa**

namında bir adam bu halden, aklınca, istifadeye kalkmıştı. Bu adam, Türk ordusu zabitlerinden idi. Bir alaya vekâleten kumanda etmekte iken, asaleti tasdik olunmamıştı. Yerine başkasının tayin olunmasından münfail olarak, Osmanlı ordusundan firar etmişti. Bu adam Kürtlerden bir fırka teşkiline teşebbüs etti. Maksadı, *Dersim'*i elde etmek imiş. Teklifatına hiç kimse mümaşat etmedi. Bu suretle hem milletinin telinine, hem Rusların nefretine düçar oldu.

Diğer taraftan *Koçgiri aşireti* reisinin kâtibi **Alişan** bey namında bir adam, *Erzincan* a gelerek Rus ordusuna etlik hayvan tedarikine başladı. Rükûbuna mahsus iki ve eşya nakline mahsus sekiz, yani on re's hayvanla da *Erzincan'*dan hareket etti. Maiyetinde on nefer Rus askeri var idi. Alişan bey, atları gasp ve neferlerden üçünü esir ederek Rus hududunu aşmıştı. Keyfiyet şayi olunca, Türk ve islâm düşmanlığıyle maruf olan Rus kumandanı **Lahof** küplere bindi.

İslâm komitesi tarafından Mazhar beye halef olarak gönderilmiş olan **Abdülmabut** beyi sıkıştırmağa başladı. Vaziyet çok vahim idi.

Türklerden ziyade Kürtleri mahremi esrar etmiş olan Abdülmabut bey [1], Kürt ağalarına çok ricaamiz bir mektup gönderdi ve hayvanlarla esirlerin iadesi, müslümanların menfaatı icabından olduğunu anlattı. Mektup yazıldıktan bir gün sonra, neferler ve atlar geri gelmekle, **Lahof**un hiddeti sükûnet buldu. Abdülmabut beyin bu hizmeti cidden büyüktür. Öyle müdebbirane hareket etmeseydi, Ruslar çok zalimane hareket edecekler, Türkleri mahveyliyeceklerdi.

Zaman geçiyordu. Fakat gün geçtikçe Rus ordusunda "şirazei intizam,, da bozuluyordu. Asker hotserane hareket etmekte idi. Bu halin sebebini merak edenler, birgün apansız, mütareke akdolunduğunu, Rusların geri çekileceklerini işitmişlerdi.

---

(1) Bu zat, mensup olduğu cemiyeti hayriyeden celp ve fakir kimselere tevzi ettiği un ile birlikte silâh ve cepane de getirtmek, ahaliyi silâhlandırmak, Rus ordusu çekilince ahalinin başına geçip Ermenilerin zulüm ve udvanına meydan bırakmamak vazifesiyle mükellef idi.

Filvaki Rusyada dahilî ahval değişmiş, ordu hemen umumîyetle Türk memleketlerini tahliye ve Rusyaya avdet emellerini beslemekte bulunmuş idi. *Erzincan*ın ne suretle tahliye olunacağı şayanı ehemmiyet bir mes'ele idi. Ruslar gidince memleketin muhafazası Ermenilere tevdi kılınacaktı. Lâkin Ermeniler, Türklere karşı şedit bir gayz ve kin ile mütehassisdiler. Bir katliam ika etmeleri kuvvetle muhtemeldi. Ruslar bundan endişe etmekte idiler. Ahaliyi "Belediye dairesinde„ toplayarak bu hususta ne düşündüklerini, ne istediklerini sordular.

Müşür Devriş Paşa

Ermeni komitesinin elebaşısı: **Muradof** namında bir sergerde idi. Namına paşa unvanını da izafe eden bu şerir, eski bir komiteci idi. Herkesten evvel söz alarak Türklerin yaptığı kötülüklere karşı, Ermenilerin iyilikler yapacaklarını beyan ve ahaliden ne diyeceklerini sual eyledi. Ermenilerin zulüm ve intikamından mütehaşi olan ahali:

— **"Ermenilere kat'an itimadımız yoktur; muhafazamız için Rusya miktarı kâfi asker bırakmalıdır; mümkün olmadığı takdirde ya bizi Osmanlı idaresindeki yere göndersin, yahut inzibatı temin için Türk askeri celp olunsun„** cevabını vermişler.

Bu müzakere ve münakaşa bir faideyi müntiç olmadı. Bilâkis Türkler aldatıldı, memlekete Ermeniler hâkim oldular.

Artık daha elim, daha feci vukuata intizaren, Türkler birbirinin evinde melce arayarak saklanıyorlardı. Tahliye başlar başlamaz, gerek kasabada ve gerek köylerde olanca kuvvetiyle bir yağma fırtınasıdır koptu ve günden güne tahribat arttı. Bilhassa geceleri vukua getirilen soygunlar, şimdi gündüzün ika olunmağa başladı. Rus askerleri evlerde gözlerine ilişen kıymetli eşyanın

hepsini gasbu garet ediyorlar ve, çok garip bir hadise olarak, bu eşyaya yine müslüman ve Türkler arasında müşteri bulabiliyorlardı. Ermeniler ise Rusların tahliye ettikleri evlerin cam ve çerçevelerini, döşeme ve kapılarını sökerek fecaatı itmam ediyorlardı.

, Fıratın cenubunda kâin *Dacrek* köyünde bir Rus fırkası bulunuyordu. Milletin mal ve menalini aldıktan sonra, ırz ve namusa da tecavüz edecekleri şüphesizdi. Halk bu telâfi olunamaz tehlike karşısında kasabaya hicreti muvafık görmüşler, esasen *Erzincan* da köylerden daha emin bir yer olmadığı için, fırkanın azimeti üzerine derhal avdet etmek karariyle taşınmağa başlamışlardır. *Handesi*, *Cırzın*, *Tılhas*... Köyleri göçü yüklediler. Kış gayet şiddetli idi. Memedeki çocukların feryadı, dul ve yetimlerin enini, ihtiyarların canhıraş teellümü arasında **"küffarın garatı tahammül olunacak şeylerden değil,,** idi. Rusların götüremeyüp ahalinin de kasabaya nakledemedikleri eşyayı, Kürtler kafile kafile taşıyarak köyleri soymuş soğana çevirmişlerdi.

Rus zabitleri de yağmagerlikte efrattan aşağı kalmamışlardı. Her gözlerine kestirdiklerine bir kulp takarak mutlaka soymuşlardı. Türk ve Kürtlerden mürekkep yirmi beş kişilik bir zümreye: "nüfuz erbabından olduklarını, ahaliyi ihtilâle teşvik ettiklerini, yoldan geçen bir zabite gûya manidar bakmış olduklarını, gasbu garet için kapısını kırdığı eve girerken - kapıyı açık bırakmamak suretile - **Saltat** ın elinin incinmesine sebebiyet verdiklerini..." birer suç olarak isnadetmişler ve hepsini tevkif eylemişlerdi. İptida Ruslar tarafından *Tiflis* e sevkolunmak istenilen bu nüfuzlu kimseler, İslâm komitesi reisi Abdülmabut beyin **Lahof** nezdinde vaki olan teşebbüsü neticesinde, tahliye olundularsa da, **Lahof** un *Erzincan* dan ayrıldığı gün, bunlardan firar edemeyip kalmış olanlar tekrar tevkif olundular; **"bilâhare namü nişanları belirsiz oldu,,**.

O sırada *Zetkiğ* köyünde Ermenilerle bir müsademe vukua geldi. Bunun müsebbibi Ermeniler idi. Rusların tahliye ettikleri köyleri işgalederken bu hunhar komiteciler, akıl ve hayale gelmedik mezalim ika ediyorlardı. *Zetkiğ* köyünü basup camii yaktıkları, bazı kimseleri öldürdükleri ve müsademenin devametmekte

olduğu şüyu buldu. İslâm komitesi reisi Abdülmabut bey, Ruslar tarafından, işi tahkika memur edilerek *Molla* köyüne gitti. Orada bir heyet teşkiliyle, Ermenilerin töhmetini ortaya koymak üzere iken, *Erzincan*da çok elim bir hadise vukua geliyordu. Abdülmabut beye mensup dört nefer bir arabaya binerek kasabadan ayrılmak üzere iken, *Zetkiğ* li **Tayyar** bey ve arkadaşları arabayı durdurarak içine dört tüfekle bir sandık cepane koymuşlardı. Ermenilerin ihbariyle bir Rus zabiti keyfiyetten haberdar olarak arabayı, sahibini ve Tayyar bey ile arkadaşlarını tevkif etmişlerdir. Bunların ne oldukları hâlâ mechuldur.

Müşür Nafiz Paşa
[Erzincanda yedi sene kalmış, bir çok eserler meydana getirmiş ve kendisini sevdirmiştir.]

Ermeniler bunun üzerine Abdülmabut beyi öldürmeğe teşebbüs ettiler, o da ertesi günü, yani 334 senesi kânunusanisinin onbirinci günü, Rus ceneralı **Lahof** ile birlikte *Erzincan* dan çıkıp gitmiştir. Hini hicrette tevzi etmek üzre, seksen çuval kadar un ve bir miktar silâh da saklamıştı ki bunlar, bilâhare Ermenilerin eline geçmekle mezalimin bir kat daha iştidadına sebep ve vesile teşkil etmiştir.

Erzincan ın asıl felâket günleri işte bu andan başlayordu.

***

Tahliyeyi müteakıp **"Karanlık sokak,,** denilen mahalde bir içtima akdolundu. İran kârperdazı **Ali Ekber**in haber vermiş olduğu tehlikenin önüne geçmek için, ne tedbir yapılacağı düşünüldü. Hâfi teşkilâta ihtiyaç var idi; halbu ki **"itimat olunacak iki kişi bile,,** bulunmuyordu. *Cemaati islâmiye* teşkilâtının

inhilâline bu itimatsızlık badi olmamış mı idi? Yeni bir cemiyeti hafiye teşkili, tehlikeyi tacil etmek demek olmıyacak mı idi?.. Bu mülâhazalar "Karanlık sokak„ içtimaını semeresiz bırakmıştı.

*
* *

O sıralarda **Seyyit Ali** ağanın oğlu **Hüseyin** (ilk millet meclisine meb'us olarak gitmiştir), **Pir Ahme**din oğlu ve **Ağa bey** ve daha iki kişiden mürekkep bir Kürt heyeti *Erzincan* a gelmişlerdi. Bunlar Ermeni komitesi tarafından davet olunmuş idiler. Bir gece komite nezdinde müsafir kaldıktan sonra, ertesi günü Belediye dairesinde akdolunan içtimada hazır bulundular. Ahali heyecanda idi. Ne olacağını, ne yapılacağını istifsar eden gözlerde, derin bir endişe okunuyordu. Kürtlerden Ağa bey:

— Mütareke şeraitine göre *Erzincan* cephesinin muhafazası Ermenilere ait olduğunu ve Fıratın **"öte geçe„**sinin Kürtler, bu **"geçe„** sinin de Ermeniler tarafından müdafaa edileceğini, kasabaya hicret etmiş olanların köylerine gitmelerini ve tarlalarını hazırlamalarını, bunun için de Hüseyin beyin konağında oturan "**Ermeni Kurbuz**„ undan vesika almaları lâzım geldiğini söylemiş, gûya ortalığı teskin etmek istemişti.

Belediyeden, davulcu yahut zurnacı **İbişin** (Kerim oğlu mahallesinde kâin) evine gitmiş olan ağaları, halk mahşerâsa takibediyor, kendilerinden necat ve halâs dileniyordu. Polis komiserliğinden mütekait **Bekâr başı Hüseyin efendi** de, kırk manata satmış olduğu mangalın yirmi manatını Ermenilerin yolda gasbetmiş olduklarını, bir kuruşa mukabil bir altın vermek suretile zarar ve ziyanları temin edeceğini ilân eden Ermeni kumandanı **Murat paşa**nın ise, vaki şikâyetini dinlememekle beraber kendisini nefy ile tehdit ettiğini hıçkıra hıçkıra anlatıyordu.

İbişin evinde bir iş göremeyen Kürt ağaları, tekrar Belediyeye döndüler. Ahali de akın akın arkalarından koşuyorlardı. Belediye dairesine bir kaç Kürt ağası daha gelmişti: **Lolanlı Mamo, Mamo**nun dayısı **Ali ağa, Yusuf**un oğlu **Kako** ve saire... bunlar da **"Ermeni paşa!„** larının davetiyle gelmişlerdi. Bunlar

"Komite„ yi ertesi günü göreceklerini söyledikleri için mahallelere tevzi olundular, istirahatları temin edildi.

Ermeni komitesi, bunlarla çok alâkadar oluyordu. İstihbar ve istipsar vazifesiyle Belediye dairesinde kalmış olan **Mehmet Emin** efendiyi — ki bektaşi lâkabıyla anılır — Kürtlerin mahallelere tevziinden sonra, komite merkezine çağırttılar, isticvap ettiler. Kürt ağalarının Erzincana gelmeleri sebebini sorarak, ertesi güne kadar asayişi muhil bir harekette bulunmayacaklarına dair teminat istediler. Onlardan başka Kürt efradı gelecek mi, gelmiyecek mi diye sordular. Belediye reisi **Osman Nuri** ve azadan Hacı Hatip zade **Yusuf** efendi de komite merkezine gelmiş bulunuyorlardı ve bittabi bunlar da ceryanı hali beyan ve başka malûmatları olmadığını ifade eylediler. O zaman **Murat paşa** denilen Ermeni haydudu:

Müşür Zeki Paşa

[Erzincanda 21 sene ordu kumandanlığı etmiş ve iyi bir nam bırakmıştır.]

— Ey Türkler! sizinle bizim aramızda zuhur eden facialar, tarihi beşeriyeti lekeledi. Ben bu lekeyi Türk kaniyle değil, iyilikle temizlemek isterdim. Lâkin siz yerinizde ve kabınızda durmuyorsunuz. *Dersim*den dört çipil Kürt getirmekle beni korkutamazsınız. Ben Dersim dağlarında fedailikle on yedi sene gezdim. Kürtlerin kıymeti harbiyelerini bilirim. Buradaki Ermeniler de ölüme hazırlanmış fedailerdir; pilânımı tesbit ettim: hariçten vukubulacak taarruza mukabeleden evvel bu memleketi bomba ile altüst edeceğim..

Diye bağırmağa ve yumruğunu masaya vurmağa başladı ve ehli islâmı amele, araba, hayvan, vermemek, emsali tekâlifi yapmamakla ithametti. *Kurutelek* mevkiinden dörtyüz kişilik bir Kürt müfrezesinin gelmekte olduğunu haber almakla, kışladaki askerinin

müdafaa vaziyeti aldığını ve kasabanın etrafına toplar çekildiğini — tehdit makamında — söyledi. Kürtlerin gelişini, ileride yapacağı vahşilikleri mazur göstermek için vesile edindi.

O gece Ermeni komitesi tarafından idarei örfiye ilân ve bu vesile ile bir çok masum Türkler, bihaber olmalarına rağmen, tevkif ve sabaha kadar tazip edilmiş idi. Ahaliden **Hafız Hikmet** efendi vurulmuş, demirci **Hacı Selim** in eviyle **Hüseyin bey** in konağı ihrak olunmuştur.

Ertesi günü *Kara ağaç* mahallesi camiinin önündeki çeşmeden "serom darülistihzarına,, giden cadde ile, yine o çeşmeden **Sami efendi** dergâhına giden cadde arasında bulunan mahallelerin, beş gün zarfında tahliyesi ve bu mahallelerdeki ahalinin diğer mahallelere naklolunması komite tarafından ahaliye tebliğ olundu. Yine o gün, gelecek Ermeni süvarisine tahsis edilmek üzre, hanların tahliyesi ve kışlalarda ahırları tamir etmek üzre üç yüz amele, saman celbi için de altmış araba istenildi. Bunların yapılmasına imkân yoktu. Ret cevabı verildi. Fakat sokaklara yayılan askerler gözlerine ilişen genç, ihtiyar bütün Türkleri posta posta toplayup aşağı yukarı sevkediyorlardı. Bu kadar fenalıklara sebep olan Kürt ağaları, *Erzincan* dan ayrıldılar. Henüz *Fırat* köprüsüne kavuşmuşlardı ki, dükkânlar kırılmağa, eşya yağma edilmeğe, Türkler tevkif olunmağa, rasgele evlere taarruz edilmeğe başlandı ve kargaşalık geceleyin dahi devam etti. Herkes muztarip, herkes meyus ve nalândı.

Bir gün sonra **Bekâr başı Hüseyin, Hacı Hatipzade Yusuf,** Belediye reisi **Osman** efendiler tevkif edildiler. Belediye reisinin — kapıları kırılmak suretile — evi yağma olundu ve **Hüseyin** efendi ortadan nabedit oldu. Yağmalar, tevkifler o gün de devametti.

Kasaba dahilindeki silâhların toplattırılıp komiteye teslimi bir emri mahsus ile ilân olundu. İslâmların elinde silâh ve cepane bulunmadığı, musırran bildirildiyse de dinleyen yoktu.

Diğer taraftan hanelerini tahliye etmeleri evvelce tenbih edilmiş olan ahali, bir harekette bulunmuyordu. Çünkü fenalıktan göz açamıyorlardı... Elhasıl *Erzincan* hercümerç içinde idi.

rulan, kırılan, kaybolan, gidip gelmeyen, aranılıp sorulamayan... çok, pek çoktu. Herkes - hürriyet haklarının hepsinden külliyen mahrum - can, baş derdine düşmüştü. İslâmlar biaman bir düşman karşısında idiler.

Ermenilerle ülfet peyda etmiş olan bir müsliman, bu esnada Ermeni dostunun garip ve o nisbette nefretengiz bir teklifine maruz kalmış:

— Biz, demiş Ermeni, *Erzincan* ahalisini imha edeceğiz, bir fert bırakmıyacağız. Çünkü... lâkin seninle dostluğumuz var, seni kurtarmak istiyorum.

— Ne yapalım?

— Ailece Ermeni olunuz. Maahaza Ermeni olduğunuza da inanmazlar.

— Nasıl inandırmalı?

— Kızını bana verirsin, burnun kanamaz.

Ferik Cevat paşa

[Müfettişlik dairesile mahfil arasındaki sahada Belediyenin bir park yapmasına çok çalışmıştır.]

— Bu caniyane, behimî, namusşiken teklif karşısında, kalbi ve vicdanı yaralanan Türk, evine giderek ailesi efradına işi bütün fecaatile anlatmış ve, çoluk çocuk hep beraber oldukları halde, sükûn ve metanetle, evini kundaklamıştı. Kızını, din ve milletinin düşmanı olan bir hainin kucağında görmek felâketinden ise, siyah ve matemli bir duman haline ifrağ etmeği müreccah bulmuştu.

Nihayet, evlerin tahliyesi için tayin olunan beş gün mühlet, hitam bulmuştu. Zulüm ve tazyik altında hiç bir iş yapamıyan, yiyecek bulamıyan, arpayı el değirmeninde çeküp gıda tedarikine çalışan halk, şaşkın ve bitkin bir halde idi. Belediye dairesinin önünde yüzlerce kadın, kız, çoluk çocuk birikmiş, feryadü fiğan ediyorlar, "Erkeklerimiz doğranıyor, baltalarla parçalanıyor... kurtarıcı yok mu?„ diye bağırıyorlardı. Heyhat! bu iniltiler boş ve hissiz kubbede bir makes bulamıyordu.

Boğos Nobar m bir vasiyeti varmış: **"en feci intikamı en iyi dostlarınızdan almakla muzaffer olursunuz".** Ermeniler bu vasiyeti havi kartları her Ermeniye tevzi ve — kendilerine çok büyük muavenetlerde bulunmuş olan Kürtleri, Türklerden ziyade telef etmek suretiyle — tamamen tatbik etmişlerdir.

Kurtuluş gününün gecesi, Ermeniler harbiye kışlasiyle Ermeni murahhasahanesini, içine doldurdukları Türklerle beraber yakmışlar, Fırat köprüsünü bomba ile tahrip etmişler, **Keçeci Hasan** namında bir adamın evinde gizlenmiş kadın ve çocuklardan mürekkep onbir nüfusu — kiminin burun ve kulaklarını kesmak, kiminin gözlerini oymak, kiminin derisini yüzüp sonra vücudünü doğramak suretiyle — öldürmüşler; ve yine o evde saklı iken, dayanamıyarak bu melhameye mani olmak emeliyle ortaya atılan, **Demirci Zahit usta**yı da parça parça etmişlerdir.

Binbaşı **Halit** beyin (meb'us iken öldürelen Halit paşa) pişdarları yetişinceye kadar daha bir çok mezalim ika olunmuştur. Kaybolan akrabalarını aramak üzre sokağa çıkan kadın ve erkekler, balta ve şişlerlerle şehit edilip kuyulara doldurulmuş, bir takımlarının üzerine duvarlar uçurulmuştu. Hele bir evde elleri arkalarına bağlı, bellerinden de dayandıkları duvara raptedilmiş, birinin sağ diğerinin sol ayakları birbirine bağlanmış genç, ihtiyar, kadın ve çocuklar — bacakları arasında ateş yakılmak suretiyle — öldürülmüştür. Tarihte **Kazıklı Voyvoda** lâkabile şöhret bulan zalim gibi hareketi, intikam zevk ve neşesile, iftihara şayan gören bu katı yürekliler, **Pala Yusuf** namında bir zavallı ihtiyarı da kazığa vurmuşlardı. *Sarı Göl* köyünde yirmi beş yaşında bir delikanlıyıda gözünden ve göğsünden, apışları arasından boğazına kadar iki parçaya ayırmışlardı....

Böyle her biri başka bir türlü şenaatle öldürülen Türk ve Kürtlerin yekûnu 3-4 bin raddesindedir.

*
* *

Facialar, artık islâmlarda tabü tüvan bırakmamıştı. Ermeniler ise, korku ve endişe içinde idiler. Müslimanların gizliden gizliye çalıştıklarını, bir komplo hazırladıklarını zan ve tahmin ile rahat yüzü gördükleri yoktu, cakaları hep ca'li idi.

Murat paşanın ileri sürdüğü Kürt tehlikesi, Ermeniler nazarında, Türklerin tertibetmiş oldukları bir plândı. Keşke öyle olsaydı!... Türkler, o sıralarda hayat ve faaliyet eseri göstermek şöyle dursun, kımıldamak kudretini bile haiz değildiler. Daimî bir tarassut ve tecessüs, mütevali hapis ve tevkifler, keyfî nefyü tebitler, silâh ve cepane yoksulluğu... erkekçe davranışa hail olmuştu, kuvvei manevîyeleri bütün bütün kırıktı.

Ferik İzzettin Paşa

Maamafih mademki Ermenilerin şüphesi vardır, ve mademki Ermenilere göre *Cimin* köyü ahalisi, ücretle Kürt fedaileri tutarak *Erzincan* a o cihetten baskın yapmak, yani kasabadaki hem fikirleriyle birleşüp Ermenileri öldürmek teşebbüsünde imişler; bir taraftan şüpheleri izale, diğer taraftan *Cimin* ahalisiyle Kürtleri itilâf yoluna imale için, bir heyet gönderilmesi tensibolundu.

O sıralarda *Palo* kasabasına on kilometre kadar mesafede kâin *Sekerat* köyünde oturan dokuzuncu kolordu kumandanı **Ali İhsan** paşa, istilaya uğrayan yerleri kurtarmak için, tedbirler almakta idi. **Hasan Lûtfi** bey namında bir binbaşıyı şarkî ve **Halit** bey (Merhum Halit paşa) namında diğer bir binbaşıyı garbî *Dersim* e kumandan nasbetmiş; bunların himmetiyle bir milis vücude getirilmişti. Milisler Türk ve Kürtlerden mürekkepti, Fıratın cenup cihetindeki köyleri tamamiyle, şimal cihetinde de *Keleriç, Piteriç, Cimin* köylerini işgal etmişlerdi.

Hey'et — Hatipzade Yusuf ve Mehmet Emin (yukarıda ismi geçen bektaşi) efendilerden mürekkep olarak — Cimin köyüne muvasalat edince, milislere şüphe tari oldu. Yakaladılar ve ikisini de *Tilek* e, **Hasan Lûtfi** beyin nezdine sevkettiler.

Hasan Lûtfi beyin tahkikatı ve bilâhare *Sekerat* divanı harbinde ceryan eden muhakemat üzerine, Yusuf efendi hiyanetle

itham ve nihayet idam edilmiş, **Bektaşi** de *Elâziz* divanı harbine gönderilmiştir. Hey'etin vazifesi bu suretle akim kalmıştı. *Erzincan* halâ Ermenilerin zulmü teaddisi altında bulunuyordu.

Fakat artık vaziyet gitgide vuzuh kesbediyordu. Rus çarlığının düşmesi ve Bolşevikliğin orduyu sarması, Rusların cephesini de gevşetmişti. Cephede, 333 senesi kânunuevvelinde, Ruslar siperlerimiz önüne beyannameler koymak suretiyle, hiç bir muhasa-

Büyük harpte Erzincan mütareke komisyonu

1 — Birinci Rus ordusu erkânı harbiye reisi ceneral Vişinski; 2 — Üçüncü Osmanlı Ordusu erkânı harbiye reisi miralay Ömer Lûtfi bey; 3—156 ıncı Rus alayı kumandanı miralay Petzenger; 4 — Üçüncü Osmanlı ordusu erkânı harbiye birinci şube müdürü binbaşı Hüsrev bey; 5 — Rus köylü cemiyeti âzasından Ermeni Arşak Cemalyan; 6 — Rus asker cemiyeti âzasından bir nefer; 7 — Birinci Rus ordusu kumandan yaveri yüzbaşı Vedrinski; 8 — Üçüncü Osmanlı ordusu erkânı harbiyesinden yüzbaşı Yakup efendi (tercüman) 9 — Rus asker cemiyeti âzasından bir nefer; 10 — Rus amele cemiyeti âzasından gürcü Viktor Tedzaya; 11 — Rus Kafkas orduları karargâhında fotoğraf memuru gürcü miralay Esadze.

maları olmadığını ilân etmişlerdi. Halit beyin milisleri, tazyik çemberini daha ziyade sıkıştırıyorlar, Rus kıtalarının geriye giderek yerlerini Ermenilere bıraktıklarını haber alan Türk kıtaatı, aç kalmadan ilerileyebilmek için uzun uzadıya nakil vasıtaları tedarikiyle *Erzincan* a doğru ilerliyorlardı. Bununla beraber 18 kânunuevvel 1333 tarihinde Ruslarla bir mütareke imza edildi. Bu mütarekeyi müteakip, bir çok kimseler Erzincandan firar ve orduya iltica ile, Ermenilerin mezalimini hikâye edince ve Rusların tamamen çekildikleri anlaşılınca, lâfzan mevcut mütareke kaldırılarak ordu ilerledi. Ermeniler için kaçmaktan başka çare yoktu. Bu kaçış haileyi itmam edecekti. Kaçmadan evvel bir katliâm tertibetmişler, taraf taraf tatbikata girişmişlerdi.

Üç yüzden fazla müslimanı, şimdi askerî mahfil olan binaya doldurmuşlar, kapıları kapayıp etrafa — biraz sonra infilâk etmek üzre — bombalar dizmişlerdi. Bina içindeki zavallılar, biraz sonra dört taraftan patlıyacak bombaların cehennemî ateşleri arasında, nasıl parçalana parçalana öleceklerini düşünerek canhıraş eninlerle inleyor, Allahtan anî ve nagihanî bir imdadı ruhanî bekliyorlardı. Ortalık soğuk, gök adeta muzlimdi. Kesif bir kar lapa lapa yağmağa başlamıştı. Bombaların infilâkını anbean bekleyen o zavallılar, bu gayri müterakkıp nimetin kıymetini bilmiyorlar, ölürken de titreyerek can çekişmek bedbahtlığına lânetler okuyorlardı.

Kar bir vasıtai reha olmuş bomba, fitillerini söndürmüş idi. Türk milisleri de — Ermeni canilerini kovalayarak — *Erzincan* havasına, reha ve halâs kokuları yaymağa başlamıştı.

Hakikatı, kahraman bir Türk kadını farketti ve hemen eline geçirmiş olduğu bir balta ile, bombalar arasında son dakikalarını hıçkırıklarla yaşamakta olan, zavallılara koştu:

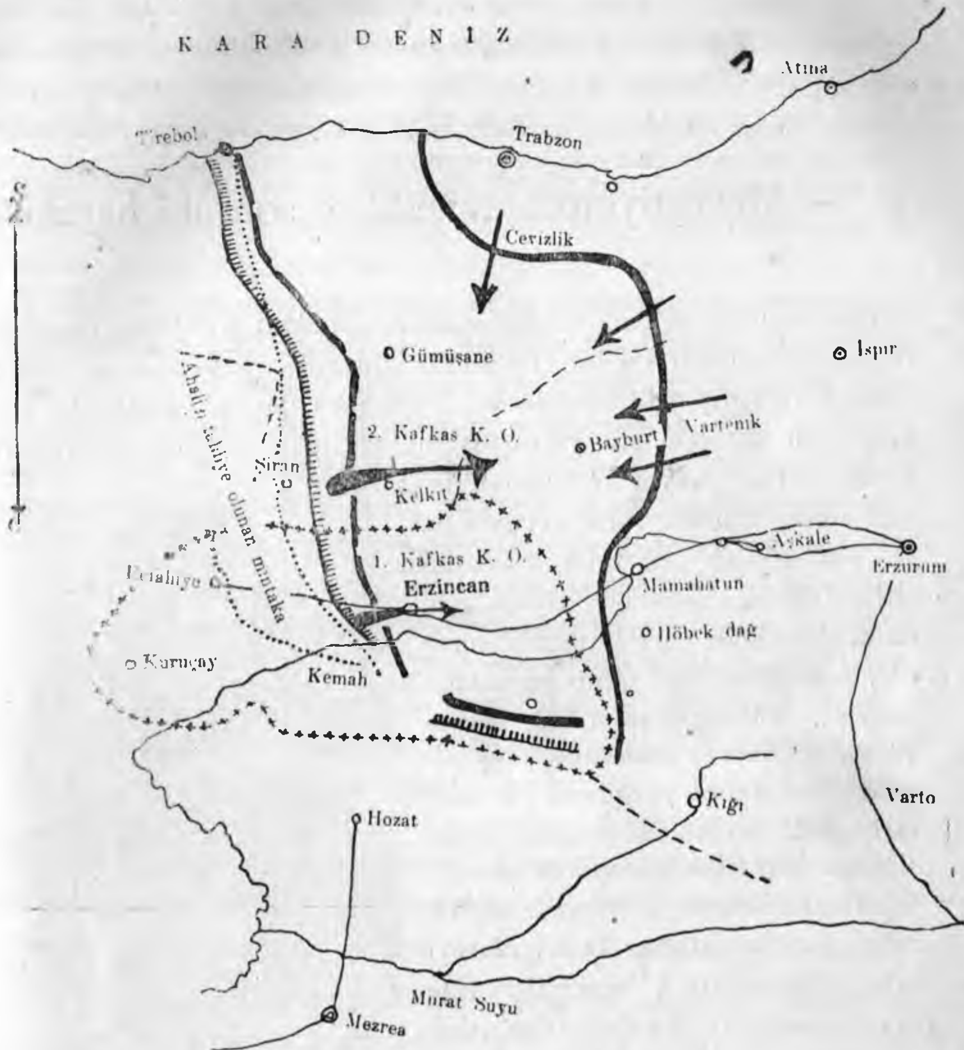
— Daha ne duruyorsunuz? Ermeniler kaçtılar, askerimiz geliyor, dedi, ve balta ile kapıyı kırarak ölümü bekleyen o bigünah müslümanları kurtardı.

334 senesi şubatının on ikinci günü ileri harekâtına başlandı. Bu esnada kıtalarımıza, yalnız tensik edilen Ermeniler tarafından, mümanaat ediliyordu. Fakat bunlar boş gayretlerdi, ordu durmadan ilerileyordu. Milisler ise zaten kasabaya dahil olmuş, Ermeni mezalimine nihayet vermişti.

O andan itibaren düşman istilâsından kurtulan Erzincan, nihayet **13 Şubat 334 tarihinde resmen istirdat edilmiş** ve senelerden beri - pejmürde ve perişan bir halde - diyar diyar dolaşan Erzincanlılar yurtlarına - senelerce zulüm ve udvan altında tahrip edilen, viraneye çevrilen - yuvalarına avdet etmeğe başlamışlardır.

Erzincan civarında ceryan eden muharebeleri, diğer sahifadaki (1) numaralı krokinin, çok vazıh hatları üzerinde, takip ve mutalea edebilirsiniz:

Kroki : 1

Hususî işaretler :

✦✦✦✦✦	Büyük harpte Erzincan mutasarrıflığı hududu.
o	Kaza merkezi.
➡	Son Osmanlı ileri harekâtı
▬	Rus cephesi.
----	En son Rus cephesi.
⟶	Rus ileri hareketleri.

Hatıra :

Erzincan, işgalden istirdada kadar, Rusların 1. Kafkas K. O. su ve 39. Fırka ile tayyare grubu karargâhları olmuştur.

B. — Meşrutiyetten evvelki ve sonraki harekât

Derebeyliğin en fena şeklini yaşatan **Dersim Kürtleri,** Osmanlı imparatorluğunun hiç bir devrinde, tamamile ve kelimenin bütün manasile, tedip edilmemişlerdi. Yaptıkları daima yanlarında kâr kalmış olduğu için, şımarıklıkları mütezayiden artıyor, şakavetleri isyan şekline giriyor ve bundan daima diğer unsurlar zarar görüyordu.

Bir aralık hükûmet rüesanın en azılılarını, Yemen ve Basra gibi uzak mahallere nefyü tağrip suretile, muvakkat bir sükûn tesis edebilmişti. 93 senesine kadar devam eden bu devre esnasında, hiç olmazsa, mukannen vergilerin bir miktarı tahsil edilebilmiş, fakat asker almağa muvaffak olunamamıştı.

93 de Rusya ile yapılan muharebe, malûm olduğu üzere, idareyi zafa düşürmüştü. Dersimliler yine ayaklanmışlardı. Reisleri af ve itlâk olunursa, silâhlarını Rus ordusu aleyhine istimal edeceklerini, aksi takdirde hükûmete âsî olacaklarını söylüyorlardı. Bu dırıltılar nazarı itibare alındı, ve menfi reislerin sağ kalanları af ile memleketlerine iade olundu.

Müşür İbrahim Pş.
(31 mart hadisesinde kıymetli hizmetleri sebkat etmiş ve 325 te yapılan tedip harekâtını idare eylemiştir.)

"Kurt tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez„ derler. Bunlar Dersime avdet edince, iclâları bir zulüm imiş gibi, intikam almağa kalkıştılar; şekavet eskisinden fazla bir vüs'at ve şiddet aldı.

Rütbei balâ ricalinden **Ali Şefik** bey namında bir zatın riyaseti altında bir ıslâhat heyeti Dersime gönderildi. Bu hey'et, muntazar olan ıslâhata bedel, suiistimaller yaparak ümitleri kırdığı için, dördüncü ordu müşürünün iş'arı üzerine, vazifesine hitam verildi.

Islâhatın icrasına, müşarileyh müşür paşa memur kılınmıştı. Marazı teşhis ettiği zannolunan müşür paşa, bunun tedavisile uğraşacak yerde, selefinin mesavisine iştirak ve imtisal yolunu tuttu. Tuğyan, şakavet devam etmekte ve *Erzurum, Mamuretülaziz, Malatya, Erzincan* havalisi yine mağdur, yine perişan olmakta idi. Şikâyetler tevali ediyor, lâkin hiç bir semere görülmiyordu. Kış mevsiminin yaklaşmasile, şekavet yapmak imkânı münselip olunca, halkın feryat ve şikâyeti tabiatiyle kesiliyor ve hükûmet bunu fırsat bilerek *Dersim* in ciddî ve esaslı ıslâhı çaresini, ya gaflet yahut tegafülü hasebiyle, hep atiye bırakıyor; sonra eşkiyalık tekrar başgösterince hey'etler, müfrezeler göndererek yine muvakkat bir sükûn istihsaline çalışıyordu. 322 nihayetine kadar ahval bu minval üzere devam etti. 323 senesi mayısında havalar açılıp dağlar ve dereler geçit verince, muti ahaliye karşı taarruz ve tecavüz tekrar başladı. Kızılkilise *"Nazımiye"*nin *Kureyşanlı* aşiretinden **Ali çavuş** namındaki şerir, 2000 kadar avenesile *Kiğı* köylerine, *Hozat*'ın *Koç uşağı, Şam uşağı* ve *Resik* namlarındaki üç aşireti te *Kemah, Çemişkezek* köylerine musallat olmuşlar, eşya ve hayvanlarını talân, köylerini ihrak, müdafaada bulunanları da katleylemişlerdi.

Ahali bu zulüm ve teaddiden şiddetle şikâyete başladılar. Nihayet hükûmet, diğer aşiretlere de ibret için, bu üç aşiretin tedibine karar verdi ve tedibata *Harput* redif livası kumandanı **Neşet** paşayı memur eyledi.

Neşet paşa topladığı kuvvetle, *Hozat* tan bu üç aşiret üzerine hareket ederek bu üç aşireti ve, aşair adetine tebean, bunlara yardım eden *Karaballı* ve *Ferhat uşağı* aşiretlerini *Ali boğazı* ve *Dağarderesi* etrafındaki sarp kayalıklara ve mağaralara sığınmağa mecbur etti.

Bu sıralarda, mevsim icabı olarak, fasılasız kar yağmış ve yollar, geçitler kapanmağa başlamıştı. Harekât ise az kuvvetle

ve hazırlıksız yapılmıştı. Mesken ve erzak tedariki mümkün olmadığı gibi, üç aşiret te tedip yani maksat istihsâl edilmişti. Onun için asker *Hozat*'a avdet etti ve Neşet paşa, Dersim kumandanı olarak, *Hozat*'ta kaldı.

*
* *

323 Senesi sonlarında, şayanı dikkat haberler tereşşüha başladı: Dersim aşiretlerinin, tedip edilmiş olan üç aşiretin intikamını almak üzere, ittifaka çalıştıkları ve Ermeniler vasıtasiyle hariçten silâh tedarik etmekte oldukları istihbar edildi. Hükûmet gözünü açtı. İttifak husule gelmeden, umumî bir kıyam vuku bulmadan evvel tedip kararını verdi. Lâzım gelen tedbirler alınmağa başladı. Tedibata yine Neşet paşa memur edildi. 324 senesi Nisan ortalarında *Koç uşağı* aşireti etrafa tecavüzlere başladı. Mayıs iptidalarında *Karaballı* aşireti reisi **Mehmed**in evinde toplanarak hükûmete isyan etmeğe karar verdiler.

Hükûmet istihzarat ile meşgul iken, vukuat tevali ediyordu. Askerî müteahhidin *Hozat* ile *Soğuksu* arasında katırlarının gasbı, postaya taarruz, *Şavak köy* jandarma karakoluna yapılan baskın, *Çemişkezek* kasabasının üç mahallesine ait mevaşinin talân edilmesi, takip müfrezesile müsademe... bütün bunlar birer isyan emaresiydi. Bir taraftan da adamlar dolaşıyor, henüz muvafakatları alınmamış aşiretleri isyan için ittifaka çalışıyor ve toplanma mahallerine erzak iddihar ediliyordu.

Bir aralık iddihar edilen erzak müsadere ve tebdili kıyafetle dolaşanlardan biri tevkif ve *Dersim*e erzak idhali büsbütün menolundu. Bu tedbirler birer darbe idi. Kürtler korktular; fakat korkularını göstermemek için, bir ültimatomla hükûmeti bu tedbirlere müracaattan sarfınazar ettirmek, yani korkutmak istediler.

Kuvvet celbi, rediflere muktazi pranın tedariki zaman mes'elesiydi. Dersimdeki kuvvetler küçük müfrezelere ayrılmış oldukları için, aşiretlere karşı serî hareketler yapılamıyordu.

20 Mayısta iki bin kadar âsî *Lâçin uşağı*nın merkezi olan **(Kakper)** müfrezesine taaruz ederek, askerin bulunduğu binayı işgal ettiler, efradı çırılçıplak soydular; *Hozat - Ovacık* telgraf

hattını tamir etmekte olan telgraf müfettişini ve maiyetini ayni suretle soyarak telgraf malzemesini de aldılar. Ayni günde Çemişkezeği tazyik ve Dersimin mühim geçitlerinden olan *(Pertek sefinesi)* mevkiini işgal ve telgraf hatlarını tahrip etmişlerdir.

Bu tahribat sebebile, etraftan vaktında haber almamıyordu. Ancak, sureti mahsusada adamlar gönderilerek, ceryan eden ahval hakkında cüzî malûmat alınabiliyordu. Bu habere göre âsiler *Ovacık* kışlasını abluka etmişler, kışlaya gelen suyu kesmişlerdi. Bunun üzerine *(Erzincan)*da bulunan sekizinci tabur ile yirmi altıncı alayın birinci taburu iki topla birlikte, Kemah üzerinden, *(Ovacık)*a ve 25 inci alayın ikinci taburu da *(Tercan)* üzerinden *(Plümer)*e gönderildi.

Kelkit ve **Gümüşhane** de hazır bulunan redif taburlariyle **Erzurum** da silâh altında bulunan *(Karahisar)*, *(Hamidiye)*, *(Koçhisar)* redif taburları ve silâh altına alınmaları emredilmiş olan diğer redif taburları erzak ve nakliye paraları verilmediğinden hareket edemiyorlardı. **Yalnız** **Diyarıbekir**den iki tabur yola çıkarıldı, ve *(Erzincan)* dan da, iki topla kuvvetlendirilen diğer iki tabur 31 mayısta *(Ovacık)*a yetişerek âsîlerin ablukasını yardı ve burada bulunan askerle birleşti.

Diyarıbekir den hareket etmiş olan iki tabur 2 haziran sabahı *(Hozat)* istikametinde yürüyüşe geçtiler. Yedi yüz kadar âsî *(Hozat)*a altı saat mesafedeki *(Cevizlik)* mevkiinden itibaren, birbiri ardınca üç hat olmak üzere, birçok tepeleri tutmuşlardı. Bugün alessabah başlıyan müsademe akşama kadar devametti, âsîler püskürtüldü, tuttukları hat işgal edildi. Ertesi gün de âsilerle müsademeye devam olundu, mevzileri işgal edildi ve asker *(Hozat)*a girdi.

*(Hozat)*ta toplanan kuvvetle *(Elaziz)* yolu açıldığı, telgraf hattı tamir olunduğu gibi, *(Ovacık)* yolunun açılmasına da teşebbüs edildi. Fakat âsîlerin miktarı on bini bulmuştu, adeta bir ordu ile harbediliyordu. Bütün bu haşeratı tenkil etmek mümkün olamadı ve *(Ovacık)* yolu açılamadı.

Âsîler kudurmuştular. Çeteler halinde, civar kazalarla Dersimdeki muti köylere tasallut eyliyorlar, mallarını yağma ediyorlar, masumları öldürüyorlardı. Bu vaziyet karşısında silâh altına alınan

ve alınmakta olan taburların erzak, yem ve hayvan noksanlarına ve hatta çıplaklıklarına bakılmayarak hareketlerine emir verildi.

15 hazirandan itibaren taburlar, mahallerinden **Dersim** istikametine harekete başladılar, ve 7 temmuzda Dersim içinde redif ve nizamiyeden mürekkep 26 tabur askerle *Cıbranlı* aşiretine mensup suvari alayı ile iki dağ topundan ve bir buçuk dağ bataryasından ibaret bir kuvvet toplandı. Bu kuvvetlerin başında **Neşet** ve **Atıf** paşalar bulunmakta idi.

Kürtler, bu mehabet karşısında mutavaattan başka çare görememişlerdi. **Abbas, Bahtiyar, Karaballı, Ferhat uşağı** reisleri dehalet ettiler, diğer aşiretleri de dehalet ettireceklerini - *Necami* köyünde kendilerile görüşen - hey'eti mahsusaya söylediler.

Hükûmetçe bir beyanname neşrolundu. Elebaşılardan **Kakozade Mehmet, Diyapzade Süleyman** ve **Veli** ve **Zeynuzade Miçi** dehalet ettiler. Faka *Koç uşağı, Şam uşağı, Resik* aşiretleri isyanda mütemerrit kaldılar. Bunlar üzerine hareketler yapıldı.

Plümer kolu ilk günü *Danziğ* ve civarındaki âsîleri tart ve *Danziğ* ile civar tepeleri işgal ve çetin muharebeler yapa yapa âsîleri tenkil etti. Artık tutunamıyacaklarını ve fazla miktarda telefat verdiklerini gören eşkiya, nihayet dehalet etmişlerdi.

Bu kol 28 temmuzda *Danziğ* ve *Harsı* dan iki istikamette ayrılarak, şiddetle mukavemette bulunan âsîleri *Kuzuçan*ın müntehayi hududu sayılan *Aşgirik* sırtlarına atmıştı. Birgün sonra da bir çevirme hareketile ve şiddetli muharebeler neticesinde *Aşgirik* zaptolunmuştu. Âsîler *Haydaran* aşireti içerisine kaçmağa mecbur oldular. *Lolanlı, Bal uşağı, Keçel uşağı* aşiretleri dehalet ettiler; yalnız *Haydaran*lılar dehalet etmiyerek hali isyanda mütemerrit kaldılar.

Ovacık ve *Hozat*taki kuvvetler de, muharebeler yapa yapa âsîleri, dağnık bir surette firare mecbur ettiler. Takibatın şiddet ve ciddiyeti karşısında *Ferhat* ve *Lâçin uşağı* aşiretleri de dehalet edip silâhlarını ve askerden aldıkları silâhlarla telgraf malzemesini getirmek üzere serbes bırakıldılar.

Bu sırada harbiye nezaretinin iş'arı üzerine bir beyanname neşrolundu. Meşrutiyetin ilân edildiği ve kan dökmenin muvafık

olmıyacağı ilân edildi. **Bahtiyar, Kırgan, Karaballı, Aşa Abbas, Ferhat, Lâçin uşağı** aşiretleri de -bunun üzerine- dehalet ettiler, yalınız bir kısım aşiretler isyan halinde kalmışlardı. Tedip kuvvetleri önünden etrafa kaçmağa muvaffak olan bu aşiretlerle, *Ovacık* taraflarında henüz tedip edilemeyen *Arslan*, *Beyit* ve *Maksut uşağı* aşiretleri tecavüzlerine devam ediyorlardı.

Neşet paşa nihayet bunları da, yalnız köylerini müdafaa edebilecek bir hale koydu, yani bu mıntakada da kısmen tedip yapıldı.

Fakat asker yorgun, tedariksiz ve hemen çıplak denilecek şekilde giyimsizdi, hastalık ta başgöstermişti. Bu bitap efrada birkaç gün istirahat vermek, intizamı iade etmek, iaşeyi temin eylemek lâzımdı.. Neşet paşa bu maksatla kuvvetlerini *Sençak* dağına ve *Plümer* civarına topladı.

Kıtaların çekildiğini gören, eşkiyanın senelerdenberi devam eden tecavüzlerinden gözü yılan, ahali: **"Tedip yapılmamıştır„** tarzında türlü türlü şekillerde şikâyetler yapmağa ve nihayet Neşet paşaya irtikâp lekesini sürecek kadar ileriye vararak Babıâliye, dahiliye ve Harbiye nezaretlerine telgraflar yağdırmağa başladılar.

Dersim e bu kadar kuvvet sevk ve masraf ihtiyar edildiği halde, tedip yapılmamasındaki sebebi araştırmak ve mes'ulünü meydana çıkarmak için —Meşrutiyetin ilâniyle rütbesi iade olunan— ferik **Ali** paşa ile Şûrayı devlet azasından **Mustafa** beyin gönderileceği ve vürudunda kumandayı Ali paşanın alacağı İstanbuldan bildirildi.

Meşrutiyetin ilâniyle, her tarafta vukua gelen taşkınlık, tedip kuvvetlerinde de asarını gösterdi. Birçok taburlar ve bilhassa *Plümer* cihetindekiler terhis ve istibdallerini istemek suretiyle ayaklandılar. Vahim ve çirkin haller zuhuru muhtemeldi; hareket mevsimi de zaten geçmek üzere idi. Dördüncü ordu kumandanı, bunlara mahal kalmaması için, rediflerin ve müddetlerini ikmal eden nizamiye efradının terhislerini harbiye nazaretine arz ve emrini istihsal etmiştir. 13 eylûlde bu efrat terhis olunmuştur. Mütebaki kuvvetler, hükûmetçe **Dersim** hakkında verilecek karara intizaren, garnizonlarına iade edildiler. Kıtalar avdet etmekte

iken, Ali paşa hey'eti de *Dersim* e geldi. Hey'etçe yapılan tahkikat neticesinde Neşet paşanın hareketlerinin doğruluğu ve bundan daha fazlasına imkân bulunmadığı kanaatı husule gelerek, harbiye nezaretine ona göre malûmat verildi.

Hey'et teşrinievvelde İstanbula dönmüştü. Raporunda *Dersim* in tedibile birlikte ıslâhatın da icrası icabeylediğini uzun uzadıya beyan ve bu ezelî hakikatı, bütün bedahetiyle, bir kere daha tasrih eylemiştir.

324 Senesi haricî gailelerin de tevali ettiği senedir : Bulgaristan (22 Eylûl 908) ilânı istiklâl etmiş, Avusturya, Bosna ve Herseği (6 Teşrinievvel 908) ilhak eylemişti. Dahilde de yer yer taşkınlıklar devam ediyordu. Sükûnete ihtiyaç vardı. Bu sebeplerle Dersim harekâtına nihayet verilmişti.

*
* *

Erzincan tarihinde ehemmiyetle kayde şayan bir hadiseyi de, kronoloji itibariyle, burada zikr ve beyan etmekten geçemiyeceğim:

İkinci Abdülhamidin istibdadını iadeye çalışan ve **31 mart vakası** denilen ihtilâl ile, milleti temelinden sarsacak mahiyette olan hainane fesadı ika eden bazı kimseler, Erzincandaki garnizona da giderek efradı zehirlemişlerdi. Bir **"Şeriat isteriz,,** avazesi burada da yükselmişti. Politikacılık, gizliden gizliye işlemekte olan fesat komitasının tesiratını görmeğe mani olmuş, efrat, şimdi tayyare meydanı olan çayırda, toplanmıştı. Feci bir hadisenin vukuuna anbean intizar ediliyordu.Fakat Müşür **İbrahim** paşa ile erkânıharp yüzbaşılarından **Kemal** beyin (şimdi Berlin sefiri Kemaleddin Sami paşa) her türlü tehlikeyi göze alarak, kıtaat arasına girmeleri, ve nihayet din ve şeriatın müemmen olduğuna, düşman iğfalâtına kapılmanın devlet ve milletçe felâketi intaç edeceğine, askeri ikna etmeleri isyan ateşinin parlamasına mani olmuş ve yalnız dinsizliğiyle herkesin nefretini kazanmış olan redif fırkası erkânıharbi *Filibe*li kaymakam **İsmail Hakkı** beye tecdidi iman ve nikâh ettirilmişti.

Müşür İbrahim paşa, bu esnada Erzurum kıtaatı kumandanı olup, hey'eti umumîyesi irtica taraftarlarına iltihak etmiş ve yalnız

kendisine münkat kalmış olan askeri, mektepli zabitleri içlerinden tart ve Bayburda teb'it etmekten menneylemediği için, Arapkirli **Yusuf** paşayı *Erzincan*a celp ve mahfuzan İstanbula sevkeylemiştir.

*
* *

Ferik Ali paşa ile Mustafa bey İstanbula dönüp raporlarını verdikten sonra, hükûmetçe **Dersim** hakkında tatbiki lâzımgelen tedbirler düşünülmekte ve bu hususta dördüncü ordu kumandanı ile valiler ve paytaht arasında muhabereler ceryan etmekte iken, ahali ferayt ve şikâyetlerine devam ediyorlardı.

Mes'ele meclisi meb'usanda müzakere edilerek, *Dersim* de evvelâ tedip sonra ıslâhat icrasına karar verildi.

Müşür İbrahim paşa, 325 senesi martında dördüncü ordu kumandanlığına tayin edilmiş, vazifesine başlamıştı. Müşarileyhin fikri ve umum erkânı harbiyenin tasvibiyle, muallem ve her şeyi mükemmel, dolgun mevcutlu dokuz piyade taburiyle iki batarya top, bir suvari bölüğü ve bir muhabere takımından mürekkep bir kuvvetin tedip işine kâfi geleceği kararlaştırıldı. *Erzincn* daki yedinci ve sekizinci nişancı taburlariyle diğer iki tabur ve Erzurum, Muş, Hozat ve Kızılkilise "*Nazımiye*„de bulunan kıtalardan beş tabur intihap edildi. Mevcutlarının dolgun olması için de, ihtiyat efradının celbine emir verildi. Fakat ayni zamanda, terhis emri verilmek suretiyle taburların mevcudu azaltıldığı gibi, erzak, yem ve hayvan satın almak için sarfına lüzum hasıl olan para mes'elesi -heyhat!.. her zaman olduğu gibi- uzun muhabereleri mucip oldu.

30 haziranda *Kiğı*daki taburun *Plümer*e, *Diyarıbekir* ve *Harput* taki taburların *Dersim*e hareketleri emredildi. **İbrahim** paşa da 20 temmuz 325 pazartesi günü, Erzincandan mürettep kuvvetleri bizzat kendi kumandasına alarak -Erzincan mutasarrıfı **Şefik** bey de beraber olduğu halde- *Sultan Seydi* istikametiyle *Dersim* e hareket ettiler. 22 temmuzda *Ovacık* kazasının *Hopik* köyüne gelerek ordugâh kurdu; diğer taburlar da - kendilerine verilen istikametlerde - **Dersim** içerisine girdiler.

İbrahim paşa işi siyasetle halletmek istiyordu. Aşiret reislerine ordugâha gelmeleri için haberler gönderdi. O civarda bulunan otuzbeş kadar aşiret reisi geldiler. Paşa 26 temmuzda umumî bir ziyafet tertip etti: **Ağalar, bu gece Dersimin taliinin açıldığı bir gece olacak, yurdumuz fesat ve şakavetten artık kurtulacak**... Mealinde bir nutuk söyledi.

Aşiret reisleri arasında sözüne çok itibar edilen **Seyit Kasım** namında kurnaz bir ihtiyar vardı. Paşanın nutkuna mukabeleten dedi ki: **Bizim için yeni bir gün doğdu; bu, bir ihsanı hüdadır, bunun kadrini bilmeliyiz. Ağalar, beni dinleyiniz! ne zamana kadar şekavetle yaşıyacağız? bugünden itibaren o lekeyi kabul etmemeliyiz. İnşallâh bundan böyle aramızdan adavet kalkar, adalet girer...**

Rüesa mütehassis oldular (yahut öyle göründüler!). Hükûmetin her emrine ve her bir teklifine itaata hazır olduklarını söylediler ve dehalet ettiler. Sözlerinde duracaklarına, hükûmete muhalefette bulunacaklara karşı, hükûmetle birlikte hareket edeceklerine dair - aşiret adetince!? - yeminler ettiler. Ağustosun onbeşine kadar -**Haydaranlı** ile civarındaki bazı aşiretlerden maada- bütün Dersim aşiretleri hükûmetin tekliflerine mutavaat ve silâhlarını muayyen mühlet zarfında hükûmete teslime muvafakat ettiler. Salıverildiler.

Haydaranlı ve **Demenanlı** aşiretleri itaatsizliklerinde inat ediyorlardı. Bunları tedip ile yolagetirmek için, İbrahim paşa karargâhı ve maiyetindeki kıtalar, *Plümer* in dört saat cenubunda kâin *Pancıras* köyü civarına geldiler. Paşa orduğâhını burada tesis etti. Dağnık kuvvetler de buraya celbolunduktan sonra, Demenanlı ve Haydaranlı aşiretlerine adamlar gönderilerek, itaat etmezlerse tedip olunacakları son defa olarak ihtar edildi.

Bunlar mevkilerinin sarp ve geçilmez derecede arızalı olmasına ve cesaretlerine güveniyorlardı. İtaatsizlikte inat ve israr ettiler. 25 ağustosta mühimce bir kuvvet harekete geçmeğe mecbur olarak, Haydaranlı aşireti arazisine girdi. İtaat eylemeleri tekrar teklif olundu. Onlar bu teklifi ret ve silâh ile mukabele eylediler. Asker taarruza geçti. Beş saat içinde bu dağî ve bağî aşiret tarümar edildi.

İki gün sonra idi ki çoluk çocuk, erkek kadın perişan bir kafile ordugâha geliyordu. Bu sefalet ve süfliyet sürüsü, **Haydaranlı** aşiretinin bakıyesi idi. Bu aç ve çıplak sürüye, ordugâhta bulunan eşya ve hayvanat tamamiyle tevzi olundu ve lâzımgelen nasihatlar tekrar edilerek cümlesi geri gönderildi.

İşte bugün, rahmeti hakka kavuşan **Müşür İbrahim** paşanın idare ettiği, ve şimdi yüksek rütbeler ihrazetmiş olan erkânı harbiye yüzbaşılarından **Fahri** (Birinci ferik Fahrettin paşa) ve **Basri** (Mirliva Basri paşa) ve erkânıharp binbaşısı **Ali Rıza** (elyevm mütekait) beylerin filen iştirâk eyledikleri bu tedibat ta, 28 Ağustos cuma günü bu minval üzere hitam bularak, kuvayi tedibiye *Plümer*'e ve 2 Eylûl çarşamba günü **Erzincana** döndüler. İhtiyat efradı terhis ve nizamiye kıtaları yerlerine iade edilerek bu suretle 325 senesi tedibine nihayet verilmiştir.

C. Büyük harpte Dersim

"Garbî Dersim, büyük harpte ehemmiyetli bir isyan yapmadı. Şarkî Dersimde, *Nazımiye* ve *Kızıl kilise* mıntakalarında 27 mart 332 de, 2-3 bin kişilik müsellâh bir isyan grupu *Nazımiye*, *Mazkirt* hükûmet konaklarını yakarak, *Çarsancak* ve *Pertek* in birçok köylerini yakarak, memurlarını hapis ve darbederek bütün o havaliye hâkim olmağa başladılar; *Elâziz* e doğru uzanmağa koyuldular.

Üçüncü ordu kumandanlığı bu isyanı bastırmağa; orduyu takviyeye gelen on üçüncü fırka ile on birinci kolordu kumandan vekili miralay **Galatalı Şevket** beyi memur etti.

23 Nisan 332 de Nazımiye *Kızıl kilise* şimal ve cenuptan sarkan fırka kuvvetleri tarafından işgal edildi; ve bütün şarkî Dersim taranarak (**Kureyşan, Şeyhan, Karsan, Haydaran, Yusufan, Alan**) aşair ve kabaili itaat dairesine irca edilerek, tekmil kuvvet Nazımiyede toplanmış ve oradan itibaren *Fem* e doğru ilerlenerek hareket bitirilmiş oldu.

Nazımiyede bırakılmış olan Erzurum seyyar jandarma taburu da, asayişin takarrürü hasebiyle 27 mayıs 332 de *Çapakçur* a sevkedilmiş ve *Dersim* de Rusların işgaline ve hatta harbin sonuna kadar ehemmiyetli bir hadise olmamıştır." [1]

Ç. İstiklâl harbi esnasında

Millî mücadele esnasında *Erzincan* vilâyetinde hükûmete karşı bir isyan zuhur etmemiştir. Ancak vilâyete mücavir olan Sıvas vilâyetinin *Zara* kazasının *Umraniye* nahiyesinde *Koçgiri* aşireti tarafından yapılan isyan, Erzincan kazalarına kadar sirayetini tevsi edip: *Kemah, Kuruçay, Refahiye* kazaları halkı bundan çok müteessir olmuşlardır; bu cihetle *Umraniye* hadisesinden biraz mufassalca bahsetmek zarurîdir. [2]

---

[1] Harp tarihi encümeni notlarından aynen.

[2] «Bu fasıldaki malûmatı harp tarih encümeni reisi mirliva Vehbi Pş. Hz. lerine medyunum. Şükran ve imtinanlarımı kendilerine alenen arz eylerim.» A. K.

I

Hadiseden Evelki Vaziyet

1334 senesi teşrinisanisinde **Osmanlı devleti** ile mütareke yaparak büyük harbe nihayet veren **itilâf devletleri,** mütareke ahkâmını suiistimal etmişlerdi. Memleketimizin en mühim sevkulceyş noktalarını peyderpey ve hilâfet ve saltanat makamı olan *İstaubul* u da 16 mart 1336 tarihinde işgal etmek suretiyle, Osmanlı devletinin hukukuna ve mevcudiyetine büyük bir darbe vurmuşlardı. Mütareke hududu dahilinde kalan vatan kısımlarında, tam manasiyle müstakil ve milletin hakimiyeti esasına müstenit, yeni bir Türk devleti kurmak icabediyordu. Bir milleti yaşamak hakkından hiç bir kuvvetin mahrum edemiyeceğine kail olan **Mustafa Kemal,** yeni bir *Müessisler Meclisi* teşkili için bütün milletin reyine müracaat ve İstanbulda cebren kapatılan **"Meclisi meb'usan„** azalarını da *Ankaraya* davet eyledi.

Ecnebî işgalini kabul etmeyen millet, meb'uslarını *Ankaraya* gönderdi. *Ankarada* toplanan **Büyük Millet Meclisi,** Türk milletinin beka ve istiklâlini müdafaa için lâzımgelen kararları verdi; **23 nisan 336 da ve milletin hâkimiyeti esasına müstenit yeni ve millî bir hükûmet kurdu.** Türk milletinin bu azim ve iradesi karşısında İngilizler şaşırmışlardı. Emel ve arzularına hadim olan **Damat Feridi,** İstanbulda iş başına getirdiler (5 nisan 1336). Siyasette desiseyi düstur ittihaz eden, propağandada çok mahir olan, tahrik usullerini bilen hain *albiyon* a bir alet derekesine inen halife **Vahidüddin** ile, Ferit hükûmeti vasıtasiyle ve nihayet *Alemdar, Peyam, Serbestî* gibi satın aldığı gazetelerle Türk milletini dağıtmak, Türk vatanını parçalamak istiyordu.

Bu caniyane plânı tatbik maksadiyle re'sikâre gelen Damat

Ferit, Ankarada teşekkül eden **millî hükûmet**e, düşmandan ziyade düşman kesilerek, İngilizlerin emir ve arzularını ifaya başladı. İlk işi, millî hükûmetin ve reisinin âsî ve bağî olduğu hakkındaki irade ve fetvaları neşretmek oldu. Bu suretle fikirleri teşvişe çalıştı. **"Anadolu fevkalâde müfettişliği„** namile bir memuriyet ihdas ve bu makama sabık dördüncü ordu müşürü **Zeki** paşayı tayin etti. Zeki paşa salâhiyeti fevkalâdeyi haizdi, vezifesi Anadoludaki millî kuvvetleri imha ve buna ait tedbirleri istikmal etmekten ibaret olacaktı.

Ferit, **"Kuvayi İnzibatiye,,** namiyle -bir fırka kuvvetinde- bir askerî kıta teşkil ve buna 1,200,000 lira para tahsisetti. Türkün vatana hizmet için verdiği paralar, kendisinin imhasına sarfediliyordu. **Ahmet Anzavur** namında bir çerkas "*Umum Kuvayi Muhammediye„* namını alan fırkanın başında "Umum takip kumandanı„ oldu. Damat Ferit ile arasında geçen müzakereye göre, Anzavur, millî kuvvetlerin tedibi için Adapazarı ve havalisinde -500 suvari ve 1500 piyadeden mürekkep- bir kuvvet vücude getirecek; Ferit de bu kuvvetin iaşesini, maaşını, silâh ve cepane ve mühimmatını verecekti.

Damat Ferit hükûmeti bir taraftan İstanbulda bu gibi menfi teşekküller vücude getiriyor, millî hükûmeti imha için kuvayi inzibatiye alaylarını *İzmit*e; ve **Anzavur** u *Adapazarı* na sevkediyorken, diğer taraftan millî hükûmetin âsî ve bağî olduğu hakkındaki irade ve fetvaları **Alemdar** ve **Serbestî** ile neşrettiriyor, külliyetli parayı hâmil bir takım vatansızları, hain ve müfsitleri de *Düzce, Bolu, Hendek* taraflarına ve *orta Anadolu* ya gönderiyordu. Müfsitlerin propağanda teşkilâtı cenubî, şimalî ve orta Anadoluda faaliyete başladı.

O zaman **"dinî ve ananevî padişah ve halife taraftarlığı„** halkın iliğine kadar işlemişti. Memleketin irfan seviyesi ise zaten malûm idi. İngilizler, herşeyden daha müessir ve daha mühim olan bu silâh ile büyük bir rol oynanacağına Feridi ikna etmişlerdi. Nitekim vakayi bu fikri teyit etmiştir: Bu propağandalar yüzünden, şimalî Anadoluda *Düzce, Bolu, Hendek, Beypazarı* taraflarında; orta Anadoluda *Yenihan, Zile, Akdağ madeni, Yozgat* cihetlerinde ve hemen ayni tarihlerde K*onya* şehri ile

cenup vilâyetlerinde, *Urfa* mülhakatından *Viranşehir* inde millî hükûmet aleyhine müteaddit isyanlar vukua geldi. [1]

Ferit hükûmeti bu siyaseti sayesinde, bütün müslimanların isyan ve halife tarafına iltihak edeceklerini zannediyor, isyanın, gitgide büyüyen bir çığ veya sel gibi, tevessü ederek Ankarayı millî hükûmetin bu tarihî merkezini sukut ettireceği, İngilizlerin emel ve arzuları tahakkuk eyliyeceği zehabında bulunuyordu. Pilân hakikaten çok iyi tertip edilmiş idi. Çünki millî kuvvetlerin merkezi olan Ankara şehri (mayıs 1336) dan itibaren şimalen *Düzce, Bolu Beypazarı* âsîleri, garben *Adapazarı* ve *Geyve* havalisinden **Anzavur** ve kuvayi inzibatiye kıtaları; cenuben *Konya* ve şarken *Yenihan, Zile, Maden, Yozgat* âsîleri tarafından muhasara olunacak ve muvaffakıyet halinde mel'unane maksatları husul bulacaktı.

Bereket versin ki hükûmet reisi **Mustafa Kemal** ve büyük erkânı harbiye heyeti vaziyeti tam vuzuhiyle gördü; hal ve istikbali, İstanbul hükûmetiyle müstevli itilâfçıların âmalini, vaktinden evvel anladı, keşfetti. İsyanlara çok büyük ehemmiyetle baktı ve cepheleri o an için ihmal ederek ayırabildiği kuvvetleri isyan mıntakalarına gönderdi. İğtişaşlar vaktü zamanında teskin ve itfa olundu.

Fakat, cephenin bu suretle boş kalmasından bilistifade, Yunanlılar 22 haziran 1336 da ordularına taarruz emrini verdiler. Muhtelif koldan ve muhtelif istikametten ilerileyerek *Bursa, Balıkesir, Salihli, Alaşehir, Nazilli* ve saire gibi zengin ve mamur bir çok şehir ve kasabalarımızı zaptettiler.

Anzavur belâsının definden, dahilî isyanların teskininden ve Yunan taarruzunun tevkifinden sonra, millî hükûmetin idare makinesi muntazaman işlemeğe başladı.

İstanbulda **Taalii islâm** cemiyetinin tahrik ve **Zeynülâbidin**-in teşvikiyle teşrinievvel 336 da zuhur eden büyük Konya isyanı tenkil [2] olundu. Lâkin bu ayın sonuna doğru **Çerkes Ethem**

[1] Beypazarı isyanını, Ankara bidayet mahkemesi müddeiumumisi Halil beyle beraber tahkike, ben memur edilmiştim.

[2] Bu isyanı tahkika memur edilen heyete, mülkiye müfettişi sıfatiyle, ben de iştirak etmiştim.

namındaki serkerdenin vukuuna sebebiyet verdiği *Gedis* muharebesi muvaffakıyetsizliğimizle neticelendi, **kuvayi seyyare** kasten hiçbir iş görmedi.

Bunun üzerine hükûmet muntazam kuvvetler vücude getirmeğe, millî kuvvetleri zaptu rapt altına almağa karar verdi. *Gedis* taraflarında bir kısım millî kuvvetlere kumanda etmekte olan çerkes Ethem ile kardeşleri de, Ankara hükûmetine karşı isyan ettiler (Kânunuevvel 336). Bittabi bunların da tenkillerine başlandı ve harekâtı elyevm başvekil olan **İsmet Paşa** idare etti.

Yunanlılar, Ethemin tenkili için, garp ve cenup ordularının büyük kısmının uzaklaştığını farkettiler, bu fırsatı ganimet bilerek taarruza geçtiler. Tertip ve tasavvur ettikleri pilânda muvaffak olsalardı, *Eskişehir* ve *Afyon*u işgal ederek Anadolu demiryollarına hâkim olacaklardı; ve Türk ordusu kendilerine teveccüh etse bile, bunu esir veya imha edecekleri zehabına düşmüşlerdi.. Çünki Ethemin kuvvetini binlerce suvariden mürekkep ve memleketin topoğrafyasına tamamiyle vakıf zannediyorlardı. Bu zehap boşa çıktı. Türk ordusu hem Yunanlıları mağlup, hem de Ethemin kuvvetlerini on gün gibi kısa bir müddet içinde tenkil eyledi.

İşte ne suretle vukua geldiğini aşağıda yazdığımız *Umraniye* hadisesi böyle zaif, buhranlı bir zamanda yani *Birinci İnönü* muharebesi ceryan etmekte iken zuhura geldi.

II

Hadisenin Mucip Olduğu Zararlar

Umraniye hadisesi 1337 senesi iptidasında, *Birici İnönü* muharebesi esnasında başladı, ve *İkinci İnönü* muharebesi esnasında en şiddetli ve hâd devresine girdi. İsyan yüzünden, merkez ordusu birinci ve ikinci İnönü muharebelerine mühim askerî kıtalarımızı yetiştiremedi. Bu isyan ondördüncü suvari fırkasiyle onüçüncü suvari livasını, Gireson millî alayını, beşinci fırkadan bazı taburları, *Erzincan* müfrezesini, birçok kaza ve nahiye jandarmalariyle yerli milisleri işgal eyledi. Büyük kısmı suvari

olan bu kıtalar, ikinci İnönü muharebesine yetişmiş olsalardı, Yunanlıların rücati tam bir hezimete çevrilebilecekti. Buna mani olan *Koçgiri* isyanı faillerinin, İngilizlerin nüfuzu altında çalışan *Kürt taali cemiyeti* ve Yunan ordusu gibi vatan düşmanı olduklarına şüphe edilemez.

Bu aşireti isyana sevk ve imale eden reislerinde, eğer zerre kadar devlet ve vatan muhabbeti olsaydı, bu kadar mühim kıtalarımızı, vaziyetin en buhranlı bir zamanında işgal etmek şöyle dursun, hükûmete karşı kullandıkları silâhları - ordumuzun safları arasında - düşmana çevirirler, vatana **hiyanet değil** hizmet ederlerdi.

III

Koçgiri Aşireti Hakkında Malûmat

Koçgiri aşireti Kürttür ve mezhepçe Alevîdir. Yüz otuzbeş köy bu aşirete mensuptur: *Zara*nın *Umraniye*, *Karaca viran*, *Bolucan*, *Beypınar* vesair köyleriyle *Kangal* kazasının *Kavak* nahiyesinde, *Suşehri*, *Alucera*, *Kuruçay* kazalarının *Umraniye* ile hemhudut olan köylerinde otururlar.

Dersimlilerle sıkı alâka ve münasebetleri vardır. Nüfusları onbin raddesinde tahmin olunmaktadır; ellerindeki harp tüfeklerinin miktarı 2 bin kadardır. Ziraatle iştigal ederlerse de, cümlesi cahil olup nim vahşi bir surette yaşarlar. Ana dilleri kürtçedir. Bulundukları arazi ziraate çok müsaittir; havası, suyu iyi, ormanları çok, sığır ve keçi yetiştirmeğe ziyadesiyle elverişli, bu cihetle hâl ve vakıtları yerindedir.

Aşiret efradı işlerini kendi reisleriyle görmeğe alışmış, ve imparatorluk devrinde hükûmet bu hale karşı seyirci kalmış olduğundan, hükûmet nüfuzu aşiret arasına girmemiştir. Aşiret başlıca: **İbolar, Sarular, Zazalar, Palular, Kerteliler** namında beş kabileye ayrılır ki, en kuvvetlisi **İbolar** dır. Bu kabilenin reisi Koçgiri aşiretinin en nüfuzlusudur.

İsyanın zuhuru esnasında Koçgiri aşiretinin en ileri gelen

reisleri şunlardı: Mustafa paşazade **Haydar** bey, kardeşi **Alişan** bey, kayın babası **Hacı Rasim,** amcası **İzzet** ve **Mahmut,** Gül ağa oğulları **Naki, İzzet, Hasan Askerî,** evvelce Mustafa paşanın ve şimdi o ailenin kâtibi **Alişer.**

Haydar bey isyanın başlangıcında *Umraniye* nahiyesi müdürü, kardeşi Alişan bey de *Refahiye* kaymakam vekili idi. Aşiret efradının elinde -şuradan buradan satın almak suretiyle tedarik ettikleri- tüfekler ve külliyetli miktarda cepane vardı.

IV

İsyanın Hakikî Sebepleri

Sevr ahitnamesine, **Osmanlı imparatorluğunda yaşayan-Kürt unsurunun ekseriyet teşkil ettiği yerlerde muhtariyet teşkil olunacağına dair** bir madde konmuştu.

Mütareke sıralarında İstanbula gidip, **Kürt taali cemiyeti** ne intisabeden Haydar bey, avdetinde *Umraniye*de bu cemiyetin kendi riyasetinde bir şubesini açarak, aşiret reislerini ve bazı Dersim ağalarını bu cemiyete aza yazdı. Cemiyetin mürevvici efkârı olan kürtçe *Jin* gazetesiyle, Kürt istiklâli hakkında yazılmış diğer risaleleri celbedip, Alişere okutturarak propağandaya devam eyledi.

Kâtip Alişer, Haydar beyin babası Mustafa paşa zamanında, *Koçgiri* ve *Dersim* aşiretleri içinde geniş bir surette sözü geçer, mevki sahibi, fesatçı bir adamdı.

Bu adam 1335 senesi kışı içinde *Armudan* köyünden **Mığırdıç** isminde bir Ermeniyi İstanbula göndererek, **Kürt taali cemiyeti** reisi **Seyit Abdülkadir**den talimat getirtti. 336 senesi iptidasında da *Refahiye* nin *Şadıllı* aşireti reisi **Paşa bey** ve bunun on kadar yardakçısiyle Dersimin *Ovacık* kazasına ve *Hozat*a giderek ve **"hilâfet ordusu müfettişi,,** unvanını takınarak ileri gelenlerden başına topladığı kimselere hulâsaten şu nutku söyledi:

"Kürdistana muhtariyet verildiğinden aşiretlerin barışmaları lâzımdır; derhal teşkilâta başlanmalıdır; bütün

aşiret reisleri ve elebaşılar namına Ankaraya bir heyet göndererek, Avrupanın Kürtlere hediye ettiği muhtariyeti, Ankara hükûmetine tasdik ettirmek icabeder. Şayet Ankara hükûmeti bu teklifi kabul etmezse, o hükûmet aleyhine kıyam olunacağını bildirmeliyiz,, dedi, bu mevzu üzerinde Kürtçe konferanslar verdi. (1)

Kürtler, daha evvel telgraf çekerek Türk hükûmetinden ayrılmayacaklarını itilâf devletlerine bildirmişlerdi. Alişer, nihayet, aşiret reislerinin bu telgrafı Türk hükûmetinin tazyiki üzerine yazmış olduklarına ve asıl maksatlarının müstakil bir Kürdistan teşkilinden ibaret bulunduğuna dair bir muhtıra kaleme alarak, **Kürt taali cemiyeti** vasıtasiyle itilâf devletleri mümessiline gönderdi.

Diğer taraftan bir takım kürtler *Kangal* ile *Divriği* arasında **Hasan baba** tekkesine toplanmışlar, *Sevr* ahitnamesi mucibince *Diyarıbekir* - *Bitlis* - *Van* - *Elâzîz* mıntakasını ihtiva etmek üzre teşekkülü icabeden müstakil Kürdistan gayesi uğrunda - silâha sarılarak - çalışmağı kararlaştırmışlardı.

V

İcraat ve Faaliyet

*Zara*nın *Panza* köyünden **Mısto** isminde bir adam, bir takım kürtleri başına topladı, çeteler teşkiline ve hatta bunları silâhlandırmağa teşebbüs etti. Alevî mezhebinde olan Türkleri de bu çete teşkilâtına sokmağa çalıştı ve 336 senesi temmuzunda *Zara* nın *Culfa Ali* köyündeki jandarma karakolunu basacak kadar cür'et gösterdi.

(1) Birgün Kürtler arasında saz çalarak :

Ayağımda kundura
Gittim, düştüm tandura...
Padişahın haberi yok
Bunu eden kongura (kongre)

diyerek millî hükûmeti, zumunce muahaza ediyordu.

25 temmuz 336 da Refahiye kazası sabık jandarma çavuşu ve Alişerin yardakçısı **Paşo,** üçyüz kadar hempasiyle şekavete başladı. On iki jandarma muhafazasında Refahiyeden Kuruçaya gönderilmekte olan cepane kafilesinin önüne çıkarak, 26 sandık cepaneyi gasbetti.

Bu muvaffakıyetten kuvvet alarak, çetesinin mevcudunu arttıran merkum Paşo, Refahiyenin bir saat cenubundaki *Balansor* köyüne gelerek, hükûmet taraftarlarını tehdit eyledi. Alişer de bu sırada hükûmete Paşonun *Cengerli* mıntakasında *Taş dibi* köyünde zabit tanınmasını bildirdi.

Koçgiri reislerinden Alişan bey de, kardeşi Haydar bey gibi, Kürt istiklâli taraftarı ve Alişer ile hemfikirdi. Fakat hükûmete sahte sadakat gösteriyor ve suiniyetini saklayabiliyordu. Refahiye kaymakamlığı vekâletini bu sayede istihsal ve muhafaza edebilmişti.

Alişerin *Dersim* de ektiği fesat tohumları bu sırada filiz vermeğe ve tesirini göstermeğe başladı. Ezcümle *Ovacık* kazasının *Çerpazin* nahiyesi eski müdürü **Mustafa ağa,** *Kemah* köylerine gelerek **"asker toplanmasına padişahın emri olmadığını, Dersimlilerin asker vermiyeceklerini ve Kemahlıların da vermemelerini„** tenbih etti ve bunu temine çalıştı.

Artık isyan fikri umumileşmişti.

Elâziz vilâyetinden, garbî Dersim aşiretlerine bir nasihat heyeti gönderildi. Heyetin izamını za'f nişanesi addeden **Şeyh Hasanlı** ağaları, giden zevata karşı çok barit davrandılar ve şu yolda cevap verdiler:

"Sevr muahedesi mucibince Elâziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van vilâyetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lâzımgeliyor. Bu teşkil edilmelidir; aksi takdirde bu hakkı silâh kuvvetiyle alacağız„ dediler. Bir kaç bin Dersimlinin Sıvas vilâyetine hücum ve orayı işgalden sonra Ankara üzerine yürüyeceklerini ifşa eylediler; ve faaliyete girişerek her tarafta yağmacılığa haşladılar. Ezcümle *Bolican* nahiyesinin *Karaibo* köyünden **Deli Esat oğlu Rifat** yirmi kadar avenesile, ahalisi Türk olan **Günlü** çiftliğini bastı,

sekenesinin bir çoğunu öldürdükten, emvalini de yağma ettikten sonra çiftlik halkına hitaben:

"Siz Ermenilere yaptınız, biz de size yapıyoruz. Dersim aşiretleri geliyorlar. Biz Sıvası işğal edeceğiz ve sonra Ankaraya gidip millî hükûmeti (buna kongura diyorlardı) **devireceğiz,,** dedi.

20 teşrinievvel 336 tarihinde Dersim aşiretlerinden **Bezgâr** aşireti şakileri, *Gireson* dan *Eğin* e gelmekte olan bir yolcu kafilesini *Kuruçayın Kemhu* mevkiinde soydular. Civarda askerî kuvvetler olmadığından, Refahiye kaymakam vekili Alişan bey yüz kadar atlı ile gûya bu eşkiyanın tedibine gitti. Fakat bunları tedibe bedel, talân edilen eşya ve emvalin mühim bir kısmını kendine ayırarak ve maiyetinden on iki atlı alarak *Dersim*e savuştu.

Yenihan isyanının elebaşılarından **Kürt Zalim çavuş** namındaki şerir, *Kangal* kazasının *Büyük köy* ünde oturan ailesi nezdine gitti ve orada civar köyler eşirrasından bir çete teşkil etti, şakavete devam eyledi. Koçgiri aşireti reisinden aldığı talimat üzerine *Karaca viran* nahiyesine merbut *Bahtiyar*, *Türk yenice* gibi Türk köylerini basarak, çocuklara ve kadınlara bile işkence yaptı.

Sıvastan çıkarılan seyyar jandarma taburu bu çete ile *Karaca viran* nahiyesinin *Kapıkaya* köyünde müsademeye tutuştu, fakat çete imha olunamadı. Müfrezeden bir nefer şehit ve ondört nefer de -karanlıkta yollarını şaşırdıklarından- eşkiyaya esir düştü. Eşkiya bir kısrak ile bu neferlerin silâhlarını alarak kendilerini serbes bıraktılar.

Bu vaka üzerine ve *Sıvas* valisinin talebine binaen, Sıvastaki atlı piyade fırkası kumandanı, altıncı atlı piyade alayının geri kalan kısmını iki ağır makineli ve bir topla *Zara* ya sevketti (18 Kânunusani 337). Zara kaymakamı ile Sıvas jandarma kumandanı, işi büyütmemek maksadiyle, eşkiyadan hayvanları ve tüfekleri istirdat ile iktifa ve *Zara*ya avdet eylediler. Altıncı piyade atlı alayı kumandanı binbaşı **Halis** bey de, Haydar beyin bu işleri tesviye edeceğini, failleri cezalandıracağını beyan ile meseleyi kapattı.

İstiklâl mahkemesi, cepheye asker yetiştirmek maksadiyle, asker kaçaklarının tutulması için askerlik şubelerini sıkıştırıyordu. Hem bu maksadı temin etmek, hem Zalim çavuş çetesini tepelemek üzere, altıncı atlı piyade alayı *Zara* ve *Umraniye*ye hareket ettrildi (14 şubat 337).

Alay kumandanı takibata başlıyamadı, çünki yollar karla örtülü idi. O sırada *Umraniye* müdürü Haydar azledileceğini haber aldı, foyasının meydana çıkacağından korktu, maskesini attı. Esasen Zalim çavuşun istimanının kabuliyle affı hakkında, hükûmeti merkeziyeden beklenen emir de ümitlerini kırmıştı. Bu kararsız bir vaziyetti, devam edemedi. Bu suretle Zalim çavuş vakası Umraniye hadisesini doğurmuş oldu

VI

Hadisenin sureti vukuu

Umraniyedeki atlı piyade alayı, civar köylerden birkaç asker kaçağını yakaladı. 4 Mart 337 günü, bir muhafız müfrezesiyle *Zzara*ya sevketti. Bu müfreze bir bölüktü. Bölük *Umraniye* nin yedi kilometro garbında *Yazı hacı* köyüne vardığında, **Kürt Rifat** ile **Karamanlı Nuri** alay kumandanı binbaşı Halis beye **"muharebee decekseniz buyurunuz,,** mealinde bir haber gönderdiler.

Alay kumandanı **"Hükûmetin Kürtler hakkında fena bir fikir beslemediğini ve alayın Zaraya avdeti mukarrer olduğundan yol üzerinden çekilmelerini,,** cevaben bildirdi.

6 Mart 337 de âsîler alessabah *Zara - Umraniye* telgraf hattını kestikten sonra, yeniden fazla mevcutla *Umraniye* yi sararak kasabaya ateş açtılar. Öğle vakti alay kumandanı Halis beyi şehit edip, güneş batıncaya kadar müsademeye devam ve sonra kasabaya girerek ahalinin emvalini yağma ettiler, zabit ve neferlerin de silâhlarını aldılar.

Asker kaçaklarını *Umraniye* ye götüren bölük, alaya yardım etmek istemişti. Yüz kadar âsî yolunu keserek müsademeye icbar ettiği ve bu müsademede tükenen capane yerine *Zara* dan başka cepane alamadığı için maksadına nail olamamıştı.

Koçgiri aşireti, hüdusuna sebep olduğu şu vaka ile, tedibe tamamiyle istihkak kesbetmişti. Fakat ötede mühimce bir düşman, Yunanlılar var idi. Bu düşmanla çarpışan askerin miktarını azaltmak muvafık değildi. Tedibin daha müsait bir zamana bırakılması muvafık görülüyordu, şimdilik mes'elenin yatıştırılması münasip görülmekte idi. Onun için *Sıvas* vilâyetince temyiz mahkemesi azasından **Şefik** beyin riyaseti altında bir nasihat heyeti hazırlandı ve *Ümraniye* de Koçgiri aşireti reisleri nezdine gönderildi. Merkez ordusu da, bir taraftan, tedip kıtalarını hazırlıyordu.

Koçgiri âsîleri arasında *Dersim*lilerin de bulunduğu işitilmiş idi. *Dersim* in bu isyanla ne derece alâkadar olduğunu anlamak lâzım geliyordu. Onun için *Sıvas* vilâyetinden *Dersim* ağalarına bir telgraf çekilerek fikirleri iskandil edildi. *Dersim* ağaları namına **Seyit Mehmet, Ali Şeref, Mehmet Dursun, Ali Haydar** imzalarile gelen cevapta: **"Hükûmetin Ermeniler gibi Kürtleri de tehciretmek niyetinde olduğu malûm olduğundan Koçgirilerin müdafaasının meşru olduğu,,** bildiriliyordu.

Alişan *Ovacık*ta propağandasına devam etmekte idi. İsyanın *Dersim*e ve daha ötelere sirayeti ihtimali vardı. İğtişaşı mevziîleştirmek ve *Sıvas*ın garbına geçirmemek için, büyük erkânı harbiyeden 14 üncü suvari fırkasiyle 13 üncü suvari livasının hemen Sıvasta toplanmasına, şark ve şimale sirayeti men'için de *Erzincan* mutasarrıflığıyle Elâziz vilâyetine emirler verildi; ayni zamanda Elâziz vilâyeti emrine mühimce bir kuvvet verilmesi de muvafık görüldü.

*
* *

Alişan bey zade İzzet bey elli kadar maiyetiyle *Zara* cenubuna geçüp *Koçhisar* kazası dahilinde ikamet eden **Kormançlı** aşiretini ayaklandırmak istemişti. Onun için *Sıvas*tan *Koçhisar*a bir miktar asker sevkolundu.

Henüz tedibe uğramayan Koçgiri asileri *Zara* nın şarkındaki *Kılavuz köyü*nü merkez ittihaz ve köy ahalisini diğer mahallere naklederek, burada mukavemete hazırlandıkları gibi, *Dersim*de

bulunan **Alişan beye** de bir mektup yazarak *Dersim*in her kabilesinden elli atlının toplanmasına çalışmasını bildirdiler.

Refahiye ve *Kuruçay* kazaları dahilindeki Koçgiri aşiretine mensup Kürtlerin *Umraniye* ye hareket ettikleri ve *Zara*yı basmak emelinde bulundukları haber alındı.

*
* *

8 Mart 337 de Koçgirili **Alişer** ile *Dersim* in **Koç uşağı** aşireti reisi **Bra İbrahim,** yanlarında ikiyüz kadar âsî ile *Kemah* ın *Hoğus* köyüne ve polis **Munzur** maiyetinde yüzelli kadar eşkiya da *Üskübürt* köyüne geldiler; ve burada *Hudi* köyüne tahkikat yapmağa giden *Kemah* kaymakamı ile jandarma kumandanını esir ettiler. Sonra 9 mart 337 de her iki çete birleşerek *Terkiloh* ve *Babu* köylerini merkez ittihaz eylediler. 1 mart 337 den itibaren merkez ordusu kumandanlığı tarafından *Zara* kazası dahilinde **"İdarei urfiye,,** ilân edildi.

14 Mart 337 de beşinci fırka hücum taburu *Amasya*dan, beşinci fırkanın onüçüncü alayının iki taburu ile, kudretli cebel ve krup takımları *Lâdik - Merzifon* dan *Sıvas* a harehet ettiler. *Yozgat* taki elli üçüncü suvari alayı da 12 mart 337 de *Sıvas* a müteveccihen hareket etti.

*
* *

Alişer ile Munzur kumandasındaki *Ovacık* kuvvetleri, *Terkiloh* dan *Kuruçay*ın *Sime* köyüne gelerek, müzakere ve nasihat için buraya gelen *Kuruçay* kaymakamı **Talât** beyi esir ettikten ve çırçıplak soyduktan sonra, *Kuruçay* kasabasına gelerek resmî daireleri yağma ettiler ve hükûmet memurlarını alıp götürdüler. *Refahiye* ve *Umraniye*ye sevkolunması muhtemel hükûmet kuvvetlerini durdurmak için, ikiyüz kişilik bir çete *Refahiye* ile *Umraniye* arasındaki *Çermük* köyüne geldi.

*
* *

12 Mart 337 de Koçgiri asilerinden bir kısım eşkiya *Divriği* kazasının *Hamo* nahiyesine gelerek, ağnam tahsilâtı yapan tahsildarları esir, gerek sünnî ve gerek alevî köylüleri isyana teşvik eylediler.

Bugün *Dersim* den gelen bazı âsîlerin *Fırat* nehri üzerindeki *Şeytan köprüsü* nü tamir ettikleri haber alındı.

*
* *

(13 Mart 337) Umraniye havalisinde zuhureden harekâtı şekavetkâranenin söndürülmesi için, İcra Vekilleri heyeti tarafından merkez ordusu kumandanlığına vasî salâhiyet verildi.

(14 Mart 337) Merkez ordusu kumandanı **Nureddin paşa** bir beyanname neşrederek âsîleri itaate davet eyledi, ve *Sıvas* askerlik kalemi dahilinde (308-330) tevellütlü efradın silâh altına alınması ve bu efradın teslih olunması ve mahallî jandarmalarla birlikte askerlik şubeleri reisleri emrine verilerek, âsîlerin muhtemel tecavüzlerine karşı lüzumlu tedbirler alınması emrolundu. Bugün:

54 üncü suvari alayı *Sıvas*tan *Koçhisar* a, 32 inci suvari alayı *Tokat* tan *Sıvas* a, mülâzım **İhsan** efendi kumandasında bir miktar jandarma ile yüz kişilik *Erzincan* milis kuvveti *Erzincan* dan *Refahiye* ye sevkolundu.

Yapılan tahkikata göre ahalisi isyan eden mıntaka şu idi:

(Umraniye - Kösedağı - Kürt keşliği - Kürt kılavuzuare - Fare pınar - Atkıran - Osmaniye - Bozel tepesi - Kale dibi - Tuzla deresi - Çengel dağı - Hüseyin Kızıldağı - Dersimin Ovacık kazası).

14 Mart 337 de Dersim asilerinin vaziyeti: 500 mevcudunda *Ovacık* lılar **Alişer, Munzur, İbrahim** kumandasında *Umraniye* ye yürümekte.

300 mevcutlu ikinci bir çete *İliç* köprüsünden *Fırat* ı geçerek *Divriği* kazasına yürümekte.

200 mevcutlu üçüncü bir çete de *Kemah*ın *Terkiloh* mıntakası istikametinde yürümekte idi.

Koçgiri âsîlerinden 300 kişilik bir çete **Alişan bey zade Mahmut bey** kumandasında *Tuzla köyü - Pağnik - Çam özü* sırtlarında; 150 kişilik bir çete *Karaibo* köyü civarında; 85 kişilik bir çete **Filik Ali** kumandasında *Bağlama* köyünde; 1500 kişilik bir çete (bin kadarı silâhsız) **Haydar, Azemet, Taki** beylerle **Kör Rifat, Zalim çavuş** idaresinde; *Boğaz virân*- *Karataş*- *Maden*-

Kemucek garbında, Gireson jandarma bölüğü kumandanlığından matrut yüzbaşı **Sadık** harekâtı isyaniyeyi idare etmekte idi.

15 Mart 337 *Zimara* nahiyesinin *Dostan - Lordun* u geçerek *Zimara* nın şarkındaki *Zinekâr* ve garbındaki *Huz* köylerini işgal eden bir çete ile *Divriği* jandarmaları arasında vaki olan müsademede, jandarmalar eşkiyayı söktüremediğinden *Divriği* şubesinden bir ihtiyat zabiti kumandasında yetmiş beş neferlik bir müfreze gönderildi.

Şeytan - İliç köprüsünden geçen âsîler, hattı rücatlerini temin maksadiyle, bu köprüleri kuvvetli surette tuttular. Bu köprüleri zaptetmek için *Eğin* asayiş bölüğünden iki takımı *Çaltı* çayına kadar gitmiş ise de ileri geçememişlerdir.

Kemah ahalisi eşkiyaya karşı mukavemete hazırlandılar, postalarını ileriye sürdüler. *Kemah* ın gösterdiği bu vatanperverane hareketi takviye için *Erzincan*dan *Kemah*a doksan neferlik bir jandarma kuvveti gönderildi,

Âsîlerin *Erzincan* a taarruz etmeleri ihtimali vardı. Bunun için el altında bulunan ihtiyat zabit ve askerleri de, *Erzincan* da silâh altına alınmağa başlandı.

*
* *

Umraniye mıntakasındaki âsîler Türk köylerini yağma ederek *Yazı hacı* köyüne nakil ve Türk köylerindeki silâhları toplıyarak köy ve çiftlikleri yağma ve hatta kadınlara bile tecavüz ettiler.

Gireson da müteşekkil **Gireson millî alayı** *Şebinkarahisar*ın on beş kilometre şimali garbisindeki *Asarcık* köyüne geldi.

(*Kormaş* - Kormançlı) aşiretine nasihatta bulunmak üzere giden **Aziz bey heyeti** tekrar Hafik'e avdet eyledi.

VII

Koçgiri asilerinin şuraya buraya tecavüzü ve *Umraniye* hadisesinin kesbettiği ehemmiyet üzerine, merkez ordusu karargâhı *Sıvas* a harekete başladı. *Erzincan* ın muhtemel bir taarruza maruz kalmaması için de, *Bayburt* tan sevkedilen onbirinci alayın ikinci taburu ve kudretli dağ bataryası *Erzincana* geldi.

17 mart 337 - *Refahiye*nin *Taşdibi* köyünden **Beko oğlu Hüseyin, Tahir ve Mahmut,** ikiyüz kadar aveneleriyle yine Refahiyenin Türklerle meskûn **Balansur** köyüne gelerek, bir kısım köylülerin silâhını topladı; ve gelecek eşkıya için erzak ve yemek hazırlamalarını tenbih ile geri gitti. Bu hadise üzerine **Refahiye** jandarma kumandanı Balansura gönderildi. Bu âsîler, mumaileyhin yaptığı tahkikata göre, *Taşdibi, Beküler mezraası, Mezraa* halkından idiler; *Ümraniye* hadisesine iştirak etmişlerdir. Şadıllı aşireti de isyan edenler meyanında idi.

18 mart 337 de *Gireson* millî alayı *Şebin Karahisar* a vasıl oldu. *Minadaval* nahiyesi müdüriyle *Şeyran* jandarma kumandanı da birer miktar kuvvetle *Refahiye*ye geldiler.

Bugün **Karamanlı Nuri,** kırk kadar eşkiya ile *Zara* ya iki buçuk saat mesafede *Nasıriye* köyüne taarruzla, bir takım hayvanları ve eşyayı talân ettiği gibi, *Zara* ya yakın diğer bazı köylerde eşkiya tarafından sıkıştırıldı. Bunun için *Koçhisar* daki elli dördüncü suvari alayının bir bölüğü ile *Zara* takviye olundu.

Hükûmet, Kürtlerin bu azgınlıkları geçecek, bu tuğyanları sönecek zannında idi. Muslihane tedbirler almağı, silâh istimaline tercih ediyor, müsademeye mümkün olduğu kadar meydan bırakmamak istiyordu. Martın on dokuzunda bir teşebbüs daha yapıldı, temyiz mahkemesi azasından Şefik beyin riyaseti altında bir nasihat heyeti teşkil olundu, *Boğaz veren*de Haydar bey nezdine gönderildi. Ayni günde *Zara* ya avdet etmiş olan bu heyetin nasihatı ve tesiriyle, âsîlerin reisleri **Haydar** ve **Alişer** gûya Kürtleri kıtal ve yağmadan men için, bir beyanname neşrettiler; fakat el altından fesatlarına, melanetlerine devam edip durdular.

Nihayet *Zamarik* nahiyesi Kürtleri de isyana iltihak ettiler, ve *Ovacık* tan gelen Kasım oğlu **Munzur** kumandasındaki **Beyit uşağı** aşireti ile birleşerek, *Erzincan* ile *Kemah* arasını kestiler. Ovacıklı **Seyit Rıza** da *Aşuranlı* aşiretiyle birleşerek, *Erzincan*ı basmak teşebbüsünde bulunduysa da, emeline nail olamadı. Bir gün sonra *Kelkit* jandarma kumandanı 34 jandarma ile *Erzincan*a

geldi. Bu kadarcık bir kuvvet bile, kalbe su serpmeğe kâfi geliyordu.

Merkez ordusu karargâhı artık *Sıvas* a gelmişti.

***

Şefik bey heyetinin müzakeresi üzerine, gûya itilâf olunmuştu. *Umraniye* nahiyesi müdürü **Haydar**, o sebeple, vazifei sabıkasını deruhte etti. Fakat bunlar hep zavahirden ibaretti. Uhdesinde hükûmet memuriyeti, idare reisliği olan **Haydar** yine âsî, yine çete başı idi. Şu kadar ki bu vaziyetin de ilânihaye devam edemeyeceğini anlıyor, hükûmetten bilâ kaydü şart bir af istiyordu. Fakat **Millî hükûmet** baziçe olmamağa karar vermişti. Çıbanı koparacaktı, yalnız tedip hazırlıkları için vakıt kazanmağı düşünüyor, vaitlerle eşkıyayı savsaklayordu.

Bu esnada meşhur şakilerden **Ateş** in kumandasında üçyüz kişilik bir çete *Kemah* ın şimali şarkisindeki *Erkeğau* köyüne geldi ve burayı işgal ettiği için, *Erzincan - Kemah* yolu kapandı.

337 senesi martının yirmi birinci günü *Erzincan* için çok heyecanlı olmuştu: **Kasım oğlu Munzur** dörtyüz avenesiyle kasabayı tehdide başlamıştı. Kürtlerin *Erzincan* ı basmaları bir afet olacaktı. Onun için *Erzincan* daki onbirinci alayın ikinci taburiyle, bir dağ bataryesinden mürekkep müfrezeye eşkiyayı tardetmesi emri verildi. Bir felâketin vukuu ihtimaliyle helecan ve ıstirap içinde bulunan ahali, üçyüz kişilik bir milis hazırladılar. Müfreze bunları da alarak *Selüke* ve *Ekrek* köylerini eşkiyadan temizledi ve Kürtleri takibe başladı. Âsîler *Fırat* ın cenubuna çekilmeğe mecbur oldular.

Refahiye nin Kemeçük cihetinde **Mahmut bey** çetesi de faaliyete başlamıştı. Bunu da tedibe *Şebin Karahisar* ında bulunan *Gireson* millî alayı memur edildi.

22 Mart 337 de seksen bir kişilik bir çete *Zara - Koyulhisar* caddesi üzerinde *Şarkiye* ile *Karabayır* arasında postaya taarruz ve *Şarkiye* köyünü de kısmen tahribetti; ayni günde **Seyit Abbas** idaresinde tahminen 300 kadar Dersimli *Kemah* a tabi *Hoğus* köyüne geldiler.

23 Mart 337 de **Zeynel** namında bir serkerdenin kumandasında yüz elli kişilik bir çete, Kemah cephesindeki müfrezeye taarruz etti. **İkinci İnönü muharebesi ve Yunan taarruzu da bugün başlamıştı.**

27/28 gecesi, başlarında **İzzet bey** ve **Zalim çavuş** olduğu halde, *Kangal* havalisinden üçyüzü mütecaviz âsî *Divriği* kazasının *Sincan* nahiyesini bastı, oradaki yirmi beş kişilik müfrezeyi - muannidane müdafaasına rağmen - esir etti. *Divriği* ahalisi bu hadiseden çok büyük telâşa düştüler. Orduca lâzım gelen tedabir alındı. Bu meyanda *Çemişgezek* te bulunan alaydan bir bölük ve makineli takımı ve *Arapkir, Eğin* asayiş bölüklerinden mürekkep bir kuvvet *Arapkir* şube reisinin emrine verilerek *Divriği* ye gönderildi.

Hükûmetin bu tedbirleri, bu durendişane tahşidatı, af muamelesinin teahhuru âsîleri derin derin düşündürmeğe başladı. Afları hakkındaki emir, üç güne kadar tebliğ olunmadığı surette, *Zara* yı basacaklarını merkez ordusu kumandanlığına bildirdiler. **Kurmaşlı** aşiretinin de âsîlere iltihak ettiği o zaman anlaşıldı.

Hülâsa:

Erzincan - *Refahiye* - *Suşehri* - *Koçhisar* - *Zara* - *Kangal* - *Divriği* mıntakalarında birçok çeteler zuhur ve askerî müfrezelerle Türk köylerine taarruz etmişlerdi. Bu sebeple 180 kilometre tulunda, 80 kilometro arzında ve takriben onbeşbin murabba kilometro vüsatinde bir saha bütün manasiyle anarşi içinde kalmıştı.

Âsîler **Büyük Millet Meclisine** de bir telgraf çekmişlerdi. Bu telgraf suiniyetlerini ve hiyanetlerini gösteren vesaikin en mühimmidir.

Bu telgraf aynen şudur:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Nefsi *Zara* hariç olmak üzere, ekseriyeti azimesi Kürtlerle meskûn olan *Koçgiri* kazasile *Divriği, Refahiye, Kuruçay, Kemah* kazalarının mümtaz bir vilâyet haline ifrağ ve teşkiliyle yerli

Kürtlerden bir valinin tayini, memurini adliye ve mülkiyenin yine vazifeleri başında bulunması..

Koçgiri aşireti Reisi
Mehmet Taki

Dersim aşair rüesasından — Sadattan
Munzur, Mahmut, Seyit Han, Mustafa — **Alişer**

VIII

İşte bu suretle doğup büyüyen *Umraniye* hadisesi, ittihaz olunan tedbirler sayesinde mevzii bir hale irca olunduktan sonra, âsîlerin tedibine girişildi. Maamafih hükûmet son bir şefkat ve merhamet eseri gösterdi. 48 saat zarfında itaat etmeleri, itaat etmiyenlerin âsî addolunarak tedip edileceklerini bilmeleri lüzumuna dair bir beyanname neşretti.

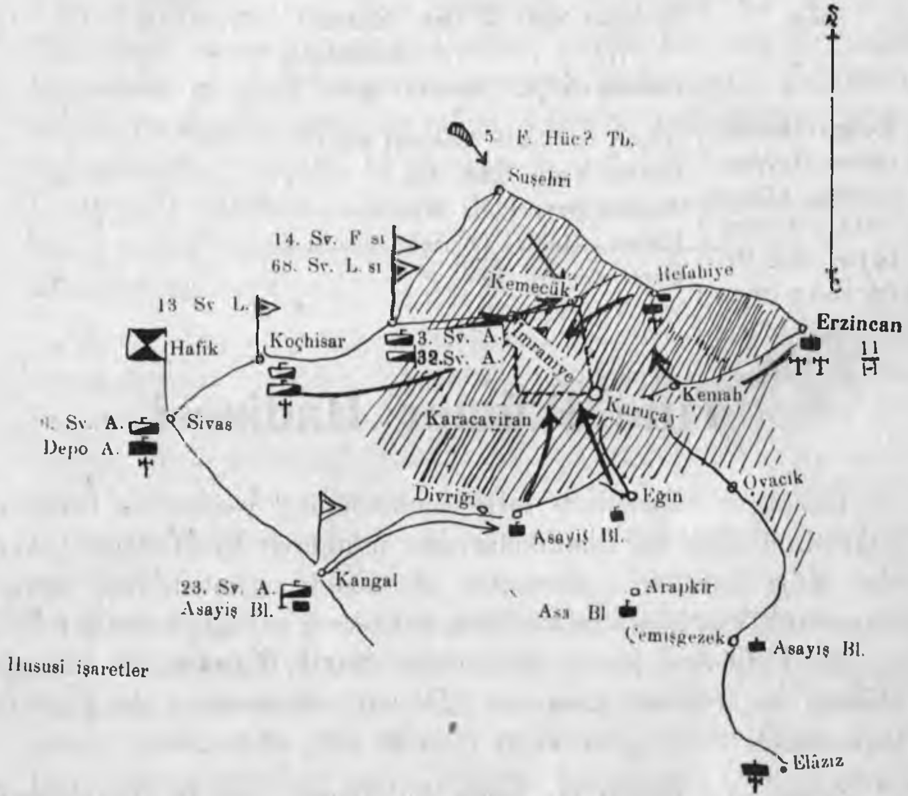
Bu beyanname üzerine âsîler dehalet edecek yerde, şekavetlerini artırdılar. Leimane hareketlerinin silâh kuvvetile izalesi vücubunu teyit edecek mel'unluklar yapmağa başladılar. Tabiatiyle tedip harekâtına girişildi. Âsîler her tarfta — bilmüsademe — perişan edildiler. Bir kısmı *Kemah* istikametinde firar ediyorlardı. 14 nisan 337 güniydi, 27 inci suvari livasının 53 üncü alayı ile müsademe ederek *Kuruçay* havalisinden firar eden âsîler *Kemah* ın şimalinden geçerek *Açem oğlu köprüsü* nü mürur eyledikleri esnada, *Erzincan* müfrezesi - ki *Maksut uşağı* civarında idi - yetişti ve aralarında müsademe başladı. Bu sırada elli üçüncü alay *Kemah* a gelmişti. Müsademeden haberdar oldu ve derakap *Acem oğlu köprüsü* ne hareket etti. Erzincan müfrezesi alayın muvasalatıyla kuvvetlenince, müsademe de kızıştı, neticede âsîlerden altmış kadarı öldürülüp birçok hayvan ve yağma etmiş oldukları eşya geri alındı. Bu âsîlerin *Ovacık* kazasının *Arslan uşağı* na mensup **Hasan** ve **Hüseyin** ağalarla *Keko* ağanın kumandasındaki 200 kadar âsî oldukları anlaşıldı.

Hainliklerini her yerde böyle ağır ve belki daha kanlı zayiat ile ödeyen âsîler, 24 Nisan 337 tarihine kadar hemen tamamiyle temizlendiler: **"Koçgiri isyanı"** bu veçhile tarihte Kürtler'namma

bir siyah leke daha bırakarak sönüp gitmiş ve millî hükûmet herkesin nazarında bir kat daha yükselmiştir.

*
* *

Koçgiri isyanı vaziyetleriyle tedip hareketlerine iştirak eden kıtaların vaziyet ve istikametlerini gösterir krokidir:

Kıtalar

Yürüyüş istikametleri

İsyan mıntakası

Yürüyüş hedefleri

Koçgiri isyanında hükûmet kuvvetleriyle âsîlerin miktarını gösterir cetvel :

Kumandanlar	İkinçi derecede kumandanlar	KUVVETLER:			
		Tüf.	A.Mt.	H.Mt.	Top
Merkez O. kumandanı Nurettin paşa	14. Sv. F. K. V. kay. Ziya bey 13. Sv. L. K. kay. Fahri bey 27. Sv. L. K. Ethem bey. Erzincan Müf. K. Bnb. Mahmut ,, ,, ,, Abdullah Gireson A. K. Osman ağa	2750	18	3	13
Koçgiri reislerinden Haydar, Mahmut, Alişan, Naki, Azamat beyler, Kör Rifat, Zalim çavuş	Alişan bey zade Mahmut bey ; Baytar Nuri, Eilik Ali. Azamet bey, Polis Munzur, Eczacı Halil, Ovacek kazası aşiret reisleri.	200	0	0	0

Yine Plümer Hadisesi

Tabiat ve meşrepleri faslı mahsusunda yazılan ve Erzincan vilâyetinin muhtelif mıntakalarında, mütefavit kesafetlerle sakin olan Kürt aşiretleri, sistematik bir şekilde şekavetlerine devam ediyorlar, Türk köylerini ve Türk köylüsünü soyuyorlardı. Şakilerin bir kısmı *Ovacık* kazası ahalisinden **Seyit Rıza**nın etbaındandı; ekserisi de *Plümer* kazasının *Danziğ* nahiyesine tabi köyler halkındandı.

Zaten bu köylerin bir kısmı hükûmete itaat te etmiyorlardı. Âsî idiler: köylerine tahsildar göndermek, adlî tebligatta bulunmak, nüfuslarını yazmak, askerî yoklamaları icra etmek... mümkün değildi.

Vilâyet jandarma kumandanı dört sene evvel *Aşgirik* köyüne mühimce bir kuvvetle gitmiş ve fakat köye cebren — satvet ibraziyle — değil, ancak muslihane girebilmiş idi. O zaman bir miktar vergi tahsil olunabilmişti. Bu köy ahalisi, jandarma kumandanına vermiş oldukları parayı, hem mazideki borçlarına mahsup

ediyorlar, hem müstakbel vergiler için karşılık tutuyorlardı. *Dağbey, Harsı, Gürk* köyleri de bu tarzda hareket ediyorlardı.

Şekavetin membaı ve melcei idiler [1]. Bu halin devamı hiç caiz değildi ve ileride vahim neticeler husule getirmesi kaviyyen melhuz idi. Tehlikeyi izale etmek, bu aşiretlerin mütemadî tecavüzatından kurtulmak için, — P. Avriyanof'un dediği gibi — bu köylerin tedibi, bütün emvaliyle yakılıp dağıtılması lâzımdır. Kürtleri iyi tanıyan Rus cenerali **Lihonen** bir raporunda: **"Kürtleri okşamamak icabeder; çünki bu suretle yapılan muamele, kendilerine gurur vererek, hükûmetin zaif olduğu kanaatını tevlit eder. Bunlara kuvvei müsellâha ile tesir yapmalıdır,,** demişti. Vilâyetçe de kanaat bu merkezde idi. *Erzincan* ı teşriflerinde Müşür Fevzi Paşa hazretlerine bu dairede izahat verildi, yapılmış olan tetkikat, mutaleatı mahsusa ile, nazarı dikkatlerine arzolundu.

Fevzi Paşa hazretleri, mes'eleyi bütün ciddiyeti ve bütün ehemmiyetiyle mutalea etmişlerdi. Asayişi ihlâl eden, ammenin huzurunu kaldıran, refah ve mesudiyet istihsaline meydan bırakmayan, Türk birliğini bozan, inkılâp gayelerinin tahakkukuna engel olan bu kaşarlanmış âsîlerin müessir surette tediplerini tensip ve müsaadesini istihsal için hükûmet merkezine müracaat eylemişti.

İcra Vekilleri heyetince müzakere olunan vaziyet üzerine, tedip takarrür etti. Müdafaai Milliye vekâletinden kolorduya, Dahiliye vekâletinden de vilâyete tebliğ olundu: **"Vergi ve asker vermemek gibi kanunî mükellefiyetlere itaat etmekten cebren istinkâf eden** *Plümer* **kazasının** *Danziğ* **nahiyesinin** *Aşgirik, Gürk, Dağbey ve Harsı* **köylerinin tedipleri zarurî görülmüş,,** olduğu bildirildi.

Emrin vürudu üzerine, ciheti askeriyece istihzarata başlandı. Üçüncü ordu müfettişliği erkânı harbiye reisi Miralay **Rüştü** bey

[1] (Plümer) e gittiğim sırada (Şeteri) nahiyesinde ihtiyar ve alil bir adam, oğlunu katleden Kürdün (Dağbey) köyünde muhtefi olduğunu söyledi ve derdestini rica etti. Danziğ nahiyesi müdürünü sureti mahsusada köye gönderdim ve katilin teslimini, hamisinden sureti münasibede istedim, Heyhat !... yok cevabını vermekle iktifa eylemişlerdir.

harekâtı idareye memur edildi. Mumaileyhin kumandasında üç piyade taburiyle altı dağ topu ve Berge tayyare bölüğünden dört tayyare harekâta iştirak etmiştir. Bu tarihte jandarma efradı terhis edilmiş olduğundan, jandarma kıtası harekât için kuvvet tefrik edememiş, yalınız altmış kadar milis tedarik ve sevkedebilmiştir. Bunlar arasında kısmen Kürtlerin de bulunduğunu kaydetmek lâzımdır. Araziyi bilmesi cihetiyle, vilâyet jandarma kumandanı ile milisleri idare için jandarma bölük kumandanı Şevket ve Celâl beyler müfreze maiyetine verilmiş idi.

Tayyareler, harekâta başlamadan evvel, araziyi tanımak, aşiretlerin vaziyetini öğrenmek maksadiyle muhtelif istikametlerde uçuşlar yapıyorlardı. *Aşgirik, Dağbey,* ve *Gürk* üzerinde uçtukları sırada ateşle karşılanmış oldukları, Abbas ve Keçel uşağı aşiretleriyle *Birmanlı* lar tarafından da bu tarzda tecavüz vuku bulduğu Plümer kaymakamlığından vilâyete bildirildi: (19 ve 20 / 10 / 930 tarihli telgrafnameler).

Tedarükât, az çok mübhem, az çok sarih surette şüyu bulmasına rağmen, **Kol** lar faaliyetlerine devam ve bilhassa Türk köylerini izrar ediyorlardı. *Erzincan* merkez nahiyesine merbut *Bahik* köyünün altıyüz re's hayvanını, işte bu günlerde sürüp götürmüşler ve şakiler iki tayyare ile takip olundukları halde, yine fezahattan vazgeçmemişlerdi.

Maamafih korku ve şüphe istilâî tesirlerini icradan hali değildi. Abbas uşağı, Bal uşağı, *Lolanlı* lar etraftan muavenet dileniyorlar, *Haydaranlı* lara yalvarıyorlardı. Karaca - kale dağını tutmak ve *Danziğ* ile *Pancıras* köyleri arasında bulunan *Merh* gediğine gözcü koymak... gibi teşebbüslerde bulundukları haber alındı. Bir taraftan da müheyyiç ve tehditkâr haberler işaasından geri kalmıyorlardı: *Haydaranlı* ların yüzlerce kişi olarak imdada hazırlanmakta oldukları, *Mazkirt* deki *Demenanlı* larla *Yusufanlı* ların, harekâtı askeriyeye karşı, birleştikleri, *Hozat* civarına kadar bütün aşiretlerin silâha sarılacakları... şayiaları hep bu kabildendi.

Fakat bütün bu hainane ve mühinane şayıalar tedip müfrezesinin teyakkuz ve intibahını artırmaktan başka bir netice vermiyordu.

24 Teşrinievvel 930, Salı akşamıydı: çok serin, adeta soğuk ve karanlık bir akşam. Bütün zabıta memurlarının dirayet ve gayretle memzuç mesaileriyle, yirmi dört saat zarfında tedarik edilmiş olan mekkâri hayvanlarının ve resmî nakil vasıtalarının teşkil ettikleri uzun bir kafile, ve hepsi de güzide efrattan mürekkep cem'an 622 kişilik bir müfreze Fırat köprüsünden geçiyordu. Miralay **Rüştü** bey arkadaşlarına veda etti, o karanlığa dalarken yaveri Refik bey attan düştü, fakat bir tarafı zedelenmedi. Müfrezeye muvaffakıyet duaları terdif edilirken, bu hadisenin bir şeamet alâmeti olmaması da temenni olunuyordu.

Molla köy - Cencige tarikiyle *Azvat* a vasıl olan kuvvet, çarşamba gününü orada istirahatle geçirdi ve 26 Teşrinievvel 930 da Azvat - Karaca kale tarikiyle *Danziğ* nahiyesi merkezine gitti.

27 Teşrinievvel 930 da tedip harekâtına başlayan Rüştü bey evvelâ *Dağbey, Harsı* köylerini tahribe başlamış, *Ağa ateş* ve *Hasan Ali* mezrealarınm ve **Abbas uşağı** nın emakinini kâmilen yakmış, *Aşgirik* köyüne merbut bazı mezreaları da kısmen ihrak eylemiştir.

Harsı ahalisi ve *Dağbey* lilerin bir kısmı *Hinzori* mezreasına çekilmiş, *Gürk* istikametindeki taarruz, eşkiyanın mukavemetiyle karşılanmış, *Aşgirik*liler *Bozbaba* dağının ve Mahmunut gediğinin yüksek kayalıklarına çekilerek mukabele etmiştir.

Maamafih *Aşgirik* köyünün ileri gelenleri, ayni günde, müfreze kumandanına - ötedenberi ahvali mümasilede mutatları olduğu veçhile - tahriren müracaat ederek köylerinin bombalanmamasını rica ve ne isteniliyorsa vereceklerini iş'ar etmişlerdir. Müfreze kumandanı bombalanmamak ricasını is'af ve fakat **Ağa** ların, sureti mahsusada görüşülmek üzere, *Pancıras* karyesine, kaza kaymakamı **Ahmet** bey nezdine gelmelerini cevaben bildirmiştir. Ne gezer!.. Hilekâr *Aşgirik* liler, kumandan ve memurları da kendileri gibi zannederek, vaki davete icabet etmediler ve kumandanı bir müddetçik icraattan alıkoyarak, civar köyleri ve diğer aşiretleri vaziyetten haberdar etmek ve onların muavenetlerini temin eylemek istediler.

Rüştü bey aldanmadı. Yukarıda söylediğimiz gibi, tedip kararı

bütün gayretlere rağmen şayi olarak bağî Kürtlerce haber alınmış olduğu için, kâffesi müsellâh ve mükemmel silâhlarla mücehhez olan ussatın firarına meydan vermemek gayesile, ertesi günü alessabah *Aşğirik* köyünü bombardımana başladı ve mezrealariyle birlikte yaktı...

Lâkin kana susamış canavarlar gibi savlet eden bu eşkiya güruhundan ne bir esir alınmış, ne bir mecruh ve maktul bulunabilmiştir.

*
* *

İşte eşkiyanın mukavemeti ve on birinci bölük K. **Sırrı** efendinin emre muhalif olarak, gerilerde oyalanup müsademeye iştirak etmemesi yüzünden, matlup neticeye iktiran edemeyen harekâtın ilk kısmı burada hitam bulmuştur. Rüştü bey müfrezesi bir müddet istirahat ve noksanlarını ikmal için *Plümer* kazası merkezine avdet etmiştir.

Üçüncü Fırka Kumandanı
Ömer Halis Paşa

Bu esnada üçüncü fırka kumandanı mirliva **Ömer Halis** paşa muvaffakıyetle tetevvüç eden *Ağrı* tedibatından *Erzincan*'a avdet etmiş bulunuyordu, *Plümer* harekâtının idare ve kumandası da kendisine verilmekle 7 Teşrinisani 930 tarihinde *Plümer*'e hareket etmiştir.

Adeta kış başlamıştı. Dağlara kar yağıyordu. Evvelki kuvvete bir alay daha ilâve edilmiş olduğu için, Halis paşa eşkiyayı daha iyi sıkıştırdı. En çetin tahassüngâhları *Gürk* köyü idi. Paşa âsîleri burada imhaya karar vermiş, tedbirlerini ona göre almıştı. Soğuğun şiddetle hükmünü sürmesine, mevkiin fevkalâde sarp ve geçilmesi müşkül olmasına, âsîlerin hâkim ve tabiaten müstahkem yerlerde bulunmalarına rağmen, bütün efrat harikaengiz bir gayret ve şecaatle ilerileyerek *Gürk* köyüne girmiş ve eşkiyayı *Gürk*

deresinde sıkıştırarak imha eylemiştir. Halis paşanın, harekâtı hülâsa eden raporunda: **"Yamaçlara ve karlar içine atılıp kurtulabilen eşkiyanın miktarı azamî kırk kişidir; kaçmamış ve gizlenmiş olanların miktarı pek azdır.. Teşrinisaninin 11 ve 12 inci günlerinde vukubulan müsademelerde eşkiyanın yüze yakın zayiatı vardır, bu da dağılmalarını intacetmiştir.„** denilmekte idi.

Filhakika *Gürk* köyü yandıktan sonra eşkiya dağılmış ve müfreze iki gün daha karlar içinde kalarak, avdet etmiştir.

Ocakları söndürülen, yuvaları yıkılan, yurtları dağıtılan ve etrafa kaçan Kürtler, müfrezenin avdetiyle beraber yerlerine dönerek zaten dört duvar ve bir örtüden ibaret olan basit kulübelerini tekrar yapmışlar ve hemen eskisinden farksız bir surette yaşamakta bulunmuşlardır.

Bir aralık vergi vermek, nüfusa kaydolunmak gibi itaat emareleri göstermişlerse de bu halleri arızîdir, şekaveti terketmiş olduklarına hükmedilmez. — Hakikatı tamamiyle ifade için şunu da ilâve edelim ki— vaki tedibat cüz'î bir yıldırıştan ibaret kalmış ve tedipten sonra idarî, iktisadî hiçbir tedbir alınmamıştır. Halbuki tedibin gözdağı hükmünde kalmaması için, saik ve sebeplerinin az çok izalesi ve yol, mektep.. gibi noksanların ikmali lâzimedendi.

Beşinci Bap

I

Kürtlerin tarih noktai nazarından mutaleası

1 — Menşeleri

Kürtlerin menşei hakkında muhtelif rivayetler vardır: Kürtleri: **Nuh** un oğulları addedenler bulunduğu gibi, ekseriyeti Türk ve Türkmenlerden[1] ve bir kısmı diğer kavimlerden meydana gelmiş bir halita addedenler de mevcuttur. Bir rivayet de Kürtlerin Acemistandan hicret etmiş olduklarından ibarettir.

Kürtler hakkında tahkikatta bulunmuş olan Alman müelliflerinden doktor **Friç**, bu kavmin menşei hakkında muhtelif nazariyeler mevcut olduğunu, bu nazariyelerden kabule şayan olanları bugünkü tarihî nazariyelere muvafık olan ve - daha ziyade - Kürtlerin canlı müesseselerinden muktebes bulunan nazariyelerden ibaret bulunduğunu, bu müesseselerin de millî hurafeler, lisan edebiyat ve din olduğunu beyan etmektedir.

"Ansiklopediya Brinatika„ ile "Lârus„ ta ve "Tarihi umumî„ de şu izahata tesadüf olunuyor :

Kürtlerin asılları henüz doğru bir surette tayin edilememiştir. Maahaza milâttan dört yüz sene evvel, onbinler Yunanistana gelmek

---

[1] Balaban aşireti, vaktiyle Dimotoka'dan Bursaya, oradan Konyaya, Konyadan Malatya ve nihayet Nazımiyeye, şimdi sakin bulundukları Balaban deresine gelmiş, aslan Türk veya Türkmen olduklarını rivayet etmektedirler.

için şimala doğru hareket ve kışın şiddetli soğukları, karları altında Ermenistana doğru rüc'at ederken, *Van* havalisinde *Cunaxa* civarında *Kardüqus* "Carduques„ denilen muharip bir kavme tesadüf etmişler, *Pontos* sahillerine varıncaya kadar bu kavm ile muharebe eylemişlerdir. Van havalisinde, daha evvel, aslan Turanî olan ve (*Gono* = yani muharip) namını alan bir kavm mevcut idi. Asuriler bunlara *Kardo* veya *Gordo* derler idi ki, Asur kitabelerine nazaran garbî Asyanın sair milletleriyle bir dereceye konulacak kuvvette idiler. Bugünkü Kürtler bunlardır. Bunlar *Ninva* nın sukutunda Midyalılarla ihtilat ederek kısmen ayrılmışlar. Rus ve Alman müellifleri de aynı fikirdedirler.

Tarihte, Hindu - Avrupaî neslinden olan bir kavimden daha bahsediliyor ki, bunun ismi **Kassiler - Kassites** idi. Mezopotamyaya atı ve harp arabasını getiren ve daima vahşet halinde yaşamış olan bu kavm şimdiki Kürtlerden ibaret idi [1].

Lort Kürzon, pek maruf olan tarihinde diyor ki:

"Nasturî ve Ermenilerden sonra İranlıların irsî düşmanı olan Kürtlerden bahsetmek tabiî ve münasip olur. Seciye, ırk ve din itibarile tamamen yabancı olan bu üç kavmin, yekdiğerine bu kadar yakın olarak yerleşmiş olmaları garip bir tecellidir.

"Seyyahların kitap unvanı olarak kullandıkları *Kürdistan* **ismi, Kürtlerin sakin bulundukları yerler için coğrafî bir tabir olmaktan fazla birşey değildir. Bu isimde tabiî ve siyasî bir hudut yoktur. Kürtlerin büyük bir kısmı İran dahilindedir.**

"Kürtlerin aslı geniş ve müphem bir mes'eledir. Kürtlerin İran veya Turan neslinden olup olmadıkları, Midyalıların yahut Parsiyanların ahfadından bulunup bulunmadıkları, Hititler ile Akadyanlar o mıntakalarda hakim oldukları zaman, Asuriye şimalindeki dağlarda bulunan (Ninva) ların sukutundan sonra, Arilerin muhacereti dolayısile bunlarla birleşüp Arileşerek Gordo veya Goto'ları vücude getirip getirmedikleri şimdiye kadar halledilmemiş bir mes'eledir.„

[1] Ahmet Refik, Tarihi umumî: C: 1, S: 162.

Kürtleri **Hulâgü han** a mensup ve Mogol tatralarından addedenler de vardır.

Van tarihi namiyle bir eser yazan zat, Kürtlere müteallik tetkikat esnasında (S: 6) İrandaki Kürtlerin kısmen Oğuz neslinden olduklarını beyan etmektedir.

Hulâsa edilirse denilebilir ki Kürtlerin mazbut, muayyen, kat'î ve tarihî bir menşeleri, hakikî bir mebdeleri yoktur.

2 — Millî Hurafeler

Millî hurafeleri tamamiyle toplamak mümkün olamamıştır. Esasen umumî, milletşumul millî hurafeler var mıdır? Bu ciheti bilene bile tesadüf olunamıyor. Cari hurafelerin bir kısmı dinî ve binaenaleyh -nisbetle- yenidir; bir kısmı da âm ve şamil değil, mevziîdir.

Menşelerine ait bir hurafe **Çarikli** aşireti [1] tarafından irat olunmaktadır. Bu aşiret, Türkmen bir asla malikiyetlerini iddia ile diyorlar ki: Aşiretin reisi müteveffa **Şah Hüseyin** beyin ecdadı, bir Türkmen aşiretine mensuptular. Eşyalarını beyaz bir öküze yükleterek şarktan - ailece - gelmişler; gördükleri rüyadan öküz nerede yatarsa, orada yurt tutmak, oturmak lâzım geldiği ilhamını almışlar. Öküz, şimdi Plümer kazası dahilinde *Ağa şenliği* denilen mahalde yatmış. **Şah Hüseyin** beyin ecdadı da burayı yurt edinmiş, ev yapmış, yerleşmiştir [2]

"Kalmamsır,, namında bir Kürt velisine ait hurafeyi de zikredebiliriz :

Bu **"Kalmamsır,,** namındaki seyyit, vaktiyle Hurasandan hicret edenler meyanında Malatyaya gitmiş, fakat muhacirlerin Malatya civarında şakavet yapmalarından ve suihâl ile iştihar

[1] Çarik: Alnı beyaz öküz demektir.

[2] Evin inşası esnasında gûya ak sakallı bir adam gelmiş, bir tarafa kalın bir direk dikmiş ve sonra kaybolmuş. Bu adam gûya "Hızır,,mış. Direğe "Kali sipi,, namı verilmektedir. Kürtçe "Kali,, sakal "sipi,, beyaz manasınadır. 1266 da yapılan harekâti askeriye esnasında konak yanmış ve ahali kâmilen kaçmış ise de, avdetlerinde direğin yanmamış olduğunu görmüşlermiş. Bundan itikatları bir kat daha kuvvetlenmiş.

Arif beyin (binbir hadis tercümesi)nde de buna dair izahat vardır.

Erzincanlı bir Türk kadını

etmelerinden müteessir olmuş; ailesi efradını ve hayvanlarını alarak *Nazımiye* civarında, halen mevcut, **"Kalmam,,** köyünün bulunduğu mahalle gelmiş ve orada yer tutmuş. Bunun, **Şeyh Hasan** isminde bir hizmetçisi varmış. Hizmetinde çok sadakat gösterdiğinden **"Kalmamsır,,** kızını buna tezvicetmiş. Kızın adı - elbisesi kırmızı manasına olmak üzere - **Kıncısür** imiş. "Kalmamsır,, ile damadı, gitgide servet ve sâman sahibi olmuşlar, hayvanları pek çoğalmış, muhite sığamamışlar. **Şeyh Hasan** hayvanlarını ve çoluk çocuklarını alarak *Ovacık* kazasının *Lertik* mıntakasına gitmiş.

Şeyh Hasan ın zürriyetine, evlâdü ahfadından teşa'üp eden aşiretlere **Şeyh Hasanlı** ve **Kalmamsır** dan türeyenlere de *Dersimli* denilmiştir.

Bu hurafe, yahut bu hikâye bütün aşiretler arasında, hem de

hakikat telâkki olunarak, naklü rivayet edilmektedir. Ancak yine bir ihtilâf noktası mevcuttur: **Şeyh Hasanlı** lar asıl **Kalmamsır** ın **Şeyh Hasan** ın maiyetinde bulunmuş olduğunu, *Dersimli* ler de aksini, yanı **Şeyh Hasan** ın **Kalmamsır** a hizmetkârlık eylemiş bulunduğunu iddia etmektedirler.

Bir millî hurafe de şudur :

İmam Hasan ve Hüseynin şehadetinden sonra Yezitler (?) bütün evlâdı resulü imha etmek üzere evleri arıyorlarmış. Bulamadıkları bir zat kalmış, o da **İmam Bakır** miş. Yezitlerin, İmam Bakırı aramakta olduklarını validesi haber almış; o sırada çamaşır yıkamakta imiş. Kazandaki suyu hemen boşaltarak imam Bakırı içine sokmuş ve üzerine çamaşırları basmış **İmam Bakır Cafer** o vakıt daha sabi imiş.

Yezitler araya araya gelmişler, **İmam Bakır** ın nerede olduğunu anlamak için remil atmışlar: **"Ne yerdedir, ne göktedir; bakır deryasındadır,,** demişler. Fakat **"bakır deryası,,** nın ne olduğunu bilemediklerinden savuşup gitmişler. **İmam Bakır** bu suretle sağ ve salim kalmış, bütün seyyitler de kendisinden türemişler!..

Millî hurafeleri muhtevi **"Buyuruk,,** adlı kitabı yazan **Cafer** hakkında da şu rivayet caridir:

Cafer in bir kız kardeşi varmış; kendisinden ta küçüklükleri zamanında ayrılmış. İkisi de ana ve babadan mahrum, Cafer gurbet diyarına düşmüş. Gezip dolaşmış, hayli zaman sonra köyüne dönmüş ve bir kızla evlenmiş. Meğer bu kız hemşiresi imiş. Teehhüllerinden çok zaman sonra, tebeyyün eden hakikat üzerine **Cafer** köyü terketmeği münasip görmüş; zevcesi olan hemşiresine :

— Köylüler beni ararlarsa - helâyı göstererek - şu yerden gitti, bir daha dönmedi cevabını ver, demiş ve gideceği yeri, bir müddet sonra onun da gelmesi tavsiyesiyle, haber vermiş.

Cafer; köyden ayrıldıktan sonra **"Buyruk,,** denilen kitabı yazmış, ormanda bir ağaç kovuğuna saklamış. Tekrar köye gelerek halka, toplu oldukları bir sırada :

— Ben hazreti Aliyi gördüm, dinimizin ahkâmını havi bir kitap yazdığını ve ormanda bir ağaç kovuğuna koyduğunu söyledi, gidip alalım demiş.

Ahali ormana gitmişler, Caferin delâletiyle kitabı bulmuşlar, mukteda edinmişler, **Cafer** e de keramet sahibi nazariyle bakmışlar, hemşiresiyle evlenmesi meselesini bir daha kale almamışlardır. Bu Cafer **İmam Cafer Sadık** mış. [1]

Kürtlerin aptesane yapmamaları, helâya girmemeleri, Caferin o araya girmesi sebebiyle o mahallin almış olduğu ehemmiyetten ileri gelmektedir, diye devraneden rivayet hakikate az çok mutabık olsa gerektir.

İşte mevziî bir hurafe daha :

Şeyh Delil Berhican namında bir zat varmış. Bu zat - gûya - bir gün müritleriyle birlikte bir kuzu yemişler ; sonra kuzunun kemiklerini bir araya getirip dua etmiş, kuzu dirilmiş, bundan dolayı da "kuzuyu dirilten şeyh,, manasına kendisine o nam verilmiş.

3 — Lisan

Kürtlerin asıl ve menşeini arayan müdekkikler lisanlariyle de çok meşgul olmuşlardır. Fakat bu tetkikat vazıh ve kanaatbahş bir netice vememiştir.

Kürtler **Kürtçe** denilen bir dil ile mütekellimdirler, ve bu lisana göre **Ari** ırkına mensup oldukları anlaşılıyor. Maamafih Kürtçe tam bir millet lisanı değildir. Hatta **Kürt** kelimesinin hakikî menşei bile malûm değildir. Petersburg akademisinin neşrettiği *Kürtçe - Rusça - Almanca* lûgat kitabında, Kürtçenin mahiyeti gösterilmiş, bir istatistiği yapılmıştır. Buna ve müdekkiklerin tetebbüatına göre, Kürt lisanı daha ziyade muhtelif tesirler altında kalmış bir kelime halitasıdır ve sekiz bin küsur kelimeden ibarettir. Bunun beşbini Türkçe yahut Türkmence veya Türk dilinde kullanılan yeni Arapçadır.

Kürtçe konuşanların maksatlarını ifade ederken en çok Türk-

[1]Bu gibi şeylere inanmak abestir ve yazıktır.

çeden istiane ve hemen daima aynı kelimeleri tekrar ettikleri - dikkat olunmasa bile - derhal farkolunur. Türkçe konuşurken bazı hususiyetler gösteriliyor : ezcümle **(ş)** harfini **(s)** gibi, **(j)** yi **(z)** gibi söylüyor, **beyaz** yerine **bayad** diyor ve mutabakat kaidelerine riayet etmiyorlar. Hiç Türkçe bilmiyenlerin, evlerinde ve aşiretlerinde münhasıran Kürtçe konuşanların bile, farkına varmıyarak birçok Türkçe kelimeleri bir derece tağlit ile, istimâl eylemekte olduklarını gördüm ve işittim.

Yukarıda bahsedilen istatistiğe göre Kürtçe aşağıdaki kısımlara ayrılır :

Kelime adedi	**Lisan**
3080	Türkçe ve eski Türkmence
2000	Yeni Arapça (Türkçede müstamel)
1240	Zend
1030	Yeni Farisi
370	Eski Pehlevi
300	Asıl Kürtçe
220	Ermenice
108	Geldani
20	Gürcü
60	Çerkes
8428	**Yekûn** [1]

İşte dilleri bu kadar karışık ve dar olduğu için Kürtler ortaya kendi lisanları üzere yazılmış bir eser koyamadılar. **Şerefname** sahibi, yegâne Kürt müellifi Şeref Şemsüddin de, bütün arzusuna rağmen, kitabını kendi diliyle yazamamış, Farisiye müracaata mecbur kalmıştır.

Bununla beraber Kürtlerin hepsi ayni lehceyi kullanmıyorlar. Lehceler arasında az çok farklar nümayandır. Bilhassa *Zaza* namı verilen ve ihtisas erbabı tarafından henüz lâyikiyle tetkik edilememiş olan, bir miktarı *Erzincan*ın *Esesi* nahiyesine merbut *Zazalar,* Lerdisu ve *Gögre* köylerinde oturan, seciye, ahlâk, bedenî teşek-

[1] Bu istatistik müteaddit eserlerdeki mümasilleriyle tatbik ve tashih edilmiştir.

külât itibariyle diğer Kürtlerden farklı olan bir kısım Kürtlerin, lehcesi bariz tefavütler göstermektedir.

Bu noktaya ait tetkikatımı tevsi maksadiyle *Zazalar* köyünden bir ihtiyarla haylice konuştum. Lâkin cahil olduğu nisbette ketum ve muzmerrini ifşadan müçtenip olan bu şubenin o saldide mümessili bana, sadre şifa olacak, hiç birşey söylemedi, hiçbir malûmat vermedi; yalınız diğer Kürtlerden lisan itibariyle çok ayrıldıklarını, bazı misaller iradiyle, söyleyip sözünü bitirdi.

Doktor **Friç:** "Malatya, Genç, Ergani dahilinde de *Zaza* şubesine mensup köyler vardır, bunlar temdin ve istimsale diğer Kürtlerden ziyade müstaittirler„ diyor.

Zaza, Kürtçede, bir aşirete mensup olmayan efrada derler. Bunların aşiretler nezdinde kıymetleri, itibarları hiç yoktur, hizmetkâr güruhu addolunurlar.

Görülüyor ki lisan unsuriyle de Kürtler hakkında bir netice istihsalı mümkün değildir.

4 — Edebiyat

Bu derece iptidaî, bu mertebe noksan bir lisanda, efradı kâmilen cahil bir halkın lisanında - en dar manasiyle dahi - bir edebiyat aramak beyhudedir. Maderzat bir şairin bile yetişerek milletin iptidaî ve vustaî hayatını, yine noksan ve iptidaî bir şekilde olsun, terennüm ettiğini bilen yoktur.

Millî şarkılarının neden ibaret olduğunu sorduğum bir ihtiyar, sualimi bile anlıyamadı: ne şarkısı? Kürtler yalnız **Halay** çekerler dedi. Filvaki bütün Kürtler arasında, belki hiç bir tefavüt göstermeksizin, davul ve zurna ile çalman bir takım musiki havaları vardır ve Kürtler davul ve zurnanın, kulak zarını patlatan sesleri karşısında, el ele tutuşarak, muttarit ve aheste, hora teperler. Millî hisleri ifade eden bir şarkıları bile yoktur. Halay yalınız davul ve zurnanın gümbürtüsü içinde çekilir, halaya iştirak edenlerin zaman zaman derin bir şehik ile inledikleri işitilir.

Aşk ve muhabbete, şakavet vakalarına, bir serkerdenin medhü senasına dair bazı şarkılar mevcut ise de, bunlar gayet mevziîdir, millî Kürt hayatına ait değildir.

Hasat, av... gibi hayat safhalarına; çocuk oyunları, kız kaçırmaları, aile toplanışları... gibi aile hayatına; mersiyeler, ağıtlar.. gibi mevzulara dair bir türkü, bir destan aramak hususunda aylarca devameden musırrane saylerim, mahrumiyetle neticelenmiştir diye bilirim.

Vakıa son zamanlarda **Hoybun** namını taşıyan ve Kürt ittihat ve istiklâlini teminetmek hulyasiyle ifsadatta bulunun bir cemiyet, Kürt lisanı ve Kürt edebiyatı hakkında da, indî bir takım müddea ve mutalealar serdetmemiş değildir. Lâkin bu mutalea ve müddealar ilmî ve mantıkî bir kıymet ve ehemmiyeti haiz olmaktan uzaktır. Kürtlerin bir devri tarihîleri olmadığı gibi, milletin dili demek olan bir edebiyatları ve bir millî **hars** - *Culture* leri de yoktur.

Bu noktai nazardan da Kürtlerin asıl ve menşelerini tayin ve tesbite imkân bulunamıyor.

5 — Din, Ayin, Hurafat

Bugünkü Kürtler, ekseriyetle islâmiyeti kabul etmişlerdir. Tarihin beyanına göre **Hamorabi**nin haleflerinden sonra hükûmt süren sülâle hükûmdarlarından **İlomaylo** nun - kablelmilat 1814 - nüfuzunu mahveden ve *Dicle* nin şark taraflarında ikamet eyleyen **Kasi** ler, Babilileri mağlup eder etmez bilhassa dinlerini kabul eylemişlerdir [1]. Babil ve Asur ahalisinin birçok adat ve ananatı Kasilere intikal etmiştir. Onun içindir ki, islâmiyet Kürtler arasında şekli aslisini muhafaza edememiştir; asıl saffet ve sadegisine birçok hurafeler, manasızlıklar karışmışıtr.

İslâm Kürtlerde bugün iki mühim şube vardır:

1 — Sünnî

2 — Şiî kürtlerdir.

---

[1] Ahmet Refik, tarihi umumî: C: 1, S: 169

Kürt aşiretleri kısmen de ikinci şubeye mensupturlar. Bununla beraber aşiretler arasında eski **Mazdeizm** nazariyelerine müstenit bir takım tarikatlar, **yezidilik** ve bilhassa **kızılbaşlık** da vardır [1].

Erzincan ve havalisindeki Kürtler, umumiyetle, bu son tarikate mensupturlar.

Kızılbaşlar, Hazreti Aliye, ülûhiyet isnadedecek derecede merbut [2] ve on iki imame pek ziyade hürmetkârdırlar. İslâm akaidile bir münasebetleri yok gibidir. Sabahleyin erkenden, daha ilk ışıklar ufku aydınlatmadan kalkınca, elbiselerini giymezden evvel, şarka teveccüh ile güneşin ilk şuaı hangi taşın veya toprağın üzerine düşerse oraya karşı hürmet gösterirler, ellerini semaya kaldırarak (ne okudukları meçhuldür) dualar ederler. Bu itikat şu efsaneden kalmıştır: Hazreti Ali şehit edilince, güneşe kalboldu ve göklere çıktı, o mübarek şahsiyeti incitmemek için, güneşe karşı bazı merasim yapılmalıdır. Bilhassa **Zazalar** bu merasimi icra ederken **ya Hızır** diye çağırırlar. Hızıra fevkalâde muhabbetleri vardır. Şubat içinde üç gün onun namına oruç tutarlar ki **Caferî** olanların hemen kâffesi bu vecibeye riayetkârdırlar.

Bütün iptidaî insanlar gibi, eşbah ve cemadata tapınırlar. Cesim ağaç diblerindeki fosfor iltimalarını bir harıka sanır, orayı ziyaret yeri tanırlar. Ezcümle *Keştim* köyünde büyük bir söğüt ağacı vardır, ki beş altı asırlıktır. Dalları budakları etrafa kol salmış, birkaç yerinden filizlenerek başka birer ağaç meydana getirmiştir. Buna **Keştim ocağı** namı verilmektedir. Bu ocağa mukaddes nazariyle bakarlar ve dibinde kurban kesip and içerler, burada verdikleri sözden - gûya - dönmezler, toprağını - şifa verir diyerek - hastalara içirirler. - Kezalik *Esesi* nahiyesinde **Ali Cerrah** namiyle anılan yer bazı aşiretlerin ziyaretgâhıdır, nazarlarında mukaddestir. Ermeniler, bunun bir kilise harabesi olduğu

[1] Doktor Friç, Kürtler: C: 1, S: 14

[2] Erzincan müftüsü Sadık efendiden işittim ki: kızılbaşların «Dahîl» namında manzum ve mensur bir kitapları vardır. İlk mısraı: «Ey gizlenen hakaikı eşyada ya Ali!»dir. Bu mısra hazreti Aliye ülûhiyet atfolunduğu fikrini çok güzel ifade eder.

iddiasında idiler, nitekim buna benzeyen diğer yerlerle bütün eski harabelere, hep kendi tarihleri namına tasarruf ve Ermeniliğe ait isimlerle tevsim ediyorlar. Bu isimleri de - maalesef - Türklere dahi kabul ettiriyorlardı. **Vank - Manastır** namını izafetle yadettikleri mebaninin hemen cümlesi bu kabildendir. **Ali Cerrah** kulübesinin içinde bir kabir var; yatana **Ali Cerrah** denmekle beraber Hıristiyanlar dahi, tehcirden mukaddem, bunu mukaddes addiyle ziyaret ederlermiş [1].

Kudret ve kerametlerine kail oldukları bir takım adamlar da vardır, ki bunlara **dede** ve **seyyit** namı verilmektedir. Seyyitlik ve dedelik evlâttan evlâda intikal eder; bunlara tabi olanlara **mürit** ve **talip** denilir.

Seyyit ve dedeler ecdatlarının Horasandan gelmiş ve sülâlei tahireye mensup bulunmuş olduklarına kaildirler. Seyyit ve dedeler halktan **Uma** dedikleri hediyeyi alarak geçinirler. Bu hediye ayın veya nakit olabilir; dinî bir hediyedir, miktarı muayyen olmayup herkesin servetine, iktidarına ve arzusuna göre az veya çok olur. Yemezler, içmezler, dedeye yahut seyyide uma tedarikine çalışırlar. Çalar, çırpar, herşeyi yaparlar... herkesin bir seyyidi veya dedesi vardır ve günahlarını affedebilir. Kezalik her şahsın bir rehberi, bir de piri vardır. Rehber, şahsı manen hazırlar, pire teslim eder; pirsiz yalnız şeytandır.

Seyyit ve dedeler, zeki olmakla beraber, umumiyetle cahil ve mudıldırlar. Saç ve sakalları biribirine karışmış, hemen bilâ istisna kir içindedirler. İtikatları hasebiyle asla yıkanmadıkları, vücutlarını temizlemedikleri için okadar müz'iç bir rayiha neşrederler ki, yanlarına yaklaşmak çok defa bir azap olur.

Seyyit ve dedeler bir aşirete mensup değildirler; lâkin bir ve daha ziyade aşirete seyyitlik ederler. Bunların delâletiyle cemiyetlerinde ve büyük bir işe teşebbüslerinde Alevîler, daha ziyade taammüm etmiş bir tabirle, Kızılbaşlar gülbank çekerler. Her sene rumî kânunusaninin yirmisinden sonra, aralarında bekâr

[1] Bu ziyaretgâh içinde evvelce kabir yokmuş. Erzincan evkaf memuru esbakı Sait efendi (Esesi) nahiyesi müdürü iken orayı kazdırmış, bir kabir zuhur etmiş. Halk hemen harekete gelip bir türbe yapmışlar, artık ziyaretgâh o günden itibaren daha ziyade ehemmiyet kesbetmiş.

kız ve erkek bulunmamak şartiyle, âyin yaparlar. Buna **âyini cem** namını verirler. Muharrem ayında — hazreti Hüseyinin şehadeti namına — oruç tutarlar, kurban keserler, aşure pişirirler. Bu oruç müddetince yıkanmak, çamaşır değiştirmek, aile ile temasta bulunmak katiyen memnudur; su içmek te haramdır. Onun için bu müddet zarfında mümkün olduğu kadar su içmemeğe gayret ederler.

Gülbank bir kaç türlüdür:

1 — İkrar esnasında çırağ uyandırma gülbanki ;

2 — Lokma gülbanki ;

3 — Çırağ gülbanki ;

4 — Sofra gülbanki ;

5 — Üçler, yediler, kırklar gülbanki.

İkrar esnasında çırağ uyandırma gülbanki : onbeş yaşına gelen erkek ve dişileri mezhebe ithal maksadiyle ikrar telkini için yapılır.

Sofra gülbanki: misafir kabul etme merasimidir. Bu merasim esnasında evin dedesi tarafından saz çalınır, nefesler okunur.

Çırağ gülbanki ile lokma ve üçler, yediler, kırklar gülbanki de ayrı ayrı maksatlar için yapılır.

Çırağ gülbanki: Hamsin'in ilk gecesi **çırağ söndürme** merasimi [1] münasebetiyle irat olunur.

Lokma gülbanki: dedelerin çıralık topladıkları zamanda yapılır.

Üçler yalnız dua maksadiyle icra edilir.

Garip hatta dikkate şayandır ki, bu gülbankler arasında okunan şeyler hep Türkçedir. Alevîlik milliyete - hiç olmazsa bu noktada - galebe edememiştir. Kızılbaşların kürtçe gülbank okuyanı işitilmemiştir. Hatta erkek ve kadın kürtçe bir isim bile

] Seyyidin mum söndürmesi, kadın ve erkeklerin yekdiğerine karışması... gibi gayri ahlâkî ef'al, hakikate uygun değildir. Kaymakamlığımdanberi Kürtlerle ve kızılbaşlarla meskûn çok yerlerde tetkikat yaptım. Bu isnadı müeyyit bir emareye destres olamadım, olana da tesadüf edemedim.

yoktur, bilâkis Pembe, Durmuş, Güllü, Gülçubuk, Sümbül gibi isimlere çok tesadüf olunur.

Seyyitler bahsını ikmal için, bunların hâkim oldukları aşiretlere göre tasnifini ve bulundukları sahaları icmalen aşağıya dercediyoruz:

1 — Kureyşanlılar: Topluca *Nazımiye* ve *Mazkirt* havalisinde bulunurlar. Seyyitlerin en büyükleridir ve müteaddit şubelere ayrılmışlardır: **Hüseynan, Gülnan, Kalyan, Valyan, Aliyan Heman, Süleymaniyan, Çitan, Güdan, Şeyhan, Gaziyan.**

2 — Baba Mansurlar: Erzincanın *Kismikör*, *Erdene*; Plümerin *Gersinot, Seyyitler kapiri* ve *Tahsini* köylerinde bulunurlar. *Mazkirt* kazasında da vardır.

3 — Pir sultanlar: Plümerin *Hacılı* köyünde sakindirler.

4 — Ağu içenler: Perakende bir haldedirler. En çoğu Kemah ve Elâzizdedir. Erzincanın *Kismikör* köyünde bir ocakları vardır [1].

5 — Sarı saltıklar: Bunlara *Sarı Sultan* da derler. Hozat taraflarında bulunurlar. (Tuna ağzında da vardır - Baha Sait).

6 — Üryan Hızırlar: Harput cihetlerinde otururlar.

7 — Seyyit Sabunlar: Nazımiye kazasında mukimdirler.

8 — Sinemenliler: Erzincanın *Vaver*, Kemahın *Dere* köyünde Elbüstan ve Akçadağ kazalarında bulunmaktadırlar.

9 — Derviş Cemalliler: Ovacık kazasında, Erzincanın *Zorun;*

---

[1] Ağu içenler hakkında bir hurafe menkuldür, şudur:

Sultan Mecit devrinde (Şeyh Mahmut) isminde bir dede kendini keşif ve keramet sahibi olarak tanıtmış, etrafına birçok mürit toplamış nüfuz sahibi olmuş. Kendini çekemiyenler, yahut bu vaziyetini mühlik görenler şikâyet etmişler. Sultan Mecit te Şeyh Mahmudu bazı müritleriyle birlikte İstanbula celbedip zehirlemek istemiş. Biri ağılı, biri temiz iki kâse şerbet hazırlıyarak Şeyh Mahmuda vermiş. O da her ikisini içmiş ve padişahın intizarı hilâfına olarak zehirlenüp ölmemiştir.

Mecit hayrette kalarak her sene hazineden Şeyh Mahmuda iki yüz altın verilmesine dair bir ferman isdaretmiş. Bu ferman saltanat devrinin sonuna kadar infaz edilmiş, durmuş...

Plümerin *Aşkirik*, *Danziğ*, *Pançırus* köylerinde yaşıyorlarlar. Şeyh Hasanlı zümresinin piri bu Seyyitlerdir.

10 — Şeyh Ahmet dedeler: Makarları *Tercan* ve *Mazkirt* kazalarıdır. Malatyada da vardır.

Tasnifini aşağıda göreceğimiz aşiretlerden **Şeyh Hasanlı** şubesine tabi olanlar ekseriya **Derviş Cemalli**lerin ve **Dersimli** şubesine mensup olanlar **Kureyşanlı** ve **Baba Mansur** ların mürididirler.

Bayburt ve Kelkit köylerinde perakende suretiyle sakin bir takım Seyyitler daha varmış ki, bunlar **Şeyh delil Berhican** namında bir zattan türemişlerdir (millî hurafeler bahsine bakıla). **Zey** dedikleri de bunlardan olsa gerektir. **Zey,** başka bir köyde bulunan Seyyit ve dede ve şeyh demektir. Bu bir kuzu keser ve

Erzincan: Kismikör köyünden muhtelif tipler

pişirir, heybesine koyarak müritlerinin köyüne gider. Götürdüğü eti azar azar köy ahalisine dağıtır. Et alan evler bu **Zey** yi, komşulariyle beraber sıra ile davet ederler. Davet evlerinde ayinler yapılır, sazlar çalınır. Dağılırken **Zey** e hediye verirler. Bu hediyeye **Halyat** denilir. Bu ayinler esnasında da mezhebe yabancı bir fert bulunamaz. Ayin zamanında köyde bir Türk misafir bulunacak olursa, ona sırlarını bildirmemek için çareler

ararlar: Meselâ içlerinden iki üç kişi tefrik ve misafire ta uyku zamanına kadar terfik ederler, uyuturlar, sonra ayrılırlar.

Elhasıl din, ayin ve hurafeler dahi Kürtlerin menşei bahsını tayin ve tenvire medar olabilecek bir unsur değildir. Doktor **Friç** "Kürtler,, nam eserinde, nihayet, şöyle diyor:

"Kürtlerden ilk bahseden **Ksenofon** diyor ki : [Bu millet müstakil olup on binler istilâsında da sarp ve geçilmez bir halde bulunan dağlara çekildiler. Buralardan büyük taşlar yuvarlıyarak muhacimlere karşı müdafaada bulunuyorlardı]. Şerefname, bu noktalardan bahsetmez.

Ksenofon bu ahalinin işgal ettiği sahayı pek vasî göstermez. Fakat Şerefname bunları Basra körfezinden Maraş ve Malatyanın şarkına ve Acemistan dağları hizasına kadar imtidadeden vasî bi sahai arazide gösteriyor. Bugün de aynı sahaya dağılmış Kürt kabileleri görüyoruz. Halbuki bu sahada eskiden Asur, Midya, Sümmerakad, Hitit ve Lordho hükûmetleri var idi. Hiç şüphesiz, Kürtleri bu beş hükûmetin ahfadı addedemeyiz. Zira hemen hemen bütün teşkilâtları malûm olan bu hükûmetler ile Kürtler arasında hiçbir münasebet yoktur. Bu mes'elenin atideki iki nazariye ile halli mümkün olabilir:

1 — **Dahhak,** Midya, Sümmerakad, Asur, Hitit, Lordho hükûmetlerini istilâ etmiş ve buralara İranı garbiden bir takım halk getirtmişti. Bunlar hükûmetin her tarafında geştügüzar ederek etrafa dağıldılar.

2 — Asur hükûmetinin inkırazından sonra, bunun vasî arazisi dahilinde bir inhilâli umumî başlamıştı ve müteferrik aşiretler buralara geliyorlardı. Türklerin ve Türkmenlerin 'de kısmen bu zamanda geldikleri tarihen mazbuttur. Bazı melez İran aşiretlerinin de bu halde gelmeleri mümkündü.

Bu iki nazariyenin haricinde birşey söylenemez. Zira eğer Kürtler, bulundukları sahalarda bir hükûmet teşkileden bir millet olsalardı, nüfuslarının kesif olması icabederdi. Halbuki pek vasî olan bu sahalardaki diğer milletlerin yekûnundan daha azdırlar ve daima başka başka milletlerin himayeleri altında yaşadıklarına dair malûmatı tarihiye de vardır. Ksenofon, bunların daima yekdiğeriyle hali harpte olduklarını zikrediyor.

Edvarı iptidaiye tarihi bu halde kalıyor. Sonra kurunu vustanın nısfı ahirine ait vakayii tarihiye başlıyor, ki Şerefname de bu kısımdan bahseyliyor. Şerefnamede pek doğru zikredildiği gibi: "bütün Kürtleri cami bir beylik teşekkül etmemiştir. Kürtler müteferrik parçalar halinde ve muhtelif zamanlarda birer müstakil beylik tesis etmişlerdir... Kürtlerin mazide mühim bir rol oynamadıklarını izhareden diğer bir cihet daha vardır. Biliyoruz ki Asya tarihinin büyük bir kısmı masal şeklinde tedvin edilmiştir. Bu netice, büyük hükûmetlerin bütün Asyayı bir müddeti muayyenede tahtı idarelerine almalarından neş'et etmişti. Bu müttehit idare müşterek bir takım efsaneler tevlidediyordu. Bu efsanelerde bütün Asya milletlerine mensup şahsiyetlerden bahsedilir. Halbu ki bunlarda Kürt şahsiyetini ve Kürtlerin ahlâk ve tabiatlarını tasvireden bir timsal yoktur„ (S: 19—20).

Tatar Osman Paşa

II

Aşiretler, Vaziyetleri, Örfü adetleri

Kürt aşiretlerinin miktarı muayyen değildir. Bu hususta katî ve mevsuk bir kaydi resmiye tesadüf edilemediği gibi, ihticace salih bir eser de bulunamamıştır.

Bir rivayete göre Erzincan ve havalisinde oturanlar hemen umumiyetle **Şadıllı** aşiretine [1] mensupturlar ve dört kardeşten inşiabetmişlerdir: Bu kardeşlerden biri **Celâl** (Celâlî denilen

[1] Kiğı kazasında oturan aşiretlere umumiyetle bu nam verilmektedir. Van tarihi muharririne göre bunlar aslan Türktür, (Şah dıllılar) namiyle anılırlar.

aşiretler Van ve Bayazıt taraflarında oturanlar), diğeri **Haydar** (Haydaranlılar Kiğı cihetlerinde sakindirler), üçüncüsü **Mil** (Millî aşireti, Mardin ve Diyarıbekir havalisinde mukimdir); ve dördüncüsü **Şadi** dir ki (Şadıllılar) da işte bundan türemişlerdir [1]

Aşiretler, millî hurafeler bahsinde söylediğimiz gibi, iki büyük şubede toplanırlar: Şeyh Hasanlı (2); Dersimli.

Şeyh Hasanlı şubesine mensup olanlar şunlardır:

Keçel uşağı, Bal uşağı, Abbas uşağı, Abbasan uşağı (Abbas uşağının diğer bir tarzda söylenişidir); Gâv uşağı (Beyit uşağı, Aslan uşağı, Maksut uşağını muhtevidir.), Koç uşağı, Birmanlı uşağı, Aşuranlı uşağı, Demanlı uşağı, Bezgevr uşağı, Karaballı uşağı, Gülâbi uşağı, Seyyit Kemal uşağı, Lâçin uşağı, Ferhat uşağı.

Dersimli şubesine tabi olanlar şunlardır:

Haydaranlı, Arilli, Demenanlı, Lolanlı, Şavalanlı, Alanlı, Hayranlı, Kureyşanlı, Yusufanlı, Rotanlı (Bahtiyar uşağı,) Balaban, Sisanlı, Şadıllı, Çarikli, Karsanlı, Şeyh Mehmedanlı, Kemanlı, Kırganlı, (Şeyh Hasanlı kısmına dahil olduğunu iddia edenler de var.), Hormekli, Komsonlu, Maskanlı, Caferli.

Aşiretlerin bu isimleri hakkında bazı rivayetler ve tefsirler işitilmiştir. Onları buraya yazıyoruz:

Bal uşağı: **Balo** nun oğulları manasına imiş, **Seyyit Kemal** bu aşiretin füruundandır.

Arilli: Arısı çok demekmiş.

Rotanlı: Çıplak manasına gelen *Rot* kelimesinden müştaktır.

Kemanlı: Kem - malûm olduğu üzere fariside - noksan manasınadır.

---

[1] Van tarihi muharriri bu aşirete (Şah dıllı) diyor ve aslan Türk olduklarını ilâve ediyor. Baha Sait bey de bu ismin aslı (Şadeli) olduğunu ve türkçede bey zadelerden yapılan valilere (Şad) denildiğini söylüyor.

[2] Şeyh Hasanlıların bir şeceresi varmış. (Lertik) de (Bodik) köyünde (Paşo oğlu Koca sürü) adlı bir seyyidin elinde imiş. Bütün Şeyh Hasanlılar bu adama sureti mahsusada hürmet ederler.

Dersimli şubesine tabi olup Nazımiye ve Kiğı cihetlerinde oturmakta olan *Hormekli* lerden ayrılmış bir aşiret vardır ki, **Hamoçik** namile anılır. Bu aşiretten iki ev, Plümerin *Karagöl* köyünde, yirmi beş ev *Tercan* ın *Yukarı Ağuşin* köyünde, yirmi ev Erzincanın *Cimin* nahiyesinin *Göller* köyünde yerleşmişlerdir. **Hamoçik** cesur Hamo demektir.

Kezalik Dersimli şubesinden Nazımiyede oturan *Karsanlı* aşiretinden ayrılmış *Kalavaşlı* namında bir aşiret vardır ki, yüz elli hane kadardır. Plümerin *Kırdım, Karagöl* ve Tercanın *Korsan* köylerinde sakindirler. *Kalavaş* eski fes demekmiş. Rivayete göre Karsanlı aşiretinden eski fesli yetim bir çocuk varmış. Bu çocukla daha bir kaç kişi bir düğüne gitmişler. Davetlilere - adet veçhile - **hıl'at** verdikleri halde, bu çocuğa vermemişler. Çocuk ta köyden bir hayvan çalup götürmüş. Sonra hayvanları kim götürdü? diye aramışlar.

— Kalavaş götürdü.

Demişler. Bu suretle *Kalavaş* aşirete alem olmuş. Lâkin fesin icat ve istimali tarihine ve aşiretin kıdemine bakılırsa bu rivayet ve tevcih kabule şayan olmamak lâzımgelir [1].

Lolanlı aşireti için deniliyor ki:

Seyyit Battal Gazi kitabına göre **Kiteon hatun** namında bir kadın varmış. Çobanının adı **Lolan** imiş. Bu çoban domuz sürüsünü beklermiş. **Kiteon hatun** Seyyit Battal Gaziyi kuyuya atmış. Lolan da sürü ile gidip gelirken bu kuyuya taş atar, eğlenirmiş. İşte bu aşiret o çobanın nesli imiş.

Keçel uşağı hakkında da şu malûmat elde edilmiştir :

Bu aşiretin *Danziğ* köyündeki ağalarına *Bozukanlı* derler. Bunun aslı *Bozo* dur. *Danziğ* de vaktiyle Ermeniler varmış. Bunlar, mücavir Kürtlerden pek çok zulüm gördüklerinden *Lertik* de, **Bozodibiz** namile anılan cesur bir adamı *Danziğ* e getirmişler. Ona ev bark vermişler, himayesinden istifade etmişler. *Danziğ* ağaları bu adamdan türemiş; *di* iki, *biz* keçi demektir.

---

[1] Karavaş da olabilir. Karavaş, Türkçede, (Cariye) ve (uşak) manasınadır.

Aşiretlerin sakin bulundukları yerler itibariyle, tasnifleri berveçhi atîdir :

Şeyh Hasanlılar

Bulunduğu yerler	Aşiretin ismi
Ovacık, Plümer	Keçel uşağı
„ „	Bal „
„ „ Hozat	Abbas „
„ „ Erzincan	Abbasan (aşağı Abbas uşağı)
„	Gâv uşağı
„ Hozat	Kırganlı
„ „ Çemişgezek	Koç uşağı
„	Birim (Birmanlı)
„ Erzincan	Aşuranlı uşağı
„ „	Demanlı „
„	Topuz (Bezgâr)
„ Hözat	Karaballı uşağı
Kemah	Gülâbi „
Ovacık, Plümer	Seyyit Kemal „
„ Hozat	Lâçin „
„ „	Ferhat „
Erzincan	Kormeşli „
Erzincan, Tercan, Kiğı	Bütükânlı „
„	Karikâlı „
Ovacık, Kemah	Aslan „
„ „	Maksut „
Hozat	Bahtiyar „
Ovacık	Beyit „
„	Şam „

Dersimliler

Bulunduğu yerler	Aşiretlerin ismi
Nazımiye, Plümer, Erzincan	Haydaranlı
„ „	Arilli
Mazkirt	Demenanlı
Nazımiye, Plümer	Lolanlı

Nazimiye, Plümer	Şavalanlı
Mazkirt, Nazımiye	Alanlı
„	Hayranlı
Erzincan, Nazımiye, Mazkirt	Kureyşanlı
Mazkirt	Yusufanlı (Şeyhan kabilesidir)
Hozat, Erzincan, Plümer	Rotanlı
Erzincan, Plümer, Tercan	Balabanlı
Erzincan	Caferli
Plümer	Sisanlı
Mazkirt, Kiğı, Refahiye	Şadıllı
Mazkirt	İzoli
Plümer, Tercan	Çarikli
Nazımiye	Karsanlı
Erzincan (Gelengeç) Mazkirt	Şeyh Mehmedanlı
Plümer	Kemanlı
Mazkirt	Sur
Kiğı, Nazımiye	Hormekli, [Erzincanın (Selepür) nahiyesinde birkaç köyde de var.]
Kiğı, Nazimiye	Kimsorlu
Nazımiye	Maskânlı
Hınıs, Erzincan	Hadikânlı
Kiğı	Hesnanlı
„	Okçıyan
„	Gazili
„	Dersimli
„	Lertikli
„	Zimtik
„	Kobanlı
Mazkirt, Pertek	Pilvank

Seyyit ve dedeler ile aşiretlerin diğer bir tasnifi de, aşağıya kayt ve dercedilmiştir:

A — Seyyitler

1 — **Şeyh Ahmet dede:** Şeyh Ahmet Yesevî evlâdındandır, bütün seyyit ve ocakların serçeşmesidir. Biri **Şeyh Hasan,** diğeri **Seyyit** namında iki oğlu varmış; aşağıda izah edeceğimiz bazı aşiretler, bu iki babadan türemişlerdir; fakat o aşiretler beyninde Seyyit namı zikredilmez, her ikisinin zürriyetine birden **(Şeyh Hasanlı)** namı verilir.

2 — **Ağı içenler:** pirlerinin ismi Gül babadır. Şubeleri şunlardır: Mir Seyyit, Köse Seyyit, Seyyit Mencek, Koca Seyyit.

3 — **Kızıl Veli evlâdı:** Hacı Bektaşi veli hülefasından.

4 — **Sarı Saltık:** bunlarda „ „ „ olup **Sarı Sultan** ve **Sarı İsmail** dahi denilir.

5 — **Nuri dede evlâdı:** Hacı Bektaşi Veli hülefasindan.

6 — **Gözcü kara Ahmet dede evlâdı:** „ „

7 — **Kara Pirvat evlâdı:** „ „

8 — **Şeyh Aziz Mahmut evlâdı:** Şeyh Abdülkadir Ceylâniye mensuptur.

9 — **Şeyh Hasan evlâdı:** Hacı Bektaşi Veli hülefasındandır. (Şeyh Hasan aşiretine mensup değildir; ayrıca bir ocaktır).

10 — **Şeyh Samut evlâdı:** Hacı Bektaşi Veli hülefasından.

11 — **Şeyh Çoban** „ „ „ „ „

12 — **Şeyh Delil Bercan:** „ „ „ „

13 — **Nusayri; Musai Tusî evlâdı:**

14 — **Kureyşan:** imami Musa Kâzım evlâdından, Şeyh Seyyit İbrahimi sanî, Şeyh Mahmudi Hayranîye müntehi olup, halihazırda 14 kabiledir. Başlıca şubeleri: *Adıyaman*'da Şeyh Müşür oğlu evlâdı, Derviş Halil, Derviş Cemal, Derviş Cevr'dır.

15 — **Baba Mansurlar** sadattandırlar; şubeleri yoktur, üç büyük kabiledir. Bir kabilesi *Mazkirt* kazasının *Mohondi* nahiyesinde, ikincisi *Plümer* in *Tahti* köyünde, üçüncüsü yine *Plümer* in *Gersinot* köyünde otururlar. *Gersinot* ta oturanlara **ŞAHVERDİ EVLÂDI** derler ki, Sıvas vilâyeti dahilinde bulunan kızılbaşların ve ezcümle **Koçgiri** aşiretinin seyyitleridir.

16 — Üryan Hizir ocağı;

17 — Hizir Aptal „

18 — Cemal Aptal „

19 — Munzur Aptal „

20 — Yalıncık „ „

21 — Sultan Onar „

22 — Seyyit Sabun evlâdı ; sadattandır. Şeyh Salih evlâdındandır. Pertek kazasının *Sidan* köyünde mukimdirler. Büyükleri Seyyit Caferdir.

23 — Şeyh Safî evlâdı; sadattan.

24 — Pir Sultan „ ; Plümer'in *Hacılı*; *Erzincan*'ın *Kiştim* köyünde otururlar.

25 — Sultan Munzur evlâdı ; Ovacık kazasının *Ziyaret*, Erzincanın Kiştim köyünde ve Başköy nahiyesinde bulunurlar.

26 — Aptal Musa evlâdı;

27 — Ali Abbas ; Hazreti Abbas neslindendir. Kemah'ın *Terkiloç*, *Ardusi*, *Sürek*, *Brastik*, Erzincan'ın *Kiştim*, *Braskiğ*, *Süleymanlı* köylerinde otururlar.

28 — Keçeci baba ocağı ;

29 — Sinemilli „ ; Elâziz'de, Kemah'ın Nekkâr oğlu, Erzincan'ın (*Vaver* - Vağaver) köylerinde otururlar.

B — Aşiretler ve Tasnifleri

Aşiretler iki büyük şubeye ayrılırlar :

1 — Şeyh Hasanlı,

2 — Dersimli,

Şeyh Hasanlılar da iki şubeye ayrılır :

1 — Şeyh Hasanlı,

2 — Seydanlı,

A — Şeyh Hasanlılar:

Aşağı Abbas uşağı
Ferhat „
Karabal „
Kırganlı „
Gülâbi „ Kemah'ın *Herdif* köyünde sakindirler.
Lâçin „
İksorlu „

B — Seydanlılar :

Bozukânlı (Keçel uşağı)
Yukarı Abbas uşağı
Bal „
} Bu üçüne birden Kalanlı derler.

Beyt „
Maksut „
Arslan „
Bezgevr „
} Bunlara Gevanlı derler.

Koç uşağı
Resik „
Şam „
} Üçüne birde Koç uşağı derler.

Aşuranlı „
Demanlı „
Birmanlı „

Tekrar edelim ki bu iki şubeye birdenn *Şeyh Hasanlı* namı verilmekte ve Seydanlı ismi anlaşılmamaktadır.

Dersimliler :

Şeyh Memedan:		
Karsanlı	:	Kalmamsır oğullarıdır.
Alanlı	:	Horasandan gelmişlerdir.
Haydaranlı	:	
Arıllı	:	Kal Ferhat oğullarıdır.
Demenanlı	:	Horasandan gelmişlerdir.
Lolanlı	:	Seyyit Kakum oğullarıdır.
Çarikli	:	Siso, yani beyaz oğullarıdır; Harput cihetinden gelmişlerdir.

Haranlı :

Hizüllü { Emeviye sülâlesinden *Żor Zalim* nam şahsın oğullarıdır. Diyarıbekir, Sıvas Elâziz taraflarında otururlar.

Şadilli : Aslen Türktürler, fakat kürtleşmişlerdir.

Suranlı :

Pilvanklı :

Maskanlı :

Potikânlı :

Hormekli :

Kobatlı :

Lertik :

Caferli : Aslen Çarikli aşiretindendirler.

Silânlı :

Şavalanlı :

Kemanlı :

Optalanlı :

Hamakânlı :

Balçık :

Zerkânlı :

Bihanlı :

Balabanlı { Ali, Ferhat, Süleyman, Hasan, Hüseyin uşağı kabileleridir. Dimutoka'dan gelmişlerdir.

Hıdanlı :

Menüklü : Menük oğulları da derler.

Beleç : Yahut: "Bilez.„

Koçgiri { Aslen Hezüllü ve Hormekli aşiretlerinden ayrılmışlardır. Valideleri Şeyh Hasanlıdır, o sebeple kendilerini "Şeyh Hasanlı„ addederler. Seyyitleri baba Mansurludur. Dersimli olmaları icabeder.

Yusufanlı :

Rotanlı : Bahtiyar, namı diğerleridir.

Kismorlu :

Elhanlı :

Sisanlı :

Zazalar :

*
* *

Her aşiret bir reise tabidir. Ansiklopediya Britanika **aşiret reisinin en mümtaz hassası, ecdadına ait şereftir; fakat ekseriya mübaleğalıdır. Çünkü bu teşkilât pek eski değildir** diyorsa da aşiret halkının reise itaati mutlakası vardır. Reis aşiret efradı indinde bir hükümdar, fevkalâde bir mevcudiyettir. Sözü her halde muta, etvar ve ef'ali vacibülittibadır.

Reisin efrat üzerindeki nüfuzu müteaddit sebeplerin mahsulüdür: Dağlarda, yaylalarda çadır hayatı yaşayan aşiretler, pek tabiî olarak bir **otorite** ye tebaiyet mecburiyetinde kalmışlar, bir nüfuz altına girmişlerdir. Hükûmetin kanun ve adalet mefhumlariyle telif edilemeyen indi hareketleri, cehalet içinde kalan ve kuvvete karşı bir müttekâ aramak ihtiyacını duyan efradı, namü unvanı şayi ve meşhur bir şahsın etrafında toplamış, bir mümtazın zuhuruna, bir mütegallibenin tesisi nüfuzuna sebebiyet vermiştir. Dinin de müessir olduğu inkâr edilemez. Filhakika teferrüd eden reislerin hepsi, aşireti tahakkümleri altına almak için, yahut aldıktan sonra kendilerinin **sülâlei tahire** ye, yahut **aşerei mübeşşire** den bir zatın nesline mensup olduklarını işaa etmişler ve bu iddialarına bütün aşiret efradını inandırmışlardır.

Yaşayış tarzı da, reislerin kuvvet bulmasına amil ve müessir olmuştur. İptida kuvvet ile etrafındakilere tahakküm eden reis, yaşanılan muhitteki araziyi hemen kâmilen kendi uhdesine geçirmiştir, akraba ve taallükatına işletiyor. Aşiret efradından araziye muhtaç olanlar, ziraatle geçinmek isteyenler, ya aşiret muhitinden uzaklaşmağa, yahut arazisinden bir miktarını isticar için reise müracaat etmeğe mecbur olmuşlardır. Ortakçı, müstecir veya **maraba** denilen bu zavallılar, sanki bir borç imiş gibi, ağanın yani aşiret reisinin bütün angariyelerini de görürler. Bunu yapmazlarsa ağa kendilerini kovar, hakikî veya muhayyel bir suç ile —çünkü aşiret efradından her birinin, cezaî takibatı müstelzim birkaç suçu vardır— hükûmete teslim eder, süründürür, evlâdü ayallerini mahv ve perişan eder.

Bazı aşiretler efradı reise bir nevi cizye vermekle de mükelleftir. Seyyitlere verilen hediye ve aidat gibi buna da **Uma**

denilir [1]. Uma İstanbul, Zonguldak, İzmir, Balye... gibi yerlerde çalışan aşiret efradı tarafından, her sene veya iki senede bir kere verilir, kazanç ile mütenasip olur, maamafih ağanın nüfuz ve şerefinin derecesi de bunun miktarını tayinde tesiri haizdir. Vermiyenlerden ağa (Reis) bir hak imiş gibi -icabederse tazyik eyliyerek- ister, verenlerden de daha fazla mutalebede bulunur. Bu cihet artık reisin insafına bağlıdır. Soygunculuk edenler ise mağsubattan ağaya değerli bir pay ayırırlar.

Reis, azçok okumuş olmak, azçok görgülü bir aile içinde yaşamış bulunmak sebebiyle, aşiret efradına zekâ ve dirayet itibariyle de tefevvuk eder. Aşiretin adı veya mühim bütün işleri, işte bu sebeple, reisin tasvip ve kabulüne arzolunur. O derecede ki, reis aşiret efradından her birinin fikir ve maksadını tamamiyle anlayabilecek mertebede, onların ruhlarını okumuş, ihtisas sahibi olmuştur. Her birerlerinin meşrep ve tabiatlarına göre muamele yapar: okşar, seyisliğine kabul eder, kovar veya jandarmaya teslim eder..

Atalardan tevarüs edilen adetlerin devamı da, nüfuz ve tagallübün muvaffak olmasının sebeplerinden biridir. Mükellef ve müzeyyen takımlı bir atın üstünde yola çıkan ağanın önünde, arkasında birkaç silâhlının bulunması ötedenberi mutat idi. Bu itiyat, meselâ Plümer kazasında halâ zail olmamıştır. Ağayı hükûmet kapısına kadar, bu azamet ve ihtişam ile sevkeden gururu cahilâne, aşiret efradını meshur kılar.

Vaktiyle bu nüfuz ve tagallüp daha şamil, daha kavi, daha birahimdi. O zamanlar, hükûmetin her iş için ağaya müracaat etmek politikası, efrat için hak tanımaması, ağalara karşı daha müşfikane,

[1] Aslı (Umay) dır. Huma (anka) kelimesinin de aslıdır; ümit, saadet, talih kuşu manasınadır. Türk menkıbesine (légende) göre ''umay,,ın iki yavrusu vardır, bulutlar arasında doğar. Birinin adı Tuğrul, birinin de Barak tır. Buna (Itbarak) de derler. Barak köpek olur, yere iner, Türk hakanının hafızı, hârisidir.

Step türkçesinde ve Moğol dilinde ''Umay,, , hediye ve armağan manasına gelir; hassatan (urga) mezhep ve mabedinin bütün Şaman tevabii arasında ruhanî reislere verilen nezir makamındaki hediyelere, ''umayka,, denir. [Baha Sait].

daha nüvazişkârane davranması, hatta halk nazarında nüfuz ve kuvvet mefhumile tev'em olan rütbe, nişan ve unvanları ağalara bezlü tahsis etmesi... bütün bunlar o şümul ve kuvvetin avamili idi. Fakat yavaş yavaş zeval bulan, veya tebeddül eden ahval ile meşrutiyet ve cümhüriyet devirlerinde - gitgide daha hayırkâr olmak üzere - teessüs eden kanunî muamelât, aşiretlerde de şeraiti hayatiyeyi, vaziyeti içtimaiyeyi derece derece tadil ve ıslâh eylemiştir. Şimdi kuvvetlerini hemen büsbütün kaybetmiş, nüfuzları kuru bir namdan ibaret kalmış olan aşiret reisleri bile vardır.

Eski kuvvet ve iktidarlarını almağa çalışıyorlar, fakat muvaffak olamıyorlar.

Aşiret reislerinin, tegallüplerini idame için buldukları en müessir vasıta, ya ötedenberi devam edegelen, yahut herhangi bir sebepten dolayı ahiren hadis olan husumettir. Reis (Ağa) bu husumeti her ferde zerkeder ve teşdit için her vasıtaya müracaat, her fırsattan istifade eyler.

Husumetin muhtelif neticeleri vardır: Muhasımlar biribirinin hayvanlarını ahz ve gasbederler, yalnızca buldukları aşiret efradını öldürürler, nihayet müsellehan cidale başlarlar. Bu takdirde muhasame edenlerin dostu olan aşiretler, ya silâh veya cepane vermek suretiyle yardım ederler; yahut onlar da filen cidale iştirak ederler. Bu harpler esnasında köy basmak, adam öldürmek, bilhassa mevaşiyi sürüp götürmek... günah addolunamaz. Herhangi bir suretle muhasemeye devam imkânı kalmadığı zaman, bitarafların delâletiyle, muhasımlar mütareke akdederler ki, buna **sürre** namı verilmektedir.

Husumetin senelerce devam ettiği vakidir [1].

*
* *

Aşiret hayatında, el'an yaşamakta olan bir takım örf ve adetler vardır. Bunlar hemen bütün Kürt aşiretlerinin müşterek malıdır. Daha evvelleri aşiretin bütün hayatını tanzim ve idare eden örf ve adetler mevcut idi. Lâkin iptidailik yavaş yavaş kaldırılıp kanunlar tatbik olundukça, mülkî ve adlî teşkilât tevsi ve ıslâh

---

[1] 1930 Senesinde Abbasan aşireti reisi Seyyit Rıza ile Keçel uşağı reisi Munzur ağa arasında Ovacıkta şedit bir çarpışma vukua gelmiş, tarafeynden haylı adam ölmüştür.

edilerek, örf yerine kanunun hakimiyeti daha nafi olduğu anlatıldıkça, o eski kaytlar az çok çözülmüş, adetler daha az müessir bir şekilde azalmıştır.

Şimdi tesbit edebildiğimiz adetleri şu suretle telhis edebiliriz:

1 — Ağaya hürmet ve hizmet. Bu umumîdir.

2 — Kız çocuklara miras vermemek. Müteveffanın erkek evlâdı olmadığı surette, miras asabeden olanlara kalır. Ne eski mecellenin ahkâmı, ne kanunu medeni aşiret efradını bu sakim adetten ayıramamıştır.

3 — *Cemaat* yapmak. Bu bir nevi sulh hakimliğidir. Aşiret efradı, biribirlerile zuhur eden hukukî veya cezaî davalarını, ekseriyetle aralarında sulhan hallederler. Bu da nüfuzlu ağa veya seyyitlerin tesiriyle olur. Dede yahut seyyitler, muhasımları bir araya getirerek dâva ve müdafaalarını dinledikten sonra, kendileri **hakem** olarak bir karar verirler. Arazi alup haklıya vermek, *kirvalık* [1] yaptırmak.. suretiyle buldukları hal çaresi tarafeyn için muteberdir.

Cemaat neticesinde hakemliği yapan seyyit veya dedeye *hıl'at* yani hediye verirler. Bunun nevi ve miktarı muayyen değildir. Mes'elenin keyfiyet ve kemiyetine göre değişir. Bir mes'ele için iki defa cemaat yapılamaz.

4 — Mültecileri teslim etmemek. Hükûmetçe her hangi bir suçtan dolayı takibolunan şerirler, ekseriya bir aşiret ağasına iltica ederler ve orada bulundukları müddetçe kendilerini tahtı emniyyette görürler. Ağa hükûmetin sıkı sıkı aramakta olduğu katili, soyguncuyu evinde saklar ve daha birçok bahaneler bularak teslim etmez. Bu tarzda hareket onun menfaatına muvafıktır. Zira kendisine iltica etmiş olan şerir hırsızlığa devam edecek, çaldığını kâmilen ağaya getirecek, kendi de ağanın lûtfen vereceği kuru ekmekle iktifa eyliyecektir.

Mülteciyi hükûmete teslim etmemeği mahzı şeref addedenler

[1] Kirvalık, katile mensup bir çocuğun maktul tarafına mensup her hangi bir ferdin kucağında sünnet edilmesiyle husule gelir bir münasebettir ki pek muhteremdir.

de vardır. Bir kuş bir çalıya sığınır derler. Hükûmetin tazyikıne mukavemet imkânı olmadığı anlaşılınca, mülteci başka bir tarafa kaçırılır.

5 — Diyet usulüne riayet. Bittabi kıtalde carîdir. Katilin vakıt ve haline ve *cemaat* reisinin takdirine göre tehavvül eder. Katil fakir olduğu takdirde tensip olunan diyeti tediyeye, onun mensup olduğu aşiret mecbur tutulur.

6 — Zinadan içtinap. Bu, umumîdir. Zina yapan kadının harekâtı ekseriya görülmek veya işitilmek istenilmez, zinaye müteallik haber ve şayiaları da tamik etmemek ciheti müreccahtır. Zira tahkikat neticesinde zinaye kanaat hasıl olursa, namusunu feda eden kadını, bahusus bir Türk ile zina etmiş olduğu takdirde, öldürülür. Maamafih zina yapan kadın bazan yalnız kocası tarafından terk olunmak, başıboş bırakılmak suretiyle cezalandırılır. Böyle bir kadını alan olursa, artık aşireti içinde durmayup onunla birlikte başka tarafa göçer.

Gayri meşru münasebette bulunan bir kadının bazan affolunduğu da vakidir. Bu takdirde bir *Cemaat* akt ve "cemaat,, ın toplandığı hanenin damına - yabancı geldiği surette "eyam bozuktur,, parulasiyle cemaatin dağılmasını ihbar için - bir gözcü ikame olunur.

Zaniye, cemaatin ortasına getirilir. Odanın orta yerinde hazırlanmış olan içi su dolu kazanın kulpu kadının boynuna geçirilir; bir de ateş yakılarak üstüne bir saç konulur.

Sonra seyyit veya dede sazı eline alarak :

Pervaz oldun, dolandın,
Yezide nasıl inandın ?
Tarikat yolunu batıl mı sandın?..
Behey yezit candan mı usandın?

Diye bir destan okumağa başlar. Hazır olanlanlar huşu ile dinlerken :

Dede mürüvvet, dede mürüvvet

sözleriyle kadını azap ve cezadan kurtarmağa çalışırlar... Bu destan uzundur fakat elimize geçen nushası, vezin ve kafiye

cihetiyle, sakat görüldüğü için tamamını yazmıyoruz. Nihayet dede **Yezide lânet ettim** diyerek kadının günahını affeder, cemaat dağılır. Seyyide, bu hizmetine mukabil bir miktar para vermek adettir. [1].

7 — Mihir tesmiye etmemek. Kadın boşamak caiz olmadığı için, mihir tesmiyesine de lüzum görülmemiştir. Mihir yerine başlık usulü carîdir. Başlık erkek tarafından verilir, servet ve iktidar ile mütenasip bir miktar paradır. Başlık usulü, velisinin veya vasisinin rızasiyle alınan kız içindir. Kız, kaçırılmak suretiyle alınırsa, başlık verilmez.

Talak, mezhepçe tecviz edilmediği için, herhangi bir sebeple karısından ayrılmak isteyen erkek ona : - senin çiperini attım - (ipini bıraktım manasınadır) diyerek kadını terkeder. Bir daha ona sahip çıkmaz; böyle terkedilmiş kadın başkasiyle evlenebilir, nikâhlı addolunmaz.

8 — Kaçan kıza cihaz vermemek. Kız kaçırmak her yerde carî bir adettir. Efkâr, henüz iptidailiğin tahripkâr tesirlerinden kurtulamamış olduğu için, delikanlılar kız kaçırmağı adeta mertlik levazımından sayarlar; hatta nişanlılarını kaçıranlar bile vardır.

Başlık vermek erkek için yıkımdır. Zira kız tarafı, ekseriya müfrit ve mantıksız mutalebelerle, erkeği çok ağır borçlar altına sokar. Bundan kurtulmak fikir ve emeli, kız kaçırmak adeti mekruhesinin revacını intacetmiştir denilse pek de hata sayılmaz. Kaçan kıza cihaz vermemek te, başlık almamak gibi hem maddî menfaattan mahrumiyet, hem de gûya kaçmaktan mütehassıl mahcubiyet intikamını almak içindir. İtikadımca bunlar hep masraftan kurtulmak için icadedilmiş vesilelerdir.

Kaçırılan kız, delikanlıların aşiretinden gayri bir aşirete mensup olabilir. Bu, rıza ile vaki olmuş olduğu takdirde, oğlan tarafı kızın velisine para veya eşya vererek rızasını tahsil ve nizaı fasleder; cebir vaki olmuş ise kızın velisi her kim ise var kuvvetiyle kızı kurtarmağa çalışır, muvaffak olamazsa, oğlan tarafına mensup bir kızı kaçırmak yoluna sapar...

[1] Rivayet üzerine yazdığım şu halin hangi aşiretlerde cari olduğunu tahkik edemedim.

9 — Cenaze merasimi. Muayyen olmamakla beraber islâm usul ve menasikine tevafuk eder: Ölü techiz ve tekfin olunur, medfeninde bir aşır kuran tilâvet olunur.

Ölü henüz kaldırılmamış olduğu esnada, aşağıda bir kısmı yazılı manzumeyi okumak, Erzincana civar yerlerde sakin bazı aşiretlerin âdatı cümlesindedir:

1

Halepten gelir dalı
Yemenden gelir teli
Öter bülbül gibi dili
Şeytan bunun neresinde?

2

Aşkın narına dalmışım
Dersimi pirden almışım
Mürşüdü Kâmil görmüşüm
Şeytan bunun neresinde?

3

Tarikat yolu bende oldu
Serde sırrım yürek doldu
Söyleyen beyhude oldu
Şeytan bunun neresinde?

4

Tarikat yoluna bendoldum
Hakikat yolunda kaldım
Taliplere birbir sordum
Şeytan bunun neresinde?

III

Devlet ve Hükûmete karşı vaziyetleri

Yavuzun, İran şahı İsmaile karşı kazandığı galebe neticesinde, ilk defa olarak Türk hakimiyeti altına giren Kürtler, coğrafî bir isim olmak üzere, Kürdistan denilen yerlerde sakindirler. Rus erkânıharbiye yüzbaşılarından **P. Avriyanof** un tasvirine göre, Türkiye hududu dahilindeki Kürdistan üç kısma ayrılıyor:

1 — Şimalî Kürdistan ki Ağrı dağı, Çölemerik ve Nemrut silsileleriyle *Van* ve *Rumiye* gölleri arasındadır. *Bayazıt, Van* paşalıklarıyle *Çölemerik* sancağı şimalî Kürdistandadır.

2 — Garbî Kürdistan, ki *Muş* paşalığıyle *Erzurum* paşalığından müteşekkildir. Türkiye hakimiyetini katiyen tanımıyan Dersim vilâyeti bu kısımdadır.

3 — Cenubî Kürdistan, ki *Diyarıbekir* ve *Musul* paşalıklarından müteşekkildir.

Erzincan, ihtiva ettiği Kürt manatıkı itibariyle, ikinci kısımda bulunuyor. Bu kısım kâmilen sarp dağlar, gözü karartan uçurumlar, dereler ve ormanlar -hiç değilse- kesif çalılıklarla doludur. Günün ancak birkaç saatında güneş yüzü gören yerler, manzarası bile yüreği hoplatan parlak ve yalçın kayalar, siyah birer ağız gibi açılmış mağaralar, yalnız yırtıcı hayvanlara mesken olduklarını fısıldayan geniş meşelikler... bu korkunç ve vahşi muhit, daima başıboş, daima âvare, her zaman itaatgeriz, **avının arkasından koşan yırtıcı bir havanın cesaretini** taşıyan, mutaarrız, yağmager, hülâsa tehlikeli bir halk yetiştirmiştir. Bu halk tabiatın haşin ve sert müessiratiyle çarpışa çarpışa okadar çevik, o mertebe vahşi ve -gıda ihtiyacına karşı şiddetli idman ettikleri için- o nisbette mütehammildir ki, en fena bir cılğadan adeta keçi hafifliğiyle, hiç korkmaksızın geçerler ve bir miktar dürümle günlerce geçinirler.

Derebeylik usulünün neticesi olarak, arazinin ekilebilecek kısımları hemen umumiyetle beylerin, ağaların yani aşiret reislerinin eline geçmiş olduğu için, bu halk ekseriyetle ne bir eve, ne bir parça toprağa malik değildir.

Ağanın, beyin, aşiret reisinin **mezrea** denilen arazisinde -birer in tarzında- yaptırmış olduğu kulübeye maraba [1] namile sığınır, hergün oradan koğulmak tehlikesi, her an ağanın bir zarbesine maruz olmak endişesi içinde, pek mahdut olan tarlasını eker ve bir iki keçi besler. Bütün mameleki altına serdiği bir çul, kırık bir desti ve bir kaç odun parçasıdır. Kursağına yufkadan ve katıktan başka birşey girmez. Üstü başı lime limedir: Çıplak, aç ve haristir.

Dimağında vurup kırmaktan, çalup çırpmaktan başka belki hiç, hiç bir şey iz bırakmamış; tabiatın yarattığı iptidaî mahluktan pek az farklı; yalnız yaşamak için yemek ihtiyacını duyan bu zavallıların, nihayet bulabildikleri halâs yolu (!) şekavettir. Şekavet, bunu meşru gören ve örtebilecek olan aşiret reisine karşı mutlak bir teslimiyeti ve hükûmete karşı da itaatsizliği intacetmiştir. Bu itaatsizlikte cahillerin rehberi yine aşiret reisleridir.

---

[1] Murabi kelimesinden muharreftir.

İtaatsizliğin mebdeini bulmak pek kolay değildir. Fakat bunun her yerde, vatanın her tarafında, her zaman, tarihin her devrinde asarı görülmüştür.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Kürt ümerasından **Şerif** bey, bizim taraftan Bitlise ikame edilmişti. Sayemizde ecdadının mirasına konmuş olan bu zat, lûtfün kadrini bilemedi, bize ihanetle Acem şahına arzı ubudiyet eyledi. 1826 tarihinde Rusyaya ilânı harp edilmişti. Kürtler vaki olan davete sureti umumiyede icabet etmediler.

Sulh ve sükûn içinde yaşayan ahaliye karşı taarruzları her tarafta şikâyeti mucip olan Kürtler üzerine, 1834 senesinde meşhur **Reşit** paşa izam olunarak, asayişin lüzumu veçhile teminine memur edilmişti. Reşit Mehmet paşa Sıvastan başlıyarak önüne rasgelen şakiyi kılıçtan geçirmiş, her tarafta sulh ve sükûneti bir dereceye kadar tesis etmişti. Fakat bu âdilâne tedibat, Türklere karşı büyük bir infial uyandırmıştı . Çarın düşündüğü taksim felâketinden kuartulmak için, 1853 tarihinde Türkiye tarafından Rusyaya ilânı harp olunduğu zaman, infialin asarı görülmüş, Kürtler davete icabet etmemişti.

O sene Teşrinisanisinin on dokuzunda vaki olan *Başgedikler* muharebesinde, Kürt milisleri Türk kıtaatını takip ve talân ettikleri gibi, *Çengel* muharebesini müteakip *Bayazıt* müfrezesi kumandanı **Selim** paşanın bütün emvalini ve hudut mıntakasına yakın Kürtler de Türk kıtaatına ait olan ağırlıkların ve mevaşinin bir kısmını talân etmişlerdir.

Kürtler zaptu rapt altında asker olmamakla iktifa etmiyorlar, başıbozuk kıtalarına bile gitmiyorlardı.

1877 - 1878 senelerindeki muharebeye doğru, Dersim Kürtleri Türkiye hükûmetinin mutalebat ve evamirini isga etmemişler ve müşür **Samih** paşa tarafından vaki olan davetlere gitmemişlerdir. Harekâtı harbiyenin başlangıcında Kürtlerin vaziyeti şu merkezde idi :

"Merkezî Dersim, oniki bin mevcvtlu bir müfrezeye malik olup, Türklere düşman olan **Süleyman oğlu Şeyh** in hakimiyetinde bulunuyordu. Bu müfrezeden tamamiyle müsellâh beşbin Kürt

piyadesi daima hazır bir vaziyette Şeyhin yanında bulunuyordu. Merkezî Dersimde, ve yine mezkûr reisin hakimiyetinde, tahkim edilmiş beş kale bulunuyordu. *Erzurum* a davet edilen *Kuzuçan* kaymakamı **Hüseyin** bey, *Kuzuçan* ve *Dersim* den onbin Kürdün toplanması hakkında Samih paşanın ricası üzerine, *merkezî Dersim* hakkında hiç bir söz veremiyeceğini ve *Kuzuçan* hakkında da ancak kaymakamlığa avdet ettikten sonra kat'î bir cevap verebileceğini bildirmiştir. Neticede iki sene evvel redif taburlarına Samih paşa tarafından talebedilen efradı vermedikleri gibi, Dersim Kürtleri başıbozuk kıtaları teşkili için milis efradı vermemişlerdir. Bundan başka redif sınıfına nakleden efradı dahi vermekten imtina eylemişlerdir. Birkaç bey *Erzurum* da Rus konsolosuna, muharebe vukubulduğu takdirde, muavenetlerini teklif etmişlerdir... *Dersim* Kürtleri, *Hozat* ve *Mazkirt* te Türkler tarafından terkedilen kışlaları - Türkler bulunduklarına dair hiçbir emare bırakmamak üzere - yakmışlardır.„ [1]

Van Tarih inde halkın fikrî seviyesini göstermek üzere nakledilen şu hikâyeleri de ibretle okumak lâzımdır; 73 üncü sahifeden aynen :

"93 muharebesinde Erzurum valisi bir aşireti muharebeye davet etmiş, şu cevap gelmiş :

— Bizim bu sıralarda işimiz çok, bizzat gelemiyeceğiz. Bizim hissemize düşen gâvurları göndersinler, biz burada keselim !

Diğeri :

Sadrazam haber göndermiş: düşman paytahta girecek, padişah tehlikededir. Kuvvetlerinizi hemen toplayın, hareket edin. Şu cevabı almış :

— Mademki oralar tehlikededir, padişah hazretleri buraya buyursunlar, sadri pirincimiz de var, allah ne vermişse yer, şükür ederiz.

Bunların uydurma hikâyeler olduğunu zannederdim. Fakat 338de **Artuşi** rüesasının yemin ederek söyledikleri şu hikâyeyi dinledikten sonra, öteki hikâyelerin de hakikatte vaki olduğuna hükmetmek mecburiyeti var:

[1] Kürtlere ait bu tafsilâtı (P. Avriyanof) un mütercem kitabından iltikatettim.

İstiklâl harbi esnasında tekâlifi milliye cemine memur bir heyet *Şatak* ın cenubunda *Artuşi* kabileleri nezdine giderler. Ahali bunlara der ki:

— Biz fukara adamlarız, bizden ne istiyorsunuz? Devletin tüfeği mi yok, dört tanesini satsın askerine ne lâzımsa alsın!

Bir arkadaşımdan da şu hikâyeyi dinlemiştim:

Dersimde Kutu deresinde bir köye giden tahsil memuruna bir adam derki:

— Padişah ne bilir ki Dersimde bir Kutu deresi vardır. O derede filân köy var, o köyde de bir Haso var; Hasonun da dört keçisi var. Bu kötülükleri hep siz yapıyorsunuz. Devleti, çok zengin ve çok kuvvetli bir aşiret ağası zannederler. Valiler, kumandanlar da daha küçük bir aşiret reisi gibidir. Oldukça aklı başında, dünyayı anlamış zannettiğim birçok kimseler gelir, benden tüfek isterlerdi, ve:

— Bir tüfekten ne çıkarki? Senin okadar tüfeğin var, bir tane de noksan olsun, derlerdi.

Bir siyaseti mahsusa takibedilmiş olmamakla beraber, şekavet 315, 316 ve 317 senelerinde pek ziyade şiddet kesbetmişti. Evvelâ **Bako** denilen bir şerir türemişti. Sonra Keçel uşağı aşiretinden **Püsküllü oğlu** çıkmış ve senelerce ortalığı kasup kavurmuştu. Bunların jandarma kuvvetiyle tenkilleri mümkün olamadı. Üzerlerine asker göndermek mecburiyeti hasıl oldu. [1] Bu şekavet az kalsın, haricî bir gaile doğuruyordu: Bir Rus konsolosu *Dersim* cihetinden *Erzincan* a gelmekte idi. *Aşgirik* köyü civarında eşkiyanın tecavüzüne maruz kalarak, eşyası gasp ve garet olundu. Hükûmet bu eşyanın istirdadiyle sahibine iadesi için pek çok gayretler sarfetti ise de, müsbet bir netice almak mümkün olamamıştı. Nihayet miralay **Salih** bey kumandasiyle Erzincandan mühim bir müfrezei askeriye çıkarılarak *Plümer* kazasının *Danziğ* nahiyesine gönderildi. Salih bey eşkiyayı tenkile muvaffak olduysa da şakavetin tamamiyle izale edilmiş olmaması ileride yine gaileler zuhuruna meydan bırakmıştır.

[1] Püsküllü oğulları, 326 senesinde Keştim karyesinden İsmail ağanın yardımiyle, (Çarikli) aşiretinden (Pohu Mehmet) tarafından katledilmişlerdir.

Nitekim 324 senesinde **Neşet paşa,** 326 senesinde **İbrahim paşa** kumandasında bir **kuvvei tedibiye** izamiyle Dersimlilerin **dairei itaata** alınmaları icabetmiştir.

332 senesinde Rus ordusıyle Kiğı cephesinde birleşerek Türk ordusunu vurmak istedilerse de muvaffak olamadılar; yalnız Keşiş dağı mıntakasında Türk kıtaatına taarruz ettiler ve *Caferli* ler, ihtiyat zabit mektebi talebesinden mürekkep kıtayı ateşe tutarak, istikbalin birçok güzidelerini şehit ve vatanı bu kahramanların hizmetinden mahrum eylediler.

Türkün büyük halâskârına bile suikast etmek istiyenler bulunmuştu. Keyfiyeti ulu Gazinin ağzından dinleyiniz:

"Erzincandan garba hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan boğazı methaline gelir gelmez, bazı jandarma neferlerinin ve zabitlerinin, heyecanlı ve mütelâşi bir tarzda, otomobillerimizi tevkif ettiklerini gördük,
"Vaziyeti izah ettiler: (Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır. Tehlike var Geçilemez.)
"Bir zabit, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış, o kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkiyayı tardedecek ve yolu açacak imiş...
"Pek iyi amma, bu eşkiyanın kuvveti nedir? Neresini, nasıl tutmuş? Nekadar kuvvet ve nevakit gelecek?!
"Bu muammalar halledilinceye kadar, Erzincana geri dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lâzım !. Bizim ise işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sıvas arasındaki mesafeyi mutat zamanda kat'edip muayyen günde Sıvasta bulunamazsam, şurada veye burada şu veya bu sebeple tevakkuf ettiğim Sıvasta ve her tarafta şayi olursa, panik başlayabilir, işler alt üst olabilirdi.
"O halde karar? tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi. Yalnız ufak bir tertip almağı muvafık buldum...
"Hulâsa, yürüdük, boğazı geçtik.,, [1]

Gazi hazretleri o zaman boğazın tutulduğuna da esasen kani olmamış idi amma, eşkiyanın boğazda beklemiş oldukları şimdi bile musırran söylenmektedir.

---

[1] Nutuk, S: 62-63.

341 de melânetleriyle meşhur **Şeyh Sait** isyan etmişti. İstiklâl davasiyle memleketin huzur ve sükûnetini kaçıran bu mel'unun serpintileri *Kiğı* ya kadar gelmiş; fakat *Erzincan* vilâyetine bulaşamamıştı. 337 senesinde zuhura gelen *Zara - Umraniye* irticaının tafsilâtı evvelce görülmüştü (S : 146 , 164)

926 da *Tatvan* hadisesi vukua geldi, hükûmet bu isyanı da silâh kuvvetiyle bastırdı. Dersimde *Koç uşağı* aşireti yine bu esnada isyan etmişti. Yedinci ve sekizinci kolordulardan aldığı kuvvetlerle, Mirliva **Mustafa** paşa bu aşiret üzerine giderek hükûmetin teklifatını kabul etmek istemeyen bağîleri cezalandırdı.

930 da - günden güne vehamet kesbeden, gitgide tahammül olunmaz bir şekle giren - *Ağrı* hadisatı vukua geldi. Hıyanet oyunlarının en mel'unanesi burada oynanıyordu.

Cumhuriyet hükûmeti Türkün kuvvetine iman etmek istemiyen, Türkün rahat ve tefeyyüzüne mani olmak için, ecnebî parasile, her şenaatı irtikâp eden ussatı bir daha bellerini doğrultamıyacak bir şiddetle tepeledi, güzel yurdun o parçasını mülevves ve murdar vücutlardan temizledi.

Hükûmetin her gaileli zamanını, her sıkıntılı devresini habasetlerini icraya vesile addeden Kürtler, *Ağrı* hadisatını da o kabilden sanarak, *Kol* tabir ettikleri onbeşer, yirmişer kişilik çetelerle *Erzincan* ve havalisinde mütevali bir şekavet icrasına başlamışlar; hükûmeti de tanımaz olmuşlardı. Bu kudurmuş eşkiyalığın, daha doğrusu bu müthiş musibetin izalesi hükûmet otoritesinin temini zaruret halini almıştı. Yukarda (S : 170) tafsil olunduğu vecih üzere bu kerre de eşkiya tedibolundu.

*
* *

Hulâsa : Türk hakimiyeti altına girdikleri gündenberi aşiretler, kâh birbirlerile çarpışarak, kâh şekavet ederek, muhataralı ve sıkıntılı zamanlarda envaı vesile ve bahanelerle isyan bayrağını kaldırarak, fakat hiç bir vakıt müttehit bir kütle halinde hareket etmiyerek, millî birliği ihlâletmek, daima mefharet destanlariyle süslenen Türk vatanını, düşmanlara çiğnettirmek ve parçalatmak teşebbüsünde bulunmuşlar, fakat bu namerdane hareketlerinin daima akim bırakıldığını, ihanetle vatana karşı sadakat ve merbutiyetin musademesinde, **aslan Türkün** şehametle muzaffer olduğunu görmüşlerdir.

Altıncı Bap

Erzincanda bulunmuş ve kesilmiş paralar.

Yukarıda da bilmünasebe söylemiştik ki, muhtelif taraflarda yapılan alelâde hafriyat esnasında, rençper ve amele gibi kimseler tarafından pek çok paralar bulunmuştur. Muhtelif zamanlarda kesilmiş, kadim milletlere ait olan ve bazıları cidden birer san'at eseri addedilebilen bu paralar üzerinde, **Erzincan** da zarp olunduklarına dair bir kayt ve işaret görülmemiş ve tarih kitaplarında da bir gûna izahata tesadüf olunmamıştır.

Erzincanı pek çok zamanlar idareleri altında tutan, payitaht edinen, saraylar ve mabetlerle donatan milletler, hakimiyetlerini ne için böyle bir eserle de teyit etmemişler ? Meçhul. İstiklâlleri tam değil miydi ? Para kesmeğe hakları yok muydu? Yoksa paralarını ülkelerinin daha büyük, daha mamur bir şehrinde mi kesiyorlardı ? - Meçhul. Elhasıl Osmanlı müzesine gönderilmiş, bugün de kuyumcular tarafından toplanıp satılmakta bulunmuş olan bir çok paralardan, islâm hükûmetlerine ait olmayanlarının ciheti nisbet ve mahalli zarplarını bulmak gayri kabil.

Erzincan, islâm eline geçtikten sonra, diğer hususatta olduğu gibi, malî işlerde de başkalık husule gelmiş, mübadele vasıtası olan para ıslâh ve ihtiyaca göre imâl edilmiştir. İlk önce **Menküçek oğulları** zamanında para zarbolunmağa başlamış ve Rum Selçukîleri, İlhanîler, Benî Ertena, Âli Gürgân, Kara Koyunlu, Ak Koyunlu devletleri de onlara ittiba etmişlerdir.

Menküçek oğullarından ancak *Bahram* *şah* adına müteaddit bakır paralar görülmektedir. Şüphe yoktur ki bu hanedanın diğer azası da para kesmişler ve kullanmışlardır. Fakat şimdiye kadar bizim elimize geçmemiştir.

563 senesinde kesilmiş Bizantin taklidi bakır paralarda, her ne kadar **Erzincan** ismi yazılmamış ise de, bunların şehri mezkurda zarbedilmiş olması ağlebi ihtimaldır. (Ahmet Tevhit bey üstadımız bunları, meskûkâtı kadimei islâmiye kataloğu kısmı rabiinin 77 inci sayfasında 95 numarada tarif etmektedir.)

570 senesinde kesilmiş bakırlarda resim olmayıp **"Medineti Erzincan„** diye mahalli zarp tasrih edilmiştir. (Tarifi : kataloğ, S : 78, No. 96). Zahrının devresinde... Erzincandan sonraki kelime **"bitarih„** dir.

579 tarihli bakır sikkelerde hem resim, hem mahalli zarp vardır. Fakat yalnız *Erzincan* muharrer olup **"medine„** tabiri yoktur (kataloğ , numara : 97).

600 tarihli büyük bakırlarda **"medineti Erzincan fi şuur seneti sittemie„** yazılıdır. Merhum Galip bey bu sikkenin aynını 616 senesi olmak üzere yazmıştır. Müzede bu çeşit meskûkâttan iki bakır para vardır, tarihleri siliktir; şurası muhakkaktır ki, bu kabil paraların zarbına 600 tarihinde başlanmıştır, bu tarih ıyanen okunmaktadır; olabilir ki 616 senesine kadar zarplarına devam edilmiştir.

Menküçek oğullarının *Divriği* şubesi tarafından da bakır paralar kesilmiştir.

***

Konya Selçukîlerinden **Alâüddini Keykubadı evvel**, yukarıda yazdığımız gibi, *Erzincan* ı 625 senesinde Menküçek oğullarından zaptetmişti. Zaferini tesiden o tarihte para kestirmiş olması pek muhtemeldir. Aşağıda tarifi yazılı bakır sikke üzerinde tarih yoktur.

Mahallı zarbı : *Erzincan*

....	ضرب
الامام المستنصر	السلطان المعظم
بالله امير المؤمنين	كيقباد بن كيخسرو
	بارزنجان

Birinci Keykubadın, gümüş sikkesi de olsa gerektir.

Keykubattan sonra dördüncü **Kılıç Aslan** kadar *Erzincan* da kesilmiş Selçukî meskukâtı elde edilemedi.

Dördüncü Kılıç Aslan m: 656, 657, 660, 661 tarihlerinde ;

Üçüncü Keyhusrev in 670, 671, 672, 674, 675, 676, 677, 678, 680, 681, 682 senelerinde ve hemen hemen saltanatın her senesinde ;

Mes'udi sani nin 682, 683, 684, 686, 687, 690, 691, 692, 693, 694 ve 695 senelerinde ;

Uçüncü Keykubad m *İlhanî* lerden **Gazan Mahmut** namına 697 senesinde kesilmiş gümüş paraları, İstanbul âsarı atika müzesi kataloğunda, Londranın "*Britiş Müzeom*„ kataloğunda ve hususî bazı kolleksiyonlarda vardır.

Üçüncü Keykubadın, Gazan Mahmut namına kestirdiği gümüş para mühimdir. Bu cihetle tarifi aşağıya yazıldı :

Devresinde Selçukî sikkesi tarzında :

لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب ارزنجان
قاان
ايلخان الاعظم
سلطان محمود
خلد ملكه

فی سنه
السلطان الاعظم
علاء الدنيا والدين
كيقباد بن فرامرز
سـ لو ستمائه
[٦٩٧]

***

İlhanîlerden Gazan Mahmut Han devri saltanatından itibaren **Erzincan** zarphanesinin pek işlek olduğu anlaşılıyor. Müşarileyh namına 700 senesinde Erzincanda kesilmiş bir altın sikke İstanbul Âsarı atika müzesi kataloğunda [1] tarif olunmuştur. 698 ve 701 ve 702 tarihli gümüş sikkelerde Gazan Mahmut namı yazılıdır.

Hudabende yahut *Harbende* **Olcayto Mehmed**in 710 ve 715 senelerinde kesilmiş gümüşleri ve **Ebu Sait Bahadır Han**ın - 716 dan 736 tarihine kadar yirmi sene hükümran olmuştur - saltanatının hemen hemen her yılında **Erzincan**da kesilmiş gümüş ve bakır paraları vardır.

716 Tarihli gümüş sikkenin vechi: şahadet kelimesile ve Hülefayi Raşidinin isimlerile ve zahrı dahi:

(ضرب فی ايام سلطان الاعظم ابو سعيد بهادر خان خلد الله ملكه)

ve (ضرب ارزنجان) ibaresile muvaşşahtır.

Ebu Sait Bahadır hanın haleflerinden ve *Rakip hanlar* dan iki sene hükümran olan **Sultan Mehmed** in Erzincanda zarbedilmiş

[1] Müzei hümayun meskûkâtı kadimei islâmiye kataloğu, kısmı salis, Mehmet Mübarek S : 42, No. 38.

güzel bir gümüş sikkesi vardır ki tarihi 737 dir. Müşarileyhten evvel saltanat sürmüş olan **Musa** ve **Arpa Muizüddin** hanların, Erzincanda kesilmiş paraları var mı, yok mu malûm değil.

Fakat yine **Rakip Hanlar** ın ikincisi olan ve 739 dan 752 senesine kadar icrayi hükûmet eden **Tuğa Timur** un Erzincanda kesilmiş gümüşleri mevcuttur. Şurada fotoğrafını gördüğünüz sikke onundur:

(Tuğa Timur)

Cihan Timur un (739 - 741) sikkeleri hemen umumiyetle Erzincanda basılmıştır. Bu hükümdarın başka yerde kesilmiş parası görülmemiştir.

Olcaytonun kızı **Sati bey Hatun** da para kestirmiştir. Bunun ve İlhanîlerin sonuncusu olan **Süleyman** ın Erzincanda zarbolunmuş müteaddit paraları vardır.

Rum Selçukîlerinden üçüncü **Giyasüddin Keyhusrev** bin dördüncü Kılıç Aslan'ın 675 senesinde Erzincanda zarbedilmiş olan gümüş sikkesinin bir tarafında

ضرب مدينة ارزنجان   الملك لله

675 muharrerdir; zahrında ise ;

السلطان الاعظم غياث الدنيا والدين ابو الفتح برهان امير المؤمنين غياث الدين

yazılıdır.

Yine aynı aileden **Giyasüddin Mes'udü** sanî bin Keykâvusü sanînin de 690 da Erzincan'da basılmış gümüş parası vardır. (Meskükâtı İslâmiye takvimi, S: 135,136).

*
* *

Erzincan zarphanesinin **Beni Ertena** devrinde de faaliyette bulunduğu bu hanedana ait paraların delâletiyle bedahet mertebesindedir.

Ertena oğulları hakkında faslı mahsusundaki izahat, bunların medeniyet sahasında nederece ilerilemiş olduklarını ispatettiği için, paralariyle mertebei irfan ve terakkilerini istidlâle çalışmıyacağız.

Bunlardan ilk önce para kesen, zannı galibe göre, **Alâüddin Ertena** beydir ki 743 senesinde kesilmiş gümüş sikkesi Moğol Uygur yazısıyledir.

(Ertena: Mogol uygur yazısıyle 740)

Bunun oğlu **Gıyasüddini Mehmet** (753 - 367) dahi Erzincanda gümüş sikke zarbettirmiş ve zarp tarihini rakamla göstermiştir. 760, 761 ve 762 senelerinde kesilmiş gümüşleri vardır.

Mehmedin oğlu **Ali bey** ki ahlâkî mesavisinden dolayı "bezmü rezm„ de tezyifen zikrolunmuştur- babasının yerine geçtikten sonra, ortaya mebzulen gümüş paralar çıkarmıştır. 768 tarihini havi gümüşleri Erzincanda mazruptur.

Timurlenk

Alaettin Ertena (Erzincan 768)

*
* *

Aslen Türk olan, fakat Cengiz hanedanına nisbeti anlaşılamayan **Timurlenk,** sikkelerde doğrudan doğruya kendi namını bastırmağa her neden ise, cür'et etmemiş ve Cengiz oğullarından evvelâ **Siyorgatmış**, badehu Sultan Yıldırım Bayazıdı *Ankara* muharebesinde esir eden **Sultan Mahmut** namlarına para kestirmiş idi. Erzincanda kesilmiş gümüş parada Sultan Mahmut namı vardır [1]

İşte bu sikke 768 tarihli **Beni Ertena** sikkesi üzerine zarbedilmiştir.

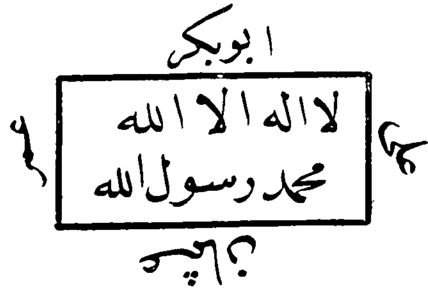
سلطان
محمود برليغى
امير °°° تيمور
گوركان ضرب
ارزنجان

Timurîler içinde *Herat* ı merkezi hükûmet ittihaz eden, bütün garbî Asyayı önünde titretecek kadar kuvvet bulan, bu itibar ile Timurîlerin en kuvvetli hükümdarı sayılan **Şah Ruh,** 842 tarihinde, herhalde Erzin-

[1] Bu para üzerindeki (Yerliğ) ferman demektir. Üç yuvarlak ta Timurlengin alâmetidir.

cana muvasalatını tebcilen, bu şehirde bir para kestirmiştir, şekli şudur :

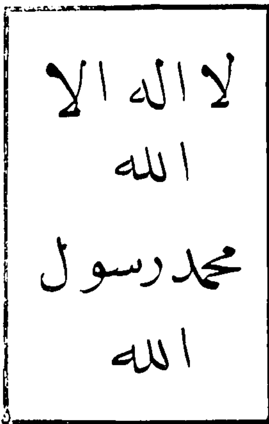

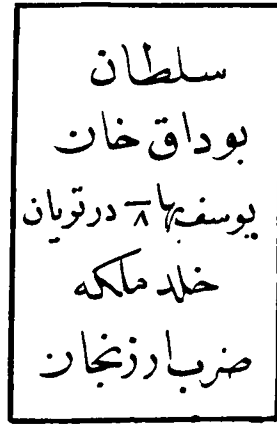
Sikkenin bir tarafına Lâfzai Celâli ve bunun etrafına Hulefayi Raşidinin isimlerini yazmak, pek şayi bir usul olup, Erzincanda elimize geçen meskûkâtın hemen ekserisinde, bu tarz meşhudumuz olmuştur.

***

Timurlengin vefatı üzerine, macerası faslı mahsusunda yazılı, Karakoyunlu **Kara Yusuf,** Şamdaki mahbesinden kurtuldu; ve derakap Mardin ve Erzincan üzerine yürüyerek bu iki beldeyi zaptettikten sonra, Azerbaycana gitti. Saltanatını tekrar kurmağa bu suretle muvaffak olmuş olan Kara Yusuf, Erzincanı fethedince, hatırasını tesiden Beni Ertena sikkeleri üzerinde para kestirmiş ve bu sikkeyi oğlu **Pir Budak** namına bastırmıştır.

Bu para üzerinde okunabilen kelimeler şöyledir: [1]

[1] «Baha» ile «dır Tuyan» kelimeleri arasında kıravata benzer bir nakış vardır.

Pir Budak hakkında, Sahaifülâhbar tercemesinde deniliyor ki: "Mukaddema Mısır'da mahpus iken **Sultan Ahmet Celayirî** dahi onunla maan hapsolunmuş idi. Bu esnada **Kara Yusuf**un bir oğlu olup adını **Pir Budak** koydular ve Sultan Ahmet onu kenduye oğul edindi. Bu defa **Kara Yusuf** ol oğlanı ki gûya şehzade olmuştu, tahta geçirip kendisi makamı hizmette durdu ve fermanlar onun lisanından yazılıp kendisi dahi teşrik olunurdu. C:3, S: 150,,.

* * *

Erzincan'da bulunmuş diğer bazı meskûkâtın resimlerile tarifleri de aşağıdadır.

1 — Ak Koyunlulardan **Hamza** ya aittir (bakırdır) .

2 — **Şah Ruh** namına 842 tarihinde Erzincan'da kesilmiştir, (gümüştür) .

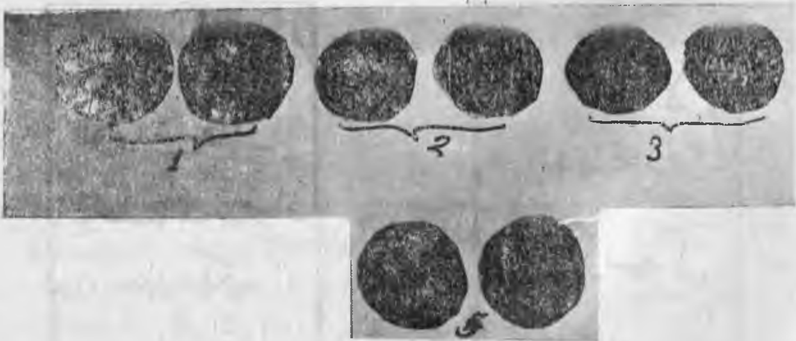
3 — Kara Yusufun, oğlu Pir Budak ile, Erzincan'da kestirmiş olduğu (gümüş) paradır.

4 — Timurlenk namına (ihtimal ki **Mutahharüddin** tarafından) Erzincan'da kesilmiş (gümüş) tür.

5 — İlhanîlerden **Mehmed**'in 737 tarihinde Erzincan'da zarbettirmiş olduğu (bakır) dır.

No: 4 — Timurlenk

* * *

Ak Koyunluların'da Erzincan'da mazrup sikkeleri vardır. Bunlardan birinin şekli şudur.

حر
سلطان
ارزنجان
بو

الملك
العادل حمز
سلطان

Bu sikkenin ehemmiyeti büyüktür. Bize, **Uzun Hasan** dan evvel de Ak Koyunluların Erzincan'da müesses bir idareleri bulunduğunu, canlı bir surette ispat etmektedir. Burada noksan görülen isim herhalde **Nureddin Hamza** nın (838-848) ismidir.

***

Üzerinde hükümdar ismi olmıyarak **Erzincan**'da kesilmiş bir takım paralar da vardır. Ezcümle 761 senesinde kesilmiş bir bakırda :

ضرب
ارزنجان
٧٦١

طالع
سال
سرطان

yazılı olduğu gibi *Başköy* nahiyesi dahilinde bulunmuş olan bir bakırda da طالع سال ثور yazılıdır. Kezalik *Başköy* de bulunmuş bir bakırda Ak Koyunlu damgası olan:

işaretile (ضرب ارزنجان) yazılı olduğu görülmüştür.

Emsali çok olması memul bulunan bir bakır paranın da, bir tarafında bir at resmi, diğer tarafında (ارزنجان) yazılmıştır.

1 2 3

4 5 6

7 8

9 10

1 — Timurlenk namına (ihtimalki Mutahharüddin tarafından): (Gümüş).
2 — Keykubadı evvelin ; Erzincan: (bakır).
3 — 3 üncü Keykubadın Gazan Mahmut namına 697 tarihli. Erzincan: (gümüş).
4 — Akkoyunlulardan Hamza, padişahı Erzincan: (bakır).
5 — Şah Ruh namına 842 de Erzincan: (gümüş).
6 — Kara Yusufun, oğlu Pir Budak ile Erzincanda kestirdiği: (gümüş).
7 — Talii sâli Seretan, duribe Erzincan.
8 — Bayındır damgalı ,, ,, (bakır)
9 — İlhanîyandan Mehmedin 737 ,, ,,
10 — Bahramşahın Bizantin ,,

***

Şimdiye kadar bulunmuş olan eski paralar arasında Ermeni harflerile basılmış veya Ermeni tasvirlerinden birini havi bulunmuş bir tek sikkeye dahi tesadüf edilmemiştir. Bu da bilhassa şayanı kaydü tizkârdır. Ermeni müverrihlerine kalsa her taşın altında kendi medeniyetlerinin bir hazinesi meknuz olduğuna inanmak lâzım gelecek olan bu mubarek topraklarda, onlar kan lekesinden başka bir şey bırakmamışlardır.

Yedinci bap

Zelzeleler

Arazinin teşekkülâtiyle, yani **Erzincan** gibi arazisi hep irili ufaklı dağ ve tepelerle muhat yerlerdeki bu dağ silsileleri ve aralarında sıkışan ovaların vaziyetiyle zelzele arasında bir münasebet mevcut olmak, hareketiarzın esbabı hakkında henüz katî ve umumî bir nazariye serdedilmiş olmamakla beraber, bu türlü yerlerde zelzelenin daha sık ve daha şiddetli vukubulduğunu - Burdur ve İspartada, yani vaziyet itibariyle Erzincana az çok müşabih olan yerlerdeki emsalile bilistidlâl - kabul etmek lâzımgelir.

Erzincan hemen her sene zelzelenin, mahalli tabir ile, yer sallantısının tesiratına maruz kalmaktadır. Fakat bu hareketler her zaman bir musibet tevlit etmiş değildir. Sallantılar iptida bir korku uyandırıyor, halk meskenlerinden çıkarak vukuata intizar ediyor, sonra - ilk dehşet ve hayret zail olunca - iş ve güçleriyle meşgul oluyorlardı.

Lâkin zaman zaman vukuagelen hareketler o kadar anî, o derece şedit ve azim olmuştur ki, Erzincan bir beşik gibi tabiatın baziçei ihtizazatı olmuş, mes'ut ve bahtiyar yuvaların üstünde birdenbire kanlı ve feci haraberler yükselmiştir.

Bu zelzelelerin tarihen mazbut olanları içinde birincisi (H: 439) milâdın 1047 senesinde vukuagelenidir. O sene tabiat ta, insanlar gibi tehevvüre gelmiş, Ermenistanın tahribine azmeylemişti. Mıntaka tamamile müteessir olduğu gibi, Erzincan baştan başa harap ve türap olmuştur.

18 cemaziyelevvel 861 tarihinde, diğer şiddetli bir zelzele hadis olmuştur. Öğle zamanı idi. Ahali şaşırmış, biribirini velyeden inhidamlar karşısında kendilerini kaybetmişlerdi. Çok sürmemekle beraber zelzele azim hasarat ika etmiştir.

Üçüncü şiddetli hareketiarz 10 zilkade 887 tarihinde vukuagelmiştir ki, bir cumartesi gününe tesadüf eder. Buna, ve yine kalplere haşiyet ilka edecek derecede şedit surette hudus ettiği, sıma' üzerine rivayet edilen ve 6 Cemaziyelâhir 991 pazar günü vukubulmuş olan zelzeleye dair tafsilâta destres olunamadı.

1077 senesi Cemaziyelevvelinin yedisinde, hudus ettiği çok eski bir yazma kitabın iç kabında yazılı olan azim zelzele, yalınız *Erzincan* kasabasında hissolunmuş ve bu esnada nüfusça vukuagelen zayiat bin beşyüz kişiyi tecavüz etmiştir.

Yine o yazma kitabın iç kabında, 1198 senesi zelzelesi hakkında şu tafsilât manzurumuz oldu: "Ramazanın iptida gecesi saat beşte, bir mertebe hareketiarz oldu ki, maazallahü taalâ köylerde ve şehirde onbin adam helâk olup, asla bina kalmayup münhedim oldu. Camii kebir dahi yıkıldı; kale ve bedesten ve taş hanın bazı mahalleri münhedim olup, bazı ahırları baki kaldı. Çadırcı hamamı, Pürkalem hamamı, Bey hamamı baki kaldı, İskender hamamı, Kurşunlu cami yıkıldı. O zaman Erzincanda bulunan bir paşa da - cümle etbaile - helâk oldu„ [1].

Bu hareket, günde üç beş defa tekerrür etmek üzere, alettevali dört ay devametti.

[1] Vak'a (Mustafa çavuş) camiinin duvarında görülen aşağıdaki kitabede de basit surette tasvir olunmuştur:

1 — Sene bin yüz doksan sekizde
2 — Zelzeleden hedmoldu Erzincan
3 — Cevami ve mesacit hürmetine ya rahman
4 — Beldemuz kıl âdadan emin
5 — Ramazanı şerifin iptidası isneyn
6 — Gecesi saat yedide vaki olup
7 — Bezestan ve iki hamam kurtulmuştur.

Mezkûr cami 922 tarihinde yapılmış olduğuna göre, harem kapısının sol cihetindeki duvara konulmuş olan bu levha, naklettiğimiz fıkrada denildiği gibi, camiin vaki zelzeleden yıkılıp tamir edilmesi üzerine konulmuştur.

Etbaiyle helâk olan paşa, çavuş başı iken vezaret rütbesile Erzurum eyaletine tayin kılınmış olan **Süleyman ağa** idi. Cevdet paşa meşhur tarihinin üçüncü cildinde (S: 90) bundan bahsederken diyor ki: "Süleyman paşa zaten mümsik ve dairesi mazbut olup, ancak kendisinde cem'i mal hırsı olduğundan, mansıbına azimeti hengâmında fukarayı rencide etmemesi kenduye tenbih olunmuşken, gûya varup ta memaliki garet ve yağma et denilmiş gibi, yola çıktığında uğradığı kazaları haklayarak ve cevanibi erbaasına mübaşirler irsalile fukarayı soyarak, ramazanı şerif içinde *Erzincan* kasabasına vardıkta, yirmi beş kese zahire bahaya kat'ile ahalisini tazyika mübaşeret edip, müftisi bir mütedeyyin ve mutasallip kimse olduğuna binaen: [fukara bu miktar meblâği veremez ve bu derece zulüm ve cevir caiz değildir] diye rica suretinde nasihata içtisar ettikte paşa gazabe gelüp mubarek günde müftiyi hapsü tazyik etmekten naşi, ahali bütün bütün meyus oldukları halde, mintarafillâh kasabai mezkûrede bir şiddetli zelzele vukuile, paşanın mukim olduğu hane münhedim olarak kendisi ve etba ve havaşisi yıkılan sakıf ve duvarlar altında helâk olup, eğerçi bir kaç adamı halâs bulmuş ise de onların azası şikest olarak hayatlarından ümit kalmamış ve müşarileyhin şeameti kudumu asarından olmak üzere, işbu zelzelede ahaliden dahi pek çok kimseler telef olmuştur. „

Zamanın vaziyeti idaresini, hükumetin suimuamelesini, devrin ahlâkını ve zihniyetini de pek güzel tasvir eden bu fıkralar, manzurumuz olan kitabın cildi zahrındaki kaydı teyit etmektedir. Halk beyninde deveran eden rivayete göre, kaymakam unvanını verdikleri Süleyman paşa müftü efendiyi, şimdi Taşçı mahallesi denilen kadim *Hoca bey* mahallesinde kâin olup *Küçük Müftünün evi* diye anılan ve zelzele esnasında yıkılmadığı için herkesin nazarında kudsiyet iktisabeden bir haneye hapsetmiştir. Ermeniler bile bu evi mukaddes addetmişler, hemen her tarafı yıkup yaktıkları halde, buna dokunmamışlardır.

Bu ev, diğer mebani gibi, avlu içerisinde ve kerpiçten yapılmıştır. Daha ziyade bir mesçide benzer; tavanının kenar tahtaları üzerinde zarif bir talik ile arapça bir kaside - kasidei bürde - yazılıydı. Ekseri aksamı kıymet bilmeyen eller tarafından tahrip

ve adî bir köy evi tavanına tahvil olunmuştur. 1202 = 1784 tarihinde vukuagelen zelzelede Erzincanın harap olmuş ve yeniden inşa kılınmış olduğunu yukarıda yazmıştık.

1304 senesinde vukuagelen zelzele bugünkü neslin umumiyetle hatırnişanıdır. Mayıs ayı içinde gayet sürekli ve sağnaklı yağmurlar yağdı ve onbeş gün bu sağnaklar devametti. Öyle seller oldu ki herkesi telâş kapladı. Sonra hava açtı, mevsimin sıcağı kendini gösterdi; şiddetli bir yubuset husule geldi ve hareket başladı. Kâh şedit, kâh hafif olmak üzere dört ay devameden bu hareket esnasında, hususî evlerden maada bedestenin yalnız bir kemeri sakatlanmış ve İzzet paşa camiinin kubbeleri çatlamıştır. Hacıların Hicaza azimetleri hengâmında idi. O zaman âdet olduğu üzere, çocuklar minarelerde salâ okuyor, ahaliyi duaya çağırıyorlardı. *Kurşunlu camii* minaresinde bulunan iki çocuktan biri, hareket vaki olunca, şerefeden **Evliyazade medresesi** nin damına dşümüş, diğeri entarisinin etekelrinden şebeke kandillerinin çengellerine takılmış ve her ikisi de salim olarak kurtarılmıştır. Bu zelzele ile bundan evvelki arasında bir asırdan fazla zaman var gibi görünüyor. Fakat bu müddet te hareketiarzdan hali geçmemiştir. Şu kadar var ki 1198 den sonra 1304 tarihine kadar vukuagelen zelzele hafif geçmiş ve sanki küreyi sallayan desti musibet hıncını 1930 senesine saklamıştır.

Filvaki 10 kânunuevvel 930 çarşamba güniydi, derinden derine bir oğultu işitildi ve müteakıbeni şiddetli bir hareket başladı. İstikameti lâyikiyle tayin edilmediyse de, aşağıdan yukarıya, amudî olması çok muhtemeldir.

Bu zelzele **Erzincan** ile civarındaki nahiyelerden başka **Kemah, Refahiye, Plümer, Kelkit** kazalarında hissolunmuştur; fakat en ziyade şiddetini Erzincanda ve binnisbe Refahiyede göstermiştir. Ahalinin hal ve vaziyetini yakından görmek üzere dolaşırken, kendilerile görüştüğüm yetmiş, seksen yaşındaki kimselerin ifadesine göre, bu, yakın zamanlara kadar misli görülmemiş bir felâketti. Havanın -kışa rağmen- müsaadesinden ve öğle tatilinden istifade ile huzur ve lâkaydi içinde bulunan halk, şedit ve ânî bir **yer sallantısı** na maruz kalınca, neye uğradıklarını bilemediler, bilemedik. Herkes sokaklara döküldü. Erkek, kadın, çoluk

çocuk muhakkak bir felâkete muntazır ve mütevekkil bir vaziyette idiler. Gözleri önünde kırılan, dökülen, yıkılan, çatlıyan, enkaz haline gelen evlerine giremiyorlardı.

Çocukları mektepte bulunan ana ve babalar medhuş ve mütelâşi onları aramağa koşuyorlardı.

Bu karışıklık, bu dehşetli şaşkınlık birkaç saat devametti. Mazide vukuu rivayet edilen zelzelelere ait felâket menkıbeleri, doğru yanlış musibet masalları, sanki o zamana kadar mevkuf kalmış ta birden bire salıverilmiş gibi, daha ziyade korku veren mubaleğalarla herkesin ağzında dolaşıyordu; ve hemen herkes daha çok telâş ve tahaşi ediyor melûl ve mükedder, akıbetini bekliyordu.

Sallantılar fasıla ile birkaç gün devametti; fakat ilkinden maadası hafif ve zararsız geçti.

Bu zelzelede **İzzet paşa** camiinin, kasabaya zinet veren bu yegâne abidenin, kubbeleri yıkılmış, diğer tarafları mühim surette sakatlanmış, hükûmet konağı, müfettişlik ve Belediye daireleri pek çok hasara uğramış, meskenlerin hemen cümlesi birer suretle zedelenmiş birçokları gayri kabili iskân bir hale gelmiştir.

Şu cihet şükrana şayandır: Hilâliahmer gayet seri surette muavenette bulundu, teşekkül eden heyetler marifetiyle birçok biçareler sefaletten ve belki ölümden kurtarıldı.

Sekizinci bap

Erzincan Kitabeleri

Bey Hamamı

Erzincanda Fazli mahallesinde kâindir. İstanbul hamamları tarzında inşa edilmiştir. Soyunma yerinin ortasında siyah taştan yekpare bir tekne vardır ki, büyük bir havuz teşkil eder. Bu taşın hangi ocaktan çıkarılıp ne vasıta ile buraya naklolunduğu hakikaten merak edilecek bir şeydir.

Bu hamam *Gülâbi* Hamamı namile de maruftur. Kapısında:

kitabesi vardır. Ne için Gülâbi hamamı denildiğini bilen kimseye tesadüf olunamamıştır. **Zebat Hatun** Ferahşat beyin zevcelerinden

biridir ki, mumaileyhin vakıfnamesinde meşhudumuz olan tarife göre, Bayındırî Yusuf Halil beyin kızıdır.

Hamam **Mustafa çavuş** tarafından vakfedilmiştir. Vakfiyesinde bu camiin kurbünde, diğer akarat ile beraber, bir boyahane mevcut olduğu yazılıdır. Eskiden *Erzincan*da mensucat sanatının müterakki olduğu bundan anlaşılıyor.

Bugün hamam vilâyet İdarei hususiyesine aittir. [1]. Boyahaneden eser bile görülmiyor.

Bu hamamın sol tarafında bir taş parçası vardır ki, tamirat esnasında bedestenden nakil ve oraya vaz'olunmuştur. Bedestenin etrafında ayetülkürsi yazılıydı. Bu taşta da ayetülkürsinin bir parçası nümayandır.

***

Hamamın garp cihetinde, şimdi murdar suların biriktiği bir arsa vardır ki, mukaddema hükûmet konağı bu arsa üzerinde idi. Maamafih bina hükûmet konağı olmak üzere inşa edilmiş değildi.

Cimin Camii

Cimin nahiyesi merkezinde *Ak Koyun Baba* mescidi namile anılan bir mescit vardır. Bu mescit birkaç kere tamir edilmiş, her türlü zinet ve kıymetten ari bir kerpiç binadır. Bir duvarında çok fena bir yazı ile yazılmış şu kitabe var !

كامر بعمارة هذه المسجد المباركة
الامير ساى بن الجيلى تقبل الله تعالى منه
... فى غره المحرم سنه احدى وسبعمائه

Ak Koyunlular, rakibleri olan Kara Koyunlular gibi, bir

[1] Ahiren üç bin lira sarfile tarafımdan asrî bir hale konulmuştur.

Türkmen aşireti olup evvelâ Azerbaycana hicret etmişler ve badehu Diyarıbekir taraflarına gelerek nihayet *Amid* ile ***Musul*** arasındaki arazide iskân ve sekizinci asrı hicrî evahirinde 806 (M. 1043) **Akkoyunlu** devletini teşkil eylemişlerdir. Tarihin nakline bakılırsa ve kitabedeki 701 tarihine dikkat olunursa, **Ak Koyun baba** nın bahsettiğimiz sülâle ile bir münasebeti olmaması lâzım gelir. Şayet Ahmet Tevhit beyin beyanı veçhile Akkoyunluların menşei aslisi *Erzincan* olarak kabul edilirse, devleti teşkil etmeleri tarihî ehemmiyeti haiz olmaz ve mescit onların ecdadından biri tarafından inşa edilmiş olur.

Çadırcı Hamamı

Erzincanda **Gerekgerek** mahallesinde kâindir. Kitabesi şudur:

Gerekgerek Camii

Bu namdaki mahallede kâindir. Kapısında:

suretinde yazılı bi[illegible]itabe mevcut olduğu gibi, camiin iç kapısı üzerinde de biri d[illegible]ının altında olmak üzere iki kitabe vardır. Biri:

قدبنی هذا الجامع الشریف

السید الحاج سلیمان المفتی بارزنجان

سنه ١٢٠٠

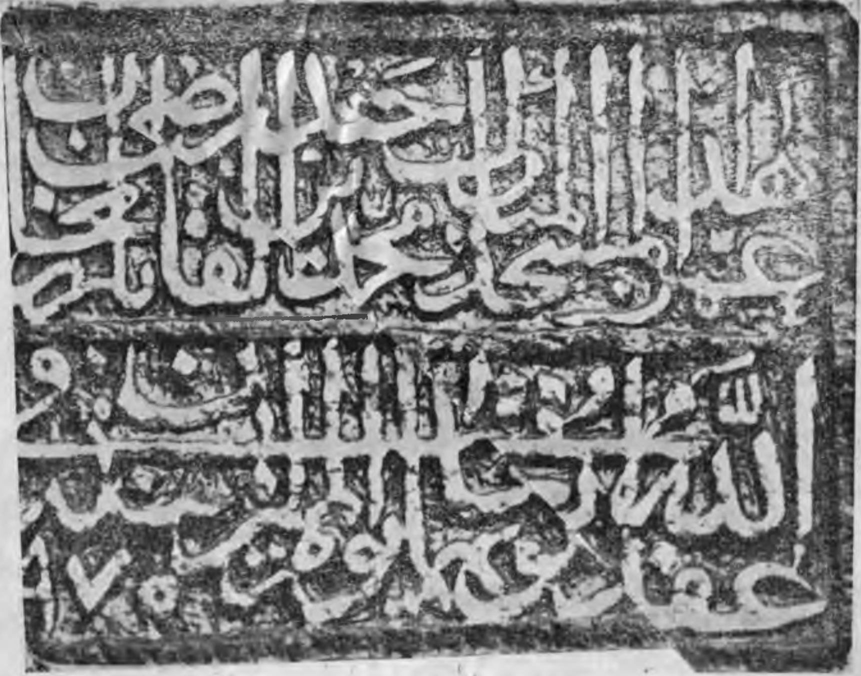
ibaresini havidir. Diğeri :

عمر الحاج مراد . . .

kelimelerile başlanmakta ise de layıkıyle okunamamıştır.

Gülâbi Mescidi

Gülâbi bey mahallesindedir. Kerpiçten küçük bir binadır. Erzincan kadısı **Mehmet bin Ahmet** nam zat tarafından inşa olunduğu kitabesinde yazılıdır. Bu kitabe şudur:

Demek ki mescit **İkinci Sultan Selim** in cülus takibeden sene içinde yapılmıştır. Bu kitabenin yeri şimdi değ... mescidin karşısında ve köşe başındaki çeşme üzerine konul... ır.

Halilullah Çeşmesi

Halilullah mahallesindedir. Bu namdaki camiin garp cephesinde mezarlık duvarındadır. Mevlâna hazretlerinin müritlerinden **Halilullah** Çelebinin oğlu **İsa Çelebi** tarafından inşa edilmiştir. Siyah taş üzerinde sülüs ile yazılı kitabesi, eğer doğru okuyabildimse, şöyledir:

قال الله تبارك وتعالى وجعلنا من الماء كل شيء حي

بنا چشمه كرد عيسى چلبي ابن خليل الله چلبي سنه ٨٥٢

Sultanülulemanın *Erzincandan* geçip Akşehirde haylice müddet oturması, Erzincanda mevleviliğin teessüs ve intişarına sebep olmuştur. Çelebi unvanını taşıyan birçok kimseye tesadüf olnurdu. Vakfiyelerdeki şahitlerin ekseri çelebi unvanını haizdir.

Erzincanda birkaç tane mevlevî dergâhı var idi. Şimdi *Tekke* yahut *Selâmi* mahallesi denilen mahalledeki dergâh, hepsinin büyüğü ve muhteşemiydi. Bunu **Celâlüddini Rumînin** inşa etmiş olduğuna ve hatta civarında bir de zarphane mevcut bulunduğuna dair rivayetler vardır, fakat şayanı itibar olamaz. Dergâhın yerinde bugün yeller esiyor.

Halilullah Camii

Erzincanın Halilullah mahallesindedir. Kerpiçtendir. Kapısının sol tarafında:

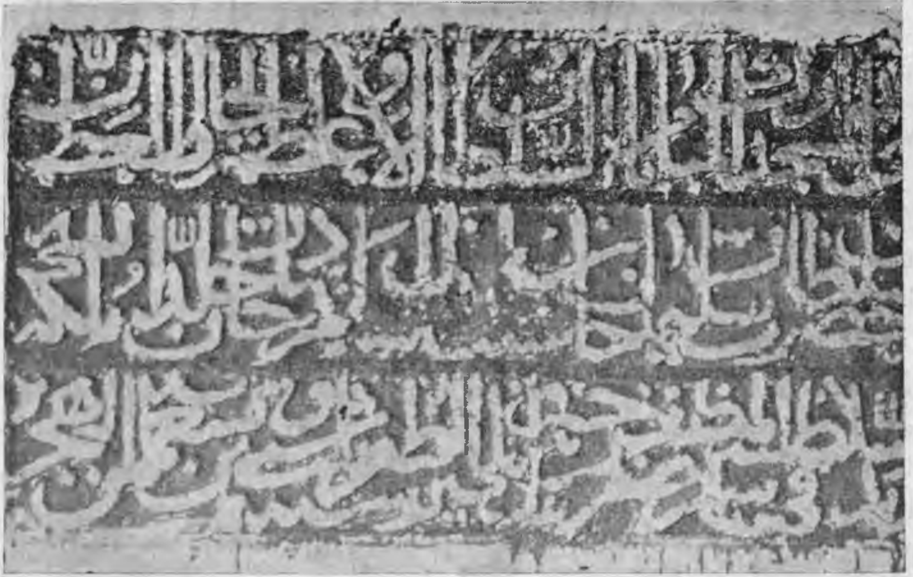
.... نقصان دریغ

درخاك شد پنهان دریغ

yazılıdır.

Kale Camii

Evsafını, Evliya çelebinin tasvirettiği, bizim de bir dereceye kadar tarif eylediğimiz Erzincanın cenup cihetinde, şimdi üstü dam, kerpiçten, mustatil şeklinde bir mescit vardır ki, iç içe olan kapılarının ikincisi üzerinde şu kitabe mevcuttur:

Camiin mimarî bir kıymeti yoktur. Banîsi bizzat **Sultan Süleyman**dır ve bu nam ile yadolunur. Kanunînin ikinci Acem seferine azimeti münasebetiyle inşa edilmiş olduğu anlaşılıyor. Mimar Sinan Kanunînin yanında iken (Mimar Sinan, S: 16) bu camiin her türlü bediîlikten mahrum olmasına hayret edilir:

***

Kale kapısının iç tarafında ilk sıra taşlar arasında köşeden itibaren beşinci taşta iki satır sülüs celîsi vardır:

لا اله الا الله محمد رسول الله

تحريرا فی شهر شعبان سنه احد وعشرين وثمانمائه ٨٢١

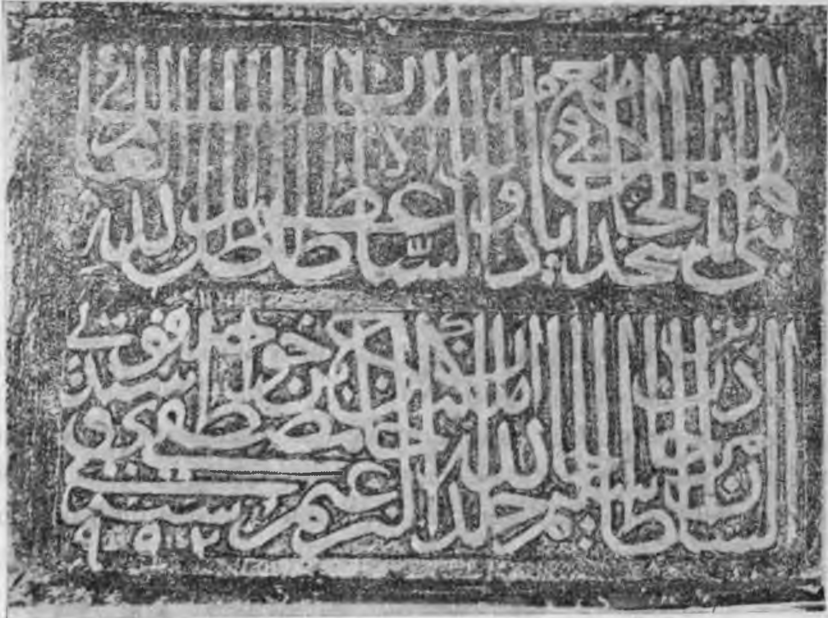
Kurşunlu Camii

Erzincanın "Kurşunlu" mahallesinde kâindir. Kerpiçten yapılmıştır, üstü damdır. Banîsi **Mustafa çavuş** tur. 955 tarihli olan vakfiyesinde şöyle tavsif olunuyor:

"Kıdveti erbabüttazim, umdetü eshabülizzü vettekrim kasabai Erzincanda sâkin ve mütemekkin elhac Mustafa ibni Seydi kulu ezzaim... (1) „.

Bu cami 1191 de vaki büyük zelzelede yıkılmış ve tamir edildikten sonra, harem kapısının sağ tarafına bir - zelzeleler bahsında derceylediğimiz - kitabe vaz'edilmiştir.

Kapısının üzerinde şu kitabe mahkûktür:

Mustafa çavuşun babası, sipahi askerleri rüesasından olduğu gibi, kendi de muhakkak kudret, servet ve şöhret sahibi bir adamdı. Evkafı pek çoktur. Bu camiin yanında bir medrese mevcut idi. Va'kıf **Ebnai sebil nüzul etmek üzere** bir de Kârvansaray yaptırmıştı. Şimdi hiç birinden eser kalmamıştır.

---

[1] Zaim: bir kavmin reisi ve serkârına ve söz sahiplerine denir. Selçukîlerde (Zaimüddar] lâkabı vardı. Osmanlılarda sipahi askerlerinin başına denirdi.

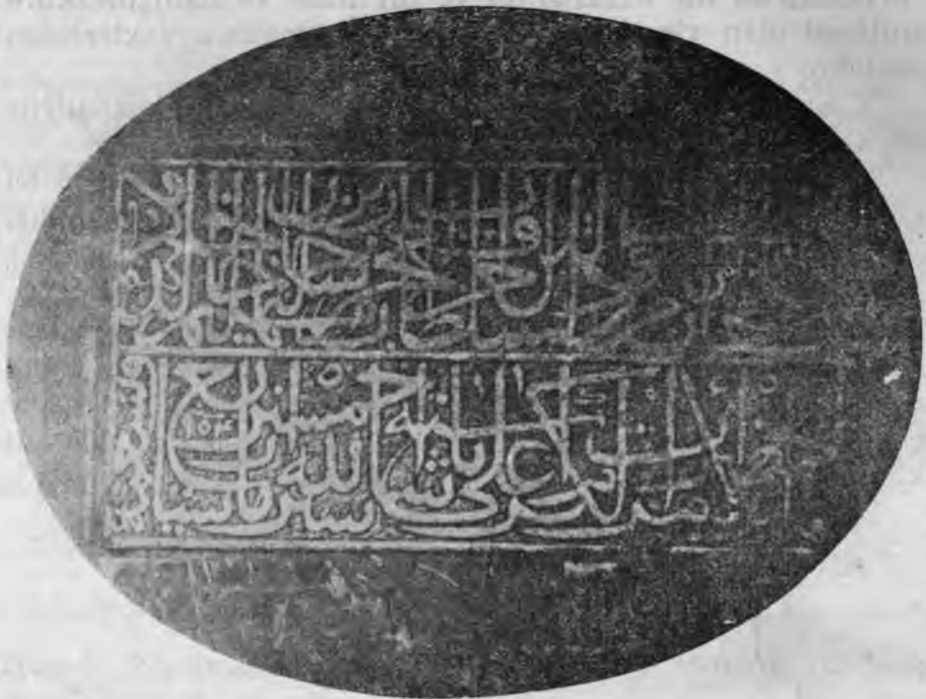
Nafiz Paşa Çeşmesi

1295 tarihinde dördüncü ordu müşürlüğiyle *Erzincan* a gelerek kendini herkese sevdirmiş olan **Nafiz** paşa, bu kitabeyi kendine mahsus olarak yabtırdığı konağın üç yol ağzına tesadüf eden duvarının köşesindeki zarif çeşmeye yazdırmıştır. Ayni mahallede ve bir az daha şimalde diğer bir çeşmesi daha vardır ki, bununla da o civarı susuzluktan kurtarmıştır.

Taş Han

Müheykel bir binadır. *Erzincan* ın *Buğday Meydanı* nda kâindir. Biri şarka, diğeri garba nazır iki kapısı vardır. Garba nazır kapısında:

Şu kitabeye nazaran han, **Kanunî Sultan Süleyman** devrinde bina edilmiştir. Banîsi de **Ali** paşadır. Bu Ali paşa *Pasin* beylerbeyliğinde bulunmuş olan Zulkadir oğullarından Ali paşa mıdır, yoksa başka biri midir? Meçhul.

Kanunînin Hersekli **Semiz Ali** paşa namında bir veziri var idi. Kamusülâlâmın beyanına göre, sarayda kat'ı meratip ederek, yeniçeri ağalığıyle taşraya çıkmış; ve badehu Rumeli beylerbeyisi olmuş idi. 950 tarihinde Mısıra vali olup, 968 de veziri sani iken, **Rüstem** paşa yerine mesnedi sadareti uzmaya geçerek, dört sene umuru devleti hüsnü temşiye ettikten sonra, 972 de irtihal eylemiştir.

Şu hale göre, Ali paşa Mısır'da vali iken hanı yaptırmış olmalıdır. Zira kendisi **Erzincan**a hiç uğramamıştır. Fakat bu ihtimal müsteb'at görünür. Mısır valisinin Erzincanda han yaptırmasının ne münasebeti var?. Ahali de bu hana **Rüstem paşa vakfı** namını veriyorlar. 10 sefer 965 tarihli **Cağalzade veziri azam Rüstem paşa ibni Abdurrahman'ın** vakfiyesinde müşarileyhin

"Erzincan'da bir bezazistanı ve bir hanı ve hanı mezkûre muttasıl olan yirmi bap dükkânı ve hamamı... Vakfeylediği yazılıdır.

Kitabe ile vakfiye arasındaki mübayenetin halli için sarfettiğim emekler müsbet bir netice vermedi.

Türk mimarisinin bu havalide bir şehkârı addolunabilen bu hanın, iç aksamı münasebetsiz ilâvelerle şekli aslîsinden çıkarıldığı ve bakımsızlık sebebiyle harap olduğu gibi, dış tarafı da demirci, eskici, kasap... dükkânlariyle büsbütün kapatılmıştır.

Vakfiyede bahsedilen bedestene gelince: bunun da harici, bir harabezare dönmüş ve bir mezbele haline getirilmiştir. İnşası zamanına ve banîsine dair kitabesini Ruslar -istilâ esnasında- götürmüşlerdir. Şarka nazır cephesinde kırık bir taş kalmıştır ki üzerinde celî sülüs ile:

علی العظیم لا اکراه فی ...

yazılıdır. **Mehmet Ali** bey namında bir zat tarafından tasarrf olunmakta ve ambar makamında kullanılmaktadır. Vaktile sarraf, kuyumcu bezaz gibi sanat ve ticaret erbabının makarrı idi. Ataların çok büyük himmetlerle vücude getirdikleri eserlere benzer şeyler yapmak şöyle dursun, o eserleri harabîden olsun kurtarmamak ne kadar acıklıdır.

Tekke Çeşmesi

Tekke mahallesinde, bu nam ile yadedilen mescidin karşısında ve köşe başındadır. Siyah taş üzerinde:

انشا هذه العين فخر المدرسين الحاج
خلیل بن شهسوار فی سنه ۹۸۱

suretinde yazılmış bir kitabesi vardır. Sahibinin şöhretine bakılırsa, kadim bir aileye mensup idi. Takındığı unvan da ulüvvüşanına dâldır. Fakat bir tercümei halini bulamadım.

Ulu Cami

Erzincanın en kadim abidelerindendir. Banîsi **Gülâbi bey** dir. Cami 1198 senesi zelzelesinden yıkılmış ise de, tekrar ve hemen ayni zamanda eski tarzı üzere tamir edilmiştir. Şu kadar ki vaktile camiin üstü dam iken, merhum **Hacı Ali** bey çatı yaptırmak suretiyle büyük bir yenilik göstermiştir.

33 metro tul ve 28 metro arzında ve $6^1/_2$ metro irtifaında olup, kerpiçten yapılmış ise de, musanna ve nazarrübadır. 1288 tarihinde de tamir kılınmış olduğu, şimal cihetinde ve yol üzerindeki avlu kapısının sol tarafında mevcut kitabeden anlaşılıyor:

امیر مملکت حاجی علی بك زاده کم یاری
تعالی ایلدی حسن خصالك ریب دن عاری

نه کم والد اکرملرینك درلو خیراتی
بلادی ایلدی احیا بوارزنجان ثناکاری

مقدم سعی ایله جسر فراتی ایلدی انشا
بیوك کرمابه یی اعمار قیلدی چشمه لر جاری

بو کز مخدوم والا قدر عالیشان نصرت بك [1]
گزیده بر اثر وضع ایلدی سیر ایله آثاری

بو اعلا جامعك حولیسنی توسیع ایدوب زیبا
مزین قیلدی ابواب جدیده اولدی اظهاری

شو آخر مصرعی چون حلمیا تاریخ تام اولدی
محمد بك بنا سیدر بو رعنا درلو دیواری

١٢٨٨

Kapının sağ tarafında kötü bir hat ile mimarın ismini muhtevi bir kitabe vardır:

[1] Bu Nusret bey, son mısrada zikredilen Mehmet beydir.

Mabedin inşası tarihini ihtiva etmesi itibariyle ehemmiyeti dergâr olan kitabe, harem kapısının sol tarafında olup, son tamirat yapıldığı esnada, dikkatsizlik sebebile, bir tahta sütunun altına düşürülmüştür, pek az kısmı fark olunabiliyor. Teşebbüsüm üzerine, direk daha sol tarafa kaldırılarak, kitabe meydana çıkarıldı ki, şudur:

Demek ki, bu tarihte *Erzincan* zulmü bid'at dumanları içinde boğuluyordu. **Gülâbi bey** idare sistemini değiştirerek, cehaletin doğurduğu bid'atları yıkarak idarî ve içtimaî bir inkılâp yapmıştı.

Bu cami, Erzincanın **Ezher** i idi denilebilir. Avlusunda büyük ve meşhur adamlar tarafından inşa edilmiş, pek çok fuzalâya kürsü olmuş, binlerce âlim yetiştirmiş müteaddit medreseler var idi **Gazi iftiharüddin medresesi, Melik Fahrüddin medresesi, Ata bey ve Tahartan bey medreseleri, Darülilim medresesi, Nizamiye medresesi, Silâhşor Osman paşa medresesi...**

Tedrisatın tevhidi hakkındaki (3 mart 1340) kanunu üzerine, şirazesi zaten az çok bozulmuş olan medreselerin cümlesi meya-

nında bu medreseler de kapatılmış ve bir müddet fukara ve esafile penah olduktan sonra, vilâyet idarei hususîyesince, ifası lâzımgelen itina ve ihtimam gösterilmediği için, yıkılmağa başlamış ve nihayet kadirnaşinas bir el tarafından büsbütün yıktırılmıştır. Hikmeti vücudu kalmayan medreseler yerine, her biri ataların cid ve himmetine delil olan o muntazam hücrelerde bugün bir kütüphane, bir müze, bir halk dersanesi, bir mutalea salonu vücude getirilebilir, memleketin bu husustaki şedit ihtiyacı tatmin olunurdu. İfratı gayret, zavallı memleketi ne büyük nimetlerden mahrumetmiştir.

Kemah Kitabeleri

Kitabeler cihetiyle Kemah kasabası da zengindir. Yazık ki burada da tarihin en kıymettar vesikaları olan bu mahkûkât ve muharrerata, lâyık oldukları kıymeti vermemişlerdir. Ele geçenleri birer birer kaydediyoruz:

İmaret

Çarşı mahallesindedir, müdevver bir bina olup, bahçe içerisindedir. Kitabesi şudur :

Tuğay = **Tuğa** hatun, hudabende Mehmedin zevcelerinden biridir. Emir çobanın oğlu **Dimişk hoca** ile münasebeti hakkında ibni Batuta diyor ki:

"... Nihayet birgün, pederinin zevcesi **Dünya hatun** Ebu Sait Bahadır Hanın yanına gelerek:

— "Eğer biz erkek olaydık, Emir Çobanı ve oğlunu bulundukları mevkide bırakmazdık,,

Demesi üzerine sultan, bu sözünden muradı ne olduğunu sordu. **Emir Dimişk hoca bin Çoban** ın vakahat ve biedebane hareketi, pederinin perdei namusunu hetketmek derecesine vardı. Dün gece **Tuğa hatun** nezdinde beytutet ettikten sonra, "bu gece onun -Dünya Hatunun- yanına geleceğim,, deyu bana haber gönderdi. Sen ihtiyat olarak ümera ve asakirini cem edersin.Mezbur berayi beytutet hafiyyen kaleye çıkınca, derdest ettirirsin. Babasının işini de Allah görür cevabını verdi,, [1].

Dimişk hoca, Ebu Sait Bahadır hana çok tahakküm ediyordu. İhtimal Sultan, Dimişk hocanın tağallübünden kurtulmak için onu katlettirmeği düşünmüş ve böyle birşey uydurtmuş.

Anadolu Selçukîlerinin inkırazından sonra İlhanîlerin Anadolunun kısmı azamına hâkim oldukları malûm ise de, Sultan **Mehmet Harbende**nin *Kemah* a hangi tarihte geldiğine, yahut gelmemişse zevcelerinden Tuğay hatunun *Kemah* a ne maksatla gelmiş bulunduğuna, ne suretle ve nekadar zaman orada yaşadığına dair bir kayde destres olamadım.

Kale Kitabesi

Faslı mahsusunda vermiş olduğumuz izahattan da (S: 77-84) anlaşılmıştır ki bu kale, **Yavuz Sultan Selim** tarafından feth ve bir burç ilâve edilmişti. Sultan Süleyman zamanında da bazı tamirat yapılmıştır. Aşağıdaki kitabe bu tarihî hakikatleri tebyin eden bir vesikadır:

[1] Mehmet Şerif, İbni Batuta tercümesi C: I, S: 248.

Bu kitabe yerinden çıkarılmış ve **Davut** ağa namında birinin evinin bir köşesine yerleştirilmiştir. Buna da şükretmeli. Ya büsbütün kırsalar, atsalardı !...

Diğer kale Kitabesi

Kaleden getirilmiş olduğu ağızdan ağıza dolaşan, fakat nakli tarihi kimsece bilinmeyen atideki kitabe, kasabanın ortasındaki

Gülâbi bey camiinin dış tarafında, kaleye nazır cephe köşesine konulmuştur.

في ايام دولت نوين اعظم سليمان بن مكان شيخ حسن نويان زيدت
بغداد شاه ودلشاد سلطان زيدت سلطنته هذه عمارت المباركة برسم
نوزاده بن اعظم اعدل احوال حواب جوانبخت سرور بيك اثبت
الله دولته في التاريخ ربيع الآخر سنه ثمان اربعين وسبعمائه بانية الخيرات ....

Herhalde çok mühim bir vesika.

Bu vesikayı ancak erbabı daha güzel okuyabilir ve şüphesiz ihtiva ettiği tarih ve isimlere göre ilmî hakikatları keşf ve istihraç eyliyebilir.

Noyini Azam Süleyman, İlhanîlerdendir. Müze müdiri muhteremi Halil beyefendi (Düveli islâmiye) de, bunun babasını **Yusuf şah** olmak üzere göstermektedir. Şu hale göre kitabedeki **Mekân** kelimesi mühimdir. - **Bağdat şah,** Emir Çobanın kızıdır. Şeyh Hasanın zevcesi idi. Ebu Sait Bahadır, kocasından boşattı, aldı; ancak Sultan Bahadır Hanın mesmumen vefatettiği iddia olunduğu için, müşarileyhin akrabası, Bağdat Şahı katleylemişlerdir- . **Dilşat Sultan** da Ebu Saidin zevcelerindendir. Ebu Sait öldükten sonra müşarileyhayı şeyh Hasan tezevvüç etmiştir.

Melik Gazi Türbesi

Bu türbe, Erzincan'dan Kemaha giderken sağ tarafta, Fırat nehri üzerindeki büyük ahşap köprünün öbür cihetindedir. Sekiz köşelidir. Türbe kapısının üstünde kûfî yazı ile:

yazılıdır. Kapının sağ tarafında, birinci ve ikinci dılılarda, yine kûfî yazı ile:

عمل عمر بن ابراهيم الطبرى

معمار ابن ساى سيح المسائح سهم الدين سوره

ibareleri vardır.

Türbenin içinde - sıva üzerine - vakfiyeden aynen alınmış şu ibareler görünür:

العالم العادل

جهان پناه جهانكير

ستاننده ارزن الروم و

ارزنجان وكماخ وولايات

ديار بكر وقلاعها وسوزنده جكر كافران

شمشير زن وشير بيشه پادشاهى

ونكرنده آلهى منكوجك غازى

روح الله روحه و نور الله قبره تغمده الله
بغفران العظيم واسكنه فى جنات نعيم

Üç metro kadar boşluktan sonra:

الملك العالم العادل المؤيد
المنصور المظفر ناصر الدنيا
والدين ظهير الاسلام والمسلمين
مفخر آل سلجوق ومنكوجك
ابو الفتح سلجوقشاه بن بهرامشاه
بن داوود بن اسحق وهو
كان [اخ] منكوجك تغمده

Bu kitabeler çok âdi bir hat ile yazılmıştır. Daha üç satır yazı var ise de silinmiştir, okunamıyor.

Kapının üzerinde surei ihlâs yazılıdır. Arka tarafta bir de kapı kemeri olan bir taşta, ihtimal ki Şah İsmail Safevî devrinden kalma şu yazılar var:

الله　　محمد　　علی

تاجهان باشد منوجهان باشى از ملك منكوجك غازى

Türbenin altına girmek için bir odadan geçilir. Burada celî sülüs ile:

توفت الى رحمة الله تعالى فى جماذى الآخر لسنة ثلاث خمسين وسبعمائه

yazılı bir kadın mezarının yan taşı vardır.

Bu münasebetle kaydedelim ki, Melik Gazi türbesinin yan tarafında, iki kısımdan müteşekkil bir türbe daha vardır. Kapısının üzerinde, ihtimal ki vaktile araları renkli çinilerle tezyin edilmiş, kırmızı tuğla ile yazıyı andırır ve **"Selçukşah bin Bahramşah,,** okunabilir bir kitabe yeri vardır.

Hacı Ferahşat bey Camii ve İmaret Kitabesi

Bu cami ve kitabe *Bayburt* kazasına tabi *Pulur* karyesindedir. Kâtip Çelebi **Cihannüma**sında diyor ki: "Pulur Bayburtun bir mahalle cenubuna düşer, Sünür ovasına karip bir karyedir, minareli köydür. Sultan Selimin kadim ümerasından Ferahşat bey ol seferde hizmette bulunmakla, etrafta birkaç pare karye -mecmuu ondört kadar- temlik olunup anda bir cami ve han ve hamam bina etmiştir.,,

Ferahşat bey hakkında yukarıda (S: 83) izahat vermiştik. Müşarileyh Akkoyunlu ümerasından **Fahrüddin Hacı Kutluğ** beyin ahfadındandır. Bu Hacı Kutluğ beyin de *Sünür* köyünde bir türbesi ve bir camii vardır ki, camiinin kitabesi berveçhi atidir:

لما قصد السلطان صاحب القران سلطان سليمان خان خلد الله ملكه الى
انقراض الزمان الغزو والجهاد لرضاء الرحمن على الرفض والضلال والطغيان
المشهورة بطائفة قزلباش والملاحده فى القرى والمدن وهرب رئيسهم طهماساب
المقهور بالخذلان من مقابلته ومقاتلته فرار النسوان من الرجال يوم الميدان
مع عسكره حزب الشيطان ثم جاؤا على الغفله

كالقطاع من الطرق الخفيه الى ارزن الروم وترجان وبايبورد وارزنجان
ونهبوا السوايم والبهايم وقتلوا الانسان وسائر الحيوان وحرقوا الدور و
البيوت والمساجد وخربوها وما وجدوه من البنيان فلما سمعوا هجوم
الاسلام والايمان على اولئك الكفرة الفجره فروا كحمر مستنفرة فرت
من قسورة فى الحال والآن

وهذا الجامع الشريف المنسوب الى الحاج قوتلغ بك نور الله تعالى مرقده احرق
وخرب كساير المساجد بايدى اهل البغى والكفران فى تلك المدة من الدوران ثم

عمر وجدد متوليه فخر الاقران حسين بن المرحوم منصور بك من آوقافه
المو[قو]فه فى السالف الازمان فخر ايام دولة من هو ناصر الدين الملك
المنان نور الله اسمه الشريف فى هذا العنوان اللطيف ابدا الله الى يوم الحشر
والميزان

فمن اراد ان يعلم شان الفرقين المذكورين فلينظر وليتأمل فى هاتين الآيتين
من الفرقان :

Burada iki ayet var, dercinden sarfınazar ettik.

وقال رسول الله .

Bu hadisin de dercinden sarfınazar eyledik.

وقد وقع التجديد والتعمير بمباشرة ناظره مولانا حسام الدين بن خليل

فى سنه سبع وخمسين وتسع مائه من هجرة سيد الثقلين صلى الله عليه وسلم

حرره الفقير على المعروف بابن بكلى عفا عنهما الولى

Türbe camiden uzakçadır. Sanki mezar kırılmıştır. Kırık parçaların bir araya getirilmesinde şu ibare hasıl olmuştur:

. . . .

والدين قتلغبك بن الامير

المرحوم طور على بك تغمده الله بغفرانه

Burada ismi geçen **Tur Ali** bey **Erzincan tarihi** için çok mühim bir şahsiyettir. Bugün ismi **Mecidiye**ye tahvil edilmiş olan *Rumsaray* karyesindeki evkafın müessisi - galip ihtimale göre- bu Tur Ali beydir.

Mecidiye köyü *Sipikör dağı* üzerindedir. Tur Ali bey, kar güzergâhı ekseriya kapadığı ve yolcular tehlikeye düştüğü, bahusus kendisi bir avda kaybolup güç kurtulmuş olduğu için, Mecidiye köyündeki otların - dumanlı havalarda - yakılarak yol gösterilmesini ve muhataranın bertaraf edilmesini vasiyet etmiş. Sonraları, ot yerine köy camiinin minaresine bir kandil asılırdı. Köylüler, otları kâmilen sökerek araziyi tarlaya kalbetmiş olduklarından, şimdi bu vasiyet icra edilmez olmuştur. Köy ahalisi sünnîliği terketmiş olduğundan, minareden de eser kalmamıştır.

Plümer camiinin kitabesi:

بو جامع مغلایی حسین بك ایلدی بنیاد
بو جایی هم قراهایی بونكله ایلدی آباد
خطا حسب البشر كم وار آنی مغفور ایدر غفار
بولور بانیسی عالی رتبه لر مولا ایدر امداد
بو بر والا اثر در كم همیشه اجری باقیدر
هان عاقل اولان دانا بو خیری ایلسون ایراد
بیك سنه ایكیوز سكسان طقوز اولدقده تاریخی
بو معبد خانه یی حلمی حسین بك ایلدی آباد

Anlaşılıyor ki Plümerin yegâne camiinin banîsi, *Ağaşenliği* denilen mahalledeki konağından ve evsafından bir nebze bahsetmiş olduğumuz **Şah Hüseyin** beydir. Bu zat sünnî idi de camii onun için mi yaptırdı, yoksa diyanet politikasını takip eden zamane hükûmetine yaranmak mı istedi? Bilinemiyor. Mescit şimdi tamire muhtaç bir haldedir.

Kiğı Camii

Cevizden mamûl menberi üzerinde:

رسم هذا المنبر امیر اعظم پلتن بك زیدت معدلته
سنه ثمانمائه وثمانیه عشر عمل حاجی رجب

kitabesi bulunuyor. Camiin minaresi köşesinde de, çok bozuk ve fena bir halde olarak, duvar taşı makamında kullanılmış bir

taş üzerinde, bir kitabe vardır ki okunabilen aksamı şöyledir:

من اولاد بایندرخان .... مرحوم مغفور پیر علی بك طاب

ثراه .... درح بنا فی شهر الحجة ذی الحجه

Filhicceti kelimesi Ebcet hesabına göre yazılmış ise, bu kitabenin tarihi 503 olur. Bu itibar ile ehemmiyeti haizdir. Bayındır tarihini, bilvesile **Millî türe** devresini şumuliyle ihata eder. Halli erbabına mevdudur.

Camiin tamirine ait bir kitabede:

تاریخ میر اعظم حاجی سلیمان

یا سبحان ۱۱۴۷

yazılıdır. Fakat bu kitabenini birinci ve üçüncü mısraları silinmiştir.

Cami 1181 ve 1209 tarihlerinde de Halil beyle Kığı mirlivası Mehmet paşa tarafından tamir edilmiştir. Bu tamirlere ait kitabelerin dercinden, kıymetsizlikleri hasebiyle, sarfınazar edilmiştir.

Bir Mezar Taşı

هذا قبر المرحومة

خواند سلطان بنت

پلتن بك سنه ثمان مائة

وخمس عشر

Bu taş **Pilten** beyin Kığıdeki hükümranisini teyideden bir vesikadır.

Divriği Kitabesi

Menküçek oğulları faslının sonunda bahsi geçen **Ahmet Şah** zevcesi **Turan Melek Binti Bahramşah**ın *Divriği* de yaptırmış olduğu hastahanenin kitabesi şudur:

امرت بعمارة هذا دار الشفاء المباركه ابتناء لمرضاة

الله الملكه العادله

المحتاجه الى عفو الله توران ملك ابنة الملك السعيد

فخر الدين بهرامشاه

تقبل الله منها امين في احد شهور ست وعشرين وستمائه

***

Erzincan tarihine ait vesikaları aramak üzere, kabristanları birer birer gezerken, ekserisi topraklar altında, zayi olmak tehlikesine maruz, aşağıda yazılı mezar kitabelerine tesadüf ettim. Bir kısmını, çok büyük zahmetlerle, orta mektebin bahçesine naklettirerek tetebbü erbabına -itikadımca- zemin hazırladım:

1

وفات المرحوم المعصوم محمد حاجم بن سعد الملك

طاب ثراه في غرة محرم الحرام احدى اربعين وثمانمائه

2

توفى المرحوم المبرور السعيد بدر الدين محمود بن الحاجى قتلغشاه طاب ثراه

وجعل الجنة مثواه فى محرم الحرام سنه احدى واربعين وثمانمائه الهلاليه

Bu sandukanın üzerinde, dört satırdan ibaret farisî beyitler vardır. Okuyamadım. **Kutlug Şah** malûm olduğu üzere **Bayindiriye** devleti ümerasındandır. Hicrî sekizinci asrın sonlarında teşekkül eden bu devletin, belki müessislerindendir.

3

توفى المرحوم المغفور السعيد الحاج سيد على بن الحاج قتلغشاه طاب ثراه

وجعل الجنة مثواه فى تاريخ ثامن عشر جمادى الآخره سنه تسع واربعين وثمانمائه

Bu kitabede ismi geçen **Seyit Ali,** şüphesiz **Tur Ali** bey değildir. Çünki Hacı Kutluğ beyin bazen de Tur Ali denilen oğlu, sekizyüz altı tarihinden evvel vefat etmiştir. Şu halde bu **Seyit Ali,** Kutluğ şahın en küçük oğludur.

Bu sandukanın da üzerinde dört satırdan ibaret farisî beyitler vardır.

4

توفيت المرحومة المغفورة السعيدة تاج اسلام خاتون بنت

الصاحب حاجى قتلغشاه طاب ثراها فى ثامن عشرين صفر سنه اربعه وثلاثين وثمانمائه

Demek ki, **Hacı Kutluğ Şahın** bütün efradı ailesi **Erzincan**da, bir kaç sene fasıla ile ölmüştür. Bunların hepsi ayni yerde medfun olduklarına göre, o yer Kutluğ bey ailesine mahsus bir mezaristan idi. Ve ihtimal ki Kutluğ bey de orada medfun. Fakat, toprak, taşları örtmüş, bütün âsarı mahvetmiştir.

5

یاقوت خاتون بنت قدوة

الاعیان حصرا فاطاب

6

الشهید السعید الی محتاج رحمة الله تعالی

برور السرور المرحوم المغفور

Bu taşın yarısı yoktur.

7

مرقد المرحومة المغفوره صوفیه خاتون بنت حسار فاطاب

طاب فی شهر محرم سنه اربعین وثلاثین وثمانئه

30 nisan 931 perşembe günü fırka kumandanı Halis paşa ve Erzincan müftüsü Mehmet Sadık efendi ile **Yalınızbağ** köyüne gittik. Mezarlıkta, taharriyattan sonra, dört mezar bulduk.

Bunlar Selçuk tarzında birer sandukadır ve dördü de yanyana konmuştur :

1 — Yekpare siyah taştan bir sandukadır. Başlığın iki tarafında -fakat sanatkârane denmiyecek bir şekilde- birer kabartma aslan resmi vardır.

Sandukanın etrafında güzel bir sülüs ile:

توفی المرحوم المغفور صاحب شاه ابن عادلشاه طاب ثراه

فی حادی عشرین محرم سنه اربع وثلثین وثمانیه

yazılıdır.

2 — Bu da yekpare bir siyah taş sandukadır. Birincisinden tulen de arzan da büyüktür. Sandukanın üst kısmının ortası oyuktur, ayak tarafında ve bu oyuk kısmın nihayetinde, yanyana iki kabartma nısıf küre vardır. Başlığın cephesinde zinet kabilinden bir çiçek ve iki yan cephesinde birer kabartma aslan resmi vardır.

Kitabesi :

توفی المرحوم المغفور ارغون شاه ابن عادل شاه طاب ثراه وقبره

فی اربع عشرین صفر الخیر سنه اربعة وثلثین وثمانماه یا رب اغفر وارحمه

Bu da sülüstür.

3 — İkinci gibidir. Yalnız başlığının iki yan cephelerinde kabartma aslan resmi yerine kelimei tevhit vardır.

Kitabesi:

توفی المرحوم المغفور عادل شاه ابن المرحوم ارغون شاه

حرر فی شهر سهور جماذی الاخر سنه اربعین وثمانمایه الهجریه

4 — Menşur şeklindedir, başlığı yoktur. Üstü ve etrafı kabartma münkesir hatlarla tezyin edilmiştir.

Kitabesini aynen istinsah edemedim. Baş tarafındaki cephede:

وفات سعادت خاتون بنت حاجی

بن ارغون شاه بن صاحبشاه

سنه اربعین وثمانمایه

Bunlardan başka, bir tarafında ok ve yay, diğer cihetinde muhteşem bir kılıç resmi hakkedilmiş bir taş daha bulduk.

*
* *

Taşların yekpare olması kadar, üzerlerindeki hattın güzelliği de, nazarı dikkati celbeder. Ziruh hayvan resimleri bulunduran bu devrin Türkleri, taassubu cahilâneden uzak bulunuyorlardı.

Kadın mezarını da öyle süslemişlerdir ki, tecemmüle fıtraten meclûp olan cinsi lâtifin temayülâtını zengin bir eda ile ebediyete ithaf eylemişlerdir.

***

Terzi Baba mezarlığında menşur şeklinde yine siyah taştan yapılmış bir mezar taşı vardır. Başlığı üzerinde yazı yoktur. Yalnız müzeyyendir, ayak cihetinde iki nısıf küre kabartma olarak yanyana konmuştur.

Kitabesi:

توفی المرحوم المغفور فرحشاد بن حمزه

طاب ثراه فی محرم سنة احدی واربعین وثمانمایه

Diğer bir mezar, ayni şekilde:

Kitabesi :

عادل شاه بك طاب ثراه فی شعبان سنه خمس وثلثین وثمانمایه

Tarihsiz bir mezar; kitadesi:

(Kutbülaktap Alâeddin Belhinin kızı Fatma Hatun)

Dokuzuncu Bap

Erzincanın Meşahiri

Tarihî sahifelerini ayrı ayrı tetkik etmiş olduğumuz **Erzincan,** bir çok hükümdarlara, birçok melik ve emirlere makar olmuş, âlimler, şairler, mütebahhirler yetiştirmiş, birçok hayrü hasenat sahiplerini; camiler, medreseler, hamamlar, çeşmeler, hanlar, kârvansaraylar yaptıran, memleketi mamureye çeviren **Türk ulularını**, hasbî vatanperverleri geniş ve feyyaz sinesinde beslemiştir.

Bugün, ekserisinin kemikleri bile bulunamayan bu eazım hakkında, etraflıca mulûmat almak için çektiğimiz meşakkat ve zahmetler tarif olunamaz. Buna rağmen, karanlıklar içinde kalan, mazinin bu safhasını da aydınlatacak hemen hiç birşey elimize geçmemiştir. Hayat ve kitapları hakkında malûmat edinebildiğimiz zevatı birer birer zikrediyoruz :

Abdürrahmanül' Erzincanî

Şeyh Safiyüddin Erdebili nin hulefasındandır. Ne vakıt doğduğu malûm değildir. Yıldırım Bayazıt devrinde yaşayanlardandır. Büyüdükten sonra *Bilâdı Rum*a geçerek, Amasya cıvarında bir türbeye sığındı. Tacüttevarih **"sahibi makamat ve keramat idi„** diyerek (C: 2, S: 428) medhü sena etmektedir. Bir sabah savmaasmdan hüzün ve enduh ile çıktı. Ahbap, hüznünün sebebini sordular. Dedi ki:

— Şimdiye kadar Erdebili kafilesi takva ve hüsnü akide ile mütehalli idiler, şimdi şeytan yolunu bulup, eslâfı kiramları tarikinden izlâl eyledi...

Filhakika aradan çok zaman geçmeden, Şeyh Haydar bin Cüneyt çıktı ve Abdürrahman efendinin müritleri kendisinden hep udulettiler....

Abdullah Efendi "Müfti,,

Erzincanda doğmuştur. **Molla Hünkâr** oğullarındandır. Fakat "Deli müfti,, denmekle şöhret bulmuştur.Eserini göremedik. Zengin bir kütüphanesi vardı. El yazısı kitaplarını, istilâ esnasında, Ruslar alup götürmüşler, mütebakisi Gazi paşa mektebi dahilindeki umumî kütüphaneye nakledilmiştir. Namına izafeten bir camii şerif yaptırmış ve bugün senevî dört - beşbin lira irat getiren akaratın vakfile, camiin hayat ve mamuriyetini idame esbabını hazırlamıştır. 1930 zelzelesi üzerine maalesef hapishane ittihaz edilmiş, şimdi abidlerin yerini, caniler işgal etmekte bulunmuştur.

Ahmet Tevhit Bey

Babası Erzurumda meclisi idare başkâtibi iken, 14 şaban 1285 (16 teşrinisanî 1284) tarihinde Erzurumda doğmuştur. Pederi meclisi valâda kâtip iken, sonra evkaf nazırı olan meclisi valâ müftisi **Ahmet Tevhit** efendiden bir miktar ders okumuş olduğundan, mahdumuna - teberrüken - hocasının ismini vermiştir. Mektebe başlamak çağına kadar Erzurumda kaldı. Sonra Erzuruma mektupçu olan babası **Yusuf Ziya** beyle Erzincana geldi, iki sene kadar kaldı. Bilâhare Adana mektupçuluğundan Kastamonuya tahvili memuriyet eden babasile

Ahmet Tevhit Bey

beraber, Kastamonuya giderek orada Rüşdiye mektebine girdi. Bir sene sonra Trabzona geldi. Babasını, Sırrı paşa azlettirmişti. Onun için Yusuf Ziya bey mesleğini tebdiledip hukuk reisi olarak yine Trabzona geldi, onsekiz sene bu memuriyette kaldı.

Tevhit bey, Trabzon rüşdiyesini ikmalden sonra, Galatasaray lisesine gidip yedi sene okumuş ve bu mektepten çıkınca Hariciye Nezareti tercüme odasına girmiş, bir taraftan da huhuk mektebine devam etmiştir. Meşrutiyetten sonra, istişare odasına muavin olup, inkılâba kadar bu vazifede kalmış, sonra Maarif Müfettişi olmuştur.

Erzincanı, bir kere peder ve validesiyle beraber 303 te; bir kere hacten dönen amcasiyle 310da, ve nihayet teftiş vazifesiyle eylûl 929 da ziyaret etmiş, bu son seyahatı esnasında *Erzincan* ve *Kemah* hakkında uzun ve nafi tetkikatta bulunmuştur.

Hariciyede iken - müzenin iş'arı üzerine müsaade olunarak - Manastır vilâyetinde Rus asarı atika cemiyetinin yaptığı hafriyata, - müze komiseri sıfatiyle - gidip bir ay kadar Soroviç civarında Patle çiftliğinde ve nefsi Manastırda vilâyet istinaf ceza reisi olan biraderi Reşit beyin yanında kalmış ve Trablusgarbe de gitmiştir.

Tevhit bey maarif müfettişi, İstanbul kütüphaneleri müfettişi ve nihayet maarif müfettişi unvanlı memuriyetlerle Anadolunun ekseri aksamını dolaşmış, üç ay Sinopta kalarak bir hayli asarı atika toplamış, teşrinievvel 928 tarihinde darülfünun asarı atika müderrisi Fransız, Mösyö Gabriel ile Anadoluda uzun bir gezinti yaptıktan sonra, Mustafa Kemal paşa kasabasına giderek **Lala Şahin paşa**yı ziyaret etmiştir.

Seyahati çok sever, müceretti̇r, düşünecek kimsesi de yoktur.

İstanbul müzesi meskûkât kataloğunun dördüncü kısmını tertip etmekle, millete ve vatana yaptığı hizmet hiç birşey ile ölçülemez. Türk tarihi hakkındaki tetebbüatı çok derindir. Gezüp gördüğü yerlerdeki meskûkâtı, kitabeleri, hat ve nakışları hep toplamış; Tarih Encümeni mecmuasiyle de, mutaleat ve tetebbüatını neşretmiştir. Bu fazıl, âlim ve çok hayırhah üstadın şu eseri yazdığımız esnada vaki olan yardımları pek değerlidir.

Celâleddini Erzincanî

Alâya "*Alâiye*„ kadısı idi; hakkında başka malûmat istihsal edilememiştir. (İbni Batuta, C: I,S: 311).

Feyzi Efendi "Hacı„

Fuzalâdan bir zat olup *Erzincan* sancağındandır. Tahsilini İstanbulda badelikmal *İğridir* e rihletle, tedrise iptidar ederek üç defa itayı icazeye muvaffak oldu.

1323 tarihinde, naklettiği *Söke* de irtihal eyledi.

Asarı : Kasidei Cevniye ve şerhi
: Risalei du zeban
: Tashihülelbab
: Şerhi pendi Attar.

Tabiatı şiriyesi de vardır.

Hacı İzzet Paşa

Türk Osman paşanın oğludur. Babasının mutasarrıflığı esnasında *Girit*in *Resmo* kasabasında doğmuştur. Tevellüdü 1237 tarihine musadiftir. Tahsiline itina edilmişti. Onun için, sür'atle kat'ı meratip edebildi, **ferik** rütbesini kazandı, **vezir** bile oldu.

1265 senesinde *Van* ve *Hakâri* valiliğine tayin edilmiş, sonra *Cidde, Kürdistan, Trablusgarp* valiliklerinde hizmet etmiş, 1278 tarihinde muhacirin komisyonu reisliğine ve ayni sene içinde *Harput*, bilâhare *Sıvas* valiliğine naklolunmuş, bir müddet te *Yanya*da valilik etmiştir. Sıvasta, beş seneye yakın bir müddet kaldıktan sonra infisaletmiş ise de, **Takiyüddin Paşa** azlolunduktan sonra, onun yerine tekrar vali olup 1291 senesine kadar kalmıştır.

Sıvasta iken vilâyetin umuru maliyesini tanzimetmiş olduğu söylenmiş; ve bu muvaffakıyeti takdire şayan görülerek, Erzurum umuru maliyesini de ıslâh etmesi için, vekâleten mezkûr vilâyete gönderilmişti. **"Başımıza gelenler„** müellifi **Arif bey** merhum İzzet paşa hakkında şu fıkrayı yazıyor:

"Erzincan ve Bayburtta birer fırkai askeriye bulundurulması düşünülmüştü. Her hale göre, Erzurumun istikbaline ait bir müzakere icrası için, Erzurumda mevcut olan müşiranı ızamdan, ve bazı ferik paşalarla vali vekili İzzet paşa hazretleri ve defterdarı vilâyet Hacı Akif efendiden mürekkep **Muhtar paşa** hazretlerinin riyaseti tahtında bir meclisi meşveret teşkil olunarak, mes'elenin uzun uzadıya müzakeresine girişildi.

Hacı İzzet Paşa

"Paşalarımızın bazısı, bu iş kalem ile babı devlete anlatılamıyor. Birimiz İstanbula gitmeliyiz ve halin derecei vahametini anlatarak, devletçe bir çarei selâmet taharri edilmesi esbabına teşebbüs etmeliyiz.

"Bu muktazayı, pek etraflı ve mutalealı bir surette ortaya koyan ve ispata çalışan, müşarileyh İzzet paşadır. Zira biçare adamcağız elhaletü hazihi Sıvas valisidir. Pek alâ merkezi memuriyetinde emin ve salim oturup dururken, Erzurum vali vekâletini başına dolayarak Erzuruma aşırdılar ve bu kadar mihen ve belâyanın içine soktular. Fazla olarak bir de şimdi Rusya güllelerinin hedefi isabeti olacak olan bir memlekette mahsur kalmak ve hayatı azizini tehlikeye uğratmak muhataralarını deruhte etmekten ise, bu makule mahalikten bir muhlis aramak her ferdi akile göre vacip değil midir ? Paşamız ise kendisini zaten vehme kaptırmış ve hayatını, âlemin ve devletin hayatından aziz bilen küberamızdan bulunmuş olmak cihetiyle, bu vesile ile Erzurumdan savuşarak âleme rahmet olan vücudu şerifinin selâmetini aramak istiyordu. Rivayete göre İzzet paşanın olduğu mecliste cenazeye müteallik bir söz açılırsa derhal kapattırır ve vehmine dokunduğundan fevkalâde rahatsız olurmuş..,,. Maamafih bu muharebede servetinden on bin altını ianei harbiye olarak vermiştir ki, zamanımız hesabına göre takriben yüz bin lira eder.

İzzet paşanın Edirnede iki defa valiliği vardır. İlk valiliği Abdülâziz devrine müsadiftir ve oldukça icraat ile geçmiş, Şark Demiryolu bu zamanda Edirneye vasıl olmuştur. İkinci defaki valiliği 1301 tarihinde, Kadri paşanın vefatı üzerine, vakiolmuş ve zamanın atalet ve aczine delil olacak surette sessiz, sadasız geçmiştir; hatta anlattıklarına göre biraz da iffetşikenana. Yanında bulunanlar ihtiyarlığından ve maiyetperverliğinden bilistifade gençlere, kadın erkek demiyerek taarruz etmişler. Paşa da nükteli sözlerle bu hareketleri teşvik eder dururmuş.

Hayrat ve hasenatı severdi. Kendisinden kırk sene evvel *Erzincan* da vefat eden oğlu Hürrem paşa için **Nuru Osmaniye** sisteminde yaptırdığı cami, *Erzincan* a şehir manzarası veren muhteşem bir abidedir. *Sıvas* ve *Harput* da birer cami ve Edirnede üç şerefeli cami yanındaki kule üzerine bir memleket saatı yaptırmıştır. *Erzincan* daki camiye kırk bin altın sarfetmiş diye rivayet olunuyor, mubalâğa olmasa gerektir. Diğer camilere de az, çok mühim mebaliğ sarfeylemiştir. Hacı İzzet paşanın bu cesim serveti iki suretle tedarik eylemiş olduğu söyleniyor:

1 —Sürre emini olduğu zamanlar kendisine tevdi olunan mebaliği tasarruf etmek;

2 — Bilkimya altın yapmak.

Terekesinde un torbaları, adî yemek sahanları, hayvanların yem torbaları içinde birçok altın paralar, demir, gümüş, altın çubukları ve birçok kimyevî ecza zuhuretmiş.

Hasis madenlerden altın yapmak mucizesi henüz tahakkuk etmediğine, irtişası ve irtikâbı hakkında bir delil ve emare bulunmadığına ve paranın semadan inmiyeceği tabiî olduğuna göre, ecdadından büyük birşey tavarüs etmemiş olan İzzet paşanın bu büyük serveti ne suretle elde ettiği cidden merak edilecek bir şeydir. Vasiyetnamesinde **Abdülhamid** i varis ittihaz ettiğini tasrih eylediği cihetle, vefatı üzerine (Şevval 310) Edirneye bir hey'et giderek terekesini yazmış.

Son asrın vezirleri içinde halk arasında muhtelif menkıbelerile şöhret bulmuştur (1).

Vefatında 73 yaşında idi. Bünyesi nahif olup nezafete riayet

[1] Serveti fünun.

etmediğinden zamanı ricali, pisliğine telmihan, **kokusu ağır vezir** derlermiş (1). Sakalını rastıkla boyarmış. Şairliği meşhurdur. Aşağıdaki münacatı cidden güzeldir:

Eya şahinşehi iklim süphanellez iesra
Veya ferman revayi hıttai ülyayi ma evha,
Hidivi enbiya sahibi seriri kurbi ev edna,
Habibi hazreti mevlâ, şefii ruzi vaveylâ
Münevver eylemişti âlemi lâhuti envarın
Şu demler kim bu âlemler idi nabudu na peyda;
Hitabı rahmeten lilâlemine eyledi mazhar
Huda zatı şerifin, ey resuli merhamet pira.
Bütün bayü geda seyyan ola divanı kübrada
Usatı ümmete sensin penahü mel'ceü me'va.
Şefiülmüznibinsin, bir siyehru bendeyim ben de
Beni alûde daman etti şirkü masiyet hayfa
Gariki bahri isyanım, harikı nari tuğyanım,
Vücuhiyle perişanım zelilü mücrimü rüsva
Şefaat eyle hevli ruzi ristihizden kurtar
Beni ziri livaülhamde kıl lûtfun ile isra
Eli bağlı esiri duzah etme ya resulâllah!
Ne denlû mücrim ise ümmetindir İzzeti şeyda.

Fakat "inandı teres„ in bence en âlimane ve mütefelsifane sözü şu beyitdir:

Budu Hak nabud eder bir lahzede nabudu bud,
Sanma felek budu nebudü dehirden gamnak olur.

[1] Çamaşırlarını yıkatmak adeti değilmiş, kirli çamaşırlarını atarmış. Bir gecelik külâhı varmış ki, her gece tavana fırlatır, usulü mahsusa ile başına geçirirmiş. İnandı (yahut aldandı) teres tabirini çok kullanırmış. Bir vazifeye tayini için arzuhal yazıp vermekten bıkan bir memur nihayet, parası kalmadığı cihetle arzuhal yazmadığını ve şifahi arzuhal ile müracaat etmeğe mecbur kaldığını söyleyince, İzzet paşa tebeşiri alıp adamcağızın suratına (Mektupçu beye) diye bir havale yazmış.

Hükûmet dairesinde bulunduğu zaman önünü iliklemezdi, yani pantalonunu, kim gelse açık görürdü. Konsoloslardan, filandan da pervası yoktu. Bir gün Haham başı efendi gelmiş. Bu sefer küşadeliği biraz fazla görmüş, gözü de hep orada kalmış. Nihayet dayanamamış, paşaya: - «Efendim, önünüzü iliklememişsiniz» demiş. Paşa bir hayli güldükten sonra şu cevabı vermiş:

— "İçinde cenaze olan evin kapısını açık bırakmak adettir„.

Hattatlığı ile şöhret bulmuştu, bizzat eliyle mermer üzerine yazılmış ve bir taşçıya hakkettirilmiş olan iki kitabe, terekesini tasfiyeye memur olan komisyon tarafından, medfun bulunduğu binaya konulmuş, halen muhafaza edilmekte bulunmuştur. Biri:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ

diğeri:

أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

Hacı Fehmi Efendi Erzincanî

Terzi babanın ehassi hulefasındandır. Erzincanda doğmuş, Erzincanda okuyup büyümüştür.

93 muharebesine iştirak etmiş, yararlıklar göstermiştir. Mehmet Arif bey kendisinden bahsederken diyor ki:

“... Suvarilerile ileriye gidip piştar karakolluk hizmetini ifa eyliyordu... Ahlâkı hasene ve Muhammediye ile badelittisaf, umuru haricîye ve dahilîyei devleti bilmiş, hastalığımızın menşe ve mevridini anlamış uyanık, siyasî bir kâmil insan idi. „

“Kırım muharebesinde, ilâm harbin vukuiyle beraber atına binerek, sözü ve nazı geçtiği muhibbanını alıp yine Kars cihetine farizai cihadı icra için çıktığı gibi, 1294 muharebesinde dahi yine o suretle çıkagelmişti. Aylık filân birşey kabul etmiyerek, yalnız kendilerinin ve atlarının yiyeceklerini ambardan alırlardı. O tarihte sinni altmış beş raddesini geçmiş olduğu halde tüfeği omuzunda, revolveri yanında, kaması belinde çevik, tetik bir ateşparei celâdet ve şecaat kesilmişti.

Hasma karşı en tüvana, en genç gazilerimizin gösterdiği yararlıklardan ziyade işgüzarlık ediyordu. Geceleri yatak yüzü görmez, harekâtı askeriye zamanlarında uykusuzluğu ve rahatsızlığı ve kuru peksimet ile kanaatı, kendisi için ibadetin eşrefi addeder,

asakiri müslimine de daima sabrü sebat tavsiyesinde bulunurdu (1)„.

Gedikler muharebesinde tarafımızdan atılan güllelerden bazıları, düşmanın bir top kapaklısının tekmil hayvanlarını telef etmişti. Hacı Fehmi efendi yanındaki suvari ve piyade müritlerile koşarak kapaklıyı yakalayıp sürüklendirerek ordumuza getirmişti (2).

Hacı Fehmi efendi tedris ve vaız ile Eerzincanı senelerce tenvir etmiş; maamafih Arif beyin de keşfeylediği durendişliği sayesinde, birçok arazi ve emlâk te edinmiştir.

Hamdi Bey

*Kemah*lılar. Rumî 1298 (1299 H.) tarihinde doğmuştur. Pederinin ismi Hasan Asım efendidir.

Musul ve İstanbul idadisinden çıkarak Darülfünun ulümu tabiîye ve hukuk şübelerinde de ikmali tahsil ile şahadetname almıştır. Fransızcaya aşinadır.

Hamdi Bey

Evvelâ Düyunu Umumiye idaresi damğa nezaretinde mülâzimlik ederek, 319 tarihinde tavzif edilmiş ve 325 tarihinde Ticaret ve Nafia nezaretinde nafia idaresi mümeyyizliğine ve badehu hey'eti tahririye müdürlüğüne geçip 332 senesi dahilîye nezareti aşair ve muhacirin müdiriyeti umumîyesi muavinliğine ve müteakiben mezkûr müdiriyete tayin olunmuştur.

Mübadele komisyonu azalığıyle Yunanistana giredek,

[I] Mehmet Arif, Başımıza gelenler. Mısır tab'ı, S: 149
[2] Mehmet Arif, Başımıza gelenler: Mısır tab'ı, S: 237

muhacirlerin hukukunu siyanet hususunda tezkâra şayan hizmetlerde bulunmuştur.

339 senesinde *Erzincan* meb'usluğuna intihap edilerek meclise iltihak etmiş ve 13 Mayıs 341 tarihinde sekiz bin kuruş maaş.le Viyana elçiliğine tayin ve 929 senesi şubatında memuriyetinin ünvanı "büyük elçiliğe„ tahvil, maaşı da 12500 kuruşa iblâg edilmiştir.

Erzincan hakkındaki ihtisasatını şöyle ifade etmektedir:

"Erzincan, Anadolunun ortasında, her tarafını tenvir eden büyük bir ışık, bir irfan membaı olarak kalmıştır. Bu ziyadan Kemah kazası da çok istifade etmiştir. Erzincana, sevgili memleketime muhabbet ve minnetle merbutum. Dünyanın her hangi bir köşesinde olsam Erzincanı ve Kemahı çok derin bir hasret ve sevgi ile yadederim.„

Kadı Burhanüddin

Erzincan da doğmuştur. Sonra Halebe giderek mutat olan ilimleri tahsiletmiştir. Ateşin bir zekâsı vardı. Bunu ilmü irfan ile takviye ederek cidden mümtaz bir şahsiyet olmuştur. Şair, âlim Burhanüddin umku mevcudiyetinde bir inkılâpçı kudret ve kuvvetini hissediyordu. Tahsilini bitirir bitirmez, Hammerin dediği gibi, siyasette müteammik olan bu sima memleketine avdetle, fazlu irfaniyle iptida Erzincana kadı, sonra da Erzincan emirine damat oldu. Bu, birinci hatve idi. O, zekâsiyle çıkacağı merdivenin birinci kademesine ayak basmıştı...

"Pederi, Sultan Murat Hudavendigâr zamanında, ehli tasavvüfe padişahın fevkalâde meyyal ve düşkün olup, ülemaya lâkayt bulunmasından, hariçte maişet aramağa çıkan akait ülemasından **Ahmet Burhanüddin** dir, ki oğlu kadının asıl ismi Burhanüddindir. Pederi, Kayseri hükümdarının da kadılığını yapmıştır.„

"798 senesinde hattat **Halil ibni Ahmet** tarafından yazılan yeğâne divanı İngilterede **(Biritiş Müzeom)** da mahfuzdur. Bunun büyük kısmı gazellerden ibaret olup, bir kısmı da toyuğlardan, rübailerden ibarettir... Lisanı garp türkçe ve şivesidir. Şair sıfatile

en büyük meziyeti tasavvüften kurtulması, en evvel garp türkçesinde rübaî söylemesidir„ [1] Şiirlerinden birkaç nümune:

Olmuş tenüme aşkı anun ruh değil mi
Gamzesiyle dil dahi mecruh değil mi?

Maşukla aşık bir olur aşk ödile,
Madih dahi pes hem yine memduh değil mi?

Yürek gözünün önüne sadpare gerektir,
Keysuların içinde dil avare gerektir.

Biçareye ki kaldı bu keysunla mişgin
Şol lâli lebinden sanma çare gerektir,

*
* *

Ezelden hak ne yazmış ise bulur,
Gözüne niki görecek ise görür.
İki alemde hakka sığınmışız
Tohtamış ne ola ya ahsah Timur.

"Bezmü Rezm„ e göre aslı **Salur** namındaki Türk kabilesinden olan Burhanüddin Ahmet 745 senesi Remezanının üçüncü günü *Kayseriye*de doğmuştur.

(Ki) li Hoca

Hacı Hafız Mehmet efendi 1246 tarihinde *Erzincan*ın *Ki* köyünde doğmuştur.

Babası mezkûr köyün imam ve müderrisi **Yahya** efendidir. Yahya efendi, oğlunun talim ve terbiyesiyle bizzat meşgul olmuş ve on dört sene bu uğurda pek çok mesai sarfettikten sonra, *İstanbul*a gönderdiği Hafız Mehmet efendiye, pek derin bir baba muhabbetiyle, refakat ederek sekiz sene de İstanbuldaki tahsiline nezaret eylemiştir.

Mehmet Hamdi efendi emsaline faik bir gayretle çalışarak, meşhur Kara Ali efendi hocadan icazet almış ve bu müddet zar-

[1] Bu izahatı Köprülüzade Fuat beyin «Yeni Osmanlı tarihi edebiyatı» serinden aldık. Kadının siyasî hayatı (69-70) inci sahifelerdedir.

fında evliyayı irfandan merhum Hacı Zihni efendiyi, hususî tedris ile, yetiştirmiştir.

İcazetini müteakip Teşvikiye camii kürsü şeyhliği imtihanını kazanmış ve vaızlarında saray mensubinine karşı şiddetli lisan kullandığı cihetle, Sultan Aziz tarafından memleketine yani *Erzincana* nefyolunmuştur. O zaman otuz dokuz yaşında idi.

Ayni tarihte teehhül eden Hamdi efendi, tedrisatına on sekiz sene daha devam edebilmiş ve kırk iki kişiye icazet vermeğe muvaffak olmuştur. **Üstadı kül** lâkabını almıştı. 1309 senesi şubatında 63 yaşında vefat etmiştir. Mirât haşiyesi ile mantık ve kelâmdan gayri matbu bir kaç eseri vardır. Türkçeden maada Arapça ve Farisî şiirleri vardır. İlk maarif teşkilâtında, çocuklar tarafından terennüm olunmak üzere yazmış olduğu kaside, pek güzeldir, ilk beyti şudur:

İlâhi!.. babi lûtfundan bize tevfikı yar eyle,
Mezid et şevkimiz ya rab!.. bu yolda ihtiyar eyle.

Leblebici Baba

1221 tarihinde Erzincan (Zatkiğ) karyesinde doğmuş, 1291 de Erzincan kasabasında Gerekgerek mahallesinde vefat etmiştir.

Asıl ismi **Sülayman** dır, babasının ismi **Abdurahman** dır. Zatkiğde sıbyan mektebini takibetmiş ise de bitirememiştir. Terzi babaya intisabetmiş, ve bu intisaptan sonra bir cezbe devresi geçirmiştir. Bu zamana ait ahvalinden behsederken **delilik zamanında** dermiş.

Kerametinden bahsedenler vardır. Leblebicilikle meşguldü. Kabri, Kale altı kabristanındadır.

54 sahifeden ibaret *(Tuhfetülüşşak)* namındaki mecmuai eşarı, 1296 da Ceridei askeriye matbaasında tab'u temsil olunmuştur. Şu parçaları, şirinin nümunesi olarak, kaydediyoruz:

Camı aşkın cür'asından eyleriz herdem niyaz,
Bu tecelli âleminde kalmadi cismimde naz.

Ey efendim bizi terk mi eyledin?
Gözümüz yollarda kaldı, gel yetiş...
Şeydâ bülbül gibi efgan ederiz
Goncamız sarardı soldu, gel yetiş.

Ziyaret eyledik "Sultanı Melek„i
Mevlâm kabul etsin cümle dileği;
Tecelli döndürür çarhı feleği
Ordaki ihvanlar güldü, gel yetiş.

Ezelî bahar gelir yeşerir bağlar,
Açarlar goncalar gönül bizim için,
Mor benefşe mor sünbüle karışır
Coşar bu ırmaklar sel bizim için.

Şu hicviye de onundur:

Dünya için okuyan Maksadı ot ya saman.
Bir kalaylı koz gibi İçi çürük bir palan.
İlmine mağrur olan Bir kuruca adu san,
Kürside vaaz eylese Sanki öter saksağan.

Mehmet Sadık Erzincanî

Müftü zade denilmekle maruftur. 1163 tarihinde doğmuş ve İstanbulda Atik Ali Paşa medresesinde kendine mahsus hücrede okumuştur. Hücreye şimdi dahi **Erzincanî Müfti zade odası** deniliyor. Muhtelif mevzulara dair eserler yazmıştır. Tahsili ilimden başka bir iş ve endişesi olmadığı için, talebeliği müddetince Erzincandan namına gelmiş olan mektupların hiç birini açup okumamış, toplamış ve icazet aldıktan sonra açarak mutalea etmiş olduğu mervidir. 1223 tarihinde ölmüş ve İstanbulda Karaca Ahmet mezarlığına defnolunmuştur.

Asarı :

حاشيه على استعارة عصام ، حاشيه على التصورات من المنطق ، شرح على الحسينية الاداب

dır. Âşir efendi kütüphanesinde surei fatıha haşiyesi vardır.

Ömer Halis Paşa

Erzincanın Dânâ mahallesinde doğmuştur. Tevellüdü rumî 1299 senesindedir. **Bıyık oğullar** ından denmekle marufturlar.

İlk tahsilini Erzincanın iptidaiye ve rüşdiye mekteplerinde gördükten sonra, Edirneye gitmiş ve idadî tahsilini orada ikmal eylemiş. 321 de mülâzim olmuş ve bilâhare girdiği erkânıharbiye mektebinden 330 tarihinde erkânıharp olarak seçilmiştir.

Tahsil âleminde zekâsiyle temayüz eden Halis bey, en heyecanlı çağında **İtalya** harbine ve müteakiben **Balkan** harbine girmiş, bu musaraaların her birinde hayatını istihkar edercesine çalışmış çarpışmış, muvaffakıyetler kazanmıştır.

Büyük harpte Irak cephesine giden ve orada da şanlı hizmetler ifa eden Ömer Halis bey, nihayet **istiklâl mücadelesine** atılmıştır. Büyük bir azim ve ceht, büyük bir ümit, büyük bir iman ile bu mücadeleye atıldığı; ve pir ve civan herkese muhabbet, hürmet ve itimadı muvaffakıyet telkin ettiği sırada binbaşı idi. Yirminci kolordu kumandanı **Ali Fuat** paşa cevval, cesur ve kâraşina bir erkânıharp aradığı zaman, karşısında Ömer Halis beyi bulmuştu. Mütevazi ve mahcup erkânıharp, Ankaranın fedakâr evlâtlariyle birleşerek düşmanı yenmek, vatanı kurtarmak için gece ve gündüz çalıştı. Uzun ve levent kameti ile pek sevimli bir sima olan Halis beyi, Ankaralılar bağırlarına basmak, kendilerine hemşeri yapmak istiyorlardı. Onun endişesi ve emeli bir idi: **Vatanı kurtarmak.** Onun için hiçbir taltifi, hiçbir iltifatı kabul etmiyordu.

Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra da, yine binbaşı iken yirmi üçüncü fırka kumandanlığına intihap ve izam edilerek, büyük zaferin istihsaline ve sulhün akdine kadar bilâfasıla fırka başında kalmıştı. Hizmet ve yararlıklarına binaen iki defa fevkalâdeden terfi eylemiştir.

Mumaileyh 1341 de Ankaraya, ordu dairesi reisliğine alınmış; bilâhare kara müsteşar muavini ve kara müsteşarı olarak beş sene Müdafaai Milliye vekâleti dairesinde çalışmıştır.

930 senesi bidayetinde, üçüncü fırka kumandanlığına tayin olunan Ömer Halis paşa, otuz küsur senelik bir fasıladan sonra, maskatı re'sine gelmiştir. Fırkasının umurunu tanzim ve temşiyete henüz başlamıştı ki, mürettep fırka kumandanlığıyle *Ağrı* da yuvarlanan eşkiyanın tenkiline iştirak ettirilmiş ve muvaffakıyetle neticelenen bu harekâttan dönüşte, bahsi mahsusunda tafsil edilen, *Plümer* tedibatının itmamına memur edilmiştir. (1)

Ömer Halis paşa vazifesine vakfıhayat etmiş nazik, kibar, vakur, aynı zamanda çok mütevazi ve âlim bir askerdir. Milliyet ceryanını uyandıranlar ve yürütenler meyanında zikredilebilir; hatta bu hususta biraz müfrit bile sayılabilir. Türk edebiyatının her safhasını tetkik ve tetebbü etmiş olan paşa, dilimizi cidden sevimli bir üslûp ile yazmaktadır.

Fransızca ve Acemceden meslekine, tarihe, Efganistan ve İran ve Kafkasyaya dair eserler tercüme etmiş, telif suretiyle bazı muhalledat vücude getirmiştir.

Erzincan tarihçesinin yazılmasında Ömer Halis paşanın irşatkâr fikirleriyle tenevvür ettiğimi ve beha biçilmez muavenetlerini gördüğümü tahdis makamında şuracıkta yazmak benim için en tatlı bir zevktir.

Ömer Vecihüddin Erzincanî

Babasının adı **Abdülmuhsin'**dir. Müderris Şerefüddin Mehmet gibi büyük bir zatın da babasıdır. Zümrei musannifinden olup, Karsta doğmuştur. Maveraünnehre giderek fakıhi şehir **Sadrüşşeria** da ikmali tahsil etti. İlmi hadisten meşhur *Meşarikulenvar'ı Hadaikulezhar* ismile şerhettiği gibi, ilmi usuli fıkıhdan *Keşfi yezdevî* yi de şerhetmiştir, ki ikisi de o ilimlerde olan ihtisasına dâldır.

Tebyinülmaarif isminde bir risalesi de vardır.

743 tarihinde irtihal etmiştir. *Keşif* şerhinin bir nüshasının, Edirnede Sultan Selim Kütüphanesinde mevcut olduğunu, Tahir bey *Osmanlı müellifleri* eserinde beyan etmektedirler. Edirne valii muhteremi Mehmet Emin bey, vaki ricam üzerine arattırmış ve numarasının 564 olduğunu bildirmiştir.

[1] Ömer Halis Paşnın fotoğrafı o fasla girdiğinden burada tekrar edilmemiştir.

PirMehmet Erzincanî

Halvetî tarikatine mensup **Seyyit Yahyayi Şirvanî**' nin ahassi hulefasındandır. *Erzincan*'a tabi *Keleriç* karyesinde doğmuştur. Tevellüdü tarihi bilinemiyor. *Osmanlı müellifleri* nam eserin fazıl muharriri Bursalı Tahir bey, 879 tarihinde Erzidcanda irtihal ederek camii kebir yanına defnedildi, diyorsa da doğru değildir. Keleriçte medfundur. Fakat bugün makberesinden nişan bile yoktur.

Manisada Müradiye kütüphanesinde *Makamutülârifîn* ve *Maarifüssalikin* isminde tasavvüfe ait manzum bir eseri vardır. Türkçe ve yazmadır. *Erzincan*da yazılmış olduğu şu suretle hikâye olunuyor:

Tamam oldu kitabı ruzi arefe
Okursan hasıl ola men arefe
Eğerçi bunun elfazı türkî
Veli manaya bak ki can görki
Ki tahrir oldu bu Erzincanda
. . . . , ...
Sekzi yüz yetmiş üçündeydi hicret
Ki tahrir oldu kılletü kesiret
Tamam zikridir anın süphanallah
Ana yüzbin şükür elhamdülillâh.

Sahibi tercümenin bir ismi de **Piri Halife**dir.

Sadık Mehmet Erzincanî

Meşayihi nakşibendiyeden mücahit bir zattır. 1192 tarihinde Erzurumda bulunduğu "Risalei mergube„ sinde yazılıdır.

1209 tarihinde şeyhi bulunduğu, Üsküdarda Alaca minare zaviyesinde irtihal ederek, oraya defnolunmuştur.

Eserleri: Risalei mergube, Risalei terbiyename, Risalei marifetünnefis, Risalei mahbup.

Hakikatülyakın'ı de tercüme eylemiştir.

Siracüddin Ahmedül' Erzingânî

Musikîde üstad ve mütesavvif. 650 de vefat etmiştir.

Şerefüddin Mehmet Erzincanî

Ömer Vecihüddin namında ki zatın oğludur. Ne zaman doğduğu bilinemiyor. İlk tahsilini Erzincanda ikmal ettikten ve çalışarak icazet aldıktan sonra, Amasyaya gitmiştir. **Hacı Kutlu** şah ile biraderi tarafından sarfedilen himmetler sayesinde bir ülema makarrı olan Amasyada, o zamanlar müderris sıfatını almak çok büyük bir iktidara tevakkuf ediyordu. Şerefüddin Mehmet bu iktidarı ihraz etmiş, hatta büyük müderrisler sırasına girmişti.

Fakat Amasyada kalmayarak nihayet *Merzifon*a nakletmiş, kendi namına nispet olunan mahallede 768 tarihine kadar neşri ulûma çalışmıştır. (Amasya tarihi, C: 1; S: 401 ve C; 4, S: 40). Amasyada medfundur.

Terzi Baba

Hayyat Vehbi lâkabile meşhurdur. Aslen *Erzurum* ludur. Babasının adı Fazlı zade Abdurrahmandır. Mevlâna Halit Bağdadî hulefasındandır. 1212 tarihinde doğmuş ve 1264 te Erzincanda irtihal eylemiştir. Fazail ve kemalâtı ahlâkiye ile muttasıf imiş. Bir çok serkeş kimseleri manevî tesiratile irşat ve ıslâh etmeğe muvaffak olmuştur. **Terzi baba** namile anılan tekke civarında medfundur. Kabri havas ve avamın ziyaretgâhıdır. Hakkında bir çok menakıp, birçok keramet naklü hikâye olunmakta ve ismi huşu ve tazim ile anılmaktadır.

Terzilikle meşguldü. **Hayyat** denilmesinin sebebi budur. Dükkânı Taşhan civarında idi, şimdi yıkılmıştır, eseri bile yoktur. *Kenzülmiftah* isminde matbu bir manzumeleri vardır, ki *Miftahülkenz* namile mensur olarak yazmış olduğu risalenin, ahas hulefasından Hacı Rüştü efendi tarafından manzum şekle ifrağ edilmişidir.

Gel ey Hayyatı Vehbi, sen beyan et
Hidayetten bir az mana, iyanet

Gel ey salik bu asîya kulak ver
İşit canü gönülden kim neler der;

Türk Osman paşa

*Erzincan*da doğup büyümüştür. Levendli Mehmet ağa isminde birinin torunudur (1). Bu aile, dördüncü Sultan Muradın *Bağdat* seferinden avdetinde, *Kemâh* ın *Urfat* köyünde kalmıştı. Sonra *Erzincana* gelerek tavattun etmiştir.

Küçük Osman, dayısı olan yeniçeri ağası küçük Ali paşanın delâletiyle İstanbula giderek saraya intisap etmiş, silâhşor olmuştu. Bilâhara, Üçüncü Sultan Selimin validesine kethüda tayin edilerek sarayda kalmıştır. O sırada *Erzincan* bir gaile geçirmekte idi. **Mirto** isminde bir Kürt, Erzincan havalisini haraca kesmiş, birçok namuslu kadınları dağa kaldırarak (ezcümle Piteriç kariyesinde Has bahçe namiyle maruf konaklarında ikamet eden ve Uğurlu Mehmet bey ahfadından olan Aziz ve Çopur ağalarla amcaları kızı Ayni hanımı ve kızı Misonu alarak) cebren tezevvüç etmiş, gitgide derdi çekilmez bir derebeyi oluvermişti. Herkes bunun izalei vücudunu temenni ediyordu. Fakat Mirto, *Ki* köyünün cenup cihetindeki dağın üzerinde - bir kartal yuvası gibi - intihabettiği tabiî kaleye tahassun ve *Erzincan* a nazarla: **Bu ova bir kişiye çok, iki kişiye azdır** diyerek azametfuruşlukta devam ediyor, adam öldürmek , kadın oynatmak , hanüman söndürmekle eğleniyodu.

Silâhşor Osman, Mirtonun tedibine memur edildiğ vakıt, maiyetine muhtelif unsurlara mensup askerler alarak (2) *Erzincana* gelmiş ve doksanlık ihtiyarların hikâyelerine göre, **Mirto** yu tahassungâhında muhasara ve tedip, Ayni ve Mison hanımları da tahlis etmişti (3). Bu muvaffakıyeti üzerine kendisine vezaret rütbesi tevcih olunmuştu.

[1] Babasının kapuçukadarı Halil efendi isminde bir zat olduğunu sicilli osmani yazıyorsa da, kuyudu atikadaki vakfiyesinde babasının adı Ali ağa diye yazılıdır.

[2] Rivayete göre bu efradın bir kısmı Mısır askeri imis.

[3] Erzincanda postahane ittisalinde ''Ayni hanım kuyusu,, namile maruf bir kuyu ve bahçe var idi. Bu kuyu sededilip cesim çınar ağaçları kesilerek yerinde bir kahvehane inşa edilmiş ve evkaf idaresile muhasebei hususîye arasında takarrür eden şerait vechile bu mahal evkafa ait ''Bey hamamı,, ile istibdal kılınmıştır.

Rados, Girit, Mora valiliklerinde bulunduğu ve mühim hizmetler ifa ettiği gibi, *Sıvas* ta da meşkûr gayretleri görülmüştür. Fakat Sıvasta iken şedit icraatiyle dilgir etmiş olduğu bir takım kimselerin tezviratı, ve gûya bir isyan tertibettiği hakkında vukubulan ihbaratı üzerine, Sultan Mahmut idamını irade etmiş idi. Bu idam iradesinin kolaylıkla infazı için Bursa valiliğine tayin olunduğu kendisine tebliğ ve Bursaya nakledilmiş ve vilâyet makamını işgale vakıt bulmadan kafası kesilmiştir.

Sultan Mahmudun, vaki tezviratı pek çabuk anladığını ve yanlış ihbarat üzerine verdiği idam hükmünden pişman olarak vezirini affeylediğini, hatta af fermanını süratle Bursaya göndermiş ise de, tatarın vürudundan pek az evvel iradenin infaz kılınmış olduğunu rivayet ediyorlar. Lâkin bu rivayet şayanı iltifat olmasa gerektir. Öyle olsaydı, hükmün infaz edildiğine kanaat husulü için, koca Türkün vücudundan tefrik edilen başı saraya celbedilmezdi.

Türk Osman paşanın başı İstanbulda Karaca Ahmet mezarlığında ve gövdesi Bursada Molla Fenaride medfundur.

Yahya bin Süleyman ibni Aliyürrumîyel' Erzincanî

Yahya bin Aliyürrumîyel Erzincanî fakih ve fıkıhde imamdır. **Esmer** denmekle maruftur. Lâkabı **Muhiyyüddin** dir. 728 senesi ramazanının üçüncü gecesi *Dimişküşşam*da öldü. Kasyon dağının eteğinde defnoldu.

Doğduğu tarih kendisinden soruldu. 665 hududunda Erzincanda doğdum cevabını verdi. Ebulâbbas Ahmedüsserrac'tan fıkıh öğrendi. Şeyh Rüknüddin Semerkandîden usul okudu. Fetva verir ders okutur ve ifadede bulunur :

الجواهر المضية فى طبقات الحنفيه

namındaki eseri meşhurdur.

Kâzım Paşa

Aslen *Kemah* lıdır. **Kığılcım oğulları**ndandır. Pederi Hacı Tevfik efendi olup, sırf oğlunun tahsili için Erzincanı ikinci vatan ittihaz etmişti.

Kâzım paşa ilk tahsilini 306 tarihinde Erzincan askerî rüştiyesinde bitirmiştir. Bu devre, mumaileyhin hayatında derin tesirler bırakmış, bu mektebin hatıratı, hatıratının en kıymetlilerini teşkil eylemekte bulunmuştur.

23 üncü fırka kumandanı mirliva Kâzım Paşa

306 da Erzurum idadisine, bilâhare harbiye mektebine giderek en sonra erkânıharp mektebini bitirmiş ve 315 de, dördüncü ordu erkânıharbiyesine memuren, *Erzincan*a gelmiştir ve onbir sene bu orduda ve bilhassa *Erzincan*da kalmıştır.

O zamanın dahilî siyasetince, bir defa Erzincana geldikten sonra çıkabilmek, pek büyük talie mütevakkıftı. Fakat genç erkânıharp Erzincandan memnundu. Orduyu ve bu havaliyi seviyordu. Dördüncü ordu *Van* dan *Musul*a kadar uzanmıştı. Sahibi tercüme, defaatla her tarafa gitmiş, bilhassa erkânıharp zabiti ve tabur kumandanı olarak dört defa *Dersim*e sefer etmiştir, ki ikisi 324 ve 325 dedir.

340 da, üçüncü ordu müfettişliği erkânıharbiye reisi olarak tekrar *Erzincan*a gelen Kâzım paşa, ancak dört ay bu memuriyetinde kalmıştı. O vakit Erzincanı, harbi umumî mesaibinden çok müteessir, adeta sönmüş, herşeyi harap bir halde bulmuş, fakat yine sevmişti, nazarında eski bir şairimizin dediği gibi: **„Rize senki lâli bedehşan”** idi.

Elyevm 23 üncü fırka kumandanlığıyle *İzmit* tedir.

Celâlüddini Abdürrahmani Erzincanî

Şeyh Safiyüddini Erdebilî halifesi olup, Amasyada neşri tarikat etti. *Şekayik ve Nefehatülins* tercümelerine bakınız.

Ebu Bekir Firdevsî

Erzingânîdir. Tahsili hüsnü hatta teaşşük edip, küçük ruzname hulefasından **Seyit Ali** efendiden temeşşük eylemiştir.

Küyyabî divanîye zümresine mülhak olmağla, divanî ve celîsinde dahi kesbi kemal ile, müşarün bilbenanı hameran olup, muhasebei Anadolu emsali menasip müsibi hali olmuştu. "Fevtülhattat = 1136„ tarihinde vefat etmiştir. Mahmut paşa camii pişigâhı mihrabında metfundur: (TuhfeiHattatin, S: 137).

Sultan «Melik» in mumyası

Kıvamüddin Kasimi Erzincanî

Amasyada neşri ulüm etmiştir. Havreti Pir İlyasi Halvetî üstadıdır.

Müfti Zade Esseyit Ali Efendi bin Esseyit Mehmet Efendi

Sultan Ahmedi salis devrinde suduri ilmiyedendir. (Sicilli Osmanî) ye bakınız.

Seyyit Mehmet Hamdi bin Ahmet

Erzingânîdir. Sülüs ve neshi **Hüseyni Hablîden** temeşşük eylemiştir. Evahiri vaktında **Hafız Osman** efendi vadisinde taklit sevdasına düşmüştür.

Şürekâsının ukalâsından ve akranının zürefasından olmakla, Galata sarayına muallim olmuştur.

1199 evailinde vefat etmiştir. **Hattı şerif** vefatına tarihtir. (Tühfei Hattatin, S : 389).

Osman Nuri Paşa

Osman Nuri Paşa

1292 (1876) tarihinde Erzincanda doğmuştur. Erzincan, Erzurum, İstanbul askerî liselerinde tahsilini ikmal ederek 1311 (1895) tarihinde Harbiye mektebinden ikinci mülâzim olarak neş'et etmiştir.

Sırasile meratibi kat'ederek 1338 de mirlivalığa terfi etmiş, 1930 da onyedinci fırka kumandanlığına tayin olunmuştur.

Onuncu bap

Örf ve Âdetler

Evvelâ **evlenme** merasiminden başlayalım:

Oğlan çocuğa sahip olmak, Anadolunun her tarafında olduğu gibi, *Erzincan* da da bir gurur ve iftihar vesilesidir; bunu evlendirmek ise en büyük saadettir.

Bu duygu sevkiledir ki, ekser analar oğulları onsekiz, yirmi yaşına varınca, münasip bir kız aramağa, kendilerine küfüv bulmağa çıkarlar. Buna **kız isteme** merasimi denilir ki, **ağız arama** ile iptidar eder, mühim ve ağır bir vazifedir. Muvaffakıyetle neticelendiği takdirde **görücülük** merasimi başlar. Maamafih, oğlan ve kız anaları arasında takarrür eden muvafakatın, kızın babası tarafından da teyidi lâzımdır.

Kızın babası muvafakatını beyan ettikten sonra, **nişan** yahut **akit** günü kararlaştırılır. Her iki tarafın hısım ve akrabaları oğlan ve kız evlerinde ayrı ayrı toplanarak, badehu kız evinde birleşirler. Erkek, davetlilere ikram edilmek üzere, krepler veya süslü kâğıtlar içerisinde şeker gönderir. Buna **şeker örtüsü** namile bir top kumaş ilâvesi de mutaddır. Kumaşa "Ana yolluğu„ denilir, kızın validesine aittir.

Erkeklerden üç kişi, bu içtima esnasında kızın reyini sorarak muvafakatını alırlar, sonra dua edilir ve şerbetler içilir. Dua esnasında herkesin ellerini dizleri üstünde ve parmaklarını açık bulundurması lâzımdır. El ve parmakların kapalı bulunması, güveyinin bağlanması niyetiyle yapıldığı ve yapılacağı zehabı vardır.

Bundan birkaç gün sonra oğlanın validesi ve akrabaları tarafından kıza—evine gidilerek—nişan takılır. Kızın bulunduğu

odadan, nişanın takılacağı mahalle kadar, yere bir kumaş serilir ki, nişanla beraber getirilir ve **ayak eni** tabir ederler. Gelin, zinet içinde, bunun üzerinden yürür, oğlanın validesiyle akrabasının bulunduğu yere gelir, sıra ile el öperek yerine oturur. Gelenler de getirdikleri nişanları takarlar.

Düğün, zifaf gününden bir hafta evvel başlar. Davul, zurna çaldırılır, yemekler yedirilir.

En itinalı günler şunlardır: Pazartesi: *Hamam daveti*; çarşamba: *Kına gecesi*, perşembe: *Gelin alma,* cuma: *Saç kesme ve baş bağlama.*

Pazartesi günü güvey bir hamam tutar. Erkek ve kıza mensup hısım, akraba ile komşular ve bildikler hamama çağırılır. Gelin de bir araba ile hamama götürülür. Gelinin hamama girmesi, zaten curcunaya dönmüş olan hamamın çalgılar, teflerle bambaşka bir velvele içinde çalkanmasına sebep olur.

Gelin, bu cuşiş ve galeyan arasında soyunur. Şimdi göbek taşının etrafındadır. Saçlarından dökülen tellerin ördüğü müşaşa hale içinde, bir kat daha artan güzelliğiyle, mahcup ve lerzan üç defa dolaşır. Erkek tarafına mensup kadınlar **Maşallah** diyerek başına para serperler. Bu da bittikten sonra gelini göbek taşının üzerinde hazırlanmış görürsünüz; ve yıkayıcılar üç defa etrafını dolaşırken bir ağızdan :

İki bülbül hiç bir dala konar mı?..
Bülbülün konduğu dallar solar mı?..

türküsünü çağırırlar. Cilveler çoğaldıkça neş'eler, neş'eler arttıkça handeler taşar:

Bastığın yer çimen olsun, çay olsun
Seni saran beyin kuvveti var olsun,.

nakaratı hamamın kubbesini çınlatır.

Sonra gelin yıkanır ve başına kına konur. Yıkayan kadına, gelinin anası ve yakın akrabası bahşiş verirler.

Bir hamam için yüz, ikiyüz lira sarfedildiği kesretle vakidir. Men'i israfat kanunu ve vilâyet meclisi umumîsinin bu vesile ile ittihaz etmiş olduğu karar, son zamanlarda tatbik mevkiine konularak bu yıkıcı masrafların az, çok önüne geçilmiştir.

Erzincanda bir gelin kıyafeti

Bir ikinci hamam da erkek için yapılır. Erkek çarşamba günü bildikleriyle, sağdıç refakatinde, hamama gider. Kız evi de güvey ve sağdıç için çamaşır ve hediye gönderir.

Sıra ikinci akte gelmiştir : Çarşamba günü kızın çeyizi bir odada teşhir ve oğlan tarafından düğün başladığı vakıt gönderilmiş olan ve **Tohum davarı** denilen eşya da ayrıca tertip olunur. Tarafeynin hısım ve akrabaları o gün med'uv olarak gelirler ve bütün bu eşyaya, yemeği yedikten sonra, bir kıymet biçerler, ki bu da müteakiben yapılan nikâh vesikasına yazılır. Sonra nikâh duası yapılır. İşte **ikinci akit** budur.

Düğünün en cıvcıvlı, en şatafatlı zamanı **Kına gecesi**dir. Her yerde olduğu gibi Erzincanda da, kına gecesini kız evinde tes'it ederler. Erkek tarafından kız evine meyvalar, çerezler, iç yağından dökülmüş mumlar gönderilir. Gelin süslenmiş bir odada yalınız bekliyor. Erkek tarafına mensup kadınlar kafile halinde gelirken, çalgılarla istikbal ve misafirlere mahsus odaya isâl olunurlar. Tepsilere dizilmiş olan mumlar yakılarak şarkılar söylenirken gelin, nâzân ve hırâmân, misafir odasına girer, sıra ile el öperek oturur, parmağına **Kına yüzüğü** takılır. Kızlar, kadınlar - her biri ayrı bir menkıbe anlatıp türlü türlü temenniler izhar ederek - çığlıklarla oynamağa, hoplamağa, eğlenmeğe başlarlar. Eğlenti sabaha kadar sürer. Sabaha yakın gelinin eline kına yakılır. Arkadaşları da, diğer kızlar da yakarlar ve bunu uğur sayarlar.

Kız mensubininden kimse gelmemek şartiyle, o gece erkek evinde de eğlenirler.

Perşembe sabahı... oğlan evi telâş içindedir. Bütün hısım akraba ile kına gecesi davetlileri hep toplanmış, atlar arabalar süslenip hazırlanmış, *Gelin alayı* tedarikâtiyle mutadın üstünde bir heyecan ortalığı kaplamıştır.

Yemek yendikten sonra, kadınlar arabalara, erkekler de atlara binerek, alay hareket eder. Önünde: ilâhi okuyanlar, yahut davul zurna bulunur. Gelin evine gidilir ve durmaksızın gelin alınarak avdet olunur.

Gelinler, eskiden, ata bindirilir ve her köşesinden birer sütu-

na istinadeden ipekten mamûl, çadır şeklinde müzeyyen bir puşide, şemsiye gibi gelinin başı üstünde tutulur, dört kişi de puşidenin sütunlarını bayrak gibi taşır ve bir seyis atı yedekte götürürdü. Puşideye **Günlük** denilirdi. Alay bu suretle giderken, gelinin bindiği atın önüne, bazan bir koç getiren olurdu. Gelin attan eğilerek koçu bir elile kaldırmağa çalışırdı. Çoğunun bu koçu alup götürdürleri vakidir. Kaldıramaz ve götüremezse, koç sahibine bahşiş vermeğe mecbur olurdu.

Gelinlerde o eski kuvvet kalmadığından mıdır, artık ata binilmediğinden midir, yoksa adetin devamına lüzum görülmediğinden midir? her nedense şimdi gelin alaylarında bu hale tesadüf olunmamaktadır. Fakat alaya iştirak eden erkeklerin geniş ve müsait yerlere gelince at koşturup cirit oynamaları yine devam ediyor

Güveynin evine yaklaşan kafileyi, güvey ile sağdıç yüksek bir yerden gözetip beklerler. Gelin, arabadan indirilince güvey tarafından para ve fındık serpilir, kapıdan içeriye girince de kurban kesilir.

Yatsı vaktı güvey gerdeğe girer. Cuma sabahı da geline **zülüf kesmek** merasimini yaparlar.

Düğünden bir kaç gün sonra, kızın anası ve akrabaları tarafından baklavalar yapılarak tepsilerle oğlan evine gönderilir, buna da **Gelini yoklama** tabir olunur...

Gelinlerin kayin valide, bahusus kayin pederle konuşmaları muayyebattandır. Zavallı gelin, bazen senelerce lâlü ebkem kalır; söz söylemesine müsaade etmek te hiç kimsenin hatırına gelmez. Maamafih bu kaytleri yıkarak, asrî ve medenî bir yaşayış tarzı takibeden ailelerin miktarı günden güne artmaktadır (1)

***

Halkın dinî hissiyatı, ta eski zamanlardan beri; çok derindi. **Hac** farizesini ifa, bu hissiyatın izharı için bir vesile idi.

---

[1] Erzincan dügün merasimi ötedenberi şöhret almıştır. Hatta ordu muhasebecilerinden Halis efendi namında bir zat «Arûsi Erzincan» namile bir risale yazmış ve gördüğü ahvali tafsilen naklü hikâye eylemiştir. Bu risale maalesef elimize geçmemiştir.

Bu vesile ile her sene **Hac mevsimi** nde büyük şenlikler, dağdağalı merasim yapılırdı. Hacı olmağa niyet eden kimseler - servetleri derecesine göre tefavüt etmek şartile- hareketlerinden evvel ziyafetler tertip ederler, sadakalar dağıtırlardı. Yola çıkmadan bir gün evvel de münadiler halkı keyfiyetten haberdar ederlerdi.

Bir taraftan Ulu cami minaresinde selât okunur, bir taraftan da halk fevç fevç hacının hanesi civarında toplanırdı. Vaktı muayyeni gelince, hacı hanesinden çıkarak, iki seyisin yedeğindeki müzeyyen takımlı, bir ata biner, önden giden ve kasideler, nâ'tler, ilâhiler okuyanlarla bir gulgulei amin arasında Ulu camie gelir, cemaatla iki rek'at namaz kılardı.

Bundan sonra müfti efendinin, yahut başka bir hocanın selâmet temennisini mutazammin bir dua okuması mutat idi. Bu duayi müteakip **hacı efendi** yine ata binerek, kasidehanların teşyi avazeleri arasında yola çıkar ve kasabaya bir saat mesafede hısım, akrabası ve teşyiine şitap edenlerin cümlesiyle vedalaşırdı. İlk konak mahalli *Sipikör*dü.

Hac yolu uzun ve tehlikeliydi. Arabistan çöllerinde kalmak, hatta farizei ziyareti ifa etmeden dönmemek ihtimali çoktu. Onun için hacıların arkasından hep sıhhat ve afiyetle, karada ve denizde selâmetle gidip gelmeleri için dualar okunur, göz yaşları dökülürdü.

Fakat hacıların gelmekte oldukları haberi, o zamana kadar duyulmuş olan teessür ve tahassürleri birden sürura kalbeder ve memleket bir istikbal hazırlığıyle, teşyidekinden ziyade bir heyecanla, çalkanırdı. Hacılar, Ulu camie gelip iki rekât namaz kıldıktan sonra evlerine giderlerdi.

Erkekler ekseriya bizzat hacılığa giderler, kadınlar da ekseriyetle bedel gönderirlerdi. Her hacı avdetinde, mübarek yerlerin mahsusatından olan bazı hediyeler getirerek aşınalarına verir, bir kısmını da -haline göre- satar, yol harçlığını çıkarırdı.

Hacce gidenlerin sokak kapıları, avdetlerinden evvel, yeşil boya ile boyanırdı. Erzincanda yeşile boyanmış birçok kapılar vardır.

*
* *

Muharrem ayı girmezden biraz evvel herkesi bir telâştır kaplar: Çünki muharremin girmesinden evvel işgal edilen dükkânın mukavelesini tazelemek, yahut onu bırakıp diğer bir dükkân kiralamak icabeder. Beldenin bu örfü, bütün kuvvetile, hükümrandır. Hazinece yapılan icar ve isticar mukavelelerine girmiş ve yalnız idarei hususîyece tasarruf edilmekte olan birkaç akar, malî sene iptidası olan haziran ayında kiraya verilmektedir

*
* *

Zahirenin de **Kot** denilen bir ölçü ile satılması mutattır. Kot İstanbul kilesinin yarısıdır. **Kot** un dörtte birine **Şinik** ve sekizde birine **Urup = Rubu** derler. Sekizde bire verilen bu ismin, hikmeti vaz'ını bilen yoktur.

On altı **Kot** a **somar** ve dört kota, yahut somarın dörtte birine **çerik** derler. Somar servetin de mikyasıdır: Filâncanın yirmi, filancanın yetmiş beş somarlık arazisi vardır denilir.

*
* *

Erzincan ahalisi spora pek meraklı idi. Bu heves, feyizli ovada güzel atlar yetişmesine sebep olmuştur. Yazık ki evvelce umumî olan arzu, git gide azalmıştır. Şimdi yalnız şehrin cenubu şarkisinde *Erkek* denilen meydanda, ilkbaharın cuma günlerinde at yarışları yapılması adeti bakidir. Bu yarışlar birkaç hafta devam eylemekte ve garibi şu ki hiç bir tarafın tensik ve teşvikine mazhar olamamaktadır.

*
* *

Millî ve **dinî** bayramlarda ve diğer sürurü mucip zamanlarda, **davul** ve **zurna** ile eğlenmek adeti umumîdir. Davul ve zurnanın Erzincan için cidden bediî bir eğlencesi var ki, **Tamzara** denilen horasıdır. Muntazam ve kıvrak hareketlerle taşkın bir heyecanı tasvir eden ve teammümü milliyet noktai nazarından temenniye şayan olan bu hünerli dans, delikanlılar için temiz bir eğlencedir.

Dans ederlerken okudukları şarkı şudur :

Tamzaradan gece geçtim...
Acı, tatlı suyun içtim,
Ben o yardan vaz mı geçtim ?
Lili, lili Tamzaram, lili....

Tamzaranın tandırları,
Kardan beyaz baldırları,
Beni yardan ayırdılar
Karşı köyün andırları,
Lili, lili, Tamzaram, lili....

Tamzaradan taş gelir,
Elâ gözden yaş gelir,
Karşı köyün kızları
Yiğitlere hoş gelir.
Lili, lili, Tamzaram, lili....

***

Vaktiyle gürbüz ve levent erkekler yetiştiren **pehlivanlık,** yazık ki, tamamen denecek kadar unutulmuş ve bu güzel âdet yerine son devrin kabul ettiği **spor** usullerinden biri de ikame edilmemiştir.

Bugün Erzincan gençleri maalesef bir idman yurduna bile malik değillerdir.

On Birinci Bap

Umumî Bakış

Tarihî, Coğrafî, Edebî, Etnografî Tetkik

Erzincan Vilâyeti:

Şarkan: Erzurum vilâyetine tabi Tercan, Hınıs kazalariyle;

Garben: Sıvas vilâyetine mülhak Zara, Divriği ve Şebinkarahisar vilâyetine merbut Alucera kazalariyle;

Şimalen : Gümüşane vilâyeti muzafatından Şiran, Kelkit, Bayburt;

Cenuben: Malatya vilâyetine tabi Kemaliye (*Eski Eğin*) Mamuretülâziz vilâyetinin Hozat, Ovacık; Çapakçur kazalariyle muhat ve mahduttur.

Bu saha dahilinde kalan arazi **13476** murabba kilo metrodur.

Bu arazi üzerinde sakin nüfusun miktarı, 931 senesi istatistiğine göre **71274 erkek ve 73640 kadın** olmak üzere **144914** tür.

Vilâyet dahilinde belli başlı bir nehir vardır: **Fırat.** Diğer cari sular ufak tefek çaylardır ki, suları mevsime göre çoğalıp azalır. Bunlar vilâyetin mülhakatına ait tavsifat kısmında tadat ve tarif olunmuştur.

Meşhur dağları şunlardır:

Şimalde: **Keşiş** (3500), **Mürit** (2700), **Ahi** (3010), **Sipikör** (2600) **Akdağ** (2710) **Çimen** (2780);

Şarkta: **Bağırpaşa** dağı (3287), **Sipyan** (2750);

Cenupta: Munzur Silsilesi üzerinde **Orta**dağ (3250), **Kıran** dağ (3050), **Mercan** dağı **Akbaba** tepesi (3449), **Katır** tepe (3300), **Karacakale** (3100);

Garpta: **Karadağ** (3030), **Dumanlı** dağ (2434).

Vilâyet dahilindeki **göller:** Vilâyette bu nam ile yadedilebilecek durgun sular yok gibidir. Yalnız Erzincanın *Sarıkaya* köyündeki **Soğanlı** dağ üzerinde **Aygır** gölü denilen bir göl ile *Başköy* nahiyesinde, biri büyücek olmak üzere, **Yedigöller** diye anılan gölcükler vardır.

Bataklıklar: 1—**Şıhlı** sazlığıdır ki **Mertekli ,Şıhlı, Pişki,dağ, Kadağanı kebir ve sağir, Mığısı, Hamzesi, Çulhasa** karyeleri arasındadır, genişliği (20000) murabba metrodur. Fıratın tuğyanında ve **Komsuyu**nun terakümünden hasıl olmuştur.

2 — **Bulanık** bataklığıdır. Erzincana on kilometro mesafede ve şosenin alt tarafında münhat bir yerde nübean eden *Horhor* adlı ve kükürtlü maden suyile diğer bazı suların, Fırata nazaran satıhları münhat olmasından dolayı, teraküm etmesiyle husule gelmiştir, bu da 20000 murabba metro genişliğindedir. Etrafında Cimin, Piteriç, Kara kilise, Süleymanlı köyleri vardır.

3 — **Nurgâh** bataklığıdır. Bu da Erzincana takriben dokuz kilometro mesafede kâin kaplıcanın - mahallî tabire göre: *çermiğin* - sularının birikmesinden husul bulmuştur. Bu bataklığın vüsatı (15000) murabba metrodur.

4 — **Suluçayır** bataklığıdır. Fırat civarında kâin ve elyevm jandarma mektebi olan, kadim askerî tabakanesi civarında 5000 murabba metro genişliğinde bir bataklıktır.

5 — **Beytahtı** bataklığıdır. Erzincan - Kemah yolu üzerinde ve Fırat sahilindedir. Bazı gafiller burayı mesire addetmektedir.

Ormanlar: — Vilâyetin ormanları mahduttur. En mühim orman mıntakası *Refahiye* kazasıdır. Fennî bir surette mesaha edilmemiş olduğunu zannettiğim bu mıntakanın, takriben otuzbin hektar genişliğinde olduğu orman dairesince söylenmektedir. Bu sahada bulunan ağaçlar yabanî kavak, gürgen, dişbudak, meşe ve çamdır. Vilâyet, hemen umumîyet itibariyle, kereste ihtiyacını işte bu orman sahasından temin eder.

Kiğı ve Plümer kazalarında da geniş meşelikler vardır. Bu kazalardaki ormanların vüs'at ve ehemmiyeti hakkında vilâyetin

devairi aidesinde hiç bir kayt ve malûmat bulunmadığını meraretle kaydetmek lâzımgelir,

Erzincan, Kemah ve Kuruçay kazaları dahilinde belli başlı bir ağaçlık bile yoktur. Vaktile bu yerler -umumîyetle denilebilir- ormanlıktı. Katiyatta intizam ve ittiradın gözetilmemesi, muhafaza tertibatının yoksulluğu, yahut hiç değilse, noksanlığı sebebiyle ve bittabi cehaletin inzimamiyle bir zamanlar birer çimenzar gibi yemyeşil olan dağlar, çırıl çıplak bir hale getirilmiş ve memleket hayatî faidelerden -kimbilir daha kaç asır için! - mahrum edilmiştir.

Maden suları. — Erzincan kasabasının on kilometro şimali şarkisinde ve *Çakırman* karyesi civarında şosenin alt tarafında **Ekşisu** namile maruf bir maden suyu vardır. Kalevî gazlıdır. Rumî 341 tarihinde tahlili fennîsi yapılmıştır. Raporuna göre pek midevîdir, ta'mi lâtiftir, herkesçe merguptur.

Belediye için bir varidat membaı olabilir. Lâkin bakan yoktur.

Kaplıcalar. — **"Ekşisu,,** membaının takriben yirmi metro kadar cenubunda *Horhor* namile yadolunan fazla miktarda kükürdü havi + 20 derecede köpüklü, suyu bol, yerden gürültü ile çıkan bir kaplıca vardır. Bu kaplıcadan fazla miktarda: bilâma' hamızı kibrit gazı intişar etmektedir. Bu sebeple yıkanmağa cüret edenler boğulup ölüyor diye rivayet ederler. Romatizme ve uyuz gibi hastalıklara iyi olduğu tıbben anlaşılmıştır. Maamafih burada ne bina, ne ağaç, ne barınabilecek müsait bir yer yoktur ; civarı kâmilen bataklıktır.

Bir kaplıca da *Çermik* namile anılan sudur.

Bunun üstü kapalıdır, içinde bir buçuk metro derinliğinde taştan bir havuz vardır, ki zemini kumludur; üç dört yerinde hafif galeyan görülmektedir. Suyun rengi havuzda hafifçe sarı olup, bardak içinde nim şeffaftır; lezzeti ekşimtırak ve tuzludur. Derecei harareti + 31 dir. Kaşıntı ve sızılar için faydası olduğuna halk arasında kanaat mevcut olduğundan, mayıstan sonra birçok kimseler devam ve istihmam ederler. Az, çok istirahat edilebilir bir yer ise de, belediyece biraz daha ihtimame muhtaçtır.

*
* *

Ebu Sait Bahadır hanın vefatına, (15 rebiülahir 736 - 30 teşrinisani 1335) tarihine kadar Anadolu eyaleti: Erzurum, Sıvas Kastamonu ve mülhakatını ihtiva ediyordu. *Erzincan* da bu meyanda idi. Fakat o zamanlar, ayrı bir sancak mıydı yoksa Amasya tarihindeki kayde göre (C: 3. S: 5) Amasya emiri **Şadi** beye mi tabidi? Lâyikıyle tesbit edemedim. Ancak fethi müteakip, bıyıklı Mehmet paşaya tevcih edildiği zaman, bir prenslik kadar genişti: Trabzon, Şebin Karahisar, Canik sancakları da Erzincana merbut idi.

Eyalât teşkilâtında, Erzurum eyaletine mülhak olduğu anlaşılıyor. Ziamet mi, timar mı idi? burası tavazzuh edemiyor.

*
* *

Evliya çelebi de, idarî teşkilât ve taksimattan tafsilât vermiyor. Yalınız: "yüzelli akçalık Şerif kazadır. Nevahi ve kurası vardır. Kadısına altı kese hasıl olur, hükûmettir. Şeyhülislâmı, Nakibüleşrafı, sipahi kâhya yeri, yeniçeri serdarı, yüzelli adet erbabı ticaret kale nefareti vardır. Hakimleri mühtesip ağası ve şehir naibidir„ diyor.

İşte bin elli bir veya bin elli iki tarihinde büyücek bir cüz'i idarî olduğu anlaşılan **Erzincan,** 1260 tarihinde verilen bir **temliknameyi humayun** da **nahiye** namile kaydedilmiştir. Bu, idarî taksimata ait bir tabir midir, yoksa bir yer manasına mıdır? anlaşılamadığı gibi merbutiyet ciheti de musarrah değildir. Ancak 1281 tarihli **Taşkili vilâyet nizamnamesi** üzerine Erzurum vilâyetine tabi bir **Sancak,** haline konmuş olduğu, resmî kuyudatta görülmektedir. Maamafih nahiye olduğu zamanlar da Erzurum vilâyetine tabi idi.

İlk liva teşkilâtı üzerine **Erzincan sancağı:**

Kemah, Kuruçay, Ovacık, Mazkirt kazalariyle Gercanis *Refahiye, Kuzuçan* ve Dersim mıntakasında kâin *Mıst* nahiyelerinden tarekkübetmiş idi. 1289 tarihinde Erzurum vilâyeti matbaasında tab'edilmiş olan "Salnamei vilâyeti Erzurum„da atideki cetvel görülmektedir :

Erzincan Sancağı

Esamii kaza ve nevahi	Kura	NÜFUS Hıristiyan	İslam Z.	Yekûn
Erzincan kazası	97	5126	13137	18263
Gercanis nahiyesi	144	1131	6695	7826
Kemah kazası	56	1873	4953	6826
Kuruçay kazası	41	1041	3680	4721
Kuzuçan „	113	741	5853	6594
Ovacık „	177	416	5991	6407
Mazkirt „	195	1115	10420	11535
Yekûn	823	11443	50729	62172

Bu teşkilât 1297 tarihine kadar devametmiş ve o tarihte *Bayburt* ve *İspir* kazaları da Erzincana raptolunmuşsa da, az bir müddet sonra irtibatları kesilmiş ve *Dersim*de vilâyet teşkilâtı vücuda getirilerek Kuzuçan, Ovacık, Mazkirt kazalariyle Mıst nahiyesi (1) Erzincan sancağından fek ve *Dersim*e raptolunmuştur.

Bu sebeple Erzincan sancağı Kemah, Kuruçay, Refahiye kazalarından ibaret kalmıştı. Bu kazaların herbiriyle, merkezi levaya merbut nahiyeler aşağıdaki cetvelde tesbit olunmuştur:

Erzincan	**Kemah**	**Kuruçay**	**Refahiye**
Cenciğe	Avşin	Alpkendi	Erhami
Cimin	Bariksor	Zevker	Armudan
Hozensi	Brastik	Salut	Harviş
Esesi	Pekeriç	Kaziviran	Koçkiri
Karadiğin	Dedek	Kerer	Kuzkışla [2]
Keleriç	Tavginer	Gercanis	
Ki	Nezkep	Kersen	
Mığısı		Melekşerif	
Vaskirt			

[1] Salnamenin bu nahiyeden ne için bahsetmediğini ve köy ve nüfus itibariyle Kemah ve Kuruçaydan büyük olan (Gercanis) i ne için nahiye olarak kaydetmiş olduğunu tahkik edemedim.

[2] Kuz, halis Türkçedir: (Kuzay) ın muhaffefi ve (Güney) kelimesinin mukabilidir. (Güney), Güneşe karşı olan yer, şemsabat demektir. Şu halde «Kuz», «Kuzay» güneş görmiyen yahut az güneş gören yer manasına gelir.

Kezalik Erzurum vilâyeti matbaasında onuncu defa olarak basılmış olan 303 tarihli salnamede görülen atideki cetvel ehemmiyeti haiz bir vesikadır:

"Dahili vilâyette bulunan yerli ve yabancı zükür ve inas nüfus miktariyle adedi hane kura ve nahiyeyi mübeyyin cetvel,

	Adet kura ve Mahallât	Adet Nevahi	Adet Hane	Yabancı		Protest		Ermeni		Rum		İslâm		İcmal
				K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	
Erzincan	197	10	10635	626	829	40	48	6132	6474	81	94	19031	29590	53947
Kemah	86	4	3076	—	—	86	86	1484	1701	279	297	6112	7121	17166
Refahiye	176	9	3376	—	—	—	—	372	398	560	540	9984	10602	21456
Kuruçay	61	3	1799	74	132	—	—	1112	1167	—	—	4765	4935	12279

Bu cetvel iki noktai nazardan dikkati caliptir: 1 — Yapılan nüfus tahririnde kadınları da ihtiva ediyor ve 1282 tarihine nisbetle efkârın değiştiğini, hükûmetin de kanunları daha etraflı surette tatbik edebildiğini gösteriyor; 2 — İhsaî malûmatın cemii tedvininde fevkalâde itina ve dikkat olunması vücubunu amirdir. Nevahi adedini natık hanedeki rakamlar, ayni salnamenin baş tarafındaki cetvele göre tertibedilmiş olan, biraz daha yukarıdaki idarî taksimat cetveli mündericatına uygun değildir!

Tatbik ve mukayesesi gayet kolay olan bu noktada görülen şu hata, diğer rakamların hakikate muvafakati derecesine dair bir fikir vermeğe kâfidir. Cümhuriyet devrinin idare memurları ahlâfe böyle istatistikler bırakmıyacaklardır ümidindeyiz.

Mart 334 tarihinde müstakil mutasarrıflık şekline ifrağ olunan *Erzincan*, 339 senesinde **Fethi** bey kabinesi zamanında teşkilâtı esasiye kanununun 89 uncu maddesi hükmüne tevfikan, vilâyet namını almış ve 22 mart 339 tarihinde vali **Hüseyin Hüsnü** beyin riyaseti altında ilk meclisi umumîsini toplamıştır.

926 malî senesi iptidasında Nazımiye kazası da bu vilâyete ilhak olunmuştur. Nazımiyenin Erzincan ile hiç bir alâka ve münasebeti yoktu. Bu ilhak, muamelâtı teşvişetmekten başka bir şeye yaramamıştır. Bu cihet çabuk anlaşıldı ve 927 malî senesi

nihayetinde yani tam iki sene hitamında Nazımiye tekrar Elâziz vilâyetine verilerek **Erzincan** kurtarıldı.

Kiğı kazası da 1 haziran 926 tarihinde Erzurum vilâyetinden fekolunarak Erzincana raptedilmiştir. Bu vechile vilâyet büyümüş, ve 4 teşrinievvel 930 tarihli kararname ile teşkil olunan üç nahiye de dahil olduğu halde atideki şekli almıştır:

Kaza	Nahiye	Köy adedi
Erzincan		59
	Başköy	21
	Esesi	16
	Cimin	13
	Cencige	17
	Selepür	17
Plümer		27
	Danziğ	14
	Şeteri	18
	Deşt	15
Refahiye		25
	Alakilise	25
	Cengerli	29
	Zevker	62
Kuruçay		12
	Armudan	16
	Kuzkışla	33
Kemah		18
	İlıtik	26
	Ermelik	30
	Kamarik	16
	Hoğus	15
Kiğı		46
	Hösnek	64
	Çan	31
	Cönek	25

İlk idare memurluğuna, mutasarrıf kaymakamı namile **Aslan** paşa tayin olunmuştur. Bundan sonra sıra ile **Hurşit** (83-84), **Şefik** (84-88), yine **Hurşit** (91-92) paşalar, **Ali Rıza** bey (93-94). **Tosun** paşa (94-95), **Asaf** efendi (96), **Haşim** paşa (97), Ardahanlı **Hacı Hüseyin** paşa (98), Yanyalı **Emin** bey (300-304), meşhur Hasan Fehmi paşanın kardeşi **Ahmet Şevki** bey (304-308), **Namık** bey (308-?), **Asaf** paşa (313-318), **Tevfik** paşa (318-319), **Mahmut** paşa (319-323).

Ve meşrutiyetin ilâniyle vukuagelen inkılâptan sonra:

Tevfik bey (324-?) Yanyalı **Şefik** bey (324-326) mutasarrıflığa tayin kılınmış ve tarihi mezkûrdan sonra vukuagelen tayinler, vilâyette mevcut kayitlere göre atideki listede gösterilmiştir.

İsmi		Mübaşereti	İnfikâki	Maaş miktarı	
Esat Rauf	B.	30 K.evvel 326	31 Ağustos 329	6000	Mutasarrıf
Süleyman Fethi	„	31 „ 329	15 Mayıs 330	5000	
Cemal	„	8 Haziran 330	14 T.evvel 330	5000	
Memduh	„	27 T.evvel 330	28 Ağustos 331	5000	
Fuat	„	31 „ 331	6 T.sani 332	4000	
Eşref	„	10 Mart 334	30 Haziran 336	5000	Müstakil liva ve Vali
Ali Rıza	„	8 Ağustos 336	28 „ 337	5000	
Zühtü	„	19 T.sani 337	4 T.evvel 338	5000	
Hüseyin Hüsnü	„	27 K.evvel 338	5 K.evvel 339	5000	
Faiz	„	19 Şubat 340	20 Haziran 341	7500	
Cevdet	„	1 Temmuz 926	31 Temmuz 927	7000	
Fevzi	„	11 Ağustos 927	3 Nisan 928	6000	
Azmi	„	21 Nisan 928	11 T.sani 928	6000	
Tahsin	„	16 K.evvel 928	19 Temmuz 930	10000	
Ali Kemali	„	27 Ağustos 930		8000	

Bu zevattan **Ali Rıza** bey, ilk defa olarak Erzincanı teşcir ve ağaç muhabbetini tamim etmiş; **Emin** bey doksan bin kuruşu hazineden tesviye edilmek şartiyle, halen mevcut hükûmet konağını iki yüz on bin kuruş sarfiyle ianeten yaptırmış; **Ahmet Şevki** bey, pek çok zahmetlerden sonra - elyevm Sakarya mektebi olan binada - ilk iptidaî mektebi tesis etmiş, **Asaf** paşa - ki Ferik Şerif paşanın oğludur - Erzincan belediye dairesiyle şimdi vali konağı, ziraat bankası ve sıhhat dairesi olan üç büyük binayı, belediye kapanını, Refahiye ve Kuruçay hükûmet konaklarını yaptırdığı gibi, Kiğı-Plümer tarikiyle Erzincana gelmekte olan Rus konsolosunu soyan eşkiyayı-bizzat takiplerine giderek-tutmuş, makamının haysiyet ve şerefini fevkalâde bir itina ve ahssasiyetle muhafaza etmiştir.

Zaptiye neferliğinden yetişmiş olan **Tevfik** paşa mührünü oğlunun boynuna asmış, vaktını dünyadan bihaber olarak geçirmiş... Maraş hanedanından olan **Mahmut** paşa birçok mekteplerle beraber, hasılâtı maarife ait olmak üzere ianeten müteaddit dükkânlar yaptırarak, hakikaten misli görülmedik bir hizmeti irfan perveranede bulunmuştur. **Tevfik** bey fücceten ölmüş; **Esat Rauf** bey

Kemah hükûmet konağıyle Plümer jandarma karakolunu yaptırmış; **Faiz** bey de Gazi paşa mektebi inşaatına başlatmıştır.

Ali Rıza bey zamanında Zara vakası zuhure gelerek Kürtler *Kemah* ı yakmışlar, *Kuruçay* ı soymuşlar; **Zühtü** bey de tedip harekâtının semeratını iktitaf ile meşgul olmuşlardır.

*
* *

Anadolu müfettişi müşür **Şakir paşa** zamanına gelinceye kadar nahiye müdürleri, birtakım müteneffizlerdi. Müdürlüğü, fahrî olarak ifa ediyorlardı. Lâkin memuriyetleri mıntakasında kendi hükmü nufuzlarını diledikleri gibi yürütüyor ve halkı pek çok mutazarır ediyorlardı. İdarenin bozukluğu kabili inkâr değildi; fakat bunun harice pek fena bir şekilde aksetmesine, dahilde de iftirak fikir ve emellerinin tenemmüv ve tevessü eylemesine badi olanların, birtakımı da bunlar idi. Şakir paşa muntazam nahiye teşkilâtı yapmış, nahiye müdürlerinin maiyetine kâtip, jandarma, polis verdirmiş, mevcut nahiyeleri de çoğaltmış ve hudutlarını mahallin icaplarına göre tadil ederek, halk ve hükûmetin suhuletle temasını temin eylemiştir.

Bu hayırlı teşkilât bir müddet sonra her nedense, belki, her vakit ileri sürülen bütçe mülâhazasına binaen, ilga edilmiş ve idare makinesi büsbütün bozulmuştur. Ne idarei umumîyei vilâyet kanunu, ne muahharen çıkan vilâyetler idaresi kanunu bu bozgunluğu tamamiyle kaldırmıştır. Vakıa miktarları artmış ise de, nahiyelerde müdürden başka bir memur bulunmadığı için, bu artmadan hiçbir faide alınamamıştır denilebilir. Müdürlerin, kanunen muayyen devrü teftişlerini yapup halk ile yakından görüşmeleri; inzibat ve asayiş ve maarif işlerine bakabilmeleri, köy hayatını - kanunun da tarif ettiği asrî icaplara göre - tanzim eyliyebilmeleri mümkün olmuyor. Maiyetlerine kâtip ve jandarma vermek lâzımdır. Nüfus, Vergi, Tapu daireleriyle birer Sulh Hakiminin de bulundurulması lâbüttür. Bu ihtiyaç gayet şedit ve mübrem olduğundan - idare memuru sıfatiyle - fikir ve mutaleamı yazmaktan; ve bu devrede de idarî vaziyetin ne halde olduğunu ahlâfa bütün çıplaklığiyle tevdi etmekten kendimi alamadım.

*
* *

Ordu ve sonra müfettişlik merkezi olan **Erzincan** a geldikleri tesbit olunabilen müşür ve müfettiş paşalar şunlardır:

1271	de	Anadolu ordusu kumandanı Müşür		Abdülkerim paşa
1278	de	Ordu Müşürü		Derviş paşa
1294	de	„	„	Kurt İsmail paşa
1295	de	„	„	Nafiz paşa
1302	de	„	„	Hidayet paşa
1303	de	„	„	Zeki paşa
1324	de	„	„	Abdullah paşa
1326	da	„	„	İbrahim paşa
1328	de	„	„ ve	müfettişi Tatar Osman paşa
1329	da	„	müfettişi ve kumandanı	Hasan İzzet paşa
1339	da	„	Müşürü	Cevat paşa
1341	de	„	„	Kâzım paşa
1926	da	„	„	İzzettin paşa (1)

A. Erzincan

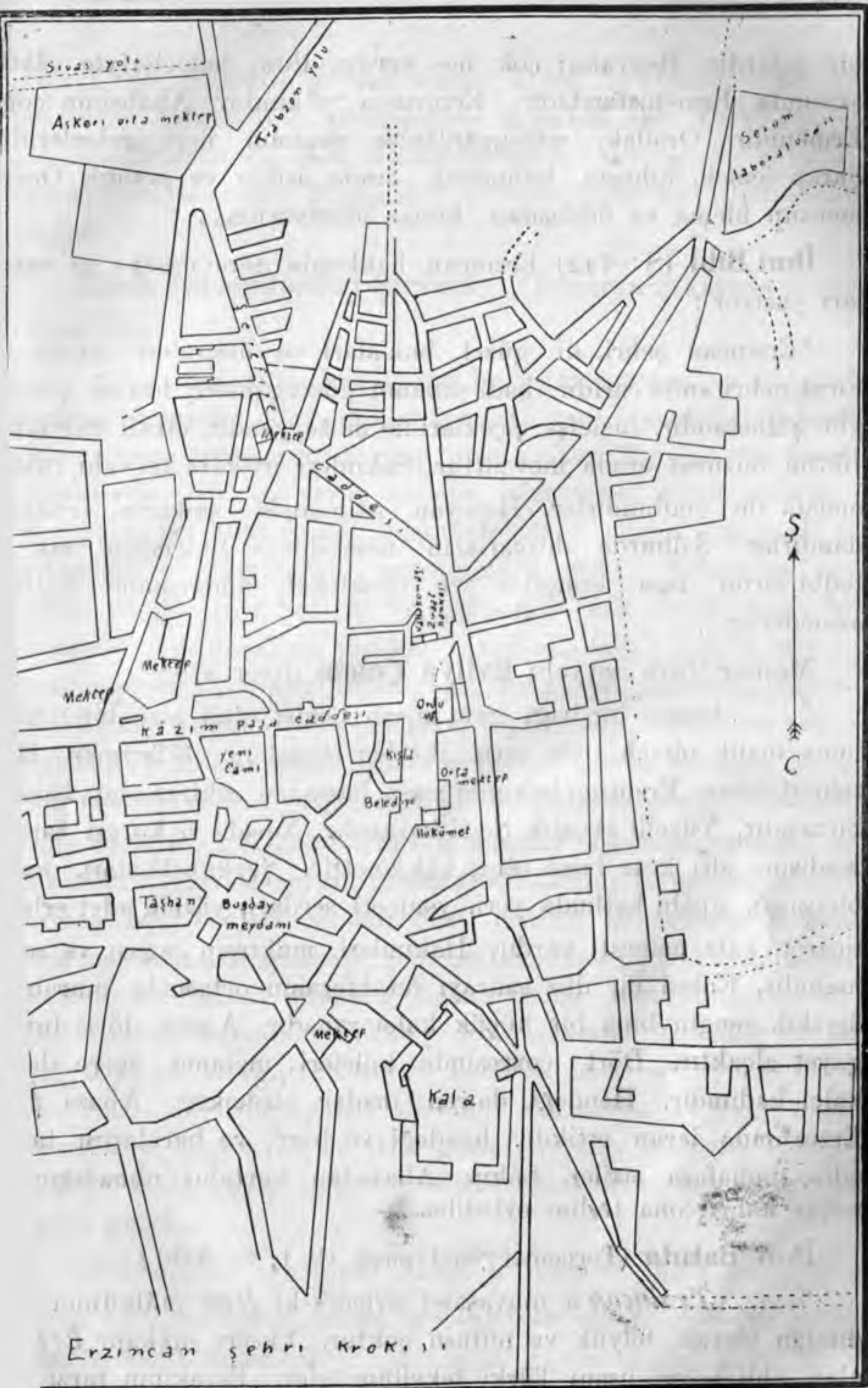
Erzincan, mebdei tul İstanbul olduğuna nazaran 10 derece 30 dakika tulü şarkîde ve 40 derece 39 dakika arzı şimalîde kâin bir şehirdir (2). Mevkii ve vaziyeti itibariyle, ta eskidenberi nazarı dikkati celbetmiştir. Tarihte *Eriza* ve *Erez*, *Erzenga* namlarile yadolunuyordu. **Strabon** bu şehre *Asilisen* namını vermiştir. Yakutulhamevî **Muaccemülbüldan** nam eserinde - Mısır tab'ı 1323 (1906 M.) Cilt : 1 S : 194 - şu suretle tarif ediyor :

" **E** üstün sonraki harf sakin, **z** üstün, **n** sakin, **cim elif** ve **nun** ile dir. Ahalisi kâf ile *Erzingân* derler. Şöhret bulmuş güzel

[1] Müfettişlik dairesinin şimal cihetinde bir park yaptırmış ve elektrik enstallasiyonunu meydana getirmiştir.

[2] Amasya tarihinde şöyle yazılıdır : « Ersen oymağı, Ersan han denmekle meşhur bir «Becenek» hükümdarından türemiş olup elyevm (Erzincan) ve Türkler arasında (Erzingân) denmekle meşhur olan belde bu hükümdar (Ersan Han) adından galet olarak Beceneklerin vatanı olmuştu: C 2, S: 100.

(Erzincan) isminin menşei hakkında katî malûmat elde edilememiştir. (Mercan, Tercan, Kuzuçan, Vican...) gibi ayni vezinde birçok isimlerin bu havalide bulunması (Erzincan) ın bu nam ile tesmiyesi için esaslı bir sebep olmak lâzım geldiği zehabını uyandırmaktadır. Sandalgıyan Ermeni tarihinde (Tercan) ı Terdchan suretinde yazarak Terdijan şeklinde bu imlânın müraccah olduğunu bilâ izah yazıyor.

Erzincan Şehri Krokisi

bir şehirdir. Meyvaları çok hoş yerdir. Rum beldeleriyle *Ahlat* arasında Ermenistandadır. Erzuruma yakındır. Ahalisinin çoğu Ermenidir. Oradaki müslimanlanlar ahalinin ileri gelenleridir. Şarap içmek, fuhuşta bulunmak orada âşikâr ve şayidir. Oraya mensup ülema ve üdebadan kimse bilmiyorum,,.

İbni Bibi (S: 142) Erzincan hakkında bilmünasebe şu satırları yazıyor :

"Erzincan şehri, ki güzel buk'aları ve mesireleri vardır ve Fırat nehri anda carîdir, badi sabanın güzergâhıdır; havası lâtiftir, gül gülüstandır, benefşe çiçeklari ile müzeyyendir, etrafı dağlıktır. Bütün huzuzat orada mevcuttur. Sakinleri irtikâbı menahi, ittibai melâhi ile hodbindirler. Hezeyan istimamda suikarin erbabındandırlar. Salhurde ihtiyarların nesayihini, ulülemirin rey ve tedbirlerini isga etmezler ve memleket ümerasının katline azmederler.,,

Meşhur Türk seyyahı **Evliya Çelebi** diyor ki :

"....burası bir bağı irem misali behişt olup nice bin mülûk buna malik olmak için sarfı iktidar etmişler... Süleyman Han tahriri üzere, Erzurum hakinde paşa hasından müfrez olup, hakimi Subaşıdır. Yüzelli akçalık Şerif kazasıdır. Nevahi ve kurası vardır. Kadısına altı kese hasıl olur, hükûmettir. Şeyhülislâmları, nakibüleşrafı, sipahi kethuda yeri, yeniçeri serdarı, yüzelli adet erbabı ticaret, kale neferatı vardır. Hakimleri, muhtesip ağası ve şehir naibidir. Kalesi bir düz sahrayı ferahfezanın ortasında murabbaüşşekil, sengin bina bir küçük kalei ranadır. Amma dört duvarı gayet alçaktır. Dört çevresinde kuleleri metanet üzere değil, kalei kadimdir. Hendeği dairen madar alçacıktır. Abaza paşa Erzurumda isyan ettikde, hendeği ve burç ve barularını tamir edip muhafaza ettiler. Lâkin Abazadan kurtuluş olmadığından naçar kaleyi ona teslim eylediler.,,

İbni Batuta (Tercemei Şerif paşa, C: 1, S: 328) :

"... *Erzincan* a muvasalet eyledik ki *Irak* mülkünün bilâdından olarak, büyük ve nüfusu çoktur. Ekseri sükkânı *Ermeni* olup, ehli islâm lisanı Türkî tekellüm eder. Esvakının tarzı tertibi çok güzeldir. Beldeye nisbetle lâtif kumaşlar nescolunur.

Orada bakır madeni olup ondan avani ve balâda zikri geçen ve bizim taraflardaki çırağpayeye müşabih olan *Bisus* lar, imâl edilir. *Erzincan*da **Ahi Nizamüddin** in zaviyesine indik ki en güzel zevayadandır. Mumaileyh ahilerin hiyar ve kibarındandır „ diyor.

Elhac Zeynelâbidini Şirvanî (1) Erzincan hakkında şu suretle idarei lisan ediyor.

“ . . . . . Anadolu bilâdından bir şehri hurrem ve bir medinei behcet tev’emdir. Nüzhetülkuküp sahibi hace Hamdullah Müstevfiye göre: İran beldelerinden olup nice seneler Rumlar da tasarruf etmişlerdir. Düz bir yerde kâindir, dört tarafı gayet açıktır. Şehrin üç veya dört fersah mesafede etrafı yüksek dağlarla ihata edilmiştir ve dört tarafı mamurü abadandır. Nahiye ve köyleri güzel yapılmıştır. Şehirde ve kurasında çok sular akar; bütün imaretlere ve binalara sarîdir; takriben dokuz bin haneden ibarettir, ekser imaretleri dilküşadır. Kalâsının duvarını, Alâüddini Keykubadi Selçukî, yonu taşından yaptırmıştır. Sokakları mükellef, dükkânları musakkaftır. Kârvansarayları güzel, tekâyası mergupţur. Kahvehaneleri dilküşa, mescitleri ibadetfezadır. Bu şehirde dört mevsim hükmünü icra etmektedir. Toprağı münbit, suları lezzetlidir. Havası ceyyit ve nafidir. Zemini tarep engizdir. Toprağı güzel, bağları ve bahçeleri çoktur. Meyvaları mebzul ve mütenevvidir. Gölgelikleri pek çoktur. Mahsulâtı güzel, hububatı makbuldur. Halkı umumen hüsnü cemal sahibidir, muhlis ehli hal ve erbabı kemaldir. Şehir ve kura sekenesi Hanefiyyülmezhep, dağ sükkânı alevîdir. Köşe ve kenarda bazı hıristiyanlar da vardır. Rakimülhuruf, seyahat aleminde abü havası ve ferah ve rahatı Erzincan’a benzer pek az şehir görmüşmüdür. Erzincan eğerçi küçüktür, lâkin gayet safalıdır. Fırat nehri şehre bir fersah mesafeden geçer.„

1295 milâdî senesinde Pizalı Rustinien’e imlâ tarikiyle yazdırıp 1307 tarihinde bizzat tashih etmiş olduğu kitapta (fasıl:21) **Marco Polo** diyor ki:

(1) Tibyanüsseyaha, C: 1, S: 69.

" Büyük Ermenistan, büyük bir eyalettir. **Arzingân** (1) namile yadolunan bir belde ile başlar. Bu beldede dünyanın en güzel yünlü kumaşları dokunur, en güzel hamamlar ve kaplıcalar bulunur. Ahalisi, Ermenidir ve Tatarlara tabidirler. Orada bir çok kasabalar ve birçok kaleler vardır; lâkin bunların en asili *Arzingan* dır. Sonra diğer iki belde gelir: Birisi ***Erzurum*** ve diğeri ***Erciş*** = ***Arziri*** dir. O, büyük bir memlekettir ve her yaz mevsiminde şark Tatarlarının bütün askerleri burada ikamet eder, çünkü hayvanları için burada çok güzel meralar bulurlar. Fakat kışın oturmazlar, zira orada kışın çok şiddetli soğuklar hükümferma olur. Bunun için kışın oradan müfarakat edip iyi meralı yerlere giderler. „

Erzincan kasabası - vilâyet itibarile her tarafı dağlıktır - dairen madar dağlarla muhat bir ovada kâindir. Erzincan ovası şimalden cenuba, *Sipikör* eteklerinden yüksek ve yalçın *Munzur* silsilesine; şarktan garbe, *Sansa* boğazından *Çardaklı* medhaline kadar uzuyor ve bu geniş saha dahilinde *Karasu* namını alan *Fırat* ın hemen daima bulanık ve çamurlu suları, çok dolambaçlı ve fakat çok sakin akarken bazı tarafta, zaten mevcut, bataklıkların miktarını maalesef çoğaltıyor. Bazı yerde de reyanü handan çayırlar, münbit ve mahsuldar tarlalar vücude getiriyor. *Acemoğlu köprüsü* denilen mahalde, birbirinden, sanki bıçakla kesilmiş gibi, ayrılmış dik, siyah. ve korkunç iki kayanın arasındaki gayet dar menfezden akur ve velvele engiz geçerek Kemah hududuna giriyor (2).

Fırat, ***Sansa*** boğazından itibaren vilâyet hududuna girdikten sonra, ***Mürit*** dağından çıkan *Surpran ;* Keşiş dağından çıkan *Pahnik; Nurkâh* bataklığından çıkan ***Karasu*** ve müteakiben ***Vaskirt, Handere, Çardaklı*** çaylarını, cenup cihetinden de ***Karacakale*** dağından nübean eden ***Kumsuyu*** ve ***Mercan*** dağından çıkan ve suyunun lezzeti ile maruf olan ***Mercan suyu***nu

[1] Erzurum vilâyeti dahilinde ve garbî Fırat üzerinde kâin olan [Arzingân - Erzincan] bir zelzele neticesinde harabolmuş ve [1202=1784] tarihinde yeniden inşa olunmuştur.

[2] Bu kayayı gûya, hazreti Alinin bir kılıç zarbesile ikiye bölmüş olduğu, rivayet ediliyor; tabiî saçmadır.

alarak büyür. *Erzincana* iki kilometro mesafede iki kola ayrılır, oldukça büyük bir ada vücude getirir. Nisan ortalarında membalarından itibaren yatağının iki tarafında yükselen dağlardaki karların erimesinden hasıl olan çay ve ırmakları alarak taşar, mecrası etrafındaki araziyi ekseriyetle basar ve o arazi üzerinde kâin köylerin çoğunu günlerce, belki haftalarca tehdidi altında bırakır.

Kom (1) yahut *Kirlevik* suyu *Cencige* nahiyesinin şark tarafındadır. Kalecik köyünün cenubu şarkisinden çıkan bu çay, bir

Erzincanda Kirlevik köyündeki şelâle

müddet aktıktan sonra *Kirlevik* köyü cıvarında 40 - 50 metro kadar yüksek bir sırt üzerinden akarak müteaddit ve pek nazarfirip şelâleler hasıleder. Bu mebzul ve müthiş kuvvetin beyhude akışı ne hazin bir manzaradır, değil mi?

Munzur silsilesi, sarp ve sengin, garbe doğru *Kemah*a kadar uzanır, Munzur 3250, Akbaba 3449, Mercan ve Karacakale 3100, tepelerile ebedî karlar altında yatan bir zencir vücude

[1] Kom, davarın yattığı yer manasına kullanılmaktadır. Şu hale göre yanlış teleffuz olunmaktadır; doğrusu "Kon,, dır ki asıl türkçede mesken, ikametgâh demektir. "Konmak, konu, konak,,

getirir. Şimal ciheti de Mürit dağları 2700, Keşiş dağları 3500, Sipikör dağı, Akdağ 2710 ile mesturdur. En yüksek dağlar işte bu silsilededir. Ovanın garp cihetinde Karadağ 3030 vardır.

Bu dağlar azametli ve heybetli manzaralar arzederler. Munzur bütün kış mevsiminde kesif dumanlar ve ta eteklerine kadar kalın kar tabakaları altında kalır; hiçbir tarafında geçit vermez. *Sipikör* silsilesi de hemen hemen ayni vaziyette olur. Yalınız bu cihet, Gümüşhane - Trabzon şosesini ihtiva ettiği için, bütün kış mevsiminde kapalı kalmaz. Hiç değilse türlü türlü müşkülât ve mahalik içinde posta hayvanlarının geçmesi mümkün olur. Bu vaziyete göre Erzincan aylarca karlarla muhat ve adeta muvasaleden mahrum yaşar.

Kış mevsiminde kar yığınlariyle örtülü olan bu yüksek tepeler, mayıs evasıtmdan sonra (1) nazarı okşıyan, gönülleri eğlendiren; sürü sürü hayvanları besleyen, bütün bir kışı sefalet içinde geçirdikleri için uzviyetleri çürümüş gibi dermansız kalan köyler ve aşiretler halkına hayat verici yaylaklar, membalar halini alır. Erzurum cihetlerinde satın aldıkları binlerce öküz ve inekleri de Kayserliler, sonbahar mevsiminde, bir müddet bu dağlarda besledikten ve - 930 senesinde olduğu gibi - sığır vebası zuhur ederse, karantine müddetince beklettikten sonra *Sıvasa* ve *Kayseriye* ye götürürler.

En meşhur yaylalar : *Çimen yaylâsı, Mecidiye Rumsaray, Hah yalası...* dır.

Hulâsa her mevsimde başka bir güzellik ve ihtişam, başka bir taravet ve cazibe ibrazeden bu muhtelif manzaralı dağların ortasında kalan ve tatlı bir meyil ile Fırat nehrine doğru uzanan geniş ovayı süsleyen: **Erzincan** *"etrafı dağlık, ortası bağlık,,* suretinde tarif olunur bir kasabadır.

Şimal cihetindeki dağlar ağaçtan mahrum, büsbütün çıplak oldukları ve köylüler yakacak tedariki maksadile, toprağın heye-

[1] Yazma bir kitabın kabı arkasında aynen:

"1298 senesi mayısının 24 üncü günü bir kar yağdı ki maazallah kürek körüdük. Çayırda üç gün mal otardık. ,, diye bir fıkra okudum. Evler ekseriyetle dam olduğu ve yıkılmak tehlikesi bulunduğu için hayvanat içeriye alınamamış demektir.

Fırat nehri üzerinde Acemoğlu köprüsü ve yanındaki korkunç kayalar.

lânına ve suların şiddetle cereyanına az çok haylûlet eden: geven, yavşan gibi köklü otları çıkardıkları için, ova her zaman seylâp tehlikesine maruz olagelmiştir:

Erzincanı sel aldı
Bir yar sevdim el aldı.

Bu, o kadar mühim bir hâdisedir ki daüssılaya müptelâ bir Erzincanlı tahassüratını anlatırken:

Çoktan beri çeker idim (Erzincan) ın yasını
Ölmeden görse idim (Erzincan) ın ovasını
Coşa gelmiş, coşa gider selin, (Erzincan) senin !

Demekten kendini alamamıştır. (1) Bununla beraber *Erzincan ovası*, rengârenk çiçekler ve türlü türlü ağaçlarla bezenmiş; etrafını kuşatan dağların eteklerinde dizilenler gibi, şark ve garbında serpilmiş müteaddit - fakat herhalde gayri kâfi - köylerle canlanmış, Erzincan kasabasile de ihtışamı artmış bir füshatzardır.

10 Nisan 931 Cuma gecesi yağan şiddetli yağmurdan sonra sokaklar.

İlk terbiyesini Erzincan mekteplerinde almış ve sonra memuriyetle burada bulunmuş olan **Müştak B.** namında bir erkânıharp zabiti de *Erzincan* ı şu muvaffakıyetli surette tarif eylemiştir :

(1)

Erzingâna Kemahtan
Kârvan gelir sabahtan
Anam babam Erzingân
Sen ne hoşsun irahtan.

(2)

Durur sisler içinde
Erzingân ta uzahtan
Etrafını dağlar tutmuş
Farkın yoktur çanahtan.

---

[1] 331 senesinde vukuagelen seylâp, ika ettiği tahribat itibarile, hassaten kayda şayandır. 1931 14 Haziranda da müthiş bir selolmuştur.

(3)

Anam babam Erzingân
Sen ne hoşsun irahtan
Bu yıl Fırat pek coşmuş
Kışın çok kar yağmaktan.

(4)

Anam babam Erzingân
Sen ne hoşsun irahtan
Durur sisler içinde
Erzingân ta uzahtan.

*
* *

Erzincan, Fransız müsteşriklerinden Y. Saint Martin'in çok meşhur olan "Mémoires historiques et géographiques d'Armenie„ adlı eserinde şu suretle tasvir olunuyor :

"Egéghiats hıttasının pek meşhur ve pek eski bir şehridir. **Anahit** mabudesine mahsus mezhebin mahalli olmakla, eski Ermenilerce maruf idi. Bu mezhebin mabetleri, Ermenistanın birinci patriği **Kirkor** (Türk imiş diyenler var) tarafından tahribedilmişmiştir (1). Bu şehir Fıratın garbında ve *Kabil-Çardaklı* çayının Fırat ile birleştiği mevkiin şimalindeki bir tepecik üzerinde idi (2).

"Milâdı İsadan bir asır evvel, **ikinci Dikran** tarafından inşa edilmiş birçok mabetlerle tezyin edilmişti. Ermenistanda müstesna bir mevki ihrazetmiş ve çok zamanlar, hatta hıristiyanlıktan sonra bu şerefini muhafaza eylemiştir.

İlk Selçukî hükûmdarlarının idaresi altında daha mühim bir şehir olmuş ve zannolunduğuna göre **Cengiz** hanın halefri devrinde, **Timurlenk**in oğulları zamanına kadar, Mogol veya Tatarlar idaresinde kalmıştır. Bu Fatihin zamanında Taherten adlı birinin idaresinde idi. Bu zat Timur ile ittifakı sayesinde hâkimiyetini muhafazaya muvaffak olmuştur.. „

Fakat Erzincan, civarındaki diğer beldelerle büyük bir medeniyet sahasiydi. Bu beldeler içinde (Hah=Khakh) pek meşhurdu. **Nerses** (sene: 373) buradaki kral sarayında tesmim olunmuştur (Toronbiz, S: 67) . Kezalik *Til* kasabası da maruftu. Senmarten diyor ki:

[1] Eriza yani (Erzincan)da (Anahit) âlihesine mahsus bir mabet var idi. (Strabon) un ifadesine göre, bu mabette en mugayiri haya esrar tebcil olunuyor ve bu ayinlere, izdivaçlarından evvel, genç kızlar da iştirak ediyordu (Toronbiz, S:)

[2] Şehirin mevkiini tayinde yanılmştır.

10 Nisan 931 selinden bir manzara

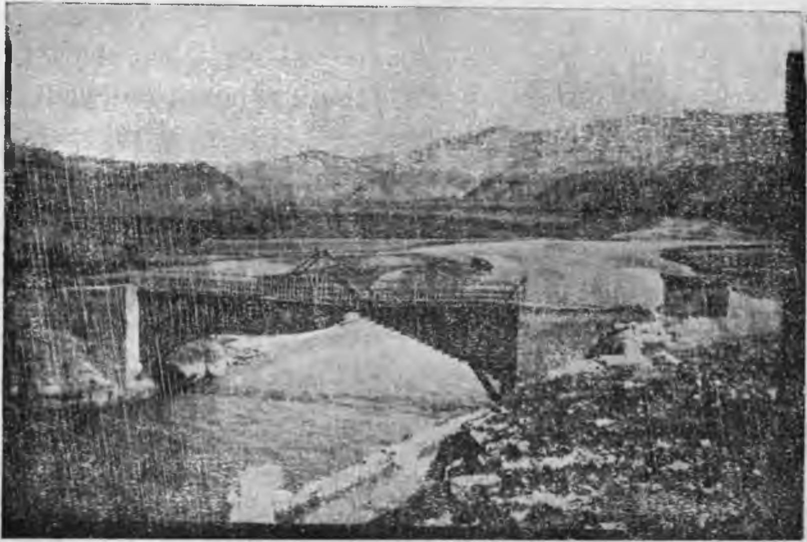
Til, Erzincan şehri kurbünde bir kasabadır. *Kabil - Çardaklı* çayının cenup sahilinde kâindir. **Batlamyos**un *Taline* tesmiye ettiği şehir olsa gerektir.

Hıristiyanlığın Ermenistanda teessüsünden evvel **Nane** mabudesine mahsus, burada bir mabet var idi, ki Kirkor tarafından tahribedildi. (Bu puthane kadim Ermenistanın sekiz mabedinden biridir.) Kirkor oğulları **Vartanes** ve **Aristages** ile haleflerinden **birinci Nerses** bu kasabada medfundurlar (1).

[1] Hah ile Til ayrı ayrı yerlerdir; Senmarten bunları tefrik edememiştir.

Sonra mütevali zelzeleler tesiriyle şehir harabolmuş. yavaş yavaş şimale doğru çekilmiş ve galiba, daha büyük kısmı yine cenupta kalmak üzere, kalenin etrafında teessüs etmiştir.

861 Hareketiarazının neticesi olan harabî üzerine, ahali ovayı terk ile *Sipikör* dağının eteğinde *Vaskirt* cihetine geçmek. orada yeni bir şehir kurmak istemişler; fakat Fıratın cenup sahilinde bulunan köylerdeki ağalar, "hükümet bize uzak düşer„ diyerek bu fikrin tatbikine, hem de müsellehan, mani olmuşlar. Bu sebeple kasaba şimdiki mahalde teessüs etmiştir; tesisinde de pek ziyade sür'at ve gayret gösterilmiş olsa gerek. Zira Fatih Erzincana geldiği zaman (878) kasaba mamur ve âbadan idi.

Fırat Köprüsü (Kemah kazası methalinden)

Bu yerin yeniliği; ve kasabanın vaktile şimdi tarla halinde kalan Fırata civar arazi üzerinde müeesses bulunmuş olduğu, bir kaç suretle istidlâl olunabilir:

1 — Tarlalarını süren çiftçiler eski meskûkât, altın veya bakır yahut gümüş avani ve emsali şeyler bulmuşlar;

2 — Az çok derin hafriyatta hamam, çeşme gibi mebani enkazı zuhur etmiş;

Kasabanın elyevm *Ali efendi* mahallesi, *Çukur* mahalle denilen cihetlerine mukaddema *Viranşehir* ve *Eskişehir*

mahalleleri namı verilmekte ve buralar şehrin şimal taraflarını teşkiletmekte olduğu, yaşlı adamlar tarafından hikâye olunuyor. Nihayet bir medeniyet merkezi, bir mamure olduğu kuvvetle rivayet edilen *Erzincanın*, halen kâin bulunduğu sahanın bütün şimal cihetlerinin boş; ve her nevi umran ve hayat eserlerinin, han, hamam, bedesten, cami, çeşme... gibi abidelerin nisbetle cenup taraflarında bulunduğuna bakılırsa alelhusus **Bayram mescidi** (1) denilen ve şimdi maalesef, mihrabının - ki bir sanat eseri olduğu halâ nümayandır - birkaç taşından başka birşey kalmayan camiin yeri ve genişliği nazarı itibara alınırsa, yukarıda yazılı rivayetlere daha ziyade itimatla inanılabilir.

Hafriyat esnasında çıkmış olan meskûkâtın, vaki talep üzerine takriben kırk sene evvel, resmen İstanbul müzesine gönderilmiş olduğunu, ozaman meclisi idare başkâtipliğinde bulunmuş olan Şeyhzade Halit efendiden işittim.

Evliya Çelebi (C: 2 S: 381) tavsifinin bir nebzesini yukarıya dercettiğimiz kaleyi anlatmakta devam ederek diyor ki; "... bir demir kapısı vardır. Taşra varoştan şehre hendekten cisir ile ubur olunur. Derunu kalede ikiyüz adet bağsız, bahçesiz evi, bir camii var...,,

Demir kapı ile camı halâ bakidir. Fakat evlerden eser kalmamıştır: Kale bütün müştemelâtiyle ciheti askeriyeye intikaletmiş, fırka ve liva daireleriyle bir miktar askerin ikametgâhı olmuştur. Hendek, şüphesiz, dolmuştur ki eseri bile görünmüyor; köprü de yoktur. Cami, **Kanunî Sultan Süleyman** devrinde müşarunileyh tarafından inşa edilmiştir.

Kadim ve meşhur binalarından, harap veya mamur olarak, elyevm gördüklerimiz şunlardır:

Ulu cami, Halilullah camii, Cemalüddin Çelebi camii, İskender hamamı, Bey hamamı, Pürkalem hamamı, Hacı İzzet paşa camii, Taşhan ve Bedestendir.

Yeni ve şayanı dikkat mebani de: Üçüncü ordu müfettişliği dairesiyle karşısındaki askerî mahfil binası, Hükûmet konağı, Orta mektep, Belediye dairesi, Fırka karargâhı, Askerî orta

---

[1] **Halk vaktiyle yağmur duası için bu mescit yerine giderlermiş.**

mektep... Tabakane kışlası, Mülkiye hastanesi ve daha bazı mebanii askeriyeden ibarettir.

Yakutu Hamevînin muahezelerine düçar olmuş olan Erzincan ahalisi, her halde salâh ve takva sahibi olmalıydı. Zira ne tarafa bakılsa bir mescit görünür; **Evliya çelebi** bunların miktarını yetmiş rakamile kaydediyor. Ve birçok tekkelerden bahsediyor. Mescitleri ben saymadım. Fakat herhalde şimdiki miktarları bundan pek çok aşağıdır. Tekkelerden eser kalmamıştır. Maamafih ahali şimdi de ekseriyet itibarile müttakî ve musallîdir.

Erzincan çok geniş bir saha işgal eder. Fakat ilk defa gördüğüm vakit söylediğim veçhile: vali konağıyle vilâyet konağı arasındaki sahadan ibarettir. Şehir hissini, ancak buradan alabilirsiniz. Diğer taraflarında insan bir büyük köyde dolaşıyorum zannedebilir. Temizlikten eser yoktur. Çeşme ayaklarının adım başında husule getirdikleri pis su

Ciminli Hoca

(Köhne akidelerin hâlâ topraklara gömülmemiş sefil ve süflî bir modeli).

birikintileri, yer yer görülen çukurlardaki süprüntüler, sokaklara - her türlü kaydi ihtirazdan arî olarak - atılan pislikler, evlerin avlularında - ilkbahar gelince tarlalara dökülmek üzere - biriktirilen ve ekseriya insan mevadı gaitesiyle de karıştırılan hayvan gübreleri... bütün bunlar iptidailiğin defaten göze çarpan nişaneleridir.

Erzincanın bir hususîyeti de sokaklarında kaldırım bulunmamasıdır. Yağmur veya kar yağdığı vakit kasabanın her tarafı bir çamur deryası; güneş çıkıp ta bu çamurlar kuruyunca, rüzgârın tesiriyle, bir toz kasırgası kesilir. (1)

Vaktiyle yapılmış ve yapıldıkları devrin servet ve haşmetini bugün de yaşatmakta bulunmuş olan bazı **Konak** lar, mahalle aralarında kaybolmuş gibidir. Eğer Nafia dairesi, Tütün inhisar idaresi gibi birer resmî müesseseye makar olmasalar, büsbütün yıkılıp mahvolacaklardı.

Kızıl Sultan, şirin fakat dediğimiz gibi dağlar arasında mahsur olan Erzincanı, bahusus o devirde nakil vasıtaları at, deve, yaylı... gibi iptidaî vasıtalardan ibaret olduğu ve yollar da yapılmış bulunmadığı için, menfa ittihaz etmişti. Asker, sivil birçok kimseler ömürlerinin bir kısmını burada geçirmişlerdir. Menfa hayatına ait menkıbeler pek çok ve pek elimdir.

Erzincan 1200 metro rakamındadır. Şimal cihetini kaplayan yüce dağlar soğuk rüzgârlara hail oldukları için, aynı irtifada bulunan *Sıvas* tan, *Uzun Yayla* dan farklı olmak üzere, burada her nevi meyva yetişir (2). Bataklıklar sebebiyle istifade edilemeyen şark ciheti istisna edilirse, Erzincan ovasının her tarafı münbit ve mahsüldardır denilebilir. Bu ovada arpa,

---

[1] Trahum hastalığına ve taşrada ahaliye maalesef (Kör Erzincan) lılar denilmesine sebep olan bu tozdur.

[2] Bazı yaz mevsimlerinde hararetin tahammül olunamaz derecelere çıktığını söylüyorlar. Hususî bir hatıra defterinde eşraftan Hacı Vahit bey sıcağı tarif ederken (ateş yağıyordu) diyor.

buğday (1) çavdar, yulaf, mısır, tütün ve hatta pamuk bile yetişir. Mültezimlerin şerrinden ahali bir müddet pamuk ziraatini terketmişlerdi. Fakat bu mahzur mündefi olduğu için, artık şimdi tekrar ekmeğe başladılar.

Ovada, hudayinabit olarak, envai otlar vardır, ki birçokları sebze makamında kullanılmaktadır: Yemlik, Kuşekmeği, Kaz ayağı, Kenger, Mavimak, Işkın, Yarpuz "Yabani nane„ Deve tabanı, Kuzu kulağı (lezzeti mayhoştur), Çiriş... gibi. Hele ışkın pek mebzul olup *Nardenk* denilen şurubu da lezizdir.

Bu kadar geniş ve mahsuldar olan Erzincanda ahali, maalesef, refahe malik değildir, maişet tarzı da çok iptidaîdir. Yedikleri ekserya bulgur ve **kurut** tur. Kurut, ayranın süzülüp kurutulmasile yapılır. Ayranın süzülmiyen kısmı, topak topak yapılarak güneşte kurutulur. Tağdiye hassasını zerre kadar haiz olmayan, ve mikrop mecmaı olan bu topaklar sıcak suda eritilerek çorbaya katılır. **Kelecoş** dedikleri yemek de bu **kurut** ile yapılır.

Süt her vakit mebzuldür. Yaylalardan başka, yeşil ovanın bol otları yazın koyun ve inekleri semirttiği ve memelerini şişirdiği gibi, depo edilen yığın yoncalar da kışın mükemmel ve kâfi bir gıda olur. Neçare ki -hiçbir kuvvetin sökmeğe muvaffak olamadığı cahilâne bir kanaat ve anane sebebile- halis süt tedariki mümkün değildir. Süte mutlaka -nisbeti şahsa ve mahalle göre değişmek üzere- bir miktar su katarlar, katmazlarsa hayvanlarına göz değer zehabında bulunurlar da onun için.

Sütten alelâde yoğurt yapıp küplere koymak ve havanın nüfuz etmemesi için üzerine eritilmiş yağ dökerek, kış azığı olmak üzere, toprağa gömüp saklamak hemen umumî bir itiyattır.

*
* *

Erzincan ın şimdi kendine has bir kıyafeti yoktur. Meşhur seyyahımıza göre, vaktiyle kısa esvap giyiyorlardı, şöhret afettir

---

[1] Kaime çıktığı esnada hasat mevsiminde buğdayın (Somar) ı 250 kuruşa çıkmıştı; ondan evvel 70 kuruşa imiş ! Gariptir ki güzün 500 ve bahar vaktında 1000 kuruşa çıkmış, 310 senesinde yine harman mevsiminde buğdayın (Kot) u bir mecidiyeye çıkmıştı, ki bu fiyat hiç işitilmemiştir. Herkes bundan endişe ve ıstıraba düştü.

diyerek ipekli kumaş kullanmıyorlardı. Kadınlar **çari garrar ile mestur** idiler; ayaklarına çizme, başlarına diba sürü arakcın giyüp geziyorlardı.

Hali hazırda erkeklerin kıyafeti, bukalemundur: Türkler başka, Kürtler başka, kasabalıların münevverleri başka, ümmileri başka türlü giyinirler. Kadın kısmında, senelerin husule getirdiği tahavvülât, hemen hiç mesabesindendir. Köy kadınları yine geniş bir şalvar üstünde üç etekli entari giyerler, başlarına geniş bir peştemal örterler. Ayaklarında bazan şekilsiz bir ayak kabı bulunur, ekseriya yalınayak gezerler. Bu hal ile beraber köy hayatının en canlı, en esaslı rüknü bu kadınlardır. Hem sabahtan akşama kadar tarlada, bağda çalışırlar, hem de usanmaksızın, hayır öyle değil, sevine sevine çocuk doğururlar. Şehir kadınlarının haricî kıyafeti de çok tebeddül etmiş değildir. Sarı çizme yerine siyah ve arkası açık topuklu terlik giyerler ve yerli mamûlattan bir **İhram** a bürünürler. Hem öyle bürünürler ki, gözlerini bile görmek mümkün olamaz. Vaktile saiyane hayatın bir enmuzeci olan dokumacılığı, pek meşhur bir sanat haline sokacak derecede gayret ve maharet gösteren, memleketin servetini arttıran, refah ve saadetin husulüne erkekler kadar ve belki onlardan ziyade çalışan Erzincan kadınlarının, gitgide bu sahadan uzaklaşmış, yalnız **ihram** dokumakla ve pek iptidaî şekilde yünden çorap örmekle iktifa edecek bir seviyeye inmiş oldukları görülmektedir.

Şimdi kadınları üç tabakaya ayırmak mümkün gibi görünüyor:

1 — Hayatlarını kazanmak için çalışan kadınlar; bunlar ihram dokurlar, sebze bahçeleriyle uğraşırlar, meyva yetiştirirler.

2 — Aristokratvarî yaşamak isteyenler; bunlar hemen hiçbir işle meşgul değillerdir.

3 — İlkmektebi bitirmiş, yahut hususî bir tahsil ile tenevvür etmiş olanlar, ki umumîyetle ev işleriyle ve kadın süsüne müteallik işlemelerle vakıt geçirirler. İçtimaî inkılâbı işte bunlar ve bunların çocukları yaşatacaklardır.

Erzincanda kadın hayatını asrın icabatına uygun bir hale getiren zabitler ve mülkiye memurları içindeki yabancılardır. Yüksek mektep mezunu olan bu zümre, hususî ve umumî içtima-

lar, müsamereler, balolar tertib ederek, buralara muaşeret adabının lüzum gösterdiği, beynelmilel hayatın icabettiği şekil ve kıyafetlerle devam eyliyerek, eskiliğin keder, yeniliğin neş'e ve sürur olduğunu, hayatta neş'esiz geçen günün yaşanılmış addedilmediğini anlatarak... maziye merbutiyeti temin eden bağları çözmeğe çalışmaktadır. Şetaret ve saadeti, ağızdan ağıza intikal ederek hemen her eve kadar yayılan bu hayata - yaşlılar müstesna - yerli hanımların hepsi gıpta ediyorlar. Bu, her vesile ile nümayan oluyor. Fakat önayak olmağa cesaret eden yoktur.

Erkeklerin, bütün zevahire rağmen, kadını cemiyete sokmanın bir suiahlâk eseri olduğuna kanaatları ve kıskançlıkları, müşterek yaşayış tarzının teessüs ve inkişafına hail oluyor itikadındayım. Bu mani ortadan kalkarsa, şimdi car içinde, sergi sererek örme ve dokumalarını Erzincan çarşısında satmaktan çekinmeyen kadın, hiç şüphe yoktur ki diğer mesai şubelerine de karışacak ve istihsal muhassalasını elbette artıracaktır.

Kitabı tebyiz eden daktilo Hanım: Erzincan kıyafetile

***

İçtimaî hayatın bazı kısımlarını da ayrı ayrı tetkik edelim:

A — *Esir ve cariye istihdamı:* — Yüksek ve zengin aileler arasında, çok mahdut olarak carî idi. Bu köleler de ekseriya Gürcü, Zenci ve Çerkesdiler. Sahipleri tarafından istifraş edilenleri olduğu gibi, itak ile gözdelere tezviç edilenleri de vardır. Zencileri ekseriya Hicazdan avdet eden hacılar getirirlerdi. Haklarında evlât muamelesi yaparlar, çok hoş tutarlardı. 334 sensinde vefat eden çerkes Ali ağa, Hacı Mehmet beyin azatlısı idi. Hacı Hatip zade Yusuf efendinin annesi de bir gürcü cariyedir. Babası naip iken, alıp istifraş etmiştir. Hacı Ali bey merhumun da, müteaddit köle ve cariyeleri var idi. Müftü Hacı Abdullah efendi sülâlesinden, meşhur Tayyip efendinin karısı bu cariyelerden biridir.

Erzincan meb'usu muhteremi
Rauf Bey Merhum

B — *Hürriyeti fikir ve vicdan:* — Buna ülema ve meşayih hemen umumîyetle tecavüz etmişlerdir. Namaz ve cemaatı terk, menahiden birini irtikâbedenlere levmederler, lisanen muahazede bulunur, kendilerince emin ve müstakim olan yolu şedit ve acı tenbihlerle tavsiye ederlerdi. Ağalar takımının da buna iştirak ettikleri vakidi. Beyler, ülema ve meşayihin nüfuzu altında bulunan halka bu yolda vaki taarruzları hüsnü telâkki eder, itirazı hayallerinden bile geçirmezlerdi. Bununla beraber itiraf etmelidir ki, bir nevi örfî zabitai ahlâkiye demek olan bu müdahaleler, cehaletin dalga dalga yükseldiği bir muhitte iyi tesirler yapmaktan, az çok hayırlı neticeler husule getirmekten de hali kalmamıştır.

C — *Talim ve tedris:* — Hemen hemen bir taraflı idi. İtikat ve amele müteallik din dersleri, bir kısım kadınlara da öğretilirdi; bu suretle okur yazar kadınlar parmakla gösterilecek derecede az idi. Fakat bu, okuyup yazmanın kötülüğüne itikat edilmesinden değil, her nasılsa itiyat olunmamasından münbaisti. Okuyabilen kızlar, ilerlemiş bir yaşa kadar, erkek çocuklarla bir arada okurlar, sonra kadın hocalarından ders görürlerdi. Bu tedrisat, herhalde usulün kötülüğü yüzünden olmalıdır ki, sarf

olunan ömür ve emek nisbetinde semeredar olamamış, kâfi miktarda okur yazar kadın yetiştirmemiştir.

Ç — *Büyüklere hürmet:* — Alelitlak carî iyi bir hasletti. Küçükler büyükleri görünce kıyam ederler, bir ihtiram vaziyeti alırlardı; yanlarında sigara içmezler, hele sofralarında yemek yememeği bir nevi hürmet telâkki eylerlerdi. Gülmek, serbes oturmak, yüksek sesle konuşmak... bunlar fena nazarla görülürdü. Fakat bu adet oderece ileri götürülmüş idi ki, bazı babalar çocuklarını sofralarına alıp onlarla beraber yemek yemezler, aile şetaretini tatmazlardı..

D — *Taaddüdü zevcat:* — Evliya Çelebinin, güzelliklerini medhettiği Erzincan kadınları, kıskançtır da. Kıskançlıklarını kocalarına karşı büyük bir hassasiyetle ibraz ederler. Bu hal taaddüdü zevcat adetinin, başka yerlerde olduğu gibi, alabildiğine teessüs etmesine mani olmuştur. Birden ziyade kadınla evlenenler yok değildi. Fakat bu evlenmeler ancak birinci kadının rızasile yahut büyük mühim mazeretler sebebile mümkün olabiliyordu. Bu mazeretler, kadının çocuk getirmemesi, kör olması, senelerce yatakta hasta yatması, ev idaresini bilmemesi... gibi şeylerdi. Bazı evler vardı ki misafiri, konuğu çok ve adama ihtiyacı o nisbette ziyade idi, işe adam bulmak icabediyordu. Bu türlü evlerin sahipleri, yine ilk kadınlarının rızasını alarak, defaatla evleniyorlardı.

Erzincan muhterem mebusu
Müftü Fevzi Efendi

İlk kadının çirkin olması, geçimsizlik yapması, hatta ahlâksız olması izdivaç rabıtasına halel vermediği gibi, taaddüdü zevcata da vesile teşkil edemezdi. Evlilik rabıtaları çok sağlam ve kavî idi.

Bir alâka, bir münasebet, mütekabil bir gönül kaynaşması neticesi olarak Rum veya Ermenilerden kızlarla vaki olan izdivaçlarda - ki nadirdi - ihtida en birinci şart idi. Lâkin Kürtlerden kız almak adet olmadığı gibi, onlara kız vermek te kat'an tecviz

edilmemiştir. Hatta aslen Türk olup ta Kürtyoz olan bir kimse, hakikatte Kürt olup ta Türkiyoz olan bir ferde kız verse, bütün Türkler nazarında menfur olurdu. Bu noktai nazar halen dahi meriyetini muhafaza äylemektedir. Alevîlere gelince: onlar zaten kendilerinden olmayanlara kız vermiyorlardı.

E — *Talâk:* — Evlenmek.. Bekârlık ruhbane mahsus olduğu ve evlenmiyenlerin kâfir olacağı kanaatı herkesin kalbinde yerettiği için, evlenmek müstahsen ve sanki mecburî bir işti. Onun için talâk ta müstekreh addolunurdu. Namusuna herhangi bir tarzda halel getirdiği, katiyetle sabit olmayan, bir kadını boşamak hatıra bile gelmezdi. Böyle bir kadını boşayan kimseye başka kadın varmazdı. Bunu da bildikleri için talâk hemen hemen hiç vaki değildi.

Boşanan kadınlarla izdivaç etmek sanki memnu gibi idi. Mutallakayı alan yoktu.

Kocasına bir kadın daha almak müsaadesini veren ilk zevcenin bazan, kıskançlığı çok ileriye götürüp artık beraber yaşamağı bir azap haline getirdiği, bir cinayet vaki olacağı anlaşıldığı, bir iftira vukuu muhtemel görüldüğü zaman, ikinci karı' itlâk olunurdu. Maamafih bu da nadiren vukuagelirdi. Bu suretle boşanan kadın amme nazarında kıymetten düşmez, herkesin indinde yine hürmete mazhar olurdu.

İçki beliyesi ortalığı kapladiktan sonra vaziyet değişti, eski ahenk yerine aileler arasında geçimsizlik, saffet ve ismete bedel fuhuş ve hastalık coğaldı. Avam tabakası talâkı mubah abdetmeğe başladı. Bu yüzden hergün facıalar vukuageliyordu. Cumhuriyetin kabul ve tatbik ettiği kanunu medenî bu mahzurlu vaziyeti çok mühim nisbette düzeltmiştir.

*
* *

Ahali **Türk** ve **Kürttür.** Kasaba halkı arasında vaktile az miktarda **Rum** ve tahminen 15000 **Ermeni** var idi. Türklerden madası sonradan gelmişlerdi.

Türkler **sünnî** ve **hanefî,** Kürtler **alevî** (mahallî tabir ile: kızılbaş) tırlar; yerleştikleri mahallerde mezheplerini neşrü

tamime ve alevîliğin Kürtlüğü ifade ettiği kanaatını telkine muvaffak olmuşlar ve hatta asıl ve nesilleri Türk bazı köyleri -yalnız mezheplerine ithal ile de kalmayarak onları- kürtleştirmişlerdir. Bu cereyan her nedense istilâî bir şekilde devametmekte olduğundan, buralarda Türklüğün istikbali kakikaten teemmüle şayandır. Arasına Kürt karışmamış Türk köyü pek azdır. *Mitini Germili, Mahmutlu, Güllüce, Hancı çiftliği* gibi müstakillen Ermenilerle meskûn- bazı köylere de - kısmen muhacir iskân edilmiş ise de - Kürtler müstecir veya mutasarrıf suretile yerleşerek, ovadaki adetlerini çoğaltmışlardır.

Erzincan muhterem meb'usu:
Halet bey

Erzincan zenginlerinden bazıları mülkleri olan köylere Tercan, Bayburt, Dersim cihetlerinden Kürt celbederek ortakçı yapmışlar ve bu unsurun ovada izdiyat bulmasına, aşiret fikir ve hissinin daha ziyade teessüs ve inkişafına badi olmuşlardır. *Surperan, Semiz Ali, Mercan vanki,* Koç *maşat, Çilhoroz,* Karataş, *Hanidere* bu cümledendir.

Erzincan ın lisanı, nazarı tetkikten uzak tutulmıyacak bir içtimaî unsurdur. Ne yazık ki bu mes'ele ile çokluk iştigal olunmamıştır.

Şive *azeri* şivesidir. Tahsil ile yahut memuriyet vererek yerlilik tesirinden kurtulmamış olanlarla ihtilât neticesinde, şivesi bozulmamış kimseler mahdut bir lehçe ve bizce garip bir şive ile konuşmaktadırlar. Bu, kadim İran istilâlarının bakiyei tesiratı mıdır; yoksa eski bir edebiyat mahsulü müdür? bilinemez.

Eğlen giden eğlen, bir haber soram
Bu aşkın ateşi beni yandırdı.

Bu şive umumî değildir. Öyle Türk köyleri vardır ki, şive ve

lehceleri Orta Anadolu lisanını andırmaktadır. Fakat Kürtlerle veya Türk ve Kürtlerle meskûn köylerin dili Erzincanınkine müşabih ve bittabi ondan daha fakirdir.

Erzincana has kelimeler vardır, bazılarını kaydediyoruz:

Köşe	=	Bicirik	Dut kurusu	=	Çemiç
Yemiş kurusu	=	Kağ	Sümük	=	Hındık
Pide, ekmek	=	Lâvaş	Başörtüsü	=	Leçek
Taaccüp edatı	=	Ene	Kısa	=	Bidik
Su yolu	=	Çirmit			

Erzincanın hayat safhalarını terennüm etmiş bir şairi yoktur. Varsa bile ben - pek anudane aramalarıma rağmen - bulamadım. Elime bir iki şarkı, birkaç mani geçti, aşağıya yazıyorum:

Erzincan muhterem meb'usu:
Şeyh Fevzi Efendi

1 — Erzincanda bir kuş var
Kanadında gümüş var
Gitti İbiş gelmedi
Elbet bunda bir iş var.

2 — Süpürgesi yoncadan
Gayet beli inceden
Ben seni sakınırım
Yerdeki karıncadan.

3 — Ördek çalkanır göllerde
İsmim söylenir dillerde
Kalmışım gurbet ellerde
Halimden bir bilen yoktur.

Ördeği avlarlar gölde
Şahini beslerler kolda
Kalmışım gurbet ellerde
Halimden bir bilen yoktur.

4 — Bir kuş tuttum alaca
Bağladım al ağaca
Bana bir dam yaptılar
Ne kapı var ne baca.

5 — „Palanka"nın deresi
Nazlı yari vurdular
Hayli çeker arası
Yedi yerden yarası
Ah dağlar dağlar, "gök gürler bulut ağlar
Ağlarsa anam ağlar„ kusuru yalan ağlar

"Palanka„ da bir kuş var,
Gitti yarim gelmedi,
Kanadında gümüş var
Elbet bunda bir iş var.
Ah dağlar ilâh.

"Palanka„ nın Kürtleri
İbişimi vurdular
Ürmez oldu itleri
Kuz geçenin Kürtleri
Ah dağlar ilâh

Maniler :

1 — Erzincan ovaları
Oturmuş koyun sağar
Yayılmış develeri
Terlemiş memeleri.

2 — Şu armudun dalı var
Erzincanda çok gezdim
Odasında halı var
Benden de sevdalı var.

3 — Erzincan elinizden
Yeşil baş ördek olsam
Kurtulam dilinizden
Su içmem gölünüzden.

4 — Bahçede hurma dalı
Ya Muhammet, ya Ali
Dibinde yeşil halı
Kavuştur iki yari

5 — Ulu cami direk ister
Benim karnım toktur amma
Söylemeğe yürük ister
Arkadaşım börek ister.

*
* *

Erzincanın bir de edebî menkıbesi vardır: **Esman** ile **Zican**'ın muaşakası. Vaktiyle basılmış bu türlü kıtapların kenarlarında yazılı olan bu hikâyenin kahramanları olan Esman ile Zican, rivayete göre, Cimin köyünde oturan zengin bir kimsenin, **Kale** bey yahut **Kuleli** bey nam zatın ve kâhyasının çocuklarıdır. Menkıbelerini yazanın ismini bulamadım. Fakat Erzincan folkloruna taallûku hasebiyle aşağıdaki parçaları dikkate şayan görmemek mümkün değildir

Esmanın ağzından :

İstemem tabibi, peymane buldum
Çaresiz dertlere düştüm ne dersin?
Hakkın hikmetiyle ummane daldım
Bahar seli gibi coştum ne dersin?

Esmanım çekerim yar mihnetini
Yanar Yüreciğim çıkmaz tütünü
Hesabettim yerin göğün katını
Hakkın hikmetine şaştım ne dersin?

Zican'da babasına, Kale beye derdini şöyle anlatıyor :

Erzincan muhterem mebusu:
Sabit Beyefendi

Dün gece seyrimde oldum divane
Vardığım, kırkların yoludur yolu
Eli bağlı durdum Ande "divan,, ıne
Sundular bir kadeh doludur dolu
Genç yaşımda esir oldum canane
Zican aşıkların kuludur kulu.

Kale bey veya **Kuleli bey** hakkında da malûmat almak mümkün olamamıştır. **Cimin** de bu zate nisbet edilen bir türbe varmış : gittim, aradım, yerinde yeller esiyor.

*
* *

Şimdi **Seydi Sultan** menkıbesini nakledelim:

Erzincan muhterem meb'usu:
Hüseyin Beyfendi

Erzincan ın cenubunda *Cırzını* köyünün arkasındaki dağın boğaz yerinde bir türbe var. Dört köşeli bir bina; içinde bir mezar. Bu binanın onbeş metro kadar şimalinde, misafirhane olduğu anlaşılan, bir kaç gözden mürekkep diğer bir bina daha.

Halk, işte bu türbede yatana **Seydi Sultan** demekte ve kudsiyet izafesiyle kabrini - bütün menü zecre rağmen - ziyaret ve ondan istişfa eylemektedirler.

Vakfiyesinde **Acep Şir Gazi**

diye yazılıdır ve ismi meçhul bir şair, hayatını şu suretle tasvir etmiştir :

İsmini sorarsan Mehmet Tahir
Keşfi, kerameti gün gibi zahir
Ona hor bakanı kahrede kahir
Arduçlu cebelde onun mekânı
Çok fakirler orda ekleder nanı
Heybetli, şecaatli Acep Şir Gazi
(Belh) ve (Buhara) dan onlar gelmişler
Mal, vücut hak yolunda vermişler
Kimi gazi kimi şehit olmuşlar
Heybetli, şecaatli Acep Şir Gazi.

Natemam olan bu vezni bozuk manzumenin bence kıymeti büyüktür. Yatanın ve arkadaşlarının Türk olduklarını, *Belh* ve *Buhara* dan geldiklerini ve buraları feth için mal ve canlarını feda etmiş bulunduklarını anlatıyor, ki hilâfı iddiada bulunanlar için esaslı bir tekziptir.

"**Ardıçlı cebel**" hakikaten mevcuttur. Diğer yerlerdeki ormanlar hemen kâmilen tahribedilmiş olduğu halde, **Sultan Seydi** türbesinin bulunduğu yerin çok uzak tarafları bile sık ardıç ağaçlariyle örtülüdür.

Erzincan ahalisi arasında şöyle bir hurafe söyleniyor :

Acep Şir Gazi yahut **Emir Fuat** bir ordunun başında imiş. Şimdi türbesinin kâin bulunduğu boğazda, şiddetli muharebe olmuş. Mumaileyh te - kesik başı koltuğunun altında, kanlı kılıncı elinde - askerin önünde ilerliyormuş. Bu hali gören bir kadın hayretini izharetmiş : Başı kesik adam nasıl ilerliyor ? demiş. Acep Şir Gazi, bu söz üzerine, kılıncını yere saplıyarak orada kalmış, askeri de ardıç oluvermiş.

Bu hurafenin büründüğü kudsiyet, ardıç ormanının tahribedilmemesi gibi nafi bir netice vermiştir. Hatta bir zaman *Fırat* üzerindeki köprünün yıkılmış bir gözünün tamiri için, büyük ardıçlardan bir miktarı kesilip kullanılmış. Bir sabah fecir zamanı Acep Şir Gazi bizzat köprüye gelerek, ardıçları söküp Fırata atmış, ve bir daha kesmemelerini şehir ahalisine tenbihi de tesadüfen oradan geçen bir yolcuya söylemiş diye, rivayet edilince halk, itikadını bir kat daha takviye ve dağı himaye etmiş.

Türbenin haricinde üç parça kırık mezar taşı buldum. Üzerlerinde yalnız şu yazılar var :

1 — Elmerhum elmağfur essait eşşehit elmazlum elfa
2 — Elmerhum elmağfur Emir Pulad ağa fi
3 — Erkânüddevletü veddin Ramazan
Hadi aşer şavval sene ve

***

Menkıbeler faslını kapamadan evvel **Cimcime Sultan** dan **Düki** beyden de bir nebze bahsetmeliyiz :

Fakat Cimcime Sultan kimdir ? Bunu mitolojik bir şahsiyet zannedenler bulunduğu gibi, hayatı tarihiyesi zaptolunamamış kudretli bir Türk hakanı farz eyleyenler de vardır. Kim olduğu bilinemeyen Erzincanlı bir şair, onun ağzından söylemiş olduğu fahriyede :

"Cimcime Sultan idim ben de kendi başıma
Günde on yük tuz giderdi aşıma, lâvaşıma!.. „

diyerek sarayının debdebesini çok beliğ bir surette icmâl eylemiştir.

Cimcime Sultan ın iki büyük sarayı varmış. Biri *Cimin* de biri *Sadak* ta imiş. Buğün *Köşünger* tarzında telâffuz edilen köyde de, sultanın zevcesine mahsus diğer bir saray mevcut ve *Köşki Nigâr* namile mevsum imiş. Köşünger sözü ondan muharref imiş.

Erzincanın muhterem meb'usu:
Aziz Samih Beyefendi

Sadak köyünde **Cimcime Sultan** ın sarayına ait olduğu rivayet edilen enkaz el'an mevcuttur. Hiç bir istidlâle müsait olmayan bu enkaz, iki kemer ile harçlı bir duvar parçasından ibarettir. Köylünün rivayetine göre, sarayın altında deve koymağa mahsus yerler varmış.

Köyün garp kenarında yirmi beş metro kadar yüksek bir düzlükte bir yonma taş duvarı oldukça

sağlam kalmış, tahminen bin murabba metro sahada bir havuz vardır. Bugün de *Sadak* köyünün başlıca suyu bu havuzdan gelmektedir. Havuzun Romalılar zamanında yapılmış olduğunu söyleyenler olduğu gibi, inşasını Cimcime Sultana atfedenler de bulunmaktadır. Hakikat anlaşılamamıştır.

*
* *

Rivayete nazaran padişahlardan biri (1) tebdili kıyafetle Erzincana gelerek *Mitini* köyünde Ermenilere misafir olmuş. Kendisine darı ekmeği çıkarmışlar.

— Niçin buğday ekmiyorsunuz ? demiş.

— Buğday ekmek için tarlaları sulamak lâzım ; Dacikler, zamanında, bize su vermiyorlar.

Bu cevap üzerine padişah, Ermenilere bir ferman vermiş ve, bunu gösterirsiniz, bundan sonra size su verirler demiş, gitmiş. Padişah gittikten sonra Ermeniler o kâğıdı vaktın hâkimine götürüp göstermişler. Hâkim: "Bu, bir padişah fermanıdır; bunda buğday ekme zamanı Ermenilere de su verilerek tarlaları tinendirilsin„ diye yazılıdır demiş.

Bugün *Dük harkı* denilen harkın sahibi bu fermana itaat etmemiş : **Başımı veririm harkımı vermem,** demiş.

Bunun üzerine idam olunmuştur. Padişahın fermanına mukavemetini, keramet eseri addeden halk, mumaileyhe *Yukarı ula* karyesi altında hemen bir türbe yapıvermişler ve kendisine kudsiyet izafesile orayı ziyaretgâh edinmişlerdir.

Fermanın hükmü bugün de carîdir : Müslimanlar kendilerine ait olan suları, güz aylarında bir hafta *Mitini* ye vermekte olduklarından **su bu hafta tine gitti** derler. Fakat *Dük harkı* yine vermemektedir.

Bu harkın sahibi **Düki** bey midir, **Tülü** bey midir? meçhuldür. Muhakkak olan bir şey varsa bunun bir Türk beyi olduğudur.

Şu menkıbeye göre *Mitini* karyesi hemen baştan başa Ermenilere ait idi gibi anlaşılabilir. Hakikatı hal öyle değildir; Erme-

---

[1] Sultan Murat rabie atfediyorlar. Doğru olmasa gerektir.

niler bu köyde "**marabalık**„ suretile sakindiler, arazinin dörtte biri ancak onlarındı, mütebakisi Türklere ait idi.

*
* *

Harklar, çok mühim bir mevzudur. Fıratın gerek şimal ve gerek cenup cihetindeki vasî arazi sulanmağa şiddetle mühtaçtır. Suvarılmadıkça arazinin mahsul vermiyeceği tecrübe ile anlaşılmış ve iskası halinde pamuk ziraatine bile elverişli olduğu tahakkuk etmiştir. Yazma bir kitapta şu fıkra var:

"Erzincanda ötegeçede Bey arkı (= harkı) derler Sultan Melik Fahrüddinin oğlunun ve hatununun vakfıdır. Mercan deresinden akar, ruhları şadola. Bu kadar pambuk, bahçe, bostan yüz adet karye tarlası suvarılır, meşhur hayrattır„.

Bu ibare pamuk ziraatının, hem de münkeşif olarak, vücuduna delâlet ediyor. Harput vesair yerlerinkine de, Erzincan pamuğunun, dokuyucularca tercih edildiğini de yaşlı kimselerden işittim. Fakat mültezimlerin şerrinden ahali, çoktan beridir pamuk ekmez oldular.

Bey harkına Hatun harkı da diyorlar. Ananeye göre hac, farizesini ifa için orta Asyadan gelmekte iken, ahalinin su yüzünden kavğa ettiklerini gören, zengin bir Türk Mekkeye gitmekten vazgeçmiş; bu nizaı kaldıracak ve halkı refaha erdirecek surette bir su tevziatı yapmağı tercih ve hac için ayırdığı parayı bu işe tahsis ile Mercan suyunu üç büyük kısma tefriketmiş; tevziat okadar adilâne yapılmış ki bütün halk memnun olmuş.

Bir müddet sonra vefat eden bu hayırperver Türkün refikası ve çocuklariyle, Erzincan - Cencige yolu üzerinde "**Beşik taşlar**„ denilen bir mezarı vardır. Sandukası etrafındaki yazıları maalesef okuyamadım.

Ananenin de hakikatını anlamağa çok çalıştım; fakat hiç bir şey elde edemedim. Köylünün elinde mevcut ilâmda, suyun tevziatında ihtilâf zuhurunda, mahalline memur gönderilerek tarif vechile suyun taksim olunacağından başka birşey yoktur.

Bu menkıbeyi tevsika çalışmalıyız.

B. — Kemah

Kemah: şimalen Refahiye kazasiyle cenuben Ovacık, şarkan Erzincan kazasiyle, garben Kuruçay ve Kemaliye kazalariyle muhattır. İstanbul tul mebdeine göre 10 derece tulü şarkîde ve 39,36 derece arzı şimalîde kâindir. Mesahai sathiyesi (1611) murabba kilometrodur.

Tarihte ismi (**Ani**) dir.

Evliya Çelebi maruf seyahatnamesinde **evsafı dari felâh yani**

Kemahtan bir manzara

kalei Kemah diyerek şu suretle tarif ve tavsif eylemekte ve ziyareti zamanındaki vaziyeti çok beliğ bir lisan ile anlatmaktadır:

"Eski kayserlerden birinin binasıdır. Sonra Uzun Hasanın eline girip Timur muhasarasına uğramış ise de, mukavemet etmiştir. Sonra Sultan Selim evvel, şehzadeliğinde Trabzonde iken, bir takrip ile bu kaleyi fethedip içine asker koymuştur. Sonraları Şah İsmail isyan ederek bu kaleyi kabzai tasarrufuna almıştır. Sonra Sultan Selim müstakil padişah oldukta, ilk önce Aceme ilânı gaza

edip derya misâl askerle Anadolu içinden gelerek bu Kemah kalesini muhasara etmiştir. Kale **Bıyıklı Mehmet paşa** yedile fethedildikten sonra, daha birçok kaleler alarak Acem içerilerine doğru ilerilemiştir. Kale, tahriri Süleymanî üzere, Erzurum hakinde Kuruçay voyvodalığı hükmündedir. Erzurum paşasının has ve subaşılığıdır. Üçyüz akça ile niyabettir. Gercas, Kuruçay şehir adlarındaki nahiyelerinden, kadısına senevî üçbin kuruş hasıl olur. Kavmı, şer'i resulü mübine muti ve munkaddırlar. Bir hakimi de kale dizdaridir. Beşyüz kale neferatı olup tuzladan vazifei muayyenelerini alırlar. Yeniçeri serdarı, sipah kethuda yeri, nakibüleşrafı, âyan ve eşrafı vardır. Bir kakimi de Fırat nehrinin karşı tarafından bir saat mesafedeki yediyüz haneli **Kömür** karyesinde oturan tuzla eminidir. Kardan beyaz, Kırşehir tuzundan leziz tuzu olur ki meşhuru afaktır. Cemi Kürdistan ve Türkmenistandan bin göl yaylağına çıkan adamlar, tuz tavabihini hep bu Kemah şehrinden alırlar. Bu şehrin bir memduhu da bunda olan rakik ve kavî çadır bezidir ki, misalinin bir diyarda olmak ihtimali yoktur. Rumelindeki **Drama** bezinden alâ, nazif peçe gibi bezi olur. Hatta elsinei nasta **Kemah bezi, Erzincan kozu, Bayburttun kızı** deyu darbımesel olmuştur. Kömür karyesi civarında bağlardan ceryan eden Kömür suyu Kercas (1) dağlarından gelip bu Kemah kalesi dibinde bir gün mesafedeki **Sultan Melik Gazi** tekkesi kurbinde Fırat nehrine munsap ve mülâki olur. Bunun takriben mukabelesinde **Mubarek** karyesi (2) vardır. Mamur köy olup Erzurum kalesi kullarının hassıdır„ (C: 1, S: 376).

Lûgati tarihîye ve coğrafîyede de, esaslı olmamakla beraber, Kemah hakkında bazı malûmat vardır. Kenarından Fırat nehri geçer; fakat her yerde olduğu gibi, bir fayda temin etmeden geçer. Üzerinde, inşası tarihi bulunamıyan, fakat nazarı okşamaktan hali kalmayan tek gözlü, ahşap bir köprü var (3) çoktan beri bakımsız

---

[1] Kercanis, yani Refahiye.

[2] Bugün mezkûr köye (Marik) diyorlar, havası sağlam bir köydür. Bir mağarası var ki köylüler mahzen makamında kullanırlar, yağ ve peynirlerini yazın burada muhafaza ederler. (Kemah) ın buz ihtiyacı da bu mağara sayesinde temin olunuyor.

[3] Bu köprü eskiden mevcut ve bugün yalnız iki ayağının izleri meşhut olan köprünün beşyüz metro şimalinde yapılmıştır.

Kâvur kızının çardağı

kaldığı için yıkılmağa müheyyadır, sıklete dayanmaz, onun için üzerinden araba, otomobil... gibi vasıtaları değil, ağır yüklü hayvanları bile geçirmemektedirler-

Munzur silsilesi, Karadağ, Üç kardeşler, Sultan Sindi, Gülân dağları **Kemah** ın meşhur dağlarıdır.

Erzincan a, 54 kilometro uzunluğunda bir şose ile bağlıdır.

Rumî 305 tarihinde inşasına başlanıp 321 de ikmal edilen bu şosenin, ekser yerleri halen tamire muhtaçtır. Bu şose üzerinde **Acem oğlu** köprüsü denilen ve mevkii itibariyle gerçekten hayret verecek bir abide olan köprü ve ziyadesiyle korkunç bir manzara gösteren çok imtıdadlı **Kemah boğazı** vardır.

İklimi mutedildir. Munzur silsilesi cenup cihetini kapamış olduğu için, ekseriya şimal rüzgârı esmektedir. Çok yüksek ve karlı tepelerden kopup gelen bu ruzgâr pek müessirdir. İlkbaharı yağmurla geçer. Yazın da harareti çoktur. Kalenin vaziyeti de hararetin çoğalmasına sebeptir.

Kemah kalesi, "muhammesüşşekil şeddedaî bina bir kalei zibadır. Burç ve baruları büyük taşlarla yapılmıştır. Erzurum serhaddinde naziri hemen yoktur. Amma Fırat nehrine aşurı sehil havalesi var. Amma andan zarar isabet etmez. Kıbleye nazır bir kapısı ile andan içeri iki kat kapıları vardır. Üçü de murassa, metin demir kapılardır. İptidaki kapının iç yüzünde sağ ve solda ikişer tunç toplar vardır. Kadleri yirmi yedişer karış olup, üç kantar ağırlığında gülle atarlar. Şurası garip ki böyle ağır, acip, kalkıp inmesi müşkül topları bu yalçın kaya üzerine nasıl çıkarıp ta vaz'etmişler? İçerideki kapısının atebei ulyası üzere bir gürzi pehlivanî, bir tir ve kemani hazreti Ali asılmıştır. İç kalede toprak örtülü altıyüz kadar hane vardır; lâkin dar mahalde vaki olmuş bağsız, bahçesiz evlerdir. İçerisinde **Kara Yakup oğlu** nun, **İbrabim Çelebi** nin hanelerinden başka, bahçeli hane yoktur. Kale içinde muattal arazii haliye çoktur. Hatta hali olan yerlerde beş adet buğday ambarı var. İçerisi Selim, Handan beri pirinç çeltiği ve darı ile doludur. Gören bugün harmandan gelmiş te derambar edilmiş zanneder. Hini muhasarada asker bununla kefaflanır. (1).

"Bu iç kalede onbir mihrap vardır, üçü camidir. Kale kapısından içeri **Bey camii** gayet kebir, tarzı kadimdir. Bir kârgir minaresi vardır. Bundan maadası tahta minareli olup diğerleri

---

[1] Pirinç ve darının bu suretle muhafazasında, askerlik noktai nazarından ne büyük faydalar mevcut olduğu ve tecrübeye müstenit eski tedbirlerin tetkika ne derece şayan bulunduğu şu veciz ibarelerden, ibret verici sözlerden ne güzel anlaşılır.

minaresiz mescitlerdir. Kalenin şimalinde şehitler kulesi üstünde büyük, küçük otuz iki adet top vardır. Kapıdan aşağı kayadan kesme su yolu ile ta aşağı nehire iner su yolu vardır. Hini muhasarada oradan su alınup defi atş ederler. Aşağıda birbirine karip üç adet su sarnıcı vardır. Birisi abi hayat, biri güherçileli su, diğeri tuzlu sudur. Bu şehrin de güzelleri memduhu âlemdir...

"Bir de mevsimi rebide bu şehrin dağlarına **Selvi** namında bir tayri ilâhî gelip bostan ve dağlarına konar. Kemah halkı bunun mevsimini bildiklerinden, varup kuşu saydederek tüylerini

Kemah kalesinde yıkık minare

yolup tuz ile turşu ederler, kış vaktı tenavül ederler; gayet leziz kuştur, mukavvî lâhmi vardır. Ellerinden kurtulan kuşların kısmı, sair sehl yerlere göçerler. „

Türk seyyahı bütün bu malûmatı, "Kuruçay Voyvodasının muhasebesini„ görmekle beraber, üç gün içinde toplamıştır (1). Bahsettiği **Tayri ilâhi** bir nevi bıldırcın imiş ki Hudu köyünün *Ahürik* yaylasında Sumarik geçidi civarına, ağustos ayının yedinci ve sekizinci geceleri düşer ve tutlup turşuya konurmuş. Evliyanın bir hakikat gibi nakil ve hikâye ettiği bu garip kuşları şimdi gören yoktur.

Kemah kalesinin kimler tarafından ve hangi tarihte inşa edilmiş

Kemah kasaba ve kalesi krokisi

olduğuna dair hiç bir kayit ve işaret mevcut değildir. **Nakabili teshir** bir kaya üzerinde mebni olduğu için, kadim akvamın hemen kâffesi bu kaleyi elde etmeğe, o sayede mehip ve müstahkem bir merkeze malik olmağa çalışmışlardır. **Turunbiz** in ifadesine göre: Ermeniler Firicyadan geldikleri zaman bir müddet *Kapadokya* da kalmışlar, sonra Malatya tarikiyle şimale teveccüh ve Ani - Gamakh şehrine gelerek "sanii kâinat, haliki arzu semavat„ addeyledikleri **Aramazd** namına *Ani* şehrinde büyük mabetler ve şatolar inşa etmişlerdi. **Ardaşes** zamanında bu mabuda perestiş olunuyordu (2).

[1] Evliya Çelebi, C: 2, S: 380.
[2] Tarihi dinî ve siyasî.

Haziki imareti : Tuğay hatun

Kale, kırallara mahsus nukut ve eşyanın mahzeni olmak cihetile dahi, daima tecavüzlere maruz kalıyordu. **Arsas** ın hazineleri kaleden çıkarılıp naklolunmakta iken, nehbü garet edilmişti. Bir çok kıralların makbereleri kalede bulunuyordu.

Ermeniler: Taranaghi kantonunda kâin olan bu şehrin, *Erez* ve *Til* gibi "Pağanizm„ ın yaşaması için uzun ve biaman mücadelelere sahne teşkil ettiğini; ve patrik **Kirkor** tarafından tesis

olunan ilk kilisenin *Ani* de inşa edilmiş ve dinî meclislerin bu kilisede in'ikat eylemiş olduğunu beyan etmektedirler.

İmparator **Teodosiyos** zamanında (M. 450) İranîler tarafından sıkıştırılmış olan Ermeniler, hamileri bulunan Romalılara müracaatla istimdat eylemişlerdi. Fakat gönderdikleri elçi avdet etmeden evvel, bir hücum yapmağı muvafık görmüşler ve İranîlerin Ermenistanda işgal etmekte oldukları müteaddit şatoları, müstahkem mevkileri, beldeleri, *Garin* ve nihayet *Ani* kalelerini almışlardı. Bu, çok devam edemeyen bir galebe idi. Kemah, bu galebeden sonra, mühim zararlara uğramış, mabetleri yağma edilmiş, ahalisi esir olarak götürülmüştür.

Takriben doksan sene sonra İranîlerle bir muharebe daha vuku bulmuş ve Kemah bu defa da yağmaya uğramıştır...

*
* *

Şimşatı Fethettikten sonra **Habip bin Müslime** Kemah kalesine de gaza etti; lâkin zaptemedi. **Safvan** da gaza etti, fakat fethi mümkün olmadı. Vefatı senesi olan 59 senesinde **Muaviye** gaza etti. Ömeyr İbnülhababüselmi onunla beraber idi. Ömeyr yalnız başına ibrazı celâdetle Rumları dağıttı, müslümanlar kalekleye çıktılar, **Ömeyr Benülhababe** feth müyesser oldu. Ömeyr "bununla öğünür ve bununla fahredilir,, derdi. Sonra Rumlar ona galebe ettiler. Müslime bin Abdülmelik fethetti. Müslümanlar fetheder, Rumlar galebe eder dururdu. Vaktaki 149 yılında halife **Mansur** bir ordu ile Bağdattan hareketle Musul (hadîse) sine kondu; oradan Hasan bin Kahtebeyi ve ondan sonra Muhammed bin Eş'ası gazaya gönderdi, bunun ikisini de Elâbbas ibni Mehmedin maiyetine verdi ve ona emretti ki *Kemah* 'a gaza etsinler. Muhammed İbnileş'as, Diyarıbekirde öldü. Abbas ile Hasan Malatyaya gittiler. Oradan levazım tedarik ederek Kemaha geldiler. Abbas mancınıklar kurulmasını emretti. Kalenin üzerine servi ağaçlariyle, mancınık taşları atacak aletler yaptılar. Taşlarla Rumlardan ikiyüz kişi öldürdüler. Müslümanlar debabeler yaptılar. Kavga kızıştı, şehir fetholundu. Abbas İbni Mehmet bin Alinin bu gazasında, Matarelverak ta var idi. Sonra Rumlar Kemahı aldılar. 177 senesinde Muhammed ibni Abdullah

Kıral kızının kulesi (Kemah)

bin Abdurrahman bin Ömretülensari - ki Abdülmelik bin Salihin *Şimşat* amili idi - gaza etti. Kemahı fethetti. Bu senenin rebiül-

âhirinin on dördüncü günü *Kemah* a dahil oldu. Muhammed İbni Reşidin hücumuna kadar meftuh kaldı. Bu hücumdan ahalisi kaçtı, Rumlar aldı. Denildiğine göre, Ubeydullah İbnelâkta Rumlar elinde esir bulunan oğlunun halâsı için, bu şehri onlara verdi. Me'mun halife zamanında Abdullah bin Tahir onu açtı, müslümanların elinde idi. Ahlat prensi Bukrat bin Aşut ile Şimşat ve Kaliklâ *Erzurum* ve Şimşat ahalisinden bazı hıristiyanlar, yaranmak için, Rumlara verdiler (1).

• Kemah şimdi küçük bir kasabadır. Sokakları inişli yokuşlu ve kâmilen bozuktur. Dikkati celbedecek hiçbir binası da kalmamıştır. Kalesinde Evliya çelebinin özene özene tarif ve tavsif ettiği evlerin, yapıların izleri bile görünmiyor. O kocaman toplar ne olmuş? Kimler tarafından nereye götürülmüş? Hiç malûm değil!.. Kale, bir harabe halinde, kasabanın omuzları üzerinden, hergün bir parça daha yıkılarak uful eden medeniyetlere hüzün ve fütur ile ağlıyor gibidir.

Ne ateşperestlere, ne hıristiyanlara, ne müslümanlara ait eski bir mabede veya mabet enkazına tesadüf olunamaz. Zaman hepsini nabut eylemiştir.

Kaleyi büyük bir dikkat ve alâka ile gezdim. Evliyanın yazdıklarını, tarihin naklettiklerini birer birer görmek için mağaralara girdim, ambarları dolaştım; karanlıklar içinde duvarlara tutunarak, bazan iki büklüm eğilip, bazan yerlere sürünerek ve her adımda hayretlere düşerek eyvanlardan, dehlizlerden, inişli yokuşlu yollardan ta dereye kadar indim: *Kral kızının kulesi* denilen kulenin dibine varınca *ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde* mısraı dudaklarımdan döküldü. Şimdi kasabanın ortasında Kemah emiri **Gülâbi** bey tarafından yaptırılmış bir cami varsa da, nisbetle yeni ve mimarî kıymetten arîdir. Kasaba civarında ve Fırat nehri kenarında Menküçeklerin parlak varlığını göstermekte olan ve halk beyninde **Sultan Melik** türbesi namile anılan türbe dikkate şayandır. Cehalet ve istismar düşünceleri bu güzel türbenin önünü, alçak ve kerpiç yığınından ibaret bir hile damıyla kapatmıştır. Bu damın bir tarafından türbenin zeminliğine açtıkları dar ve alçak bir delikten mumyaya giriyorlar, tabutunun

[1] Ahmet bin Yahya bin Cabirülbağdadî eşşehir bilbilâdirı,den.

ayak cihetinde sureti mahsusada açtırılmış bir delikten, **Sultan Melik** in "mubarek" ayağını göstererek, ziyaretçileri bir kudsiyet heyulâsının önünde, haşiane, ağlatıyorlar ve sızdırıyorlardı.

Mumyanın bugünkü hali nev'anma bir iskeletten ibarettir.(1) Ahali zeki ve çalışkandır. Ticarete istidatları ziyade olduğu, hatta *Erzincan* da en mühim ticaret evlerini bunlar işlettiği için,

Sultan Melek türbesi (Kemah)

bu havalinin kayseriyelileri unvanını almışlardır. Eski derebeyliklerinden nişan bile kalmamış (2) hesapsız bir servetin ve

[1] Bu iskeletin bir fotoğrafı yukarıda geçmiştir.

[2] Leblebici Baba:

Kemah dedikleri, taştan bir ova;
Konaklar müferrih cennetül'meva,
(Kemah)lının boldur nimetünanı,
Anda Hafız ağa ol güzel canı.

Hakikat oraya sınmıştır dua,
Küllisi müridin oldu gel yetiş,
Sağırzadelerin açıktır hanı
Daveti tükenmez oldu. gel yetiş

diyor.

Bunlardan Sağırzadeleri methediyor. Sağırzadeler ki (Kemah) ın ötedenberi voyvodalarıydi.

Ele geçen ve müftü ile müderrisler, imamlar, hatipler, muhtarlar, ağalar

büyük bir debdebenin enkazı gibi duran bir iki evden başka tetkika değer mebani de yoktur.

İçilecek suyu temiz değildir. Açıkta akar, ve bittabi her nevi hastalıkların mikroplarını nakleder ve yayar. Mahallî belediyesi tarafından buna nihayet verilmemeli mi?

Kemah köylüleri

Kıyafet, gitgide Avrupaîleşmektedir. Maamafih kaza mülhakatında salâha doğru henüz bir hareket ve temayül yoktur.

ve çorbacılar tarafından mühürlenmiş olan bir «mahzar» ın balâsındaki 13 nisan 58 tarihli bir «Buyurulduki sami» ye göre «Gercanis ve (Kuruçay) kazalariyle birlikte Kemah bir «Voyvodalık» idi. Voyvoda Ali bey ahali ve fukaraya zulüm ve taaddide bulunmuş olduğu için «ulema ve suleha ve eimme ve hutaba ve hanedan ve muhtaran ve bilcümle fukara ve reaya» bir mahzar tertibetmişler. Bu mahzar üzerine evvelce o kazaların voyvodası iken bazı garez ve nefsaniyet erbabının tezviratiyle İstanbula celp ve tazyik olunmuş olan Sağırzade Hüseyin Lûtfü bey Voyvoda tayin olunmuştur.

Kemah ta yetişen büyükler hakkında yapılan tetkikat müspet bir netice vermedi. Son zamanlarda **Hasan** efendi isminde bir âlim zuhuretmiş, *Kemah* ı istilâya başlayan kızılbaşlıkla mücadele etmiştir.

Bu mezhebin intişar ve tevessüü *Kemah* Türklerini çok müteessir ediyordu :

Meydanın üstü taştır
Kuzgeçeliler baştır
Neylesin Kuzgeçeli
Kemahlılar kızılbaştır.

Bu türkünün diğer bir kıtası hem kaleyi, hem bir tarihî vakayı anlatıyor :

Meydanı dolaştılar
Soluklardan aştılar
Kırk iki yeniçeri
Zindana ulaştılar.

Şu iki kıt'a da güzel:

Meydanda piştov atar
Çıkar sarayda yatar
Zoru yiğin görende
Bana yiğitlik satar

Kaleden indim düze
Elimde yeşil göze
Yedi yıl hizmet ettim
Bir elâ gözlü kıze.

Kemah: Taşgeban başındaki kule. Bu kulenin karşı tarafında mukaar bir kaya var. Rivayete göre Hazreti Ali yorulmuş olduğu bir sırada buna dayanarak sırtının izi kayada kalmış.

Kemah kalesisin şimal cihetinden akan çaya *Ayazma deresi* denilir. Kenarlarında yonca ekilidir. Şairane manazır ve mevkii de çok olmak itibariyle, eski zamanlarda da, şimdi olduğu gibi, gençlerin eğlence mahalli idi:

(Ayazma) ya derindir
Derin değil serindir
Hasan çavuşun kızı
Yoncalıkta gelindir.

Dört kapılı kule (Kemah)

Tetkikat ve taharriyat esnasında ele geçen, fakat ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı anlaşılamayan bir yazma kitapta, ekserisi tasavvufa ait manzumeler arasında, hoşa gidecek bazı beyitlere tesadüf olundu. *Kemah* edebiyatına misâl olarak bir kısmını dercediyoruz :

Geldi yetişti nevbahar Bitti bizim bostanımız
Bülbül gibi şamü seher Arşe çıkar efganımız.

Aşk ezeli aşıka ilhamı hudadır Bir neşvenümadır
Tahkik gönül şehrine bir nuru ziyadır Minhacı Hudadır.

Çıkup hüccac ile gitmek Ne güzeldir ne güzel
Yolunda canı terketmek Ne güzeldir ne güzel!

Kemahın *Kamarik* nahiyesine tâbi *Şuran* köyünde eski bir şehrin harabeleri ve büyük, mühim bir mağara olduğu söyleniyordu. Tetkikatım neticesinde harabelere tesadüf etmedim; biri biri üstünde iki mağara var ise de, içerilerine girmek mevkiin menaatı hasebiyle, mümkün değildir.

C. — Kiğı

Şimalen: Erzurum ve Tercan, Plümür. Şarkan: Hınıs. Cenuben Çapakçur, Palu. Garben: Mazkirt, Nazımiye ve Plümür kazalariyle muhattır. Mesahai sathiyesi 31747 murabba kilometrodur. İstanbul tul mebdeine göre 39,20 arzı şimalîde, 11,25 tulü şarkîdedir.

Başka manaya gelmiyorsa Kiğı, her halde dağlar memleketi demektir, o kadar çok dağlıktır. Çoriş dağı, Şeytan dağları, Karaboğa dağları kaza arazisini kaplamıştır; ziraata elverişli yerleri azdır; dağları gayri muntazam meşe ormanlariyle mesturdur. Bunlar

Kiğı hükûmet konağı ve civarı

üzerinda geniş ve hayvan beslemeğe ziyadesiyle müsait yaylâlar vardır. Bu yaylâlar servet membaıdır. Her sene binlerce koyundan mürekkep sürüleriyle cenuptan bu yaylâlara gelen *Beritanlı* aşireti, kazanın çobanlık hayatını ve istihsal kudretini arttırır. Bu aşiretin fazla hayvanlariyle kaza halkının yetiştirdikleri. Erzuruma ve sair yerlere sevkolunur. Elmalıderesi, Büyüksu, Çöps suyu ve Fırat gibi müteaddit dereler ve birçok çaylar Kiğının muhtelif noktalarından geçer.

Malûm olduğu üzere, Yavuz Sultan Selim zamanında Türk idaresi altına giren *Kiğı*nın mazisi lâyikiyle bilinmiyor. Vakıdî tarihine göre, hazreti **Ömerülfaruk** zamanında ehli islâm eline geçmiştir. **Ebu Ubeyde** nin başkumandanlığı esnasında **Halit ibni Velit,** pek az bir kuvvetle, 300 kişi ile, gelip *Diyarıbekir*, *Maden*, *Palu* cihetlerini zaptettiği vakıt, *Kiğı* kalesi Rumların elinde idi. Roma Hanedanından **Kiğa** nın oğlu **Talon** hâkim bulunuyordu.

Halit ibni Velit evvelâ *Kiğı* kasabasına onbeş kilometro mesafede kâin *Azakpert* mevkiini zaptetmiştir. Bu, vaziyeti itibariyle,

Kiğı kasabasından bir manzara

çok mühim bir mevki idi. Orada sakin rahip, şahidi olduğu kudret ve adalete meftun olarak islâm dinini kabul ve ihtida etmiş idi. Halit ibni Velit rahipten *Kiğı* kalesinin vaziyeti hakknıda hayli malûmat almış idi. Kale çok metin ve zaptı imkânsızdı; kale hâkiminin askeri çok ve mukavemete müheyya idi; erzak ve mühimmatları lüzumundan ziyade idi; ancak hile ile zaptına teşebbüs edilmesi lâzımdı... Onun için rahip, Kiğı kalesine yakın bir yere gidip **Talon** u hiddetlendirecek, taassubunu tahrik edecek bir surette feryada başladı. **Talon** 1200 atlı ile kaleden çıkarak, zaten az miktarda olan islâm askerinin *Temuran* köyünde bekle-

mekte bulunan bir kısmı üzerine yürüdü. İki asker arasında pek şiddetli bir muharebe vukubuldu, yetmiş kadar mücahit şehit düştü. Tabiye dahisi **Halit** geride idi. Velvelei cengü cidali duydu, hemen bir çevirme manevrasile hücum ederek, **Talon** u öldürdü ve askerine temiz bir satır atarak bakıyesini kaleye kaçırdı.

Talonun zevcesi (Mercanos Margerit) muhacimlerin maksadını anlamak istedi. Vezirini, islâm askerinin çadır kurduğu yere, Kiğı kalesine bir buçuk saat mesafede kâin olan ve *Seyyit düzü* denilen mahale gönderdi. Asker silâhlarını temizlemek, noksanlarını tamamlamakla ve kumandanları ibadet etmekle meşguldüler. **Talon**un veziri gördüğü intizam, heybet, şevk ve celâdet karşısında hayran kalmış, ihtida etmiş, kaleye döndüğünde **Mercanos**a uzun uzadıya anlatarak, mukavemetten ise teslim olmak daha hayırlı olduğuna müşarileyhayı ikna ederek, Halit ibni Velidin kaleye davetini temin etmiştir: Bu, kalenin kat'î surette fethi demekti. Yapılan insanî hareketlere, gösterilen madeletkârane muamelelere meftun olan **Mercanos - Margerit**te hidayete nail ve islâm dinine dahil olarak, *Haleb* in fethinden sonra ihtida ve islâm ordusuna hizmetle itilâ eden Rum kumandanı **Yohna** ile tezevvüç etmiş ve artık *Ahlat* ve *Erzurum*un zaptı esnasında bile ordudan ayrılmamıştır. Kiğı kasabasına yarım saat mesafede bir mezar vardır ki, **Seyyit Kasım** mezarı namiyle yadederler. İslâm ordusu ümerasından imiş, bu muharebeler esnasında şehit olup marufiyetine binaen kabri meşhur olagelmiş.

Bundan sonra *Kiğı*nın tarihi *Erzincan*ınkiyle beraberdir, yalnız vazıh değildir.

Hicretin 818 senesinde **Emir Pilten** isminde bir zatın idaresinde bulunmuştur.

Pilten bey hakkında Camiüddüvelde mevcut malûmat hulâsatan şundan ibarettir:

"Timurlenk Anadoluyu tahripten sonra, Aydın ve Menteşe beldelerinde kışladığı hengâmda, Anadolu bilâdından yağma ettiği emval ve emteadan birkaç yük eşyayı, mutemetlerinden bazı adamlarla dari mülküne gönderdi.

Ak koyunlu beylerinden **Kara Osman**ın kardeşleri **Ahmet** bey oğlu **Mehmet** bey ve **Pir Ali** beyin oğlu **Pilten** bey Akkoyunlu

Türkmenlerinden bir taife ile Timurlengin bu zikiymet mallarını garet ve yağma ettiler.

Bu haber Timure vasıl olunca, Mehmet ve Pir Ali beyleri tutturarak hapsetmiş; Osman bey beriüzzimme olduğundan affedip ikram ve ihsanda bulunmuş.

Kara Osman bey Anadolu menhubatından kendi hissesine isabet eden malları, oğlu **İbrahim** beyle Timurlengin kendisine ikta ettiği Diyarıbekire gönderdi. Kardeşi Ahmet beyin oğlu Mehmet bey, yağma etmek istemiş ise de, İbrahim bey müdafaada

Yazıcı zadelere ait bir kümbet (Kiğı)

bulunmuş ve Kara Osman bey oğlunun imdadına yetişmiş olduğundan Mehmet haip ve hasir dönmüştür.

Yavuz, anahtarını tesellüm ettikten sonra idaresini **Bıyıklı Mehmet** paşaya tevdi etmiştir.

***

Kiğı kalesi, sarp ve çok yüksek bir yalçın kaya üzerindedir. Çok metin ve muhkem bir tarzda inşa edilmişti. En hâkim bir yerinde, mescit duvarı olduğu söylenilen, yüksek bir yapı enkazı,

asırların sadmelerine karşı, yekpare bir taş gibi, mevcudiyetini muhafaza etmektedir.

Bütün eski kaleler gibi Kiğı kalesi de meskûndu, birçok binaların nişaneleri vardır. Bugün metruktür.

Rivayete nazaran Acemler Kiğı kalesine karşı harp açmışlar, ve gelip alt tarafından taarruza oldukça müsait bir tepede, şimdi *Şahgeldi* namını taşıyan bir mahalde, mevki almışlar ve oradan kaleye tecavüz etmişlerdir. Bu muharebede Şah bizzat hazır bulunmuş ve iskat ettikten sonra, kaleye girerek askeriyle birlikte pek çok zulümler yapmış, mesken ve mabetleri yıkmış ve Türk kadınlarının ırzını hetketmiş, birçoklarını huzuruna getirterek-halâ kerkesin hatırasını tırmalayan, kalbini kanatan ve rivayet olundukça şedit bir gayzü nefret uyandıran - müstehcen sözlerle oynatmıştır....

Muharebede şehit olan Türk evlâtlarının mezarları kalenin alt tarafındadır; şehit mezarı namile yadedilen bu kabristan, o elim mağlubiyeti batınlardan batınlara naklediyor.

Müstevliler birçok fecaatlar ika ettikten sonra gitmişler, yersiz yurtsuz kalan kale sakinleri de kaleden beş kilometro kadar uzaklaşarak, yani elyevm kaza merkezi olan hali araziye gelerek, ev yapmışlar, yerleşmişlerdir, ki o mahalle şimdi **Kaleli mahallesi** namı verilmektedir.

Bu muharebenin Şah İsmail Safevî ile vukubulmuş olduğunu, şahın Tercan, Bayburt cihetlerine giderken *Kiğı*ye de uğrayıp o mezalimi yaptığını, ihtimal dairesinde görenler vardır. Bu tevsiki lâzımgelen hususattandır.

Kiğı kasabasının şimal cihetinde *Kelek* denilen derenin içinde bir mağara vardır. Vaktile buradan demir istihsal edilirmiş. *Kiğı* bir mirliva idaresinde iken, bu demir istihsalâtı, cami karşısında şimdi müftülük dairesi olan yerde kâin kalhanede izabe ve mermi imâl, bu mermiler de - devlet tekâlifine karşılık olmak üzere - Erzurum'a sevk ve irsal olunurmuş.

*
* *

Kaza ahalisi Türk ve Kürttür. Bir buçuk, iki asır evveline gelinceye kadar, ahalinin ekseri Türktü. Zaten *Şadilli* aşiretinin

Şah dilli, Şadeli suretinde tefsir edilen ve Türklüğe hassatan delâlet eden vechi tesmiyesi de bu hakikati ifham eylemektedir.

Son asır zarfında vaziyet değişmiş, berakis olmuştur. Bu da, Kuzuçan ve Dersim kürtlerinin - daha vasî bir maişet aramak maksadile - Kiğı mıntakasına hicret etmeleri neticesidir. Bundan başka - bu, çok şayanı dikkat ve nazardır - Türk unsuru, mevcudiyeti millîyesini Kürt akını karşısında hemen ekseriyetle kaybetmiş, millî âdet ve ananelerini unutmuş, Kürtçe konuşmağa

Kiğı ilkmektebi

başlamış, alevîliği kabul ve kürtlüğe temessül etmiştir. İşte aslen Türk oldukları halde, bugün kürtçe konuşan ve kendilerini kürt zan ve addeden birçok köylerin hakikî simaları, hakikî hüviyetleri budur. Nitekim esasen kürt olanlar, bunların türklüklerini itiraf etmekte ve bunlara her suretle tahakküme çalışmakta, hatta asayiş ibresinin inhiraflarına göre tahakküm dahi etmektedirler.

Bununla beraber kesif bir kürt kütlesi arasında sıkıştıkları

halde lisanlarını unutmıyan, mahiyetlerini değiştirmiyen, akide itibarile de kürtlere benzemiyen birkaç köy de vardır. Bunlar çocuklarına evvelâ Türkçe öğretirler; kürtçeyi de çocuklar peyderpey öğrenirler: Hasköy, Masrüm, Gerbuz, Demlek, Dizmori köyleri bu cümledendir.

Demlek ve *Dizmori* köylerinde şimdi, üç beş fakir haneden ibaret birkaç aile vardır ki, dört beşyüz senelik maziye maliktirler, isimleri **Dönük beyleri** dir. Bunlar *Dizmori* köyünde oturuyor ve bütün Kiğı kazasını idareleri altında bulunduruyorlardı. Büyük bir sipahi teşkilâtına maliktiler, torunları elân **Sipahi oğulları** namını muhafaza ediyorlar.

Kurdukları derebeyliğinin kaç sene hüküm sürdüğü bilinemiyor. Yerlerini **Arnavut beyleri** namını taşıyan diğer bir derebey sülâlesine terketmişlerdi. Arnavut oğulları *Sökik* köyünde oturarak kazayı idare eylemişlerdi. İdareleri çok sürmemiştir. Dersimlilerin tecavüzü, kürt muhacereti bunların zamanında başlamıştır, ki aralarında vukuagelen mücadeleler şimdi bile halkın ağzında heyulâî birer garabet şeklinde dolaşıyor.

Mücadeleden zafa düşen, nüfuzları kırılan Arnavut oğullarına, **Yazıcı oğulları** halef olmuştur. Bunlar *Palu* kazasından gelerek teferrüt davasına kalkmışlar ve nihayet Arnavut oğullarını mağlûp edip yerlerine geçmişlerdir. Arnavut oğullarının bugün muhtelif köylere dağılmış elli ev kadar ahfadı vardır.

Yazıcı oğulları iki asır kadar derebeylik yapmışlardır. Nüfuzlarının en ziyade carî olduğu yerler *Çan* nahiyesinin *Gerbuz*, *Hösnek* nahiyesinin *Temuran; Hösnek* ve merkez nahiyesinin *Hopus* köyleri idi. En meşhurları **Büyük** yahut **Zalim** lâkabini alan **Mehmet** beydir, ki *Temuran* köyünde şato gibi azametli bir konakta yaşıyor ve çok gaddarane bir idare ile ortalığı titretiyordu. *Hopus* köyünde oturan amcazadeleriyle arası her nasılsa açılan Mehmet bey, onlara karşı evvela silâh kullandiyse de, emeline bu yoldan vasıl olamıyacağını kestirdiği için, sonra hileye sapmış, amcazadeleriyle barışmış ve evine davet etmiştir. Misafirlerini ağır surette karşılayan Mehmet bey, mel'ûnane maksadını bu vechile gizledikten sonra, geceleyin hizmetçilerini kılıçlarla techiz edip misafirlerinin üzerine saldırmış, üçünü

ihnakettirmiş; firar ile bir Ermeninin samanlığında saklanmış olan dördüncüsünü de, orada öldürtmüştür.

Hadise, bütün fecaatiyle yayıldı ve kaza muhitinde büyük bir teessür uyandırdı. Öldürülen dört kardeşin cenazeleri daha ortada iken, küçük Mehmet bey-ki onların diğer amcalarının oğludur - İstanbula kaçarak Kiğıde yapılan mezalimi yana yakıla anlatmış ve nihayet Sultan Mahmuttan **Büyük Mehmet** beyin katline ferman almağa muvaffak olmuş idi.

Kendisine tevdi edilen bu ferman üzerine *Muş* valisi Emin paşa, intihabettiği müdebbir ve cesur bir zabitin maiyetine yüz suvari vererek Mehmet beye bir baskın yapmış; ve Mehmet bey önce Erzuruma doğru kaçabilmiş ise de, nihayet yakalanarak itlâf edilmiştir. Başı *Muş* a gönderilen bu zalimin, gövdesi Erzurum şosesi üzerinde **Beytahtı** namını alan yere defnolunmuştur. "İtlâkulefkâr fiakdülebkâr„ müellifi meşhur şair Etem Pertev paşanın babası **Timur Fenni** efendi bunun kâtibi idi ve Pertev paşa (1240) tarihinde bu mezalim konağında doğmuştur.

Kiğıda bir aşiret kadını

Kiğı beyliği bu küçük Mehmet beye verilmişti. Mumaileyh büyük Mehmet beyin fenalıklarını unutturacak kadar iyi bir idare tesisetmiş olduğu için, namı hürmetle anılmaktadır. 1269 tarihinde Rusya ile vukua, gelen muharebeye Kiğıdan topladığı askerle iştiraketmiş ve Erzurumun sukutu üzerine kürt beyleri Rusların teklifatını kabul ettikleri halde, kendisi itaat etmemiş Şeytan dağlarına çekilmişti. Ruslar ileriliyorlardı. Şüphesiz Kiğıyı da iskat ede-

ceklerdi. Küçük Mehmet beyin bu esnada fatanetkârane bir tedbiri rivayet olunuyor: Dağdaki bütün geven otlarını öbek öbek tutuşturmuş (1) ve Ruslarda bu ateşlerin her birinin bir adam tarafından yakıldığı zehabını uyandırmış, ilerilemekten sarfınazar ettirmiş... Filhakika o tarihte Ruslar, Tercan mıntakasında gördükleri mukavemeti de vesile ittihaz ederek, ilerlemekten vazgeçmişlerdir.

Yazıcı oğullarının elyevm yaşamakta olan ensali ihtiyaç içindedir. Bununla beraber sahi, mükrim, misafirperver ve muhite göre çok naziktirler. Esasen *Gelibolu* lu Yazıcı oğlu **Muhammediye** sahibi Mehmet efendinin ahfadı olduğunu söylemekte ve Türkçe konuşmaktadırlar.

*
* *

Aşiretler faslında gösterdiğimiz vechile *Kiğı* da, hepsi de bır asıldan olmak üzere, büyük küçük müteaddit aşiretler vardır. Fakat bunların hayatı diğer aşiretlerinkine benzemiyor: Türk unsurunun idare ve terbiye noktai nazarından hakimiyeti, Türk ve kürtlerin - çalışmak ve kazanmak maksadiyle - İstanbula ve hatta Amerikaya gitmeleri, iptidaîlikten sıyrılmaları, refah ve huzur ihtiyacını daha derin surette hissetmeleri, hükûmete itaat lüzumunu anlamaları... bütün bunlar aşiret adat ve ananatının terkedilmesini mucip olmuştur. Vakıa zaman zaman yine o hayatın âsar ve tezahüratı görülmiyor değil. Sar almalar, mütekabilen talân yapmalar, cezaî ve hukukî ihtilâflarını aralarında halletmeler vaki ve carî. Fakat işte okadar. Siyasî bir fikir ve maksat takibettikleri yoktur. Bunun en bariz delili **Şeyh Sait** isyanındaki vaziyetleridir.

Filhakika Diyarıbekir havalisinde **Şeyh Sait** namında bir kürt tarafından şeriat perdesi altında cumhuriyete ve millî vahdete vaki olan suikast (Şubat 1341) Kiğının her tarafında pek mubalâğali akisler husule getirmişti. *Çölik* ve *Darahini* nin ussat tarafından işgal edildiği şayi olduğu vakıt, bunların on beşbin raddesinde bulundukları da söylenmiş ve civardaki bütün kabile

---

[1] Bu kaza dahilinde dağ, taş her yer geven ile doludur. Halk usaresini toplamak ve ondan istifade etmek usulünü bilmiyor. Bu ne servettir!

ve aşiretlerin kürt şeyhine temayül, hatta iltihak edecekleri şüpheleri uyanmıştı.

Endişe, âsîlerin Kiğı'yi işgal ve kazadaki aşairi isyan dairesine ithal edebildikleri takdirde, Dersim ve Erzincana, hatta Zara'nın garbına kadar her yerin kıyam edeceği, dairei isyanın pek ziyade genişliyebileceği noktasından pek muhik idi. Diyarıbekir sokaklarında muharebeler vukuagelmiş, Elâzizin sukut etmiş olduğu haberleri, sanki hatifi gaybin gayri mer'î nefiriyle, derakap şayi oluverince yokluklar içinde bile tedbirler almak, milis müfrezeleri tertibetmek, sirayet ihtimali mevcut olan yerleri muhafazaya

Kiğı: Yerli kıyafetler

çalışmak bir vecibe olmuştu. Evvelâ askerlik şubesi reisi **Tahsin** beyin kumandası altında *Kiğı* kasabasının muhafazası kararlaştırılmıştı. Civar köyler bu teşebbüsü görünce derhal milis tertibatına girdiler. Müdafaa ve taarruz için hazırlıklar yaptılar. Bu sırada ussat *Çapakçur* havalisinde yeni fesat ve melânetler ihzariyle meşgul oluyorlardı. Pek müteyakkız bulunmak, milis teşkilâtını tevsi ve bu kuvvetleri müstemirren teşci ve teşvik etmek icabediyordu. Halbuki kaza kaymakamı **Abdurrahaim** beyle cephede bulunan askerlik şubesi reisi arasında hernedense ihtılâf

zuhur etmişti. Bu ihtilâf vahim neticeler tevlit edebilirdi, bereket versin sekizinci kolordu kumandanı **Salih** paşanın müşfik ve vatanperverane nasihatları felâkete meydan vermemiştir.

Mumaileyh Tahsin bey Kiğı kasabası ahalisinin müstekillen teşkil ettikleri bölüğü ve Yazıcı zadelerle diğer beylerin himmetleriyle biriken müfrezeleri alarak Çapakçur istikametinden ilerilemek isteyen ussatı karşıladı. Kasaba önünde şiddetli bir müsademe vukuageldi. Ussat burada münhezim ve mecburü rüc'at olup, ahali kuvvetleri tarafından şiddetle takip edildiklerinden, bir daha Kiğı hududuna girmemek üzere, Çapakçur cihetine doğru firar etmişlerdir.

Bu müsademelerde şube reisi Tahsin beyin basiret ve gayreti ve Yazıcı zade **İbrahim** beyin sayü himmeti takdire şayan görülmüş ve neticede *Kiğı* ahalisinin umumiyetle hükûmete sadakat ve merbutiyetleri tahakkuk eylemiştir(1).

---

[1] **Bu malûmat resmî muhaberattan alınmıştır.**

Ç — Kuruçay

Kuruaçy: Şimalen *Refahiye* ve *Zara;* cenuben: *Kemaliye* ve *Divriği* kazalariyle; şarkan: *Kemah* kazası; garben: *Zara* kazasiyle muhattır. Tul mebdei İstanbul olduğuna göre, 39,43 tulü şarkî ve 9,30 arzı şimalîdedir. Mesahai sathiyesi (1040) murabba kilometrodur.

Kuruçay ın tarihî bir ismi yoktur. Bununla beraber akvamı salifeden bazılarının bu kaza dahilinde yaşamış oldukları, şurada

Kuruçay umumî manzara : [kiremitli bina hükûmet konağıdır]

burada tesadüf edilen eserlerden, istidlâl edilmektedir. Ezcümle bugün *Çörencil* denilen bir köyün şarkında ve köye dört kilometro kadar mesafede *Kapıkayası* ismile anılan yerde bir harabe vardır ki, yalnız iki kârgir duvardan ibarettir. Köyün ihtiyarları bunun bir Ermeni kilisesi olduğunu, beş altıyüz seneden evvel yapılmış ve bir keşiş tarafından idare edilmiş bulunduğunu, **Karabaş** dedikleri bu keşişin orada münzeviyane yaşadığını - atalarından naklen - hikâye ediyorlar.

Bu harabenin Ermenilere aidiyetini müsbit birşey yoktur. Mevkii biraz havadar olmak ve yakınında oldukça bol bir acı su ve biraz yeşillik bulunmak itibariyle bir zamanlar, civarındaki *Hasan ova* köyü Ermenileri paskalya günlerinde toplanırlar, o kilise harabesinde hem ibadet eder hem de oyunlar ve eğlenceler tertibiyle hep bir arada vakıt geçirerek akşam köylerine dönerler, yaz günleri de ayni şekilde gezintiler ve kır eğlenceleri yaparlarmış...

İşte bu hal ve bazı mutaassıp Ermenilerin mevcut enkaza karşı takındıkları huşu ve hürmet tavırları, mabedin Ermenilere izafesine badî olmuştur. Maamafih kilisenin Ermenilere ait olması ihtimali de vardır: *Hasan ova* köyü havası ve suyu fena bir yerdir, ahalisi tenezzühe ve tebdilhavaya şiddetle mühtaç idi. Bu ihtiyacı tatmin için o civarda en güzel bir yer olan *Kapıkayası* mevkiini intihabetmişler ve bir kilise yapmış olabilirler.

Kezalik Kuruçay merkezinden on kilometro uzakta *Bastana* dedikleri bir köy vardır, ki ahalisi bu ismin *Bedestan* dan muharref olduğunu söylerler. Kırk haneden ibaret olan bu köyün her tarafında "şama„ yani kumlu kireç ile kaynatılmış yapı enkazına tesadüf olunmaktadır. Köyün şark cihetinde irtifaı 50 ile yüz metro arasında tahalüf eden beşyüz metro uzunluğunda, her tarafa hâkim, bir kayalık mevcuttur ve arasından tabiî bir yol geçmektedir; eski bir "tabya„ olduğu rivayet ediliyor. Bu kayalığın müntehasından, kazanın her noktasına hâkim ve *Erzincan, Şabin Karahisar* dağlarına kadar nazır üç kilometro uzunluğunda, tahminen ikibin metro yüksekliğinde büyük bir kaya vardır ki, ta zirvesi civarında bir iki tabiî mağara görünür. Nöbetçiler, gözcüler buraya ikame edilirmiş.

Çift sürenlerin buralarda tesadüfen buldukları meskûkât meyanında, *Erzincan* zarphanesi mamulâtından bazı Türk paraları çıktığı gibi, çok ince bir san'at mahsulü olduğunda şüphe edilmeyen ve fakat-maatteessüf-tarafımızdan okunmasına imkân hasıl olamıyan resim ve yazılarla müzeyyen çok eski meskûkât ta vardır.

Türk paraları Menküçek veya Ertena oğullarının saltanatına nişane olabildiği gibi, diğerleri de kadim Roma veya Bizans devrinin birer hatırası sayılmak icabeder. Köy ahalisi, velev müphem

olsun, hiçbir malûmata sahip değillerdir; yalnız köye *Bedestan* denildiğini ve yirmişer metro terbiinde otuz, kırk kadar bölmenin "Şama" ile yapılmış temelleriyle sathı arzda yalnız başlıkları görülen birer metro kutrunda iki direğin bulunduğu yere de *kilise* namı verildiğini söylemekte ve buranın eski bir şehir olduğunu istidlâlen ifade etmektedirler.

Evliya Çelebi: Kuruçayın Voyvodalık olduğunu söylemektedir. Demek ki kadimen mühim bir yer idi. O zamanlar Voyvodalığın merkezi neresiydi? Bu bapta, tahminî olsun malûmata sahip hiç kimseye tesadüf edemediğimiz gibi, yazılı bir eserde de kayıt bulamadık. Yalnız 1281 tarihine kadar fahrî bir müdür tarafından idare olunur bir nahiye olduğunu bilenler vardır. Bu fahrî müdürler arasında bütün köylere hâkim **Şehsuvar oğlu Ali bey** namında biri vadır ki merkezi *Göleris* köyü idi. Bunu *Tepe* köyünü merkez ittihaz eden **Timur** ağa istihlâf etmiştir. Daha sonra *Erhami* köylü **Bekir efendi** namında bir zat fahrî nahiye müdürlüğüne geçerek, *Erhami* yi merkez yapmış ve bu köy 1281 tarihine kadar kır serdarlarının merkezi olarak kalmıştır.

Kuruçay: Bir köylü kadın kıyafeti

Teşkili vilâyat nizamnamesiyle mezkûr tarihte kazaya kalbolunarak **Erzincan** livasına rapt ve bir müddet *Erhami* karyesi

merkez ittihaz edilmiş ise de, bu köy ahalisinin her neden ise vaki şikâyetleri üzerine kaza merkezi **Han** dedikleri mahalle nakledilmiştir. Bu mahal Gireson-Harput yolu üzerinde ve dere içinde münferit bir handan ibaretti. Hükûmet daireleri senelerce bu handa kalmıştır. Kaza merkezinin ismi, ahali lisanında şimdi bile *Han* dır: **Handan geliyorum, Hana gidiyorum,** derler... Şimdiki halde 43 hane ile 25 dükkân, bir hükûmet konağı, bir telgrafhane, bir mektep, bir belediye dairesi ve iki handan ibarettir.

Çoban baba (1000), Kasaplar (1200) ve Kandil (1800) dağları en meşhur dağlarıdır.

Muhtelif suların birikmesinden hasıl olan *Kuruçay,* kaza merkezinden geçerek buraya yirmi beş kilometro mesafede bulunan Fırata munsap olur. Kullanılıp içilen su, işte bu sudur. Tamı lezzetlidir, filtire edilerek içilirse halkın sıhhatında çok büyük bir tebeddül ve salâh husule geleceğine şüphe edilemez.

Kuruçay kasabası (?) dere içinde olduğu ve yalnız şimal tarafı açık olup diğer cihetleri dağlarla muhat bulunduğu için, kışı mutedilce ise de yazın sıcaklar bunaltıcı bir tesir yapmakta ve güneşi nisbetle az olan bu yerde sıhhat, çok vakıt, sarsılmaktadır. Kasabanın şark müntehasında *Efkâr Tepesi* namile anılan ve daima hava ceryanlarına maruz olan tümsek, çıplak kayalık oldukça ferahfezadır.

Yolu yoktur. Kuruçay-Refahiye, Kuruçay-Zara, Kuruçay-Kemah yolları arızalı ve tehlikeli birer patikadan ibarettir. Bu sebeple vesaiti nakliyesi, en çoğu merkep olmak üzere, beygir, ester, kağnı arabasıdır.

Hayat, kazanın her tarafında, iptidaî ve ahalinin ianesiyle rumî 1318 senesinde yapılan hükûmet konağından maada mebaninin hepsi damdan ibarettir.

Erkeklerin kıyafetinde dikkati calip hiçbir hususîyet yoktur. Kadınlar *Kemaliye* de imâl olunan *manusa* dan üç etekli entari ve bunun altında kırmızı bezden gömlek giyerler, yüzlerini *Halep* te yapılıp *dolak* denilen bezlerle sararlar. Bazı köylerde kadınların burunlarını delerek halka ve karanfil taktıkları da müşahede edilmektedir.

Kazada hiçbir san'at yoktur; ahali çok iptidaî bir tarzda ziraatle yaşar.

Bir mücadele tesisi mümkün olamadığından dolayı, maişetleri çarelerini taharri ve temin için ekseriyetle İstanbula ve diğer ticaret merkezlerine gidenlerin avdetlerinde ailelerine aşılamak suretiyle neşreyledikleri frengi, kazada ve bilhassa merkez ve Armudan nahiyelerinde oldukça mühim tahribat ika etmektedir.

İrfan cihetiyle çok geri olan kazada ilmî eser aramak tabiî beyhudedir. " Hikmeti avam,, dedikleri darbımesellerde de sırf mahallî denebilecek hiçbir söz yoktur; istimal edilenleri hertarafta şayi ve umumun malı olanlarıdır. Başka yerlerde duymadığım dört beş darbımeseli - yerli olduğuna inanmıyarak- aşağıya kaydediyorum:

Kuruçay: Yerli kıyafetler

1 — Fala inanma, falsız kalma.

2 — Kızını dövmiyen dizini döver.

3 — Yiğitin anası tez ağlar.

4 — Kuduz köpek başını yer.

5 — Kır atın yanında duran ya huyundan alır ya tüyünden.

Bazı adetler kayde şayandır: Düğünlerde analı babalı kızların oğlan evine gideceği sırada şu türküyü söylerler:

Kına yakanların eli kırıla
Sebep olanların eli kırıla
Kız seni almağa geldik almağa
Nokta ile bağrını delmeğe geldik delmeğe.

Babasız anasız kızlar için de şunu söylerler:

Anan yok diye diye ağlaya
Baban yok çeyizin bağlaya
Kardeşin yok atın başın eğleye
Kız seni almağa geldik almağa.

D — Refahiye

Refahiye: Şimalen Kelkit kazası; Mindaval nahiyesi, cenuben: Kemah ve Kuruçay; şarkan: Erzincan; garben: Zara kazası, Umraniye nahiyesiyle muhattır. İstanbul tul mebdeine göre 39,47 arzı şimalide ve 9,30 tulü şarkîde kâindir. Mesahai sathiyesi 1465 murabba kilometrodur.

Arazisi dağlık olmakla beraber ziraate çok elverişlidir. Onun için ahalisi umumîyetle rençberdir. Dağlarında ve bilhassa

Refahiye: Umumî manzara

Kızıldağ ve *Dumanlı dağ* da kesif ormanlar vardır. Kaç hektar genişliğinde olduğuna dair kat'î ve mevsuk erkam bulamadım. Lâtif kokulariyle, bütün kazanın havasına ceyadat ve nefaset veren, güzel çamlar en mühim bir servet membaıdır. Fakat ahali muannidane bir israrla ve çok cahilâne bir şekilde bunları kesip tahribetmekte ve hükûmetçe yapılan takibat ve mücazat, istenilen tesiri husule getirememektedir.

Refahiye arasıra şiddetli zelzelelere maruz olmuş ve olmaktadır: Arazi bürgânîdir. *Tuzla* ve *Kazveren* köylerinde kömür

madeni filizatına tesadüf olunmuştur. Bu madenlerin bir zamanlar işletilmiş olduğu rivayetleri itimada şayan değildir.

Eski ismi *Gercanis* tir. Bu kelimenin manası ve etimolojisi buraca bilinemiyor. Fakat Ermenice olduğunu söyliyenler var. Gûya Ercis namında bir Ermeni azizinin isminden alınmış imiş.

Vaktiyle *Kuruçay* Voyvodalığına tâbi imiş. Rivayete göre 1277 tarihinde nahiye suretinde idaresine başlanıp, fahrî bir müdüre, yahut Kır serdarına tevdi edilmiş, büsbütün indî olan bu idare bir müddet sonra naip ve kâtip tayini suretiyle bir dereceye kadar ıslâh olunmuş ve nihayet 1281 tarihinde kazaya kalbedilmiştir.

Refahiye: Hükûmet konağı

Önceleri merkezi *Baş Gercanis* köyü idi ki, halen kaza merkezi olan mahalle yakındır. Arazi dağlık ve sarp olduğu, nahiyenin zabita teşkilâtı zaif olup asayiş ve inzibatı temine kifayet etmemekle beraber, civardaki Hırdıç deresi bir şakavet yatağı teşkil ettiği cihetle kaza merkezinin daha hâkim ve münasip bir yere nakli düşünülmüş ve şimdiki yer intihap olunmuştur.

1286 senesi haziran iptidasında idi, Erzincanda buğdayın fiatı yükselmiş olduğu için birçok kimseler zahire almak üzere *Gercanis* havalisine gitmiş idi. **Çermeli hoca** demekle maruf **Mustafa ef.**

namında bir zat de - ki elyevm berhayattır - buğday satın almak üzere *Gercanis* havalisine gitmiş idi. Dönerken çayırda bir kalabalığa tesadüf etmiş. Meğer orada yeni kaza merkezinde hükûmet konağının temel taşını koymak üzere toplanmışlardı. **Çermeli Hoca** bir dua okudu ve temel taşı kondu.

Gercanis ismi 87 tarihine kadar devam etmiştir. O tarihte Erzincan mutasarrıfı **Şefik** paşa devren *Gercanis* e uğramış ve bu havalinin ormanlariyle sularının bolluğuna ve havasının ceyadetine bakarak, yabancı kelimeyi terk ve kazanın ismini *Refahiye* ye tebdil eylemiştir.

Mirliva Bahaeddin Paşa

Refahiye, Erzincan - Sıvas şosesinin garbında kâindir ve bu şoseye diğer kısa bir şose ile ve Ilğarı ve Köroğlu derelerinin birleştiği mahalde, elli metro uzunluğundaki Bahaeddin paşa köprüsü ile bağlıdır. **Bahaeddin** paşa, on beşinci kolorduya mensup üçüncü fırkanın kumandaniydi ki, 18 haziran 332 tarihinde Refahiye ile Erzincan arasında Çardaklının şimali garbisinde bulunan *Karadağ* a icra edilen taarruzda, düşman mevzilerine iki kilometro mesafede bulunan Tatlıtepedeki tarassut mevkiinden muharebeyi idare ettiği sırada, bir şarapnel huzmesi ile mertebei şehadeti ihraz eylemiştir.

Köprünün şimal tarafında merhuma ait küçük bir abide vardır ki bir vechinde:

“3 üncü fırka kumandanı şehit merhum Bahaeddin paşa köprüsüdür„

ibaresi yazılıdır.

Refahiye ahalisi, hemen tamamiyle denecek derecede, Türktür. Kürtlerin miktarı azdır.

Melik Şerif namile anılan bir köy bir müddet *Gercanis*

nahiyesinin merkezi olmuş ve bunun Menküçeklere ait bir malikâne olduğu da rivayet edilmekte bulunmuş ise de, rivayet zaif ve teyide medar olabilecek birşey mefkuttur.

Kazada herşey iptidaîdir ve hiç bir sanat yoktur.

Civarındaki çayda, tuhaf bir usul ile avlanan alabalığı hakikaten lezzetlidir.

E — Plümer

Plümer: şarkan Kiğı ve Tercan; şimalen: Erzincan; cenuben: Mazkirt ve Nazımiye; garben: Erzincan ve Ovacık kazalariyle muhattır. İstanbul tul mebdeine göre 39,34 arzı şimalîde ve 11 tulü şarkîde kâindir.

2655 murabba kilometro vüsatındadır. Altmış köyü ve bunlara merbut 263 mezreası vardır. Kazaya, evvelleri, **Kuzuçan**

Plümer: Aşağı çarşı mahalleleri

deniliyordu. Bu ismin verilmesi ve sonra **Plümer**e tahvil olunması hakkında müsbet ve vazıh malûmat bulunamadığı gibi, **Plümer**in manası da anlaşılamamıştır. Yerliler **Pölümer** suretinde telâffuz ederler. İmlâ lûgatile Dahiliye Vekâletince Plümür şekli kabul olunmuştur. **Büyük bey** manasına gelmesi ihtimali olduğunu söyliyenler ve mukaddema bu ahalinin bir Türk beyinin çiftliği iken, kürt aşiretlerinin çiftliğe hücum ederek bu Türk

beyini bütün çoluk çocuğiyle imha etmiş ve onun yerine geçmiş olduklarını rivayet edenler de vardır.

Kaza mıntakası, heyeti umumîyesi itibariyle, çok yüksek ve arızalı dağlardan, derin ve uçurumlu derelerden terekküp etmiştir. En meşhur dağları şunlardır:

Bağırpaşa (3300), Çağalan (2750), Hel (3200), Karacakale (3100), Boyerbaba (3150). Bu dağların ekserisi mebzul meşe ormanlariyle mesturdur. Erzincanın mahrukat ihtiyacını temin eden işte b uormanlardır.

Bu dağlardan çıkan suların bir kısmı Kelhaç ve Kabzo derelerile Kiğı mıntakasına, diğer kısmı Rabat ve Murdafan dereleriyle cenube doğru akarak Murat çayına karışmaktadır.

Hava, yabis ve sağlamdır. Kışı şiddetli ve devamlıdır. Ahali, ki tamamiyle Kürttür, az miktarda ziraatla ve hassaten hayvan beslemekle geçinmektedir. Zer'edilen buğday, arpa ve darı ihtiyacata tekabül edememekte olduğundan, halk harmanı müteakip Erzincan ve Tercan pazarlarına koşarlar. Yağ, yoğurt gibi müstahselâtrını da buralara götürüp satarak mühtaç oldukları emtea vesaireyi tedarik ederler.

Kaza ötedenberi hükûmetin nüfuzundan uzak yaşamış, derebeyler elinde kalmıştır. Pek feyizli olan yaylalârında ve bahusus Bağırpaşa dağı havzasında büyük sürüler beslemek, küllî istifadeler temin etmek kabil iken, ahali hemen umumîyetle fakru zaruret içindedir, ve kabili ziraat toprağın yüzde sekseni aşiret reislerinin yeddi temellükünde bulunduğu için, esir hayatı yaşamaktadır.

Şakavetin çıkar yol olmadığını anlayanlar, ailelerini geçindirmek için, İstanbul, Samsun, Zonguldak... gibi yerlere giderek amelilik yaparlar.

Erzincana iki yol ile merbuttur. Biri: Erzincan - Cencige - Azvat; diğeri: Erzincan - Mutı köprüsü - Hivır istikametidir. Evvelkisi hayvan yoludur ve kadimdir. Öteki son zamanda yapılmış otuz kilometre uzunluğunda bir tesviyei türabiye olup otomobil gibi vesıtaların da seyrüseferine müsaittir. (1)

---

[1] 12 Teşrinievvel 930 tarihinde J. K. Şevket ve Maarif Müdürü Bedri beylerle bu yoldan ilk defa otomobille geçerek Plümere muvasalat eyledik.

Kazada asarı atikadan zikre şayan birşey yoktur.

Plümer kasabasının üç kilometre cenubunda. Rabat deresi (1) medhalinde kayalıklar içine oyulmuş hücreler ve bu hücrelerden dereye kadar giden tahtelârz bir yol vardır. Burası, bu boğazın cenuba karşı müdafaasını temin maksadiyle yapılmış eski bir kale olması çok muhtemeldir.

Kaza merkezindeki birkaç ev müstesna olmak üzere halk kâmilen **Alevî** dir. Mezhep hususundaki bilgileri ecdattan mev-

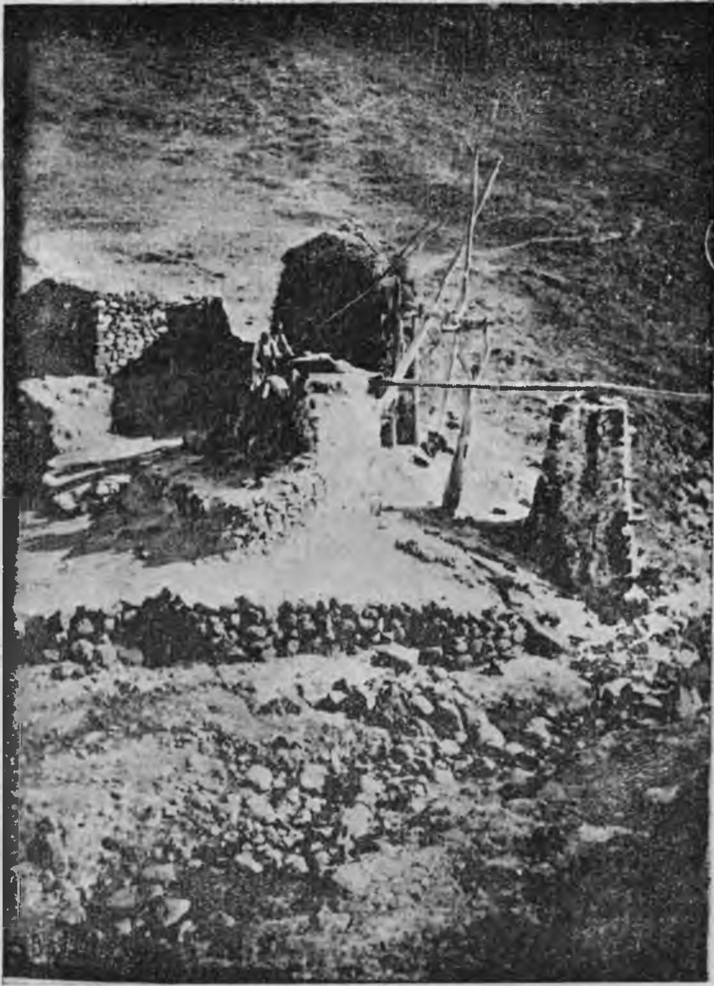

Plümer: Yukarı mahalle

rus rivayetlerden ibarettir. Nuru marifet buralara asla girmemiştir, bu sebeple tıkız bir cehalet ortalığı kaplamıştır.

1291 senei hicriyesinde muvakkat bir memuriyetle (Plümer)e gitmiş olan Arif bey merhum, binbir hadis tercümesinde adap

[1] Rabat namında eski bir kasabanın da bu dere içinde teessüs etmiş olduğu rivayet olunuyor. Seyahatım esnasında öyle bir varlığın küçük bir nişanesini bile göremedim.

Plümer: (Hıvır) memlehasında tuzlu su kuyusundan amele kırbalarla su çekerken

ve menasiki mezhebiyeleri hakkında mühim ve dikkate şayan bir çok malûmat verdikten sonra diyor ki:

“O tarihte Kuzuçan kazasında Şah Hüseyin beyzade bir Hüseyin bey var idi, ki kazanın kaymakamı ve cümlesinin beyi ve en zengini idi. Hasbettarik te rehber idi. Elhasıl „ruhanî ve cismanî o kazada reis olan bu Hüseyin beyin *Ağa şenliği* ismile yadolunan köyündeki konağında bir direk vardır, ismi **Kalı sipi** dir....

“ Hüseyin beyin köyü, kazanın merkezi hükûmeti olan (Plümer) karyesinden, birkaç saat uzakçadır. Hüseyin bey 15, 20 günde bir merkezi hükûmete uğrar, edilecek bir emrü nehyi var ise - her ne olursa olsun - yaptıktan sonra o gün yine köyüne avdet eder. (Hükûmet yerinde kalmamasının ve kalamamasının sebebi de uzundur ya, orası lâzım değil) her ne ise, merkezi hükûmet olan fakir köyde bulunduğum sırada hapishaneyi görelim diye kadı efendi ile birlikte, kaymakam vekili yerliden ve

Hıvır tuzlası: Tuz almağa gelenler

Hüseyin beyin ammi zadelerinden Aziz ağa dahi hazır olduğu halde aşağı indik. Hapishanede mevcut dört kişi olmak lâzımgelirken, hâkim efendi üç bulup birisinin nereye gittiğini Aziz ağadan sordu. Aziz ağa da:

— Beyefendi emretti, salıverdim cevabını verdi.

— Beş, on gündür beyefendinin buraya geldiği yok, tezkere filân bir şey mi yazdı ?

diye sual edince Aziz ağa ne cevap verse beğenilir ?

— Ben geçen gece beyefendiyi rüyada gördüm; filân adam bigayrihakkin mahpustur, onu salıveriniz diye emretti. Ben de salıverdim.

Diyerek işi maneviyata bina etmesin mi? Allahallah!.. rehberin rüyada bile verdiği emir, ettiği tedbir maddiyatta ve umuru resmiyede nafiz oluyor. Sebebi? Çünki rehber mukaddestir, papa gibi lâyuhtidir. „

Bu fıkralar, o zamanın usulü idaresi hakkında tam bir fikir verebilir.

Yukarıda (5. Bap, 2. Hurafeler) bahsettiğimiz Şah Hüseyin bey ve ecdadına ait muhteşem konak ve onun içindeki **Kali sipi**, son istilâ esnasında, Ruslar tarafından kâmilen ihrak olunmuştur. Şimdi Hizirin toprak olan timsali bir yığın taşlarla işaret edilmiş ve buna itikadeden biçareler o taş yığını önünde vakıt vakıt kurbanlar kesmekte bulunmuştur. Benim bu bapta tetkikat ve tefehhüsatta bulunduğumu gördükleri zaman çok acıdılar: **Kali Sipi** çarpacaktır diye.

Onikinci Bap

Erzincanın Teşrii Hayatta Mevkii

Türkiyede ilk defa olarak meclisi meb'usan açıldığı zaman (1293) **Erzincan,** Erzurum vilâyetine tâbi, bir mutasarrıflıktı. Buradan çıkan meb'uslar *Erzurum meb'usları* namını taşırdı. Livanın ilk meb'usu, Hacı Rauf beydir. Mumaileyh hüsnü ahlâkiyle tanınmış bir zattı.

Meşrutiyetin ilânını (324) müteakıp:

I — 324 senesi intihabatında: Erzincan müftüsü Osman Fevzi efendi.

II — 328 senesi intihabatında: Halet bey.

III — 331 senesi intihabatında: Kemahlı Sağırzade Halet bey.

IV — 336 senesi intihabatında :Belediye reisi Halil bey meb'us olmuşlardır.

23 nisan 336 da toplanan **Büyük Millet Meclisine** giden meb'uslar beş zattan ibarettir:

Müftü Osman Fevzi efendi.

Hocazade Şeyh Hacı Feyzi efendi.

Refahiyeli Hacı Ethemzade Tevfik bey.

Plümer kaymakamı Bursalı Emin bey.

Abbas uşağı aşireti reisi Mir Hüseyin bey.

Sonraki devreler:

I — 339 senesi: (A) sabık muhacirin müdiri umumîsi Hamdi bey, ki bilâhare Viyana büyük elçiliğine tayin olunmuştur. Yerine Hocazade Abdülhak bey intihabedilmiştir.

Meclisi Umumî Azalarından:

Hacı Ethem efendi (Refahiye)

Musa bey

Arap zade Ahmet efendi

Behçet bey

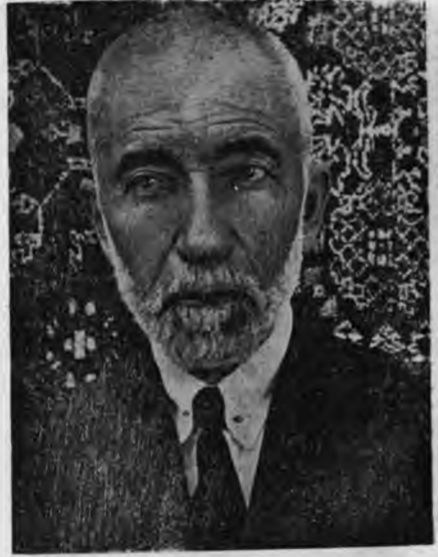

Kömürlü Ali efendi

Meclisi Umumî Azalarından:

İbrahim efendi (Nazımıye)

Hacı İsmail bey

Esat bey (Refahiye)

Münir bey

Hacı Rıza bey

Meclisi Umumî Azalarından:

Tevfik bey

Celâl bey

Halil bey

Halit efendi

Meclisi Umumî Azalarından:

Hakkı bey

Nuri bey

Hafız Recep bey

Recep bey

(B) Erzurum valisi Kemahlı Sağırzade Sabit bey. Mumaileyh Nafıa vekâletini de ifa etmiştir.

II — 926 senesi: (A) — Saffet bey
ve
III — 931 senesi: (B) — Aziz Samih bey
(C) — Abdülhak bey.

Teşriî hayat ile az çok münasebeti olmasına binaen **"Müdafaai Hukuk Cemiyeti,,** müessislerini de burada kaydediyoruz:

Hacı Mehmet bey zade Sami bey,

Hacı Rauf bey zade Halil bey,

Şeyh Hacı Fevzi efendi *(heyeti temsiliyeye de girmiştir)*

Mahfuz bey

Hacı Aziz bey

Arapzade Ahmet efendi

Ballızade Bekir efendi

Müfti Osman Fevzi efendi.

Birinci Kısmın Sonu

İKİNCİ KISIM

"İstatistik, hem hayatın hakikî aynası, hem kendini bilmenin yegâne çaresidir.„

Birinci Bap

Kitabımızın bu ikinci kısmında bir sıra istatistik vardır: **Aşiretler, Maarif, Hususî idare ve Belediyeler bütçeleri, Umumî varidat, Emlehalar, Yollar, Vakıflar, İnhisar idareleri, Kredi....** istatistikleri.

Bu türlü malûmatın, haiz olduğu vezahat itibariyle, zamanımızda ne büyük ehemmiyet kesbettiğini beyane hacet olmasa gerektir.

***

Evvelâ **Aşiretleri** mevzuu bahs ederek, hem *Erzincan* vilâyeti dahilinde bulunan, hem de vilâyete mücavir yerlerde yaşıyan ve hassaten vilâyetin asayişile alâkadar olan aşiretleri tetkik ettim.

Şimdiye kadar doğru dürüst zaptedilmiş olmıyan bu aşiretlerin isimleri, hep başka başka suretlerle telâffuz olunuyor ve hele Arap harflerile hiç imlâye gelmiyor, herkesin ağzında garibeler teşkil ediyordu.

Bu büyük mahzuru izale ve her aşiretin ismini doğru olarak tespit ve kaydeyledim.

Çok dağınık ve çok karışık olan bu aşiretlerin isimlerini, iskân mıntakalarını, nüfusları miktarını, kabilelerinin adet ve isimlerini, nihayet reislerinin isim ve şöhretlerini bilmek, tarih noktai nazarından büyük bir zaruret; ve vilâyetin idarî cuz'ü tamlarında bulunanlar - **vali, kaymakam, nahiye müdürleri** - ile zabıta ve adliye memurları için fevkalâde mühim bir keyfiyettir.

Mazinin bizce zapt ve kaydedilmiş, hatta tetebbüatımız haricinde kalmış olan hadiselerinde, amil ve fail olanların, ciheti mensubiyetleriyle muhitleri de bu istatistik sayesinde daha iyi tetkik olunabilir; ve âtî daha vazıh, daha şümullü, daha kat'î bir surette keşfedilebilir.

Yakın bir istikbalde yapılacağına şüphe olmıyan, geniş ıslâhatın tatbikatı esnasında ise, bu malûmatın temin edeceği faydaların beyanına ihtiyaç var mı?

Aşiretlerden her birinin nüfusunu tetkik edereken, sakin bulunduğu mıntakadaki TÜRK nüfusunun da miktarını bilmek, ayrıca faydalı görüldü. Onun için cetvellerin sonuna, kaza itibariyle, birer icmal ilâve edilerek, mukayeseye meydan bırakıldı.

Buradan alınacak notlarla, nüfus cetvelleri üzerinde yapılacak tetkikatı mahsusa, tetebbü erbabına her hakikatı aşikâr surette gösterecektir.

Birinci kısımda (Beşinci Bap, S: 187) verdiğimiz izahat ile, bu fasıldaki ihsaî malûmatı itmam için şu noktaları da kaydedivereIim:

Bu aşiretlerden *Erzincan* vilâyeti dahilinde bulunanlar, kâmilen mukımdirler; seyyar denebilecek hiç bir aşiret yoktur. Yaz mevsiminde yaylalara çıkanlar, çadır kurarak oturanlar var ise de, üç ay kadar devam eden bu hal, ikamet tarzını ihlâl edecek mahiyette değildir; ağnam ve mevaşinin iaşesini temin ihtiyacından doğma bir zarurettir.

Aşiretler arasında vifak ve ittihat yoktur; yekdiğerine hasmolanlar ve bundan dolayı vuruşanlar çoktur.

Ziraatla da meşgul iseler de, enziyade hayvan beslemek arzusundadırlar. Ameleliğe ve silâh istimaline kabiliyetleri çoktur. Atalardan kalma misafirperverliklerini henüz kaybetmemişlerdir.

Erzincan

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	Nüfusu E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mulâhazat
Kormeşli	13	15	28	Gani ağa palangası	
	67	59	126	Kıtamana köyü	
	34	33	67	Hacı Ali bey palangası	
	89	80	169	Ağgi	
	178	169	347	Mıhar	
	175	165	340	Kırmana	
	42	38	80	Hürrem paşa palangası	
	598	559	1157	Yekûn	
Arilli	52	45	97	Mitini	Türk te var.
Şadıllı	60	60	120	Mitini	" "
	50	46	96	Sevkârı kebir ve sağir	
	11	8	19	Tohlistan	
	121	114	235	Yekûn	
Gülâbi Uşağı	180	176	356	Caferli	
	54	48	102	Gözeler	
	67	61	128	Kürt kendi	
	150	142	292	Zazalar	
	68	63	131	Germili	Türk te var.
	90	80	170	Ahmediye	
	609	570	1179	Yekûn	
Abbas Uş.	53	50	103	Dacirek	Muhacir var.
	20	18	38	Güllüce	
	50	45	95	Cencige	Türk te var.
	28	25	53	Karatuş	
	26	22	48	Kalâcık	" "
	98	93	191	Girlevik	
	66	60	126	Erdene	
	9	9	18	Sırnas	
	350	322	672	Yekûn	
Aşuranlı	65	58	123	Ergân, Gelensi	Muhacir var.
	16	14	30	Ekrek Huma	Türk te var.
	37	30	67	Surbahan	
	121	112	233	Mağaçur	
	239	214	453	Yekûn	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	Nüfusu E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
Demenli	63	58	121	Ergân, Gelensi	Muhacir var.
	41	35	76	Rum Ekrek	Türk te var.
	41	37	78	Şahna Bırastik	
	7	7	14	Sırnas	
	15	14	29	Kolu komu	
	16	15	31	Komka	
	183	166	349	Yekûn	
Çarıklı	16	15	31	Ekrek Huma	Türk te var.
Kemanlı	15	15	30	Molla köyü	" "
Keçel Uş.	64	59	123	Ergân, Gelensi	Muhacir var.
	17	13	30	Ekrek Huma	Türk te var.
	73	61	134	Surbahan	" "
	26	24	50	Karatuş	
	47	45	92	Kalecik	
	227	202	429	Yekûn	
Lolanlı	49	46	95	Cencige	
	10	8	18	Sırnas	Türk te var.
	42	38	80	Mığısı	
	31	27	58	Horevenk	" "
	60	60	120	Kureyşli Sarı Kaya	
	17	13	30	Sürperen	
	71	66	137	Kiştim	
	39	38	77	Abge	
	16	13	29	Kolu Komu	
	75	55	130	Sarı Kaya	
	43	38	81	Bulmuş Boyacı Komu	
	144	136	280	Mantara	
	122	111	233	Başköy	
	50	46	96	Sevkârı kebir ve sağir	
	11	8	19	Tohlistan	
	14	11	25	Karamelik	
	66	53	119	Ekrek Göller	
	24	22	46	Harşın	
	16	14	30	Komka	
	32	25	57	Çil Horoz	
	20	18	38	Koç Maşat	
	38	32	70	Karataş	Türk te var.
	990	878	1868	Yekûn	

Aşiretin ismi	Nüfusu k.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
Zilânlı	51	43	94	Mahmutlu	
	70	68	138	Hancı Çiftliği	
	59	51	110	Pızvan	Türk te var.
	180	162	342	Yekûn	
Bal Uş.	50	46	96	Cencige	Türk te var.
	24	23	47	Kalâcık	
	74	69	143	Yekûn	
Sisanlı	19	16	35	Zatkiğ	Türk te var.
	16	14	30	Sürbahan	
	35	30	65	Yekûn	
Rutanlı	52	37	89	Mığısı	Türk te var.
	68	60	128	Gelengeçi ülya	
	31	24	55	Gelengeçi süfla	
	151	121	272	Yekûn	
Hemüklü Pütikânlı	25	25	50	Göller	
	27	24	51	Göller	
	14	11	25	Karamelik	
	41	35	76	Yekûn	
Bamasurlu	26	25	51	Göller	
	42	37	79	Abge	
	35	30	65	Zurun	
	103	92	195	Yekûn	
Alanlı	63	59	122	Kureyşli Sarı Kaya	
	66	53	119	Ekrek, Göller	
	129	112	241	Yekûn	
Kureyşli	27	24	51	Göller	Hamoçik?
	60	59	119	Kureyşli Sarı Kaya	
	42	37	79	Abge	
	16	13	29	Kolu Komu	
	31	29	60	Zorun	
	123	112	235	Başköy	
	154	136	290	Semek	
	18	15	33	Kâhnut	
	66	53	119	Ekrek Göller	
	83	72	155	Çamur dere	
	65	60	125	Hayrani	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	24	23	47	Harşin	
	77	61	138	Yaylâlar	
	47	48	95	Peyler	
	32	25	57	Çil horoz	
	20	19	39	Koç Maşat	
	38	32	70	Karataş	
	923	818	1741	Yekûn	
Balabanlı	141	133	274	Kiştim	
	160	152	312	Hınzori	
	227	200	427	Karacalar	
	72	68	140	Bulanık	
	144	132	276	Selepür	
	80	56	136	Sarı Kaya	
	122	117	239	Sansa	
	42	37	79	Gelmizi Komu	
	988	895	1883	Yekûn	
Derviş Cemalli	42	36	78	Abge	
	77	76	153	Hınzori	
	33	31	64	Zurun	
	42	37	79	Bulmuş Boyacı komu	
	52	47	99	Bağlar	
	51	46	97	Sevkârıkebir ve sağir	
	11	9	20	Tohlistan	
	308	282	590	Yekûn	
Menikli	281	260	541	Sülümür	
	40	38	78	Bulmuş Boyacı Komu	
	52	51	103	Bağlar	
	373	349	722	Yekûn	
Hormekli	193	180	373	Dalav büyük köy	
	148	133	281	Şavşek	
	341	313	654	Yekûn	
Şeyh Mehmedanlı	69	60	129	Gelengeçi ülya	
	32	24	56	Gelengeçi süflâ	
	101	84	185	Yekûn	
Karikânlı	38	37	75	Veringâh	

Türk K.	Türk E.	Türk Yekûn	Kürt K.	Kürt E.	Kürt Yekûn	İcmal
17832	17376	35208	7211	6524	13735	48943

Refahiye Kazası

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
Hormekli	62	59	121	Kırık Taş	
	85	85	170	Kürelik	
	20	21	41	Alaca Han	
	167	165	332	Yekûn	
Koçgiri	80	85	165	Bekülar	
	81	84	165	Şahverdi	
	14	12	26	Cibu mezreası	
	19	20	39	Koçi	
	100	101	201	Gemecik	
	294	302	596	Yekûn	
Şadıllı	48	56	104	Hamperi	
	50	44	94	Kaçak	
	24	19	43	Gölcük	
	13	10	23	İmecik	
	34	33	67	Hıştolar	
	41	40	81	Diş Taş	
	26	38	64	Cibular	
	31	30	61	Hıdinun yeri	
	6	11	17	Kara Yakuplar	
	11	14	25	Kamolar	
	30	29	59	Amadun	
	25	24	49	Düz tarla	
	18	18	36	Odunlu	
	15	12	27	Molla Ahmetler	
	29	27	56	Bahasor	
	81	72	153	Pusans	
	29	24	53	Derebaşı	
	18	18	36	Kerdağı	
	32	30	62	Horapol	
	60	49	109	Çatak	
	12	16	28	Kömi	
	24	26	50	Allolar	
	1	3	4	Melikler	
	4	8	12	Çakolar	
	85	89	174	Kara yaprak	
	15	10	25	Gazi pınarı ülya	
	38	46	84	Gazi pınarı süflâ	
	11	13	24	Eşek çekmez	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	9	10	19	Kaşık Cemo	
	28	29	57	Çalto	
	24	18	42	Leventler	
	21	17	38	Dostolar	
	51	49	100	Tepe	
	14	15	29	Kım oğlu	
	17	20	37	Emir dere	
	48	36	84	Kamber ağa	
	7	7	14	Cafo oğlu	
	15	22	37	Kör Abdolar	
	36	41	77	Gölüksür ülya	
	12	6	18	Güney geç gencular	
	24	19	43	Söğütlü	
	9	17	26	Taşlı maa kel Süleyman	
	6	9	15	Resul oğlu	
	25	36	61	Memi yurdu	
	10	7	17	Koçu köyü	
	20	18	38	Çatak kilise	
	58	46	104	Göl	
	12	8	20	Deli gencolar	
	104	87	191	Kızıl eniş	
	13	13	26	Meliler	
	43	43	86	Mülk	
	16	14	30	Pir oğlu	
	45	40	85	Çukur çimen	
	143	115	258	Lorut	
	58	53	111	Riçkân	
	4	5	9	Kar yatağı	
	20	16	36	Kör İsmail yeri	
	7	7	14	Mollanın yeri	
	69	80	149	Kâlür	
	23	24	47	Armutlu	
	11	10	21	Mendeme başı	
	1813	1746	3559	Yekûn	

Türk K.	Türk E.	Türk Yekûn	Kürt K.	Kürt E.	Kürt Yekûn	İcmal
6056	6014	12070	2277	2213	4490	16560

Kemah Kazası

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	Nüfusu E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
Gülâbi Uş.	36	32	68	Apuşta	
	90	97	187	Bırastik	
	57	54	111	Dere soran	
	38	32	70	Dere Tımığı	
	89	79	168	İranos	
	38	36	74	İzinsor	
	113	109	222	Kamarik	
	70	40	110	Komik	
	8	3	11	Köseler	
	88	84	172	Maksut uşağı	
	35	27	62	Tığınkâr	
	111	98	209	Tımığı	
	773	691	1464	Yekûn	
Çirikli	63	67	130	Meyvanlı	
	47	29	76	Nazar oğlu	
	35	29	64	Sızmıt	
	145	125	270	Yekûn	
Arslan Uş.	22	29	51	Karnı	
	40	35	75	Tavginir	
	41	49	90	Tortan	
	54	76	130	Hoğut	
	157	189	346	Yekûn	
Şadılı	52	59	111	Ağtaş	
	44	43	87	Alpuşu	
	74	63	137	Çalıklar	
	175	172	347	Hoperek	
	12	9	21	Kamarik	
	88	78	166	Kedek	
	43	35	78	Merekler	
	21	19	40	Selâmet	
	97	87	184	Çalolar	
	58	47	105	Camolar	
	664	612	1276	Yekûn	
Tahsurlu	187	188	375	Mezre	
	116	118	234	Ardos	
	94	74	168	Sürek	
	128	100	228	Perçenç	
	525	480	1005	Yekûn	

Aşiretin ismi	Nüfusu		Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	K.	E.			
Bazkâr Uş.	278	210	488	Herdif	
	99	54	153	Hoğus	
	219	178	397	Babo	
	394	275	669	Terkiloh	
	22	29	51	Sinigi	
	16	19	35	Sırpığı	
	1028	765	1793	Yekûn	

Türk			Kürt			İcmal
K.	E.	Yekûn	K.	E.	Yekûn	
9412	7809	17221	3291	2879	6170	23391

Kuruçay Kazası

Aşiretin ismi	Nüfusu k.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
Koçgiri	150	155	305	Eski Koçgiri	
	30	35	65	Diyarlar	
	50	36	86	Kabullar	
	110	115	225	Gezge	
	75	60	235	Maden dere	
	75	75	150	Çıra gediği	
	56	50	106	Kalkanlı	
	20	16	36	İvik	
	566	542	1108	Yekûn	
Resuller	116	125	241	Resuller	
Hormekl	60	50	110	Halitler	
	37	35	72	Gâvur yurdu	
	32	30	62	Eski konak	
	129	115	244	Yekûn	
Şadıllı	75	70	145	Bazgi	
	30	30	60	Mekteme	
	65	60	125	Mezrea han	
	35	35	70	Çiçek Ali	
	205	195	400	Yekûn	
Kuzuçanlı	40	32	72	Şorak	
Barazı	220	210	430	Kâmho	

Türk			Kürt			İcmal
K.	E.	Yekûn	K.	E.	Yekûn	
4839	4622	9461	1276	1219	2495	11956

Plümer Kazası

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	Nüfusu E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
Kemanlı ve Arilli	207	141	348	Merkez kasabası	
Çarıklı	63	100	163	Pergini	
	64	75	139	Boz ağa Kara derbendi	
	79	75	154	Kara göl	
	17	17	34	Şam paşa	
	49	60	109	„ „ Kara derbendi	
	73	77	150	Fem	
	152	114	266	Kırdım	
	88	82	170	Kızıl mescit	
	113	105	218	Deşt	
	104	116	220	Ağa şenliği	
	123	105	228	Altın Hüseyin	
	925	926	1851	Yekûn	
Arilli	151	118	269	Pardi	
	86	74	160	Meçi	
	107	88	195	Mezrea	
	92	54	146	Pırı	
	71	47	118	Sal ördek	
	138	110	248	Tahsini komları denzek mezreası	
	645	491	1136	Yekûn	
Sısanlı	148	143	291	Birastik	
	145	158	303	Pintige	
	293	301	594	Yekûn	
Balabanlı	124	119	243	Şeteri	
	19	25	44	Senek	
	135	128	263	Baş kalecik	
	131	131	262	Göbürge	
	170	169	339	Dereköy	
	205	175	380	Yar başı	
	52	41	93	Mukuf	
	56	37	93	Çors	
	65	62	127	Kozluca	
	73	73	146	Elmalı	
	88	49	137	Külli	
	18	18	36	Yeni köy	
	26	19	45	Üç dam	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	19	13	32	Bardakçı	
	22	10	32	Karşular	
	1203	1069	2272	Yekûn	
Lolanlı	150	128	278	Harsı	
	201	217	418	Çirik	
	83	64	147	Dağbek	
	30	33	63	Göneli	
	135	103	238	Tahsını komları Kühtaran mezreası	
	76	72	148	Murdafan	
	48	45	93	Açrer	
	41	29	70	Nohutlu	
	764	691	1455	Yekûn	
Süleymanlı	75	73	148	Süleyman Uşağı	
Bamasurlu	88	81	169	Gersinot	
	205	206	411	Tahsini	
	293	287	580	Yekûn	
Kemanlı	142	151	293	Markâzan	
	152	131	283	Rabat	
	294	282	576	Yekûn	
Şavalıyan	148	134	282	Barav yoncalık	
	107	106	213	Kayırlar	
	84	98	182	Kaymazan	
	339	338	677	Yekûn	
Keçel Uş.	251	233	484	Danzik	
	119	119	238	Pançıras	
	370	352	722	Yekûn	
Abbas Uş.	45	27	72	Abbas Uşağı zimaki	
	65	47	112	Gürk	
	110	74	184	Yekûn	
Bal Uş	154	188	342	Aşkirik	
Şeyh Mehmedanlı	117	154	271	Pışı	
Kureyşanlı	133	90	223	Tahsini komları Gelîyi müşkâm	
	32	21	53	Tahsini komları Varamili	
	165	111	276	Yekûn	

Türk K.	Türk E.	Türk Yekûn	Kürt K.	Kürt E.	Kürt Yekûn	İcmal
5808	5542	11350	547	677	1224	12574

Kiğı Kazası

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	Nüfusu E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
Pütikânlı	159	155	314	Elmalı	
	61	50	111	Angiğ	
	49	40	89	Dinar bey	
	72	70	142	Karaca	
	36	25	61	Mozı ülya	
	18	18	36	Mozı süflâ	
	188	167	355	Muş ağa	
	583	525	1108	Yekûn	
Canbekli	18	23	41	Başköy	
	30	25	55	Cibo köy	
	62	52	114	Geylan	
	34	31	65	Kolanlı	
	28	17	45	Kızıl çubuk	
	88	86	174	Hunzan	
	35	37	72	Karı köm	
	28	22	50	Molla Ömer	
	28	26	54	Sanucak	
	63	51	114	Şarük	
	62	56	118	Şilikân	
	93	69	162	Zırzanos	
	178	143	321	Dimlek	(Bu aşiretler Şadıllı aşiretinden ayrılmışlardır.)
	51	44	95	Diźmori	
	167	109	276	Karalıyan	
	965	791	1756	Yekûn	
Zimtik	53	55	108	Cami Zeyni	
	62	49	111	Hergep	
	25	37	62	Zimtek	
	249	200	449	Avirtinik	
	130	129	259	Berüç	
	65	58	123	Çan	
	155	113	268	Kucak	
	87	74	161	Kâkvin	
	69	69	138	Muğbet	
	84	75	159	Narput	
	132	98	230	Sarpuça	
	278	240	518	İnak	
	175	160	335	Kârmurun ülya	
	75	48	123	Horhor	

	Abbas Uşağı	Alanlı	Arıllı	Arslan Uşağı	Aşuranlı	Baruzi	Barmasurlu	Bazkâr Uşağı	Bal Uşağı	Balabanlı	Beyt Uşağı	[illegible]	Canbekli	Conan	Çarikli	Çekânlı	Çerikli
Erzincan	672	241	97		453		195		143	1883					31		
Refahiye																	
Kemah				346				155			488						260
Kuruçay						430											
Plümer	184		1136				580		342	2190					1851		
Kiğı												74	1756	732	793	320	
Yekûn	856	241	1233	346	453	430	775	155	485	4073	488	74	1756	732	2675	320	260

	Demenanlı	Derviş Cemalli	Giransür	Güllâbî uşağı	Hemüklü	Hormekli	İzolli	Karabaş uşağı	Karikânlı	Karsanlı	Keçel uşağı	Kazılı	Kâmhut	Kemanlı	Kır	Kismorlu	Kobatlı	Koçgiri
Erzincan	349	590		1179	51	654			75		429			31				
Refahiye						332												596
Kemah				1461														
Kuruçay						244												1108
Plümer											722			924				
Kiğı			2502			2974	184	1416		480		3230	453		408	479	2002	
Yekûn	349	590	2502	2640	51	4204	184	1416	75	480	1151	3230	453	955	408	479	2002	1707

	Kurmesli	Kureyşanlı	Kuzuçanlı	Lertikli	Lolanlı	Maksut Uşağı	Maskânlı	Menikli	Okçiyan	Pütikânlı	Resüller	Rotanlı	Seter	Sevkâr	Sidikânlı	Sisanlı	Süleymanlı	Şadılı
Erzincan	1157	1741			1868			722		76		272				65		235
Refahiye																		3562
Kemah																		1303
Kuruçay			72								241							400
Plümer		276			1455											594	184	
Kiğı		390		1610		1402	333		900	1108			382	290	184			
Yekûn	1157	2407	72	1610	3323	1402	333	722	900	1184	241	272	382	290	184	659	184	5500

	Şavalanlı	Şavalyan	Şeyh Hasanlı	Şeyh Mehmedanlı	Zilânlı	Zimtikli	Tahsurlu	Çerkes		Kürt		Türk		İcmâl
								K.	E.	K.	E.	K.	E.	
Erzincan				185	342					7211	6524	17832	17376	48943
Refahiye										2277	2213	6059	6014	16563
Kemah			1152				1005			3291	2879	9412	7809	23391
Kuruçay										1276	1219	4839	4622	11956
Plümer	677			271						5808	5542	547	677	12574
Kiğı		125				3188		84	110	13259	15136	1750	1153	31492
Yekûn	677	125	1152	456	342	3188	1005	84	110	33122	33513	40439	37651	144919

Erzincan'a Mücavir Kazalardaki Aşretler

Dersim (Hozat) Aşiretleri

Aşiretin ismi	Hane adedi	Nüfus	MÜLAHAZAT
Karaballı	450	2392	Findanlı; Karaballı namındaiki kabilesi var.
Ferhat Uşağı	280	1533	Kabileleri: Kahraman, Ali, Dıyap ağalar, Zengüler.
Aşağı Abbas Uş.	140	893	
Bahtiyar	317	1300	Rotanlı dahi derler
Kırgan	177	800	Şat oğulları, Tahrip Uşağı, Miroslar kabileleridir.
Yukarı Abbas Uş.	360	1475	
Lâçin	78	280	
Pilvank	350	1725	Kabileleri: Halifanlı, Keşkesuranlı, Süleymanlı
Koç	107	318	

Ovacık Kazasındaki Aşretler

Aşiretin ismi	Hane adedi	Nüfus	MÜLÂHAZAT
Şam Uşağı	0	131	Kabileleri; Küçüker, Zekeriya
Arslan Uşağı	216	749	Kabileleri: Çolaklır; Kuzulcalar.
Maksut Uşağı	352	1265	Kabileleri: Aşık, Ferhat, Holik, Söylemezler.
Beyt Uşağı	148	587	
Bezkâr	142	472	Topuz ismile dai yadolunur. Han ve Söğütlü namile ik kabilesi vardır.
Birim	15	221	
Koç Uşağı	31	104	
Bal Uşağı	92	310	
Keçel Uşağı	273	1008	
Abbas Uşağı	40	150	
Aşuran	45	171	
Deman	10	50	

Nazımiye Kazasındaki Aşiretler

Aşiretin ismi	Hane adedi	Nüfus	MÜLÂHAZAT
Kureyşan	203	1283	Harbi umumîde isyan ve merkezi kazayı ve mirî binaları tahrip etmişlerdir.
Haydaran	105	820	
Arıllı	315	1462	Harbi umumîde isyan ve merkezi kazayı tahrip etmiştir.
Karsanlı	161	1134	
Hormekli	47	295	
Şeyh Mehmedanlı	75	435	
Lolanlı	31	173	
Alan	26	138	
Maskân	32	160	
Kimsor	35	246	

Mazkirt Kazasındaki Aşiretler

Aşiretin ismi	Hane adedi	Nüfus	MÜLÂHAZAT
Hiranlı	458	2080	Kabileleri: Ketan, Bamir, Bat
Alan	350	2750	Kabileleri: Keriman, Kolman, Gülan Zülfan
Demenan	150	1430	„ Mistikân, Kırtan, Balikân, Muran
Yusufan	304	1330	„ Gevran, Şeyh bazan, Milli
Sur	120	500	„ Hasan, Fındık, Gülâbi
Şeyhan	150	600	
Kodan			Şadili "Azbet„lerindendir.
Kureyşan	419	3500	Kabileleri: Küdan, Haman, Derviş gevir, Aliyan
İzoli	600	2500	„ Kayiş
Şadili	598	3500	„ Türan, Kişan
Şeyh Mehmedan	150	600	
Cilvank	35	1000	„ Piran, Halifan, Başkörvar
Seyyitler	250	501	„ Şöbek, Kapik, Kolek
Türkler	120	1500	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	75	69	144	Uzun Maşat	
	1714	1474	3188	Yekûn	
Kubatlı	74	67	141	Girvan	
	95	70	165	Gazıkı ülya	
	53	59	112	Gazıkı süflâ	
	32	30	62	Ekrek	
	475	450	925	Kobatlı	
	177	140	317	Gimek	
	153	127	280	Karbuz	
	1059	943	2002	Yekûn	
Lertik	81	72	153	Anzavik	
	30	28	58	Ağdat	
	180	170	350	Cönek	
	31	19	50	Deştil	
	140	100	240	Hozavit	
	130	101	231	Haftariç	
	125	110	235	Murun	
	30	28	58	Ova	
	117	118	235	Şeyhler	
	864	746	1610	Yekûn	
Cunan	181	170	351	Çiçek	
	45	40	85	Baluca	
	25	23	48	Fisikör	(Bunlar Şadıllı aşiretine mensuptur.)
	41	50	91	Tap	
	17	16	33	Tırşo	
	27	25	52	Uzun pazar	
	37	35	72	Yoncalık	
	373	359	732	Yekûn	
Okciyan	62	54	116	Haçator	
	417	367	784	Okciyan	
	479	421	900	Yekûn	
Karabaş	30	28	58	Ala kilise	
	97	89	186	Aznafer	
	38	22	60	Çorsan	
	17	19	36	İkiz	
	45	47	92	Feruz	
	22	26	48	Karakoç	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	18	12	30	Kalâ	
	36	21	57	Kantar	
	22	27	49	Haraba	
	23	18	41	Kereşan	
	8	9	17	Merğan	
	13	11	24	Mindelu	
	25	21	46	Navro	
	49	43	92	Pulur	
	48	40	88	Sımhaç	
	25	24	49	Sığanik	
	67	53	120	Tumik	
	18	11	29	Zabık	
	110	89	199	Azakpert	
	50	45	95	Ağtaş	
	581	655	1416	Yekûn	
Sevkâr Çarıklı	150	140	290	Sevkâr	
	106	75	181	Arik	
	88	84	172	Arnes	
	51	49	100	Amariç	
	15	11	26	Dinik	(Bunlar Der=
	46	46	92	Gelin Pertek	sim aşiretidir.)
	47	40	87	Hakiston	
	12	16	28	Köşmür	
	66	41	107	Melikân	
	581	502	1083	Yekûn	
Giransör	25	25	50	Cibir köy	
	112	100	212	Cermei endiris	
	360	289	649	Haror	
	63	47	110	Hoğus	
	106	95	201	„ Kömleri	
	129	66	195	Hösnek	
	59	40	99	Engizük	
	58	54	112	Ölmez	
	203	199	402	Zeynalu	
	35	38	73	Hasköy	
	50	27	77	Hübik	
	130	28	158	Musrun	
	95	23	118	Sivgilik	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	Nüfusu E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	22	24	46	Kilise	
	1447	1055	2502	Yekûn	
Bilice	336	319	655	Bilice	
	51	48	99	Tırkan	
	387	367	754	Yekûn	
Kureyşanlı	43	47	90	Dizvas	
	96	95	191	Paş	
	12	11	23	İresk	
	46	40	86	Taro	(Bunlar da Dersimlidir).
	197	193	390	Yekûn	
Hormek	26	21	47	Temur taşı kurtu	
	109	92	201	Hopus	
	126	130	256	Şürükü ülya	
	26	17	43	Ağ binek	
	60	52	112	Çermei kârir	
	390	320	710	Darabi	
	35	28	63	Kamışan	
	13	21	34	Hirçik	
	191	141	332	Karikani kârir	
	70	75	145	Kördan	
	91	82	173	Maskâni kârir	
	85	78	163	Perıcan	
	192	171	363	Sağyan	
	125	117	242	Şırnan	
	47	43	90	Yekmal	
	1586	1388	2974	Yekûn	
Gazilli	67	51	118	Karikâni gaz	
	58	48	106	Ağ pınar	
	99	95	194	Arpa deresi	
	66	45	111	Alâ göz	
	165	132	297	Çelebi	
	93	90	183	Oıtakı gaz	
	53	47	100	Çanakçı	
	106	97	203	Temur taş gaz	
	65	46	111	Kara çan	
	86	84	170	Hors	
	164	143	307	Gejikân	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	Nüfusu E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	135	113	248	Keklik	
	152	135	287	Köcet	
	87	73	160	Şamoni	
	197	199	396	Zalhadır	
	126	113	239	Pertek	
	1719	1511	3230	Yekûn	
Seter	70	56	126	Çik oğlu	
	143	113	256	Karmürünü süflâ	
	213	169	382	Yekûn	
Karsanlı	14	15	29	Mıko mezreası	
	173	159	332	Karsini	
	63	56	119	Erzani	
	250	230	480	Yekûn	
Kimsorlu	271	208	479	Holhol	
Maskanlı	133	200	333	Maskânı herdif	
Çekânlı	139	181	320	Çekân	
Kâmhut	84	72	156	Kullutyan	
	167	130	297	Kâmhut	
	251	202	453	Yekûn	
İzollı	99	85	184	Hallan	
Şavalyan	65	60	125	Elbeği	
Kır	190	152	342	Kır	
	35	31	66	Botan	
	225	183	408	Yekûn	
Maksudanlı	14	19	33	Çatak	
	103	97	200	Cermei kurt yüzü	(Bunlar da
	51	46	97	Gerran	Dersimlidir).
	26	29	55	Kazanlı	
	43	37	80	Kaşıkçı	
	46	44	90	Kümbet	
	9	10	19	Navro	
	21	22	43	Orta köy	
	37	45	82	Şürükü süflâ	
	30	35	65	Veran şehir	
	55	59	114	Çatma	
	41	48	89	Kozlu	
	15	24	39	Harik	

Aşiretin ismi	Nüfusu K.	E.	Yekûn	Aşiretin oturduğu köyler	Mülâhazat
	16	21	37	Hollan	
	13	10	23	Mezercik	
	29	27	56	Sivigi ülya	
	29	30	59	„ süflâ	
	67	70	137	Şağnıs	
	30	27	57	Kirmaçek	
	11	16	27	Çatak	
	686	716	1402	Yekûn	

Çerkes	42	64	106	Kara polat
	42	46	88	Hımsor
	84	110	194	Yekûn

İCMÂL

Türk K.	E.	Yekûn	Çerkes K.	E.	Yekûn	Kürt K.	E.	Yekûn	İcmal
1750	1153	2903	84	110	194	13254	15156	28410	31507

İkinci Bap

Nüfusu bir kaç noktai nazardan tetkik etmek elbette muvafık idi. Evvelâ: 930 senesi haziran bidayetinde tahakkuk eden umumî nüfusu, vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiyelere ayırarak, tasnif ve tesbit ile -mesahai sathiyeye göre- kesafetin derecesini irae eyledik. 927 senesinde icra kılınan tahrir neticeleri (1) göz önüne getirilirse, bu cetvel çok dikkata şayan görülür. Filhakika sulhu müsalemetin nüfusun çoğalmasına ne mertebe hadim olduğunu anlamak için, bu cetvelin sathice tetkiki kâfidir.

Saniyen: 930 ve 931 senelerindeki doğum miktarının mukayesesine ait olan cetveller, kaza ve köylerdeki tevellüdat nisbetlerinin, biri birinden çok fark etmediğini göstermektedir. Bu hal sevinç ile karşılanmağa değer: tetbiri menzilin şehirde de, köylerde de ayni mertebede muteber olduğunu, anneliğin şehir ve köylerde ayni derecede mühim ve mukaddes addedildiğini, medeniyet için bir tehlike olan **Feminizm** cereyanının, yani Avrupa-

---

[1] Mütemmim tafsilât için hükûmetçe neşredilmiş olan istatistiklere müracaat.

Erzincan meb'usu muhteremi Tevfik Beyfendi.

da, fena manasiyle, revaç bulan "Kadınları erkekleştirme,, temayülünün, Türk akide ve an'anesini sarsmamış bulunduğunu; şeraiti hayatiye ve içtimaiyenin fenalığına rağmen, nüfusun arttığını, bu gidişle ileride daha müemmen bir hayat kazanılacağını işte bu rakamlardan istidlâl edebiliriz.

Salisen: 927-930 senelerine ait grafik mütaleaya şayandır. burada her senenin her ayında doğum ve ölüm miktarları ayrı ayrı gösterilerek, doğumun her senenin her ayında artmış ve artmakta bulunmuş olduğu vazıh ve gayet beliğ surette tesbit edilmiştir. Bu çok mes'ut bir tezahürdür.

Maamafih bu rakamlar, hakikatı tamamile ifade ediyor da denilemez. Çünkü, evlenme muamelâtı gibi, ölüm ve doğum işleri de, hükûmetçe mütemadiyen yapılan tedabire rağmen, her yerde ve tamamile kaydü tesbit ve tescil olunmuş değildir.

Kaza isimleri	Merkez nüfusu			Merkeze merbut köylerin nüfusu			Sair nahiye ve köyler nüfusu			Nahiye ve köylerin yekûnu			Yekûnu umumî			Mesahai sathiye	Mevaki adedi
	K.	E.	Yekûn	K.	E.	Yekûn	K.	E.	Yekûn	K.	E.	Yekûn	K.	E.	Yekûn		
Erzincan	6155	6204	12359	8067	7426	15493	11027	10508	21535	19094	17934	37028	25249	24138	49387	2985	149
Refaiye	341	365	706	2360	2414	4774	5697	5508	11205	8057	7922	15979	8398	8287	16685	1465	146
Kemah	1554	1564	3118	2578	2064	4642	8657	7098	15755	11235	9162	20397	12789	10726	23515	1611	86
Kuruçay	124	199	323	1197	1134	2331	4815	4521	9336	6012	5655	11667	6136	5854	11990	1040	62
Plümer	237	305	542	1608	1586	3194	4586	4371	8957	6194	5957	12151	6431	6262	12693	2655	60
Kiğı	548	595	1143	4243	4684	8927	10468	11209	21677	14711	15893	30604	15259	16488	31747	3720	195
Yekûn	8959	9232	18191	20053	19308	39361	45250	43215	88465	65303	62523	127826	74262	71755	146017	13476	

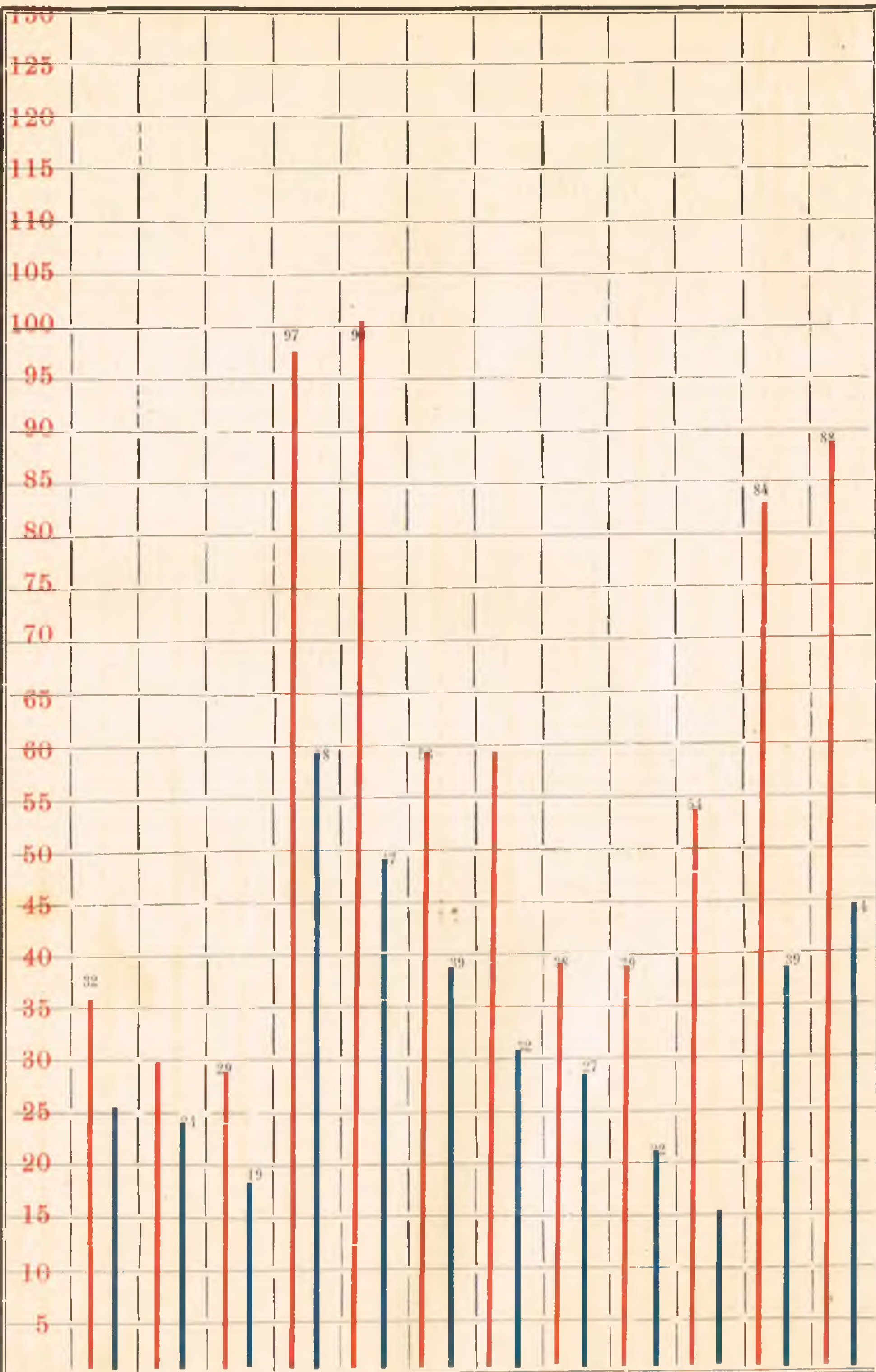
*[*] Bu cetvel 931 senesinin **Ağustosunda** tertip edilmiştir. Bu cihetle kitabımızın evvelki fasıllarında görülen rakamlar yanlış değildir.*

930 senesi bidayetinden gayesine kadar kayit olunan **Doğum**

Kaza ismi	**Merkezde doğum**		Mevcut nüfusa göre yüzde nisbeti	**Köylerde doğum**		Mevcut nüfusa göre yüzde nisbeti	**Yekûn**
	Kadın	Erkek		Kadın	Erkek		
Erzincan	149	155	2,5	385	371	2	1060
Refahiye	11	12	3	166	192	2	381
Kuruçay	5	3	3	156	159	3	323
Kemah	32	27	2	207	149	2	415
Plümer	6	5	2	134	97	2	242
Kiğı	6	4	1	351	278	2	639
Yekûn	209	206		1399	1246		3060

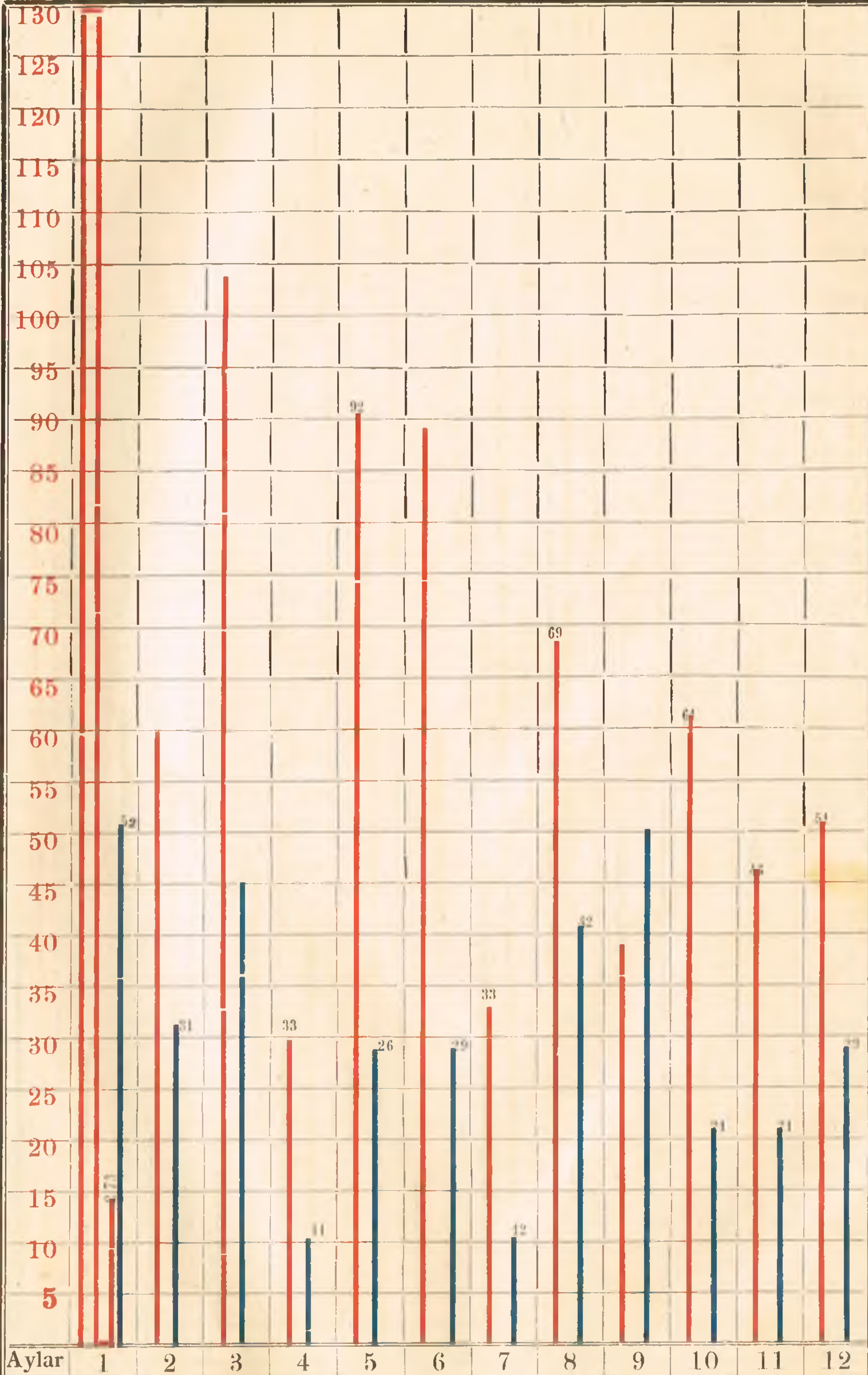
931 Senesi bidayetinden eylûl gayesine kadar kayit edilen **Doğum**

Kaza ismi	**Merkezde doğum**		Mevcut nüfusa göre yüzde nisbeti	**Köylerde doğum**		Mevcut nüfusa göre yüzde nisbeti	**Yekûn**
	Kadın	Erkek		Kadın	Erkek		
Erzincan	138	185	1,5	435	434	1,5	1192
Refahiye	4	8	1	193	228	2	433
Kuruçay	6	5	1	67	55	1	133
Kemah	38	40	2	148	164	1	390
Plümer	1	5	1	126	94	1	226
Kiğı	3	8	1	226	240	1	477
Yekûn	190	251		1195	1215		2851

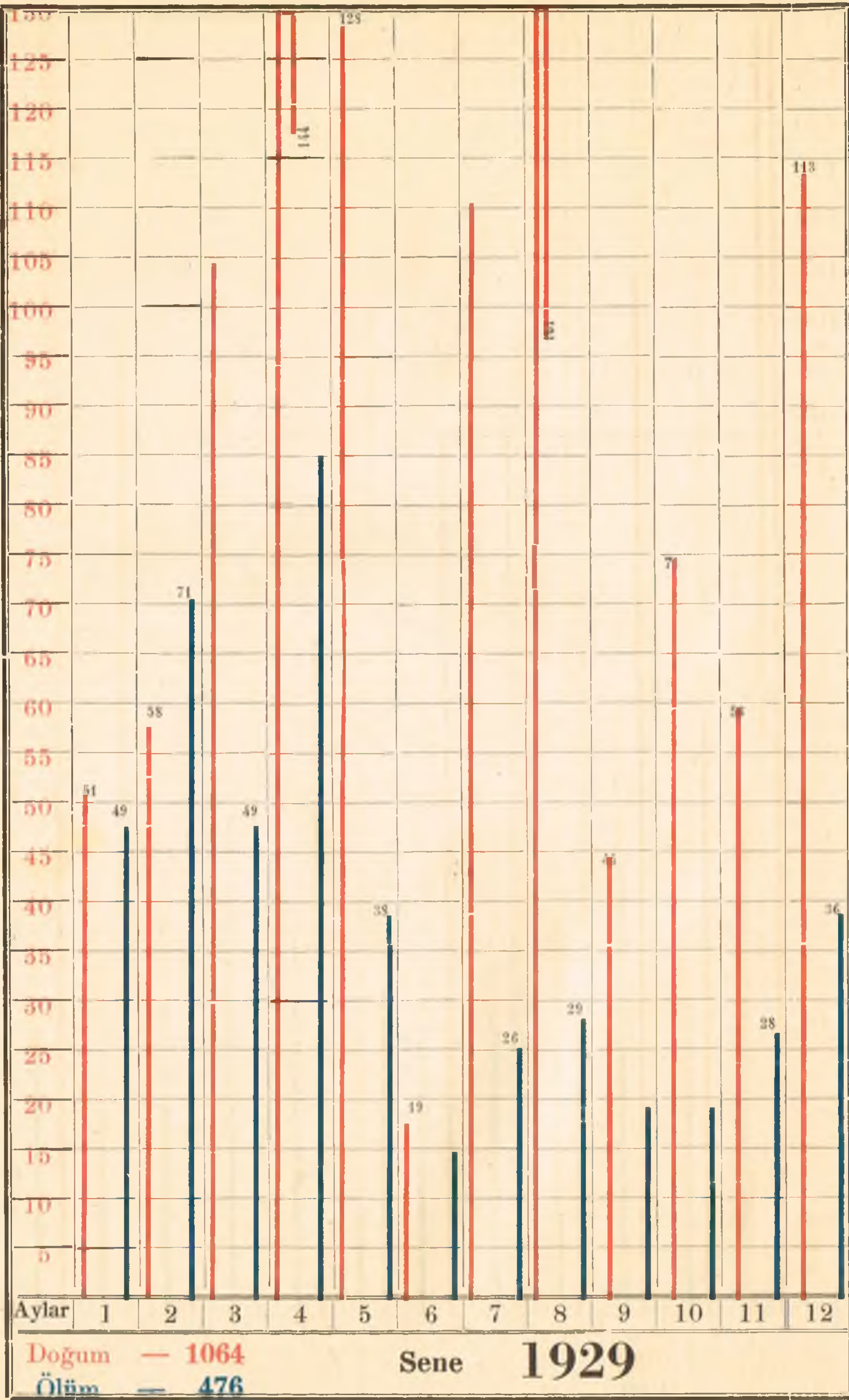
Doğum — 708
Ölüm — 387

Sene 1927

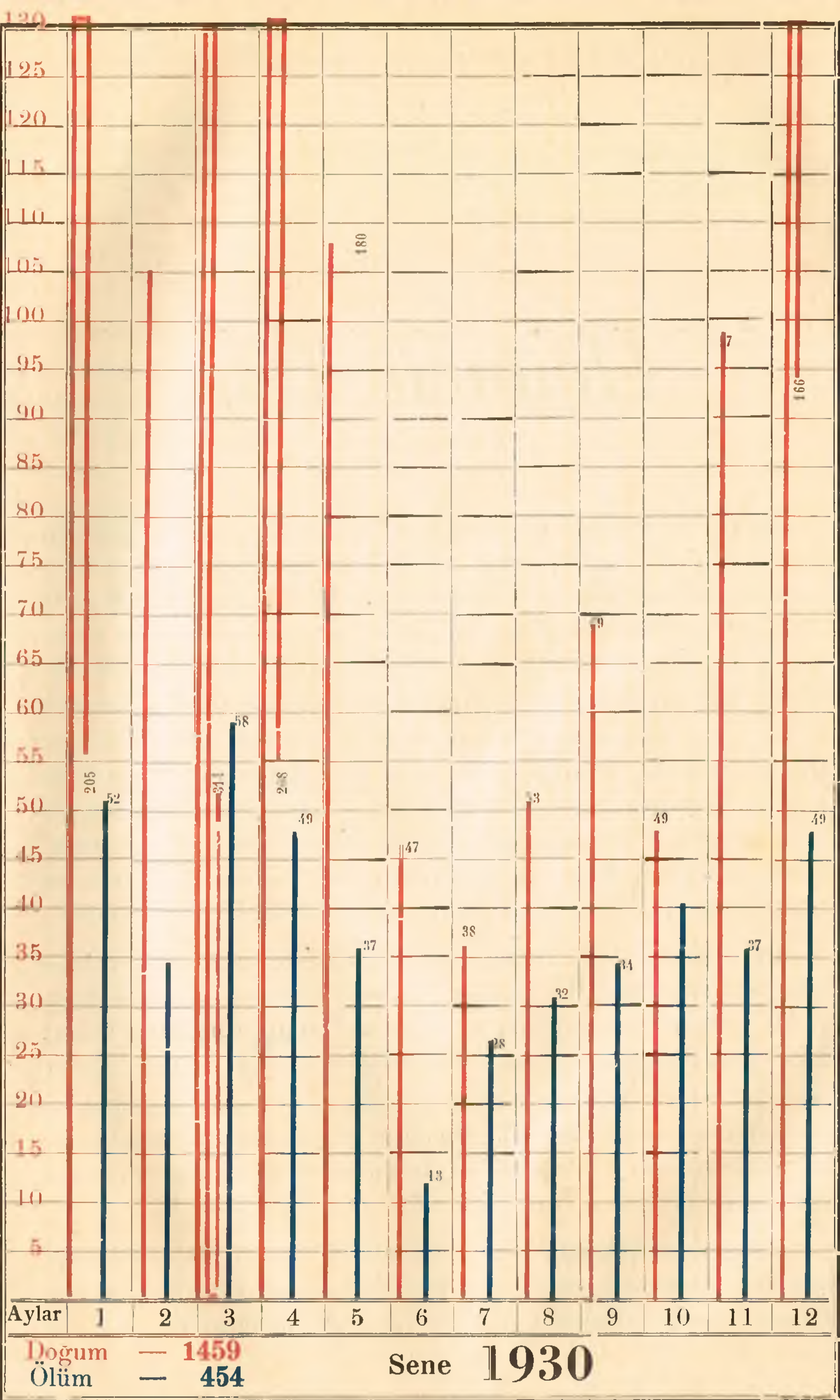

Doğum — 953
Ölüm — 369

Sene 1928

125
120
115
110
105
100
95
90
85
80
75
70
65
60
55
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
51
49
58
71
49
128
38
19
26
29
113
28
Aylar
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
Doğum — 1064
Ölüm — 476
Sene 1929

130
125
120
115
110
105
100
95
90
85
80
75
70
65
60
55
50
45
40
35
30
25
20
15
10
5
205
52
58
49
180
37
47
13
38
28
32
34
49
37
166
49
Aylar
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
Doğum — 1459
Ölüm — 454
Sene 1930

Üçüncü Bap

Maarif mes'elesi.. Üzerinde hep düşünmeğe mecbur olduğumuz büyük mes'ele!.. Bu hususta şimdiye kadar dağnık ve mühmel kalmış olan malûmatı tamamile topladım. Zannediyorum ki bu malûmat, en büyüğümüzden en küçük ferdimize varıncaya kadar, hepimizi alâkadar edecek ve çok düşündürecek mahiyettedir. Her köyün talebesi miktarını görüp, cetveli mahsusundaki nüfus miktariyle mukayese etmek, köyde mektep muvcut olup olmadığını tetkik eylemek, mevcutlarının noksanını ikmal etmek, mektebi olmıyan köylerde yeniden mektep inşası çarelerini düşünmek, eslâfın memleket irfanına karşı vaziyetlerini mülâhaza eylemek... bütün bunlar ahalinin ve memurların, bir kelime ile, bütün vatandaşların etrafile düşünecekleri mühim meseleler değil midir?

Bu noktalar hep, verdiğimiz istatistik sayesinde, birer birer tetebbü olunabilir. Bu istatistik mevcut olmasaydı, maarif hususunda vilâyetçe ne yapılmış ve daha ne yapılması muktazi bulunmuş olduğu hakkında idare memurları, meclisi umumî azaları nasıl bir fikir ve kanaat hasıl edebilirler ve nasıl bir mutalea dermeyan eyleyebilirlerdir?!.. Muallim kadrosunda ve mektep binaları sisteminde yapılması lâbüt ve zarurî olan ıslâhatı, ne suretle göz önüne getirip düşünebilirlerdi?

Rakamların belâğatı, her şeyi tam bir vuzuh ile göstermeğe kâfidir. Bunun içindir ki biz, ayrıca muhakeme yürütmekten sarfınazar eyledik. Herkes hükmünü vermekte muhtardır.

Orta tedrisat hakkında da biraz malûmat topladım: Biri **mülkî** biri **askerî** olmak üzere **Erzincan** da iki orta mektep vardır. Teşekküllerile, geçirmiş oldukları tahavvülâtın tarihçesini yazmak, müteharriyi tamamile tatmin edecek kadar tafsilât vermek, uzun sürecekti. Onun için yalnız faaliyetlerini birer cetvel halinde tesbit ile iktifa ettim.

1322 (1906 M.) senesi temmuzunda açılmış ve (324) senesi (1908 M.) teşrinievvel ayında, harbiye mekteplerinin İstanbul harbiyesinde tevhit edilmesi hasebile kapanmış olan "ERZİNCAN HARBİYESİ„ nden de bahsetmek, maarif tarihçesinde mühim bir yer işğal eden bu teşekkülü de biletraf anlatmak istiyordum. Sarfettiğim cehdü gayret semeresiz kaldı. Arzu ettiğim malûmatı bulamadım, vazgeçtim.

Faslı kapamak için (Millî kütüphane) ye dair bir cetvel dercettim.

— Mekteplere dair olan istatistikler diğer sahifadan başlıyor: —

Mektebin adı ve bulunduğu mahal	Binanın inşa tarihi	Binanın inşa'i evsafı (kârgir, taş, tuğla beton) yarım kârgir, ahşap, kerpiç.	Binanın ciheti aidiyeti ve icarlı ise icar miktarı?	Binanın hakikî veya muhammen kıymeti
Merkez Gazi Paşa mektebi	1928	Taş	Muhasebei hususiyenin	Lira 3000
„ Cümhuriyet „	1319	Kerpiç	Halk üzerinde gözükmekte ve tapuya raptedilmiştir	2000
„ Sakarya „	1280	Ahşap	Maarife ait	3000
„ İsmet Paşa „	Malûm değil	Kerpiç	Maliyeden maarife devredilmiştir	2000
„ Fırat „		Ahşap	Muhasebei hususiyenin	1500
„ Ziya Gökalp „	1319	Kerpiç	„	2000
Cimin nahiyesi merkez mektebi	1340	„	„	4000
„ „ Radık „	1924	„	Maarife müdevver	800
„ „ Keleriç „	322, 339, 929 da parça parça yapılmıştır	„	Maarife ait	700
„ „ Karakilise „	1339	„	Köylüye ait	500
„ „ Pişkidağ „	1327	Temeli taş üstü kerpiç	Köylü yapmış ise de maarife devredilmiştir	1500
Cenciğe „ merkez „	1340	Kerpiç	Muhasebei hususiyeye ait	4000
„ „ Şıhlı „	1325	„	„	80
„ „ Kismikör „	1928	„	Maarife müdevver	250
„ „ Zatkiğ „	1335	„	Emvali metruke	200
Egesi „ merkez „	1328	„	İcarlıdır	700
„ „ Sıpyatağı „	1334	„	Maarife müdevver	200

Kaç dersanelidir?	Kaç talebesi vardır?	Bu sınıflar cem'an yekûn kaç talebe istiap edebilir?	Bina kaç gözdür? (Sınıf, muallim odası, yemekhanesi, ambarı, yatak odaları dahildir)	Kaç abdesanesi vardır?	Banyo ve duş var mıdır?	Bahçesi var mıdır? Mesahası	Akar suyu var mıdır?	Binanın mektep olarak inşa edilip edilmediği	Mektebin konfrans ve müsamereye elverişli salonu var mıdır?
5	270	250	12	10	Yok	220 Metre murabbaında	Yok	Mektep olarak yapılmıştır	Vardır
4	170	90	5	4	„	30 M.M.	„	„	Yok
5	201	150	12	6	„	50 M.M.	Var	„	„
5	156	150	13	7	„	150 M.M.	„	„	„
3	102	100	5	4	„	300 M.M.	Yok	„	„
4	117	120	5	3	„	100 M.M.	„	„	„
5	81	45	5	2	„	140 M.M.	Var	„	„
2	60	80	4	1	„	Yok	„	„	„
2	65	100	3	1	„	„	„	„	„
1	41	30	2	1	„	„	Yok	„	„
2	45	80	4	1	„	„	Var	„	„
5	31	45	5	Yok	„	20 M.M.	„	„	„
2	33	60	3	„	„	Yok	Yok	„	„
3	25	60	5	„	„	„	Var	„	„
1	32	40	2	„	„	„	„	„	„
1	35	60	3	„	„	„	„	„	„
1	33	150	2	1	„	„	„	„	„

Mektebin adı ve bulunduğu mahal	Binanın inşa tarihi	Binanın inşa'i evsafı (kârgir, taş, tuğla, beton, yarım kârgir, ahşap, kerpiç.)	Binanın ciheti aidiyeti ve icarlı ise icar miktarı?	Binanın hakikî veya muhammen kıymeti
Başköy nahiyesi merkez mektebi	Resmî mektep binası yoktur	Kerpiç	Köylüye ait	Lira 300
Selepür „ Kiştim „	Malûm değil	„	İcarlıdır	600
Merkeze merbut Selükem ektebi	Resmî mektep binası yoktur	„	Köylüye ait İcarlıdır	400
„ „ Balineyi „	1920	„	Muhasebei hususiyeye ait	600
„ „ Biraskiğ „	1335	„	Maarife müdevver	2000
„ „ Sarıgöl „	Malûm değil	„	İcarlıdır	1000
„ „ Hah „	1327	„	Maarife ait	2000
„ „ Küpesi „	1930	„	İcarlıdır	150
„ „ Yalnızbağ „	927 de başlamış bitmemiştir	„	Maarife ait	2000
„ „ Vakıf Birastik „	1926	„	„	300
„ „ Tilhozunsu „	Kira ile tutulmuş bir evdir	„	İcarlıdır	600
„ „ Nörkâh „	1339	„	Maarife ait	800
„ „ Ürek „	1330	Ahşaptır	„	600
„ „ Kiy „	1925	Kerpiç	Muhasebei hususiyeye ait	2500
Kemah merkez Necati B. mektebi	1337	Yarım kargir	Maarife ait	2500 Muhammen kıymeti
„ kazası Üskübürt „	1328	„	Köylüye ait	500
„ „ Şütke „	1339	„	Maarife ait	300

Kaç dersanelidir?	Kaç talebesi vardır?	Bu sınıflar cem'an yekûn kaç talebe istiap edebilir?	Bina kaç gözdür? (Sınıf, muallim odası, yemekhanesi, ambarı, yatak odaları dahildir)	Kaç abdesanesi vardır?	Banyo ve duş var mıdır?	Bahçesi var mıdır? Mesahası	Akar suyu var mıdır?	Binanın mektep olarak inşa edilip edilmediği	Mektebin konfrans ve müsamereye elverişli salonu var mıdır?
1	31	25	1	Yok	Yok	Yok	Var	Mektep olarak yapılmıştır	Yok
1	25	45	1	,,	,,	,,	Yok	,,	,,
1	24	40	1	,,	,,	,,	Var	,,	,,
1	23	30	2	,,	,,	,,	Yok	,,	,,
3	23	90	4	,,	,,	,,	,,	,,	,,
3	42	100	3	1	,,	,,	,,	,,	,,
3	40	120	4	3	,,	20 Metre murabbaında	Var	,,	,,
1	22	30	1	Yok	,,	Yok	Yok	,,	,,
1	47	150	4	,,	,,	,,	,,	,,	,,
11	26	30	3	,,	,,	,,	Var	,,	,,
2	21	30	3	,,	,,	,,	,,	,,	,,
2	31	60	3	1	,,	,,	Yok	,,	,,
3	40	80	4	3	,,	150 M.M.	Var	,,	,,
3	40	100	5	2	,,	Yok	,,	,,	,,
5	108	120	12	Yok	,,	84 M.M.	Yok	,,	,,
2	20	50	4	1	,,	Yok	,,	,,	,,
1		30	3	Yok	,,	,,	,,	,,	,,

Mektebin adı ve bulunduğu mahal	Binanın inşa tarihi	Binanın Iaşa'i evsafı (kâgir, taş, tuğla, beton, yarım kârgir, ahşap, kerpiç)	Binanın ciheti aidiyeti ve icarlı ise icar miktarı?	Binanın hakikî veya muhammen kıymeti
				Lira
Kemah kazası Kerer mektebi	1927	Yarım kârgir	Maarif	2500
„ „ Tan „	927 de başlanılmış bu sene ikmal edilmekte	Kerpiç Ahşap	„	2000
„ „ İhtik „	1340	Yarım kârgir	„	3000
Refahiye „ merkez „	1325	kârgir	Muhasebei hususiyenin	3000 muhammem kıymeti
„ „ Melikşerif „	1306	Yarım kârgir	Emvali metruke	200 muhammen kıymeti
„ „ Divir „	1926	„	Köylüye ait	400
„ „ Altköy „	1341	„	„	150 muhammeu kıymeti
„ „ Alakilise „	1315	Taş	Maarife ait	100
„ „ Zevker „	1291	Yarım kârgir	Köylüye ait	150
„ „ Conur „	Meçhul	Taş	„	200 muhammen kıymeti
Kuruçay „ merkez „	1340	Yarım kârgia	Maarife ait	1500
„ „ Kuzkışla „	1322	„	Köylüye ait ayda 2 lira ücretli	1000 muhammen kıymeti
„ „ Sime „	Tahminen 30 sene evvel yapılmıştır	„	Camiye ait icarsızdır	100
„ „ Boyalık „	1320	„	Maarife ait	150
„ „ Erhami „	340—341	„	„	2500
„ „ Kâmho „	1329	„	„	2000 muhammen kıymeti
„ „ Armudan „	325—326	„	muhasebei hususiyenin	2000

Kaç dersanelidir?	Kaç talebesi vardır?	Bu sınıflar cem'an yekûn kaç talebe istiap edebilir?	Bina kaç gözdür? (Sınıf, muallim odası, yemekhanesi, ambarı, yatak odaları dahildir)	Kaç abdesanesi vardır?	Banyo ve duş var mıdır?	Bahçesi var mıdır? Mesahası	Akar suyu var mıdır?	Binanın mektep olarak inşa edilip edilmediği	Mektebin konfrans ve müsamereye elverişli salonu var mıdır?
3	61	90	4	Yok	Yok	Yok	Yok	Mektep olarak yapılmıştır	Yok
3	37	70	4	Yok	„	„	Var	„	„
3	42	90	7	4	„	100 M.M.	„	„	„
5	66	80	6	3	„	1200 M.M.	„	„	„
1	32	30	1	Yok	„	Yok	„	„	„
1	24	30	1	„	„	„	„	„	„
1	5	30	2	„	„	„	„	„	„
1	37	50	1	„	„	„	Var	Ambar olarak yapılmıştır	„
1	20	25	2	1	„	„	Yok	Mektep „	„
1	25	30	2	1	„	„	„	Mahalle mektebi olarak yapılmıştır	„
4	38	80	5	2	„	1232 M.M.	„	Mektep olarak yapılmıştır	„
1	22	20	2	Yok	„	Yok	„	Eşhasa ait ve icar verilmekte	„
1	38	30	1	„	„	„	„	Mektep olarak yapılmıştır	„
1	46	60	2	1	„	„	„	„	„
2	40	90	4	1	„	20 M.M	„	„	„
2	25	60	4	2	„	Yok	„	„	„
2	34	80	4	Yok	„	1700 M.M.	„	„	„

Mektebin adı ve bulunduğu mahal	Binanın inşa tarihi	Binanın inşa'i evsafı (kârgir taş, tuğla, beton, yarım kârgir ahşam, kerpiç.)	Binanın ciheti aidiyeti ve icarlı ise icar miktarı?	Binanın hakikî veya muhammen kıymeti
				Lira
Plümer kazası merkez mektebi	1300	Taş	Muhasebei hususiyenin	3000
,, ,, Dereköy ,,	1925	,,	,,	1500
,, ,, Hacılı ,,	Resmi mektep binası yok	,,	Köylüye ait	400
,, ,, Meçi ,,	,, ,,	,,	Köylü tarafından tedarik olunmuş	200
Kiğı kazası merkez mektebi	1929	Kısmen taş ve kısmen beton	Muhasebei hususiyenin	8000
,, ,, Holhol ,,	Resmi mektep binası yoktur	Taş	Köylüye ait icrasızdır	200
,, ,, Çerme ,,	,, ,,	,,	köylünün hamiyetile yapılmıştır	200
,, ,, Masken ,,	,, ,,	,,	Köylüye ait	250
,, ,, Bilice ,,	,, ,,	,,	,,	150
,, ,, Hösnek ,,	1920	,,	Maliyeye ait	300
,, ,, Okçiyan ,,	Resmi mektep binası yoktur	,,	Köylüye ait	200
,, ,, Zelhidir ,,	,, ,,	,,	,,	200
,, ,, Darabi ,,	,, ,,	,,	,,	200
,, ,, Azakpert ,,	Kiliseden tahvil edilmiştir.	,,	Maliyeye ait	5000
,, ,, Mizikân ,,	1929	,,	Muhasebei hususiyenin	1500

Kaç dersanelidir?	Kaç talebesi vardır?	Bu sınıflar cem'an yekûn kaç talebe istiap edebilir?	Bina kaç gözdür? (sınıf, muallim odası, yemekhanesi, ambarı, yatak odaları dahildir)	Kaç abdesanesi vardır?	Banyo ve duş var mıdır	Bahçesi var mıdır? mesahası	Akar suyu var mı dır?	Binanın mektep olarak inşa edilip edilmediği	Mektebin konfrans ve müsamereye elverişli salonu var mı dır?
5	56	150	9	1	Yok	Yok	Yok	Moktep olarak yapılmıştır	Yok
1	28	40	2	Yok	"	"	"	"	"
2	25	40	3	"	"	"	"	"	"
1	13	40	2	"	"	"	"	"	"
5	112	200	9	4	"	25 M.M.	"	"	"
1	40	40	2	Yok	"	Yok	"	Ev olarak yapılmıştır	"
1	15	25	2	"	"	"	"	"	"
1	37	40	2	"	"	"	"	"	"
1		30	2	"	"	..	"	"	"
1	35	40	2	"	"	"	"	Mektep olarak yapılmıştır	"
1	50	40	2	"	"	"	"	Ev olarak yapılmıştır	"
1	37	40	2	"	"	"	"	"	"
1		25	2	"	"	"	"	"	"
3	32	150	3	"	"	20 M.M.	"	Kilise olarak yaplmıştır	"
3	36	90	4	"	"	"	"	Mektep olarak yapılmıştır	"

Dershane Adedine Nazaran Talebe Taksimatı

MEKTEBİN bulunduğu yerler	Mektep Adedi	DERSHANELERDE TALEBE ADEDİ					Talebe Adedi	Muallim Yekûnu
		1	2	3	4	5		
Erzincan ve köylerinde	32			1057	282	553	1892	55
Kemah ,, ,,	6			200		116	316	10
Refahiye ,, ,,	7			159		79	238	11
Kuruçay ,, ,,	7			164		24	188	8
Plümer ,, ,,	4	20		54		74	148	6
Kiğı ,, ,,	11	60		241		99	400	15
Yekûn	67	80		1875	282	945	3182	105

Desrhane Teşkilâtına Nazaran Taksimat

Mektebin bulunduğu yer	Beş DERSHANELİ	Dört	Üç	Yekûn	muallim Adedi	Mülâhazat
Erzincan ve köyleri	3	2	27	32	55	
Kemah	1		5	6	10	
Refahiye	1		6	7	11	
Kuruçay	1		6	7	8	
Plümer	1		3	4	6	
Kiğı	1		10	11	15	
Yekûn	8	2	57	67	105	

Mülkî Orta Mektep

Sene	Sınıflar mevcudu						Yekûn		Mezun talebenin taksimi		Yekûn	Muallim adedi ve menşei		Yekûn	Mülâhazat
	Sınıf 1		Sınıf 2		Sınıf 3										
	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.		Yüksek tahsil	Orta tahsil		
917 - 928	24	60	10	44	. .	19	34	123	. .	19	19	4	4	8	
928 - 929	12	74	18	51	7	21	37	146	4	14	18	7	3	6	
929 - 930	9	82	13	60	13	36	35	178	10	35	45	8	3	11	
930 - 931	15	62	7	64	10	24	32	150	10	22	32	8	3	11	
931 - 932	9	99	12	54	3	14	24	167	. .	. .	. .	7	3	10	

Askerî Orta Mektep

Sene	Sınıflar mevcudu							Erzincan ve sair vilâyetlerden			Neşet eden efendilerden		Muallim adedi ve menşei			Mülâhazat
	Sınıf 6	Sınıf 7	Sınıf 8	Sınıf 9	Sınıf 10	Sınıf 11	Yekûn	Erzincanlı	Hariç vilâyetlerden	Yekûn	Kuleliye	Harbiyeye	Alî tahsil	Talî tahsil	Yekûn	
339-340	74	43	20	20	9	7	173	39	134	173	. .	7	20	2	22	
340-341	93	52	42	26	14	9	236	67	169	236	. .	9	20	2	22	
341-926	52	96	58	35	25	12	278	91	187	278	. .	11	20	2	22	
926-927	41	72	62	47	30	11	263	80	183	263	. .	11	20	2	22	
926-927	143	75	61	62	37	22	400	75	325	400	146	21	20	2	22	
927-928	135	245	79	. .	. .	. .	459	55	404	459	61	. .	10	2	22	
928-929	160	134	156	. .	. .	. .	450	72	378	450	135	. .	13	1	14	
929-930	143	195	106	. .	. .	. .	444	63	381	444	82	. .	13	1	14	
930-931	46	150	106	. .	. .	. .	302	57	245	302	102	. .	8	1	9	

Millî Kütüphaneye ait İhsaî Malûmat

Sene	Beher sene vurut eden kitap miktarı	Yekûn	Mülâhazat
926	841		Hacı Ali bey ve müftı Abdullah efendi kütüpanelerinden devir alınan miktar.
927	423	1264	
928	701	1965	
929	109	2074	
930	303	2377	
931	172	2549	

Not:

"Erzincan Millî Kütüpanesi,, Hacı Ali bey ve Müftü Abdullah efendi kütüpanelerinin tevhidile 23/ Nisan /340 tarihinde tesis edilmiş ve 5/ Temmuz /341 tarihinde Maarif Vekâletine intikal eylemiştir.

Dördüncü Bap

Şimdi Vilâyet Hususî İdaresi ile, vilâyet merkezinde ve mülhakatında müteşekkil Belediyelerin altı senelik varidat ve mesarifinin istatistiğine geldik . Bu istatistikler Dahiliye Vekâletince tertib ve neşredilmiş olan mecmuadan iktibas edilmiş ve son 1930 senesi hesap neticeleri ile ikmal kılınmıştır.

Bu istatistiklerin vereceği malûmat çok geniş : vatandaşların serveti derecesi, muhtelif senelerde bu servetin gösterdiği tahvvülât, tahsilâtın nispetleri ... bir taraftan memleketin refah ve saadeti mertebesini, halkın kanunlara karşı itaatı derecesini, halk ile hükûmet arasındaki münasebetlerin şeklini göstermekte , bir taraftan da vilâyet dahilinde yapılmış olan işleri ve bu işlelri görenlerin vazitelrine ne raddeye kadar merbut olduklarını, elhasıl Hususî İdarelerin vatana ne menfaatlar, ne faydalar temin etmiş bulunduklarırnı göstermektedir.

Umumî Meclislrin bütçeleri tanzim ederken hangi noktalara dikkat edeceklerini, ne gibi esasları takip eyliyeceklerini, gayeyi daha emin ve salim surette istihsal için, hangi yoldan yürüyeceklerini yine bu istatistikten kolayca istidlâl eyleyebiliriz.

Belediye bütçelerine gelince :

Malûmdur ki Belediye bütçeleri ötedenberi lâyık oldukları dikkat ve itina ile tanzim Şedilmeyordu. ahsî sebepler, indî ve mes'uliyetten berî müessirler, bütçeyi tanzım ile vazifedar olanların kanuna bihakkin ve temamen riayet etmemeleri veya edememeleri ... bütün bunlar Belediye bütçelerinin kanunî ve ideal bir şekilde tertibine -- uzaktan, yakından -- hail oluyordu. Neticeten

Belediye bütçeleri hakikate tevafuktan uzak , mevhum şeylerle dolu, hayalî birer cedvel olup gidiyordu .

Şimdi biz gözümüzün önünde bulunan cedvelleri dikkatle okursak, o noksanların hepsini aşikâr surette görür ve elbtte ibret alırız .

Her vatandaşın uhdesine düşen Beledî vergi mikdarı nedir?.. Bu vergi umum servet derecesine göre ne nispettedir?.. Vilâyeti terkibeden kazalar içinde en çok Belediye vergisi veren hangisidir ve digerlerinin daha aşağı raddede kalmalarının sebep ve hikmetleri nedir?.. İstatistiğimizi tetkik ile bu noktaları da anlamış oluruz .

Dimağında bu müspet malûmat mevcut olan müdekkik; kasabalarımızı gördügü vakit, hiç olmazsa son senelerin faaliyeti, umranı hakkında doğru bir kanaat peyda etmiş olur . Yeni kanun ile uhdesine büyük bir mürakabe vazifesi terettüp eden idare memuru -- Vali, kaymakam, Nahiye müdürü -- de bütütün o neticeleri düşünerek mevkiini ve mesuliyetinin derecesini, tayin ve takip edeceği yolu tespit eyler .

Belediyelerin
1926, 1927, 1928, 1929, 1930
Senelerine ait Hesap Hülâsaları

Belediyenin varidatı

Belediyeler	1925	1926	1927	1928	1929		1930		Nufusu	Nüfusa nisbeti
	SENESİNDE									
	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	K	Lira	K		
Erzincan belediyesi	48150	55501	93940	65432	36750		35162	20	68315	51
Kuruçay ,,	0	624	344	553	562	58	804	73	11919	6,5
Kiğı ,,	1446	2221	2828	2350	1272		787	70	31323	2,5
Kemah ,,	1490	1704	1500	1516	2438		2500		2319	7,5
Refahiye ,,	895	1037	1683	1975	818	67	750	29	16244	4,6
Plümer ,,	401	906	885	782	750		562		12487	4,5
Yekûn	52382	61993	101180	72608	40591	25	40566	92	142067	

1925 senesinde belediyeler varidatının enva ve müfredatı

Belediyeler	Devlet vergilerile beraber tahsil olunan kesir ve hisseler	Oktruva Resmi	Kanunda yazılı olmıyan teamüli vergi ve resimler	2, 3, ve 4 üncü sütunlarda yazılı olanlardan mada belediye vergi ve resimleri	İstikrazat İanat ve Teberruat	Yekûn
	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira
Erzincan B.	6050	9000	1200	31900	—	48150
Kuruçay „	—	—	—	—	—	—
Kemah „	220	155	—	1115	—	1490
Refahiye „	183	200	—	512	—	895
Kiğı „	246	220	—	980	—	1446
Plümer „	17	131	—	253	—	401
Yekûn	6716	9706	1200	34760	—	52382

1926 senesinde belediyeler varidatının enva ve müfredatı

Belediyeler	Devlet vergilerile beraber tahsil olunan kesir ve hisseler; Lira	Oktruva Resmi Lira	Kanunda yazılı olan taamülî vergi ve resimler; Lira	2.3. ve 4 cü sütunlarda yazılı olanlardan maada belediye vergi ve resimleri Lira	İstikrazat ve ianat ve teberruat Lira	Yekûn
Erzincan B.	8400	8500	1850	36751	—	55501
Kuruçay ,,	41	80	503	—	—	624
Kemah ,,	131	180	630	763		1704
Refahiye ,,	284	216	—	537	—	1037
Plümer ,,	26	162	—	718	—	906
Kiğı ,,	211	250	—	1750	—	2211
Yekûn	9093	9388	2983	40519	—	61983

1927 senesinde belediyeler varidatının enva ve müfredatı

Belediyeler	Devlet vergilerile beraber tahsil olunan kesir ve hisseler: Lira	Oktruva Resmi Lira	Kanunda yazılı olan taamülî vergi ve resimler: Lira	2.3. ve 4 cü sütunlarda yazılı olanlardan maada belediye vergi ve resimleri: Lira	İstikrazat ve ianat ve teberruat Lira	Yekûn Lira
Erzincan B.	9600	6000	600	77740	—	93940
Kuruçay ,,	85	50	209	—	—	344
Kemah ,,	60	225	415	800	—	1500
Refahiye ,,	482	400	—	801	—	1683
Kiğı ,,	500	100	—	2823	—	2823
Plümer ,,	62	270	—	553	—	885
Yekûn	10789	7045	1224	82117	—	101175

1928 senesinde belediyeler varidatının enva ve müfredatı

Belediyeler	Devlet vergilerile beraber tahsil olunan kesir ve hisseler: Lira	Oktruva Resmi Lira	Kanunda yazılı olan taamülî vergi ve resimler; Lira	2.3. ve 4 cü sütunlarda yazılı olanlardan maada belediye vergi ve resimleri: Lira	İstikrazat ve ianat ve teberruat Lira	Yekûn Lira
Erzincan B.	8250	6500	350	50332	—	65432
Kuruçay ,,	117	60	376	—	—	553
Kemah ,,	69	170	1277	—	—	1516
Refahiye ,,	744	400	831	—	—	1975
Kiğı ,,	70	250	2030	—	—	2350
Plümer ,,	100	130	552	—	—	782
Yekûu	9350	7510	5416	50332	—	72608

1929 senesinde belediyeler varidatının enva ve müfredatı

Belediyeler	Devlet vergilerile beraber tahsil olunan kesir ve hisseler:		Oktruva Resmi		Kanunda yazılı olan vergi ve taamülî resimler:		2.3. ve 4cü sütunlarda yazılı olanlardan maada belediye vergi ve resimleri:		İstikrazat ve ianat ve teberruat		Yekûn	
	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K
Erzincan B.	4059		6840		0		25851		0		36750	
Kuruçay ,,	108		120		0		334	58	0		562	58
Kemah ,,	110		200		0		2128		0		2438	
Refahiye ,,	105	62	340		94	55	251	40	27	10	818	67
Kiğı ,,	116		181		199		776		0		1272	
Plümer ,,	95		150		0		505		0		750	
Yekûn	4593	62	7831		293	55	29845	98	27	10	42591	25

1930 senesinde belediyeler varidatının enva ve müfredatı

Belediyeler	Devlet vergilerile beraber tahsil olunan kesir ve hisseler		Oktruva Resmi		Kanunda yazılı olan vergi ve taamülî resimler:		2.3. ve 4.cü sütunlarda yazılı olanlardan maada belediye vergi ve resimleri:		İstikrazat ve ianat ve teberruat	Yekûn	
	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	Lira	K
Erzincan B.	10900		6176		0		18086	20	0	35162	20
Kuruçay ,,	102	13	240		0		462	60	0	804	73
Kemah ,,	370		160		0		1970		0	2500	
Refahiye ,,	75	35	161	70	144	03	369	21	0	750	29
Kiğı ,,	130	12	46	47	9	95	601	15	0	787	70
Plümer ,,	92		100		0		370		0	562	
Yekûn	11669	60	6884	17	153	99	21859	16	0	40566	92

Muhassasat ve Envâ

Seneler	Umuru idariye ve hesabiye:		Umuru sıhhiye ve hayriye		İmâr ve tezyini belde		Tanzifat tenvirat ve elektrik tesisatı		Su işleri tesisatı ve tâmiratı		İtfaiye	Muhtelif masrafları vezaifi sairei belediye		Yekûn	
	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	Lira	K	Lira	K
1925	6147		5680		16125		8740		10000		50	5640		52382	
1926	7934		3885		10285		20234		5000		695	12992		61025	
1927	9596		6485		4428		14441		700		6590	58935		101175	
1928	9294		4328		4275		10523		5300		3000	37888		74608	
1929	6153	94	3499	70	2397	69	9500	08	893	70	7018	19504	07	48967	18
1930	8163	62	3395	79	2271	07	10844	79	1817		3520	10495	41	40507	68
Yekûn	47288	56	27273	49	39781	76	74282	87	23710	70	20873	145454	48	378664	86

1925 senesinde muhassasat miktarı

Belediyeler		Umuru idariye ve hesabiye	Umuru sıhhiye ve hayriye	İmâr ve tezyini belde	Tanzifat tenvirat ve elektrik tesisatı	Su işleri tesisatı ve tamiratı	İtfaiye	Muhtelif masraflar vazaifi sairei belediye	Yekûn
		Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira
Erzincan	B.	5559	5680	14700	8141	10000	50	4020	48150
Kuruçay	„	—	—	—	—	—	—	—	—
Kemah	„	282	—	988	90	—	—	130	1490
Refahiye	„	156	—	65	78	—	—	596	895
Kiğı	„	100	—	342	310	—	—	694	1446
Pülümer	„	50	—	30	121	—	—	200	401
Yekûn		6147	5680	16125	8740	10000	50	5640	52382

1926 senesinde muhassasat miktarı

Belediyeler		Umuru idariye ve hesabiye	Umuru sıhhiye ve hayriye	İmar ve tezyini belde	Tanzifat tenvirat ve elektrik tesisatı	Su işleri tesisatı ve tamiratı	İtfaiye	Muhtelif masraflar vazaifi sairei belediye	Yekûn
		Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira
Erzincan	B.	7185	3885	10285	19744	5000	680	8722	55501
Kuruçay	„	26	—	—	60	—	-	—	86
Kemah	„	336	—	—	110	—	—	1258	1704
Refahiye	„	56	—	—	75	—	15	891	1037
Kiğı	„	211	—	—	200	—	—	1800	2211
Plümer	„	120	—	—	45	—	—	321	486
Yekûn		7934	3885	10258	20234	5000	695	12992	60125

1927 senesinde muhassasat miktarı

Belediyeler		Umuru idariye ve hesabiye	Umuru sıhhiye ve hayriye	İmar ve tezyini belde	Tanzifat tenvirat ve elektrik tesisatı	Su işleri tesisatı ve tamiratı	İtfaiye	Muhtelif masraflar vazaifi sairei belediye	Yekûn
		Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira
Erzincan	B.	8610	61·0	2690	13786	700	6590	55404	93940
Kuruçay	„	24	10	115	105	—	—	90	344
Kemah	„	300	100	930	30	—	—	140	1500
Refahiye	„	252	140	170	110	—	—	1011	1683
Kiğı	„	300	75	448	200	—	—	1800	2823
Pülümer	„	110	—	75	210	—	—	490	885
Yekûn		9596	6485	4428	14441	700	6590	58935	101175

1928 senesinde muhassasat miktarı

Belediyeler	Umuru idariye ve hesabiye	Umuru sıhhiye ve hesabiye	İmar ve tezyinatı belde	Tanzifat tenvirat ve elektrik tesisatı	Su işleri tesisatı ve tâmiratı	İtfaiye	Muhtelif masraflar vazaifi sairei belediye	Yekûn
	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira	Lira
Erzincan B.	8130	4058	2970	9710	5300	3000	34264	67432
Kuruçay „	82	30	85	164	—	—	192	553
Kemah „	366	—	420	155	—	—	575	1516
Refahiye „	396	95	400	114	—	—	970	1975
Kiğı „	200	100	300	200	—	—	1550	2350
Plümer „	120	45	100	180	—	—	337	782
Yekûn	9294	4328	4275	10523	5300	3000	37888	74608

1929 sinesinde muhassasat miktarı

Belediyeler	Umuru idariye ve hesabiye		Umuru sıhhiye ve hayriye		İmar ve tezyini belde		Tanzifat tenvirat ve elektrik tenviratı		Su işleri tesisatı ve tamiratı		İtfaiye		Muhtelif masraflar vazaifi sairei belediye		Yekûn	
	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K	Lira	K
Erzincan B.	4470		2876		1650		8880		500		6980		11394		36750	
Kuruçay „	0		80	58	165		80		0		0		237		562	58
Kemah „	420		495		250		150		350		38		7340	38	9043	38
Refahiye „	337	2	30	62	70	50	332	76	2		0		42	87	815	77
Kiğı „	876	92	17	50	142	19	7	32	6	70	0		169	82	1220	45
Plümer „	50		0		120		50		35		0		320		575	
Yekûn	6153	94	3499	70	2397	69	9500	08	893	70	7018		19504	07	48967	18

1930 senesinde muhassasat miktarı :

Belediyeler	Umuru idariye ve hesabiye :		Umuru sıhhiye ve Hayriye:		İmal ve tezyini belde:		Tanzifat tenvirat ve elektrik tesisatı		Su işleri tesisatı te tamiratı		İtfaiye		Muhtelif masraflar vezaifi sairei belediye		Yekûn	
	L.	K	L.	K	L.	K	L.	K	L.	K	L.	K	L.	K	L.	K
Erzincan B	6356		3219	20	1400		10420		1500		3500		8767		35162	20
Kuruçay »	0		70		156		110		0		0		468	77	804	77
Kemah »	720		75		551		130		200		20		804		2500	
Refahiye »	331	47	23	91	149	07	79	47	0		0		117	58	701	50
Kiğı »	721	15	7	68	5		5	32	0		0		38	06	777	21
Plümer »	35		0		10		100		117		0		300		562	
Yekûn	8163	62	3395	79	2271	07	10844	79	1817		3520		10495	41	40507	68

1929 senesinde mevcut Müessesat ve Gayrimenkul mallar kıymet ve miktarı

Belediyeler	Hastaneler		Dispanser		Mektep	Tiyatro ve sinemalar	Sanathane ve Fabrikalar	Fenni mezbaha	Salhane	Otel, Han	Dükân hane ve sair akarlar	Arsa, arazi, bağ, bahçe v. s.
	Adet	Yatak	Adet	Yatak	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Dönüm
Erzincan B.											35	10
Kuruçay ,,											2	2
Kemah ,,									1	0	4	1
Refahiye ,,	0	0	1	5	1	0	0	0	0	1	0	0
Kiğı ,,									1		1	2
Pülümer ,,											1	
Yekûn	0	0	1	5	1	0	0	0	2	1	43	15

1930 senesinde Mevcut müessesat ve Gayrimenkul mallar kıymet ve miktarı

Belediyeler	Hastaneler		Dispanser		Mektep	Tiyatro ve sinemalar	Sanathane ve Fabrikalar	Fenni mezbaha	Salhane	Otel, Han	Dükân, hane ve sair akarlar	Arsa, arazi, bağ, bahçe v. s.
	Adet	Yatak	Adet	Yatak	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Dönüm
Erzincan B.											35	10
Kuruçay „											0	0
Kemah „									1	0	4	1
Refahiye „	0	0	1	5	1	0	0	0	0	1	0	0
Kiğı „											0	0
Pülümer „											1	1
Yekûn	0	0	1	5	1	0	0	0	1	1	40	12

1928 senesinde mevcut İtfaiye levazımı ve Belediye memur ve müstahdemleri

Belediyeler	Arazoz	Motopomp	Tekerlekli tulumba	Tekerleksiz tulumba	İtfaiye vesaitinin bedeli mecmuu	İtfaiye efradı ve müstahdimini miktarı	Belediye memurları miktarı ve tahsisatı seneviyeleri		Belediye daimî müstahdemleri miktarı ve tahsisatı seneviyeleri		Yekûn	
	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Erzincan B.	—	—	1	1	3000	1	16	10620	13	5950	30	16570
Kuruçay ,,	—	—	—	—	—	—	2	82	—	—	2	82
Kemah ,,	—	—	—	—	—	—	3	300	—	—	3	300
Refahiye ,,	—	—	—	—	—	—	3	396	—	—	3	396
Kiğı ,,	—	—	—	—	—	—	2	200	—	—	2	200
Pülümer ,,	—	—	—		—	—	1	120	—	—	1	120
Yekûn	—	—	1	1	3000	1	27	11718	13	5950	41	17668

1929 senesinde mevcut İtfaiye levazımı ve Belediye memur ve müstahdemleri

Belediyeler	Arazoz	Motopomp	Tekerlekli tulumba	Tekerleksiz tulumba	İtfaiye vesaitinin bedeli memuu	İtfaiye efradı ve müstahdimini miktarı	Belediye memurları miktarı ve tahsisatı seneviyeleri		Belediye daimi müstahdemleri miktarı ve tahsisatı seneviyeleri		Yekûn	
	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Erzincan B.	1	0	1	0	6000	4	10	6990	4	2480	20	9470
Kuruçay ,,							2	228	0	0	2	228
Kemah ,,									3	420	3	420
Refahiye ,,				1	75	0	2	312	0	0	3	312
Kiğı ,,							1	480	2	528	3	1008
Pülümer ,,									1	150	1	150
Yekûn	1	0	1	1	6075	4	15	8010	10	3578	32	11588

1930 senesinde mevcut İtfaiye levazimı ve Belediye memur ve mûstahdemleri

Belediyeler	Arazoz	Motopomp	Tekerlekli tulumba	Tekerleksiz tulumba	İtfaiye vesaitinin bedeli memuu	İtfaiye efradı ve müstahdimini miktarı	Belediye memurları miktarı ve tahsisatı seneviyeleri		Belediye daimi müstahdemleri miktarı ve tahsisatı seneviyeleri			Yekûn		
	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Lira	Adet	Lira	K	Adet	Lira	K
Erzincan B.	1	0	1	0	0	6	10	6356		3219	20	18	9575	20
Kuruçay ,,							2	228		0		2	228	
Kemah ,,									3	720		3	720	
Refahiye ,,	0	0	0	1	75	0	2	312	0	0		3	312	
Kiğı ,,							1	240	2	360		3	600	
Pülümer ,,									1	120		1	120	
Yekûn	1	0	1	1	75	6	15	7136	6	4419	20	30	11555	20

ERZİNCAN VİLÂYETİ

HUSUSÎ İDARELER

1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930

Senelerine ait varidat ve masarifat

İstatistiği

1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930

1925 Senesinde umum varidatı 100 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 69,518 lira tahsilâtı mukayyettir.

1926 Senesinde umum varidatı 300 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzi ncanvilâyetinin 209,562 lira tahsilâtı mukayyettir.

1927 Senesinde umum varidatı 200 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 194,398 lira tahsilâtı mukayyettir.

1928 Senesinde umum varidatı 200 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 164,911 lira tahsilâtı mukayyettir.

1929 Senesinde umum varidatı 200 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 190,920 lira tahsilâtı mükayyettir.

1930 Senesinde umum varidatı 200 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 191,873 lira tahsilâtı mukayyettir.

1925 Senesinde Yol parası 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında, Erzincan vilâyetinin 24,143 lira tahsilâtı mukayyettir.

1926 Senesinde Yol parası 100 bir liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 72,929 lira tahsilâtı mukayyettir.

1927 Senesinde Yol parası 100 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 54,415 lira tahsilâtı mukayyettir.

1928 Senesinde Yol parası 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 33,297 lira tahsilâtı vardır.

1929 Senesinde Yol parası 50 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 43,906 lira tahsilâtı mukayyettir.

1930 Senesinde Yol parası 50 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 36,574 lira tahsilâtı mukayyettir.

1925 Senesinde Maarif vergisi 50 liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 25,175 lira tahsilâtı mukayyettir.

1926 Senesinde Maarif vergisi 100 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 72,277 lira tahsilâtı mukayyettir.

1927 Senesinde Maarif vergisi 100 liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 80,803 lira tahsilâtı vardır.

1928 Senesinde Maarif vergisi 100 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 87,905 lira tahsilâtı vardır.

1929 Senesinde Maarif vergisi 100 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 98,520 lira tahsilâtı mukayyettir.

1930 Senesinde Maarif vergisi 200 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincan vilâyetinin 108,005 lira tahsilâtı mukayyettir.

1925 Senesinde Vilâyet hisseleri varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 17,027 lira tahsilâtı vardır.

1926 Senesinde Vilâyet hisseleri varidatı 50 liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 33,198 lira tahsilâtı vardır.

1927 Senesinde Vilâyet hisseleri varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 35,535 lira tahsilâtı vardır.

1928 Senesinde Vilâyet hisseleri varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 33,979 lira tahsilâtı vardır.

1929 Senesinde Vilâyet hisseleri 50 lira olan vilâyetler meyanında Erzincanın 38,989 lira tahsilâtı vardır.

1930 Senesinde Vilâyet hisseleri 50 bin lira olan vilâyetler meyanında Erzincanın 37,578 lira tahsilâtı vardır.

1925 Senesinde Muhtelif varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 3,173 lira tahsilâtı vaadır.

1926 Senesinde Muhtelif varidatı 50 liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 31,158 lira tahsilâtı vardır.

1927 Senesinde Muhtelif varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 23,610 lira tahsilâtı vardır.

1928 Senesinde Muhtelif varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 9,730 lira tahsilâtı vardır.

2929 Senesinde Muhtelif varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanmda Erzincanın 10,507 lira tahsilâtı vardır.

1930 Senesinde Muhtelif varidatı 50 bin liraya kadar olan vilâyetler meyanında Erzincanın 9,716 lira tahsilâtı vardır.

Kilometro murabbaına isabet eden Tahsilât

	Lira	K.	
1925	5		Nüfus kesafeti / 9,3 — Erzincan
1926	15		
1927	14		
1928	12		
1929	14		
1930	14	23	

Maaş ve ücretlerin masarifata % nisbeti

1925	59,64	Erzincan
1926	42,78	
1927	55,48	
1928	67,16	
1929	48,04	
1930	54,	

Muhammenat, Tahakkukat ve Tahsilât miktarı ile muhammenata nazaran tahakkukat ve tahsilâtın; tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbetleri :

Sene	Muhammenat miktarı	Tahakkukat		Tahsilât		
		Tahakkukat Miktarı	Muhammenata nazaran tahakkukatın % nisbeti	Tahsilât Miktarı	Muhammenata nazaran tahsilâtın % nisbeti	tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbeti
1925	97322	94484	97	69518	71	73
1926	254604	232468	91	209562	82	90
1927	378295	249214	66	194398	51	78
1928	313181	206079	66	164911	53	80
1929	333236	260877	79,29	190920	57,2	73,18
1930	324517	284101	87,5	191873	59	67,3

Varidatın tahsilât ve yekûnu ile muhtelif tahsilâtın yekûnuna % de nisbetleri:

Sene	TAHSILÂT: Yol vergisinden 1	Maarif vergisinden 2	Vilâyet hissesinden 3	Sair varidattan 4	Yekûn	Yüzde nisbetleri: 1	2	3	4
1925	24143	25175	17027	3173	69518	34, 73	36, 21	24, 49	4, 57
1926	72929	72277	33198	31158	209562	34, 80	34, 50	15, 84	14, 86
1927	54415	80838	35535	23610	194398	27, 99	41, 58	18, 28	12, 15
1928	33297	87905	33979	9730	164911	20, 19	53, 30	20, 61	5, 90
1929	43907	97520	38986	10507	190920	23	51	20	6
1930	36574	108005	37578	9716	191873	19, 32	56, 29	19, 22	5, 17

Yol Vergisi Varidatı

Muhammenat, tahakkukat ve tahsilât miktarları ile muhammenata nazaran tahakkukat ve tahsilâtın; tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbetleri

Sene	Muhammenat miktarı Lira	TAHAKKUKAT: Tahakkukat miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahakkukatın % nisbeti	TAHSİLÂT: Tahsilât miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahsilâtın % nisbeti	Tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbeti
1925	38814	38288	99	24143	62	63
1926	122456	91326	75	72929	60	80
1927	194200	84688	44	54415	28	64
1928	128139	56856	44	33297	26	59
1929	60896	69750	112	43906	72,11	26,8
1930	63856	78900	103	36574	57,27	46,35

Maarif Vergisi Varidatı

Muhammenat, tahakkukat ve tahsilât miktarları ile muhammenata nazaran tahakkukat ve tahsilâtın ve tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbetleri

Sene	Muhammenat miktarı Lira	TAHSİLÂT		TAHAKKUKAT		
		Tahakkukat miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahakkukatın % nisbeti	Tahsilât miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahsilâtın % nisbeti	Tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbeti
1925	39601	34260	86	25175	63	73
1926	89225	75047	84	72277	81	96
1927	100873	103403	103	80838	80	78
1928	108480	95391	88	87905	81	92
1929	123870	131921	106	97520	78,78	73,9
1930	121134	147805	102	108005	89	73

Vilâyet Hissesi Varidatı

Muhammenat, tahakkukat ve tahsilât miktarları ile muhamenata nazaran tahakkukatın ve tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbetleri:

Sene	Muhammenat miktarı Lira	TAHAKKUKAT		TAHSİLÂT		
		Tahakkukat miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahakkukatın % nisbeti	Tahsilât miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahsilâtın % nisbeti	Tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbeti
1925	11950	18762	157	17027	142	91
1926	22378	34717	155	33198	148	96
1927	38092	36624	96	35535	93	97
1928	47066	42344	90	33979	72	80
1929	44148	48600	110	38986	88,3	80,2
1930	46237	47634	103	37578	81,4	78,8

Muhtelif Varidat

Muhammenat, tahakkukat ve tahsilât miktarları ile muhammenata nazaran tahakkukat ve tahsilâtın ve tahakkukata nazaran tahsilâtın °/₀ nisbeti

Sene	Muhammenat miktarı Lira	Tahakkukat		Tahsilât		
		Tahakkukat miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahakkukatın % nisbeti	Tahsilât miktarı Lira	Muhammenata nazaran tahsilâtın % nisbeti	Tahakkukata nazaran tahsilâtın % nisbeti
1925	6957	3173	46	3173	46	100
1926	20545	31378	153	31158	152	99
1927	45130	24499	54	23610	52	96
1928	29496	11488	39	9730	33	85
1929	13762	10606	77	10507	76,34	99
1930	6122	9762	158	9716	157	99,2

Muhtelif varidat tahsilâtından beher nüfusa isabet eden para

Sene	Tahsilâtın nev'i				
	Yol K.	Maarif K.	Vilâyet hissesi K.	Saire K.	Yekûn K.
1925	18	19	13	2	52
1926	55	55	25	23	158
1927	41	61	27	18	147
1928	25	66	26	7	125
1929	31, 34	69, 8	27, 11	7, 5	134, 58
1930	22, 38	78	22, 38	5, 9	127, 47

Muhtelif masarifat ve yekûnu ile muhtelif masarifatın yekûna °/₀ nisbetleri :

Sene	Masarifat					Yüzde nisbetler			
	Maaş ve ücretler 1	Nafia işleri 2	Maarif işleri 3	Sair masraflar 4	Yekûn	1	2	3	4
1925	41307	7478	14869	5609	69263	59,64	10,79	21, 47	88, 10
1926	85313	37739	50814	25567	199433	42,78	18,92	25, 48	12, 82
1927	107014	27475	27584	30814	192887	55,48	14,24	14, 30	15, 98
1928	110569	16572	20834	16671	164646	67, 16	12,65	12, 65	10, 13
1929	105098	18521	25900	64983	214502	48, 9	8,6	12	30, 5
1930	108787	16527	24210	50467	199991	54, 39	8, 21	12	25, 40

Tahsilât ile masarifatın mukayesesi. Açıklar ve fazlalar

Sene	Tahsilât Lira	Masarifat Lira	Açık (—) veya fazla (+)
1925	69518	69263	+ 255
1926	209562	199433	+ 10129
1927	194398	192887	+ 1511
1928	164911	164646	+ 265
1929	190920	214502	— 23132
1930	191873	199991	— 8118

Memur ve müstahdem adedi, beher memur veya müstahdeme ayda verilen vasatî para miktarı

Sene	Memur		Müstahdem	
	Adet	Bir aylık vasatî maaş	Adet	Bir aylık vasatî ücret
1925	72	43	27	15
1926	177	36	42	18
1927	130	60	48	22
1928	133	65	40	15
1929	126	67	34	28
1930	108	78	35	29

1930 Senesine ait Vilâyet varidat ve sarfiyatı

KAZALAR	VARİDAT		SARFİYAT		TEFAZUL		
	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	
Merkez kazası	148 580	68	376 366	06	227 785	38	—
Kemah „	44 346	05	75 164	64	30 817	59	—
Kuruçay „	32 721	36	29 061	29	3 660	07	+
Pülümer „	18 471		25 716	04	7 245	04	—
Kiğı „	104 178	32	49 185	70	54 992	62	+
Refahiye „	45 313	61	53 782	87	8 469	26	—
Yekûn	393. 611	02	609 276	60			

İdarei hususiyesile Belediyelerine ait varidat ve masarifatı görüldükten sonra, Vilâyetin umumî malî vaziyetinin, hiç değilse bir seneliğinin, mutaleası, bu husustaki vukuf ve malûmatın tam ve mükemmel olmasını temin etmek itibarile, çok mühimdir. Tablomuz bu hizmeti temin etmektedir.

Bu tabloda yalnız *Kiğı* ve *Kuruçay* kazalarının müstahsil ve diğer mülhakatın müstehlik oldukları görülüyor.

Arazisi dağlık ve taşlık olan ***Pülümer*** için bu hal, bir mertebe mazerete müstenit addolunsa bile *Erzincan*, *Kemah* ve *Refahiye* için teemmül ve teessüre şayan görülmemek kabil değildir.

Çok geniş ovasının kabiliyetine rağmen *Erzincan* ın ve gayet müsait vadî ve yaylalarına rağmen ***Kemah*** ın semeredar olmamasına mana veremiyorsunuz, değil mi? Bu yerlerde istihsalin dolgun bir yekûn tutamaması - bir dereceye kadar - saay ile alât ve vesaitin kâfi ve mükemmel bulunmamasındandır; fakat bu halin asıl ve en mühim âmil ve müessiri: ***Dersim*** Kürtlerinin tecavüzleridir. Mesaisinin mükâfatını göremiyeceğini uzun ve acı tecrübelerle teyakkun eden halk: istihsal vesaitini, yani refah ve saadet çarelerini tevsi ve teksirden çekinmiş ve çekinmektedir. Refahiye de, muvasala yollarının kifayetsizliği yüzünden daha faal bir mustahsil olamıyor.

Vaziyetin yakın bir istikbalde düzeleceği memuldur.

Beşinci bap

Erzincan vilâyetinin servetini teşkil eden membalardan biri de **Memleha**lardır. Şimdi, her birinden senede ne kadar varidat alınmakta olduğunu, resmî kaytlara istinaden, bir cetvel halinde tespit eyledik. Eski zamanlar ile **Düyunu Umumiye İdaresi** devrindeki hasılât ve varidat hakkında bir malûmat istihsali için sarfettiğim emekler çoktur; ne çare ki gayretlerim hep heba olmuştur: menabi bulamadım.

Ağaşenliği denilen yerde kâin olan memleha, vaktile o havalide müteferrit bir derebeyi olan Şah Hüseyin beye ait idi; ve maalesef bu, mütegallibin istibdadü itisafının devamına vasıta olmakta idi.

İstihsalât Mayıstan İkinciteşrin sonuna kadar devam eder. Fakat millet ve memleket için ne suitalidir ki bütün bu memlehalar kolaylıkla yanlarına varılamıyacak, yerlerde bulunuyor. Ahiren *Yerhan* memlehasının önünden *Kemah - İliç* şosesi geçirilmiştir.

İstihsal usulü gayet iptidaidir; yalnız bu iptidailikte şükrana şayan bir şey varsa, o da istihsal aletlerinin kâmilen millî olmasıdır.

Tuzu en nefis olan memleha: *Kömür* memlehasıdır.

Erzincan vilâyeti dahilinde mevcut memlehalar ile her birinin senevî istihsalâtı ve iradı, her birinden ihtiyaçlarını temin eden yerlerin isimleri aşağıda gösterilmiştir:

İsmi	Tabi olduğu kaza	İSTİHSALÂT 1927 Kilo	1928 Kilo	1929 Kilo	1930 Kilo	Senevî iradı Lira	İstifade eden yerler
Ağa	Pülümer	264775	304551	188684	334745	18 000	Kiğı Pülümer v. s.
Kör	„	71336	60874	61051	67200	15 300	Dersim , Erzincan
Kömür	Kemah	299204	630794	990221	737596	57 600	Elâziz, Malatya
Hıvır	Pülümer	228488	202254	147591	240860	14 400	Dersim, Erzincan
Güneli	„	325924	356217	225927	255000	15 300	„ „
Kurtlar	Refahiye	103248	61310	59812	60000	3 600	Refahiye, Suşehri
Timsi	Kemah	192300	225000	218210	225000	11 350	Ovacık. Erzincan
Yerhan	„	176500	152000	154000	180000	1 080	Kuruçay, Kemaliye
Yekûn		1661775	1993000	2045496	2100401	136 630	

Ağa tuzlası : Pülümürün dağ yolu ile 25 kilometro şarkında ve Erzincana 68 kilometro mesafededir. Bu tuzla dere içindedir. Hava cereyanı olmadığı gibi, güneşin tesirinden de pek az bir zaman istifade eder.

Kör tuzlası: Ağa tuzlasının 15 kilometro şimalindedir.

Kömür tuzlası : 42,5 metro uzunluğunda bir tünelin müntehasından sızan ve kaynıyan suların eseri olan bu memlehada, iki adet tuzlu su membaı mevcut olup, sızıntılardan çok şayanı dikkat stalâktitler husule gelmektedir.

Bu iki membadan biri: takriben 15 sene evvel dakikada 30-40 kilo, diğeri ise 10—12 kilo miktarında cereyan etmekte ve bu iki memba sularından elde edilmekte olan tuz miktarı senevîsi de 4 - 5 milyon kilo raddelerinde imiş.

Memlehadan filhakika bu mikdar tuz çıkarılmakta olduğu; fennî bir tarzda yapılmış ve bil'ahâre tuzlu suların azalması ve tamamen kuruması dolayısı ile metruk bir hale gelmiş abdan ve göller adedinden anlaşılmaktadır.

Memlehanın suları umumî harbin başlangıcından biraz evvel azalmıya başlıyarak, tedricen ve her sene gittikçe mühim miktarda tenakus ede ede, 1337 senesinde esas membaın suyu tamamen

kurumuş olduğu gibi, diğerinde de 10 - 12 kilo miktarında akan tuzlu suyun şiddeti cereyanı 300 grama inmiştir.

Bu tenezzülün en mühim sebebi, vukubulan şiddetli hareketi arzlardır.

Bu memlehanın kurumuş membaını tekrar faaliyete getirmek maksadı ile, 1338 senesinde membaın altına gitmek için yapılan bir tünel ile, dahiline tatbik olunan basit bir drenaj neticesi tuzlu sular evvelâ dakikada 3, bilâhare 5 - 10 kiloya ve bir kaç sene sonra da 10 kiloya çıkmış, hâlen bu miktarı - bazı ziyadeleşmeler müstesna - muhafaza etmekte bulunmuştur.

Hıvır tuzlası: Pülümür kaza merkezine 3 ve Erzincan merkezine 40 kilometro mesafededir.

Güneli tuzlası : Bu tuzlanın suyu sıcak olup billûrları gayet ufaktır.

Yerhan tuzlası : Bu memleha civarında içi iki, üçyüz hayvan alabilecek derecede derin ve geniş bir mağara vardır ki, şüphesiz eski zamanlardanberi tuz almak için gelenlerin hayvanlarına ahır vazifesini görüyor.

Sun'î dir, fakat hangi zamanda, kimler tarafından açılmış olduğu malûm değildir.

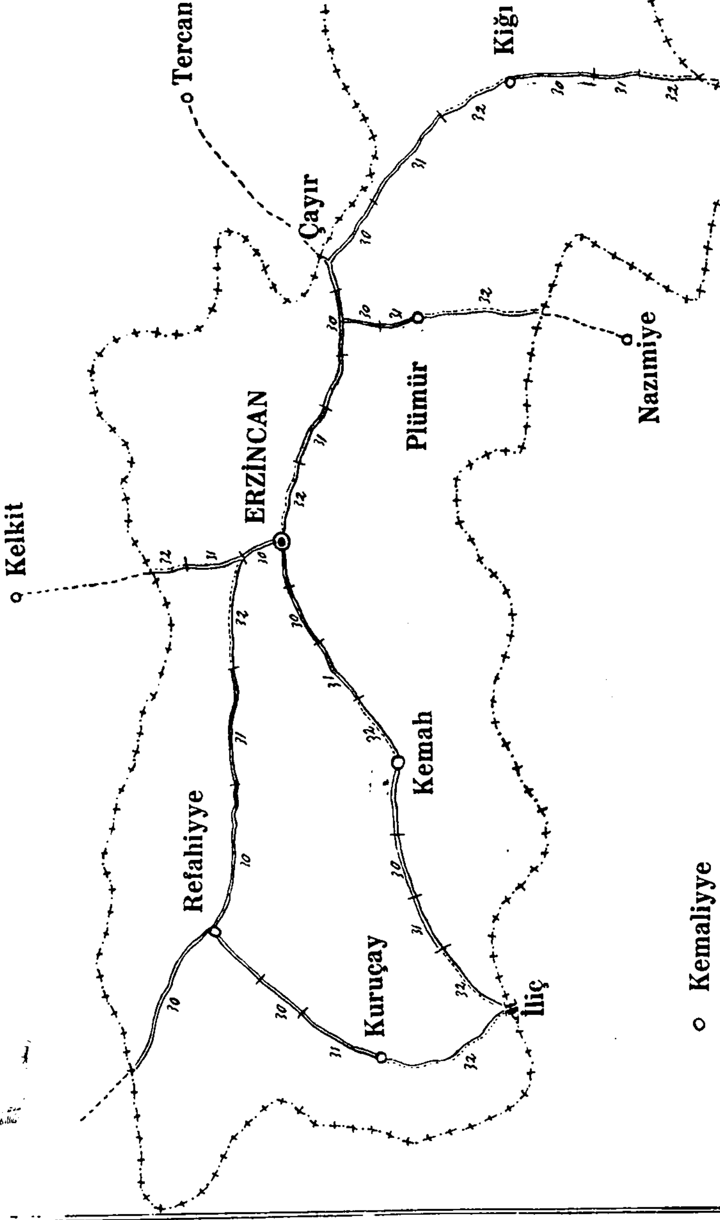
Altıncı Bap

Erzincan yolları en az olan bir mıntakadır. Yanlış anlaşılmasın, araba ve otomobil gibi vesait ile seyahat edilebilecek yolları kasdediyoruz. Nitekim her kazaya ait mebhasta bu ciheti tasrih etmişizdir.

Diğer sahifada gördüğünüz harita, Vilâyet Meclisi Umumisince kabul ve Nafia Vekâletince tasdik edilmiş olan programın ifadesidir: üç senede ne yapıldığını ve ne yapılacağını göstermektedir.

Vilâyetin hususî bütçesi malûm olunca, bu haritanın sarahatla gösterdiği, **Yol** ihtiyacını anlamak gayet kolaylaşmış olur. Bu varidat ile vilâyetin sıhhî, ziraî, iktisadî, irfanî... diğer ihtiyaçları arasında **Yol** noksanının ne dereceye kadar tatmin ve telâfî olunabileceği muhakeme olunur ve ona göre her devrin rüesayi umuruna karşı bir hüküm verilir.

Unutmamak lâzımdır ki, vilâyet gerek Erzincan - Kemah - İliç; gerek Erzincan - Vican - Kiğı - Elâziz istikametleriyle cenup mıntakasına bağlanmak ihtiyacındadır. Bu istikametlerin her birinde, büyük masraf ve külfeti müstelzim işler varıdr. Binaenaleyh **Yol** programını çizerken, bu ciheti derpiş etmek ve hasılaları göz önünde bulunan bütçeyi tetkik ve mütalea eylemek 511,000 kilometroluk ihtiyaç karşısında ne yapılabileceğini etrafiyle araştırmak iktiza eder.

ERRİNCAN

1930, 1931, 1932 Senelerine ait Nafia inşaat program Haritası

Erzincan Vilâyetinde Mevcut Yollar

Yolun iptidası — nihayeti	Yolun Tulü Km:	Şoseler			
		Sağlam	Muhtacı tamir		Yeni inşa olunmakta Km:
			Tâmir olunmakta Km:	Tâmire başlanmış Km:	
Erzincan — Sıvas	86. 00	26. 00	24. 00	36. 00	—
Erzincan — Erzurum	67. 00	32. 00	35. 00	—	—
Erzincan — Kemah — Malatya	125. 00	23. 00	32. 00	24. 00	46.00
Erzincan — Kelkit — Gümüşane	32. 00	—	—	—	32.00
Erzincan — Köse — »	29. 00	14. 00	15. 00	—	—
Erzurum yolunun 39 uncu kilometresinden Pülümer — Nazımiye	45. 00	—	—	—	45.00
Erzurum yolunun 67 inci kilometresinden Kiğı — Elâziz	127. 00	—	—	—	127.00
Yekûn	511. 00	95. 00	106. 00	60. 00	250.00

Yedinci Bap

Coğrafî ve tarihî diğer eserlerde yapıldığı gibi bu kitapta da iktisadî hareketlerden muhtasaren olsun bahsedilmiş, Erzincan ve havalisinin feyzü bereketi, bir kelime ile, ziraî serveti bir nebze tetkik olunmuştur. Madem ki yaşamak için "cihan iktisadiyatında yer almak,, ve "madem ki cihan iktisadiyatında yer almak için millî iktisat unsurlarını,, bilmek ve tanımak lâzımdır; o halde ziraî servet unvanı altında toplanan hususatı tahlil ve az, çok usul dairesinde tafsil etmek, vilâyette yaşayanlarla, vilâyeti idare edenlere ve vilâyet ile herhangi bir surette alâkadar olanlara bu bapta mümkün mertebe bir fikir vermek, elbette faydalı olacaktı.

Buna binaendir ki gerek nebatî, gerek hayvanî mahsulâtın nevi ve miktarları kaza üzerine tasnif ve hububat, bakliyat ve sair nebatatın ziraatında gösterilen faaliyet derecesi mehmaemken tespit edildi. Verilen rakamlar hakikatı hale tamamen mutabık olmasa bile - çünkü hakikatı tespite medar olacak vasıtalara maalesef malik değiliz - tetebbü erbabını hayliden hayli tenvir edebilir. Memleketin, bütün tafsilâtiyle göz önünde bulunan coğrafî ve iklimî vaziyeti ve herkesçe malûm olan genişliği [1] karşısında, istihsalâtı çoğaltmak, köylünün kendini ve çocuklarını şöyle böyle geçindirmekten ibaret olan gailesini bertaraf etmek; ve hatta onu muhitinin haricine bile faydalı olacak bir hale koymak lâzım geldiği hakkında bir düşünce verebilir.

Bilfarz afyon ziraatının tevsii, vaktile pek şöhretli iken mül-

---

[1] Vilâyette 13 küsur milyon dönümlük arazi var; bunun ekilebilen kısmı ancak 155 bin dönümdür!!!....

tezimler yüzünden sönen: pamuk ziraatının ihyası, ipek böcekçiliğinin tesisi icabettiği, bu cetvele bakılınca, anlaşılmaz mı?

Vilâyet mülhakatının, ziraat noktai nazarından, çok geride olduğu vehleten tezahür etmez mi? Diğer vilâyetlerimizin ve bahusus haricî memleketlerin zeriyat ve istihsalâtiyle, cetvelimizdeki rakam mukayese olununca, bizim çok acınacak bir vaziyette bulunduğumuz ve bu ihtiyaç halinden kurtulmak için pek iptidaî olan ananevî ziraat usûl ve vasıtalarımızı terkedip yeni, usûl ve kaidelere göre yeni aletlerle mütemadiyen çalışmağa hem iyi, hem çok mahsul yetiştirmeğe mecbur olduğumuz meydana çıkmaz mı? Bağ yetiştirmek, meyva ağaçlarını ıslâh ve teksir etmek suretile fukaralığımızı gidermek mümkün olduğu görülmez mi?

Ormanlarımız mahvolmuştur, yurdumuz çıplak kalmıştır, kereste bulamıyor, çok yerlerde kulübelerimizi bile yapamıyoruz. Hernevi ağaç dikmek suretile, o bitmez tükenmez boşlukları süslemek ve neticede başkaca istifade etmek iktiza eylediği münfehim olmaz mı?

Kezalik hayvanların cins ve miktarı, kaza üzerine ayrılmış ve mukayeseye medar olmak üzere buna müteallik cetvel, iki senelik resmî neticelere göre, tertip olunmuştur. Bu cetvel üzerinde yapılacak tetkikat ne kadar nafidir!. **Erzincan** ve havalisinin ekincilik mi, hayvancılık mı yapması daha muvafık, yani daha faydalıdır? Bu mühim ve hatta mudil mes'eleyi işte bu cetveldeki rakamlar delâletile halledebileceğiz.

Ankara ile yakınlarındaki yerlere münhasır zannolunan **tiftik keçisi**nin, alelhusus Refahiye kazasında yaşayabileceği anlaşıldıktan sonra, bu kıymetli hayvanın adedini çoğaltmak için tetbir aramamız lâzımgeldiğine kim şüphe edebilir?

Dikkat edersek, ahalinin hayvan resmini vermek veya vermemek gibi temayülâtını, tahsil memurlarının vazifelerini ifa husundaki liyakat ve gayretlerini, Devlet varidatının seneden seneye tezayüt mü, tenakus mu ettiğini, gene bu cetveller sayesinde kolayca anlıyabiliriz. Vilâyetin ziraî vaziyetini ve umumî faaliyet derecesini daha vazıh göstermek üzere, dört de diyagram ilâve ettik; nazar buyurunuz!...

ERZİNCAN

Vilâyeti arazisinin inkisam tarzı

Cem'an:

13, 476, 000

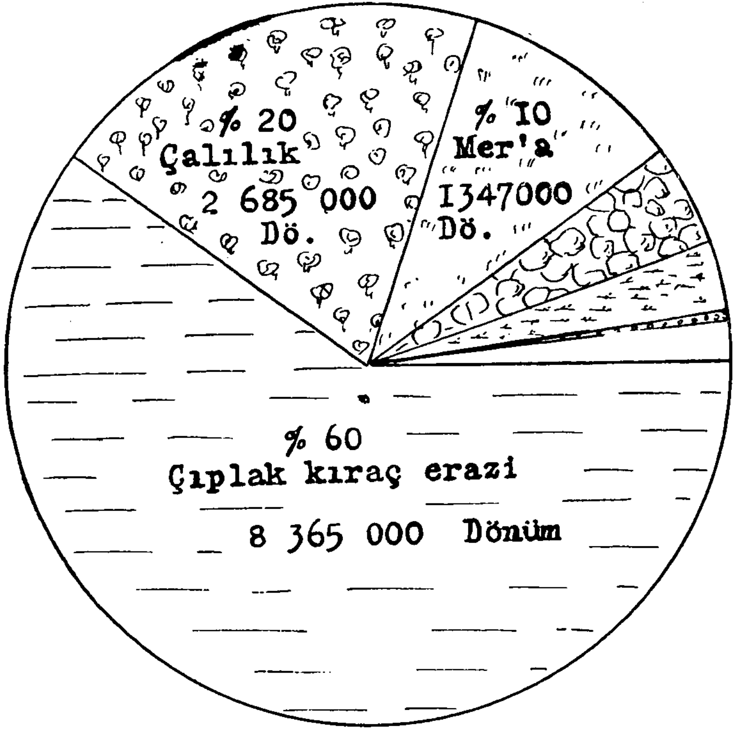
Dönüm

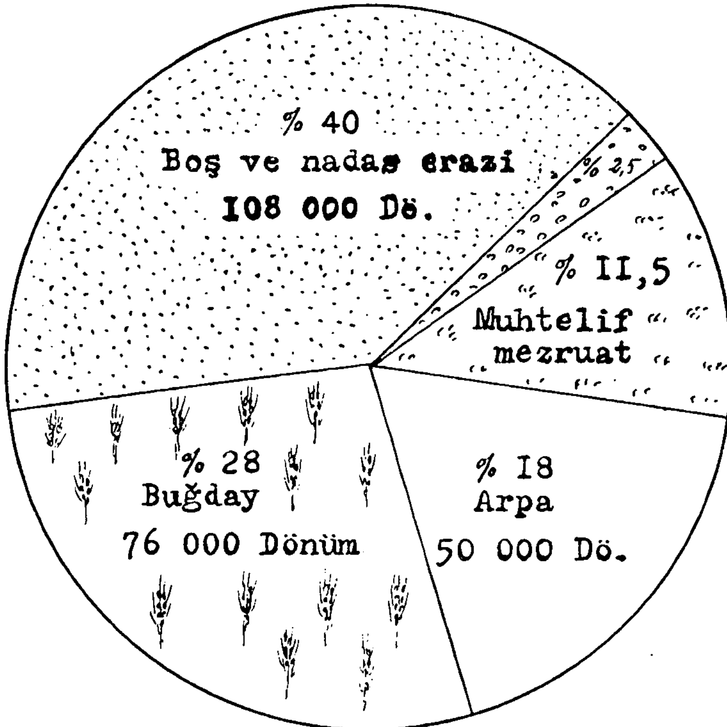
$^0/_0$ 5 kayalık ve taşlık

$^0/_0$2,5 bataklık ve akim arazi

$^0/_0$ 0,5 Orman

$^0/_0$ 2 Ziraata kabiliyetli

ERZİNCAN

Vilâyeti ziraata kabiliyetli arazisinin tarzı inkisamı

Cem'an:

269, 599

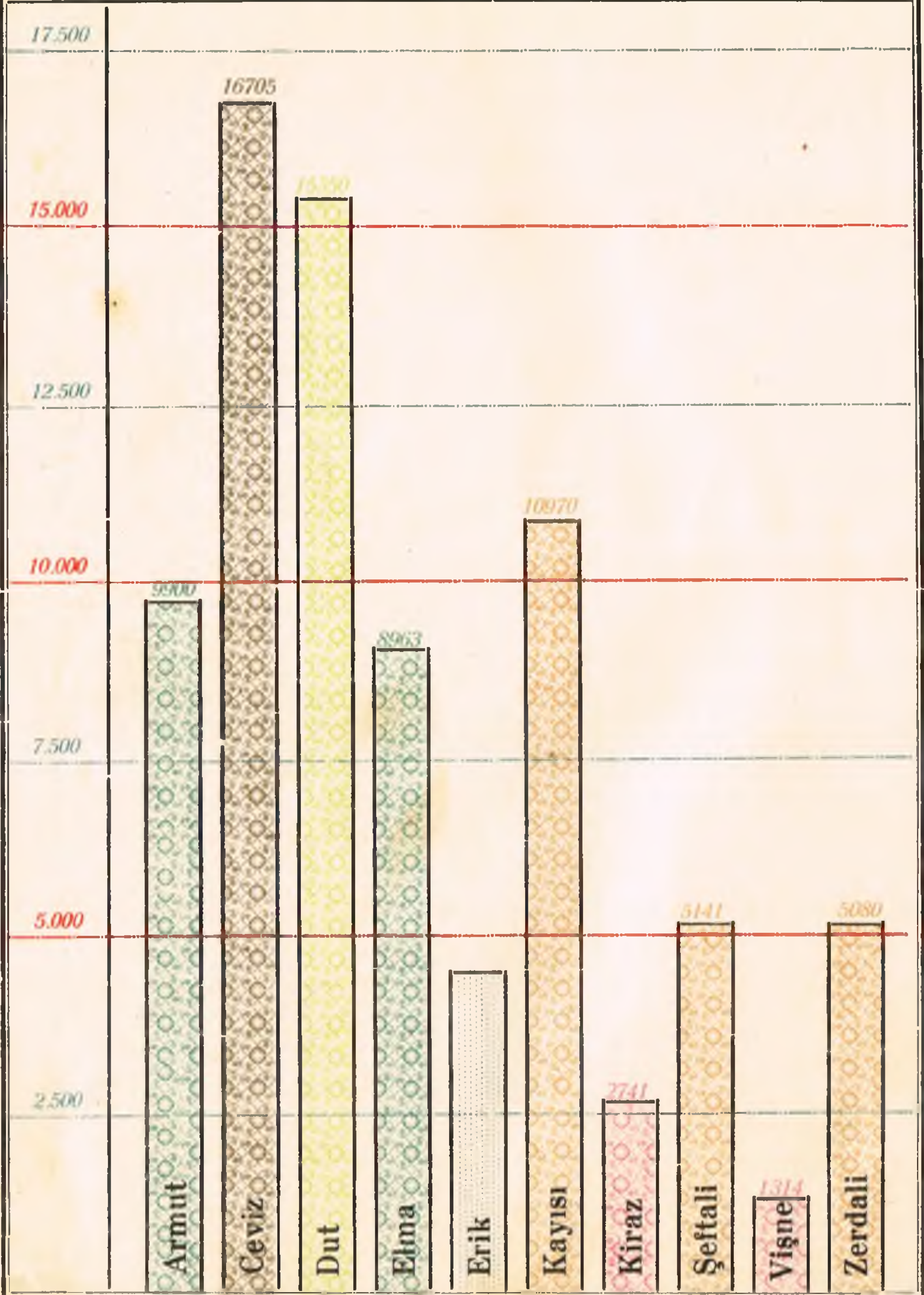
Dönüm

Bağ ve Meyva ağacı:

6650 Dönüm

EŞCARI MÜSMİRE

Adet — Diyağram; 1931 İstatistikine göre yapılmıştır

Erzincan vilâyetinin 1930-1931 ziraat senesi zarfındaki zeriyat ve istihsalâtı

Hububat

Mahsulâtın ismi		Erzincan	Refahiye	Kuruçay	Kemah	Pülümer	Kiğı	Yekûn
Arpa	Dö.	12000	15000	4310	2200	2000	15000	50 510
	Kilo	1200000	500000	314575	316800	250000	1000000	3581375
Buğday	Dö.	7000	12000	10749	9000	7500	30000	76249
	Kilo	650000	800000	554000	1502800	900000	5000000	9406800
Çavdar	Dö.							
	Kilo							
Darı	Dö.	850			220		250	1320
	Kilo	90000			11000		25000	126 000
Mısır	Dö.	120					250	370
	Kilo	25000					25000	50 000

Bakliyat

Fasulya	Dö.	3000			50			3050
	Kilo	200000			1250			201250
Fiğ	Dö.	10000	6000	2421	150			18571
	Kilo	1000000	95000	33900	3750			1132650
Mercimek	Dö.	50		39			100	189
	Kilo	3000		2000			3000	8000
Nohut	Dö.	2000		41			100	2141
	Kilo	200000		1200			3000	204200

Sınaî ve sair Nebatat

Afyon	Dö.	5						5
	Kilo	8						8
Patates	Dö.	1500		50				1550
	Kilo	450000		5000				455000
Soğan	Dö.	700						700
	Kilo	180000						180 000
Tütün	Dö.	15						15
	Kilo	4000						4000

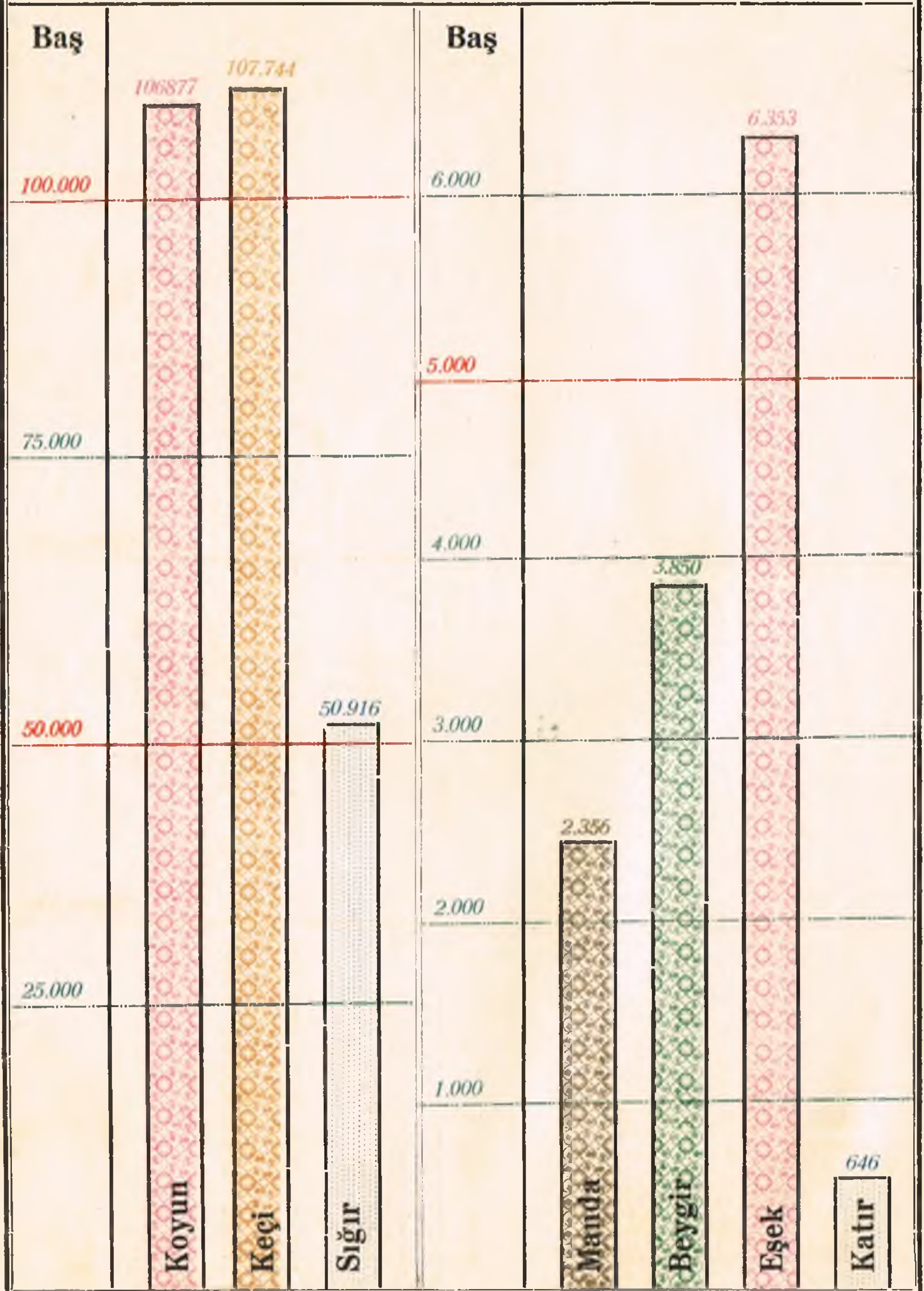
1930 - 1931

Erzincan Vilâyeti Mevaşi Miktarı

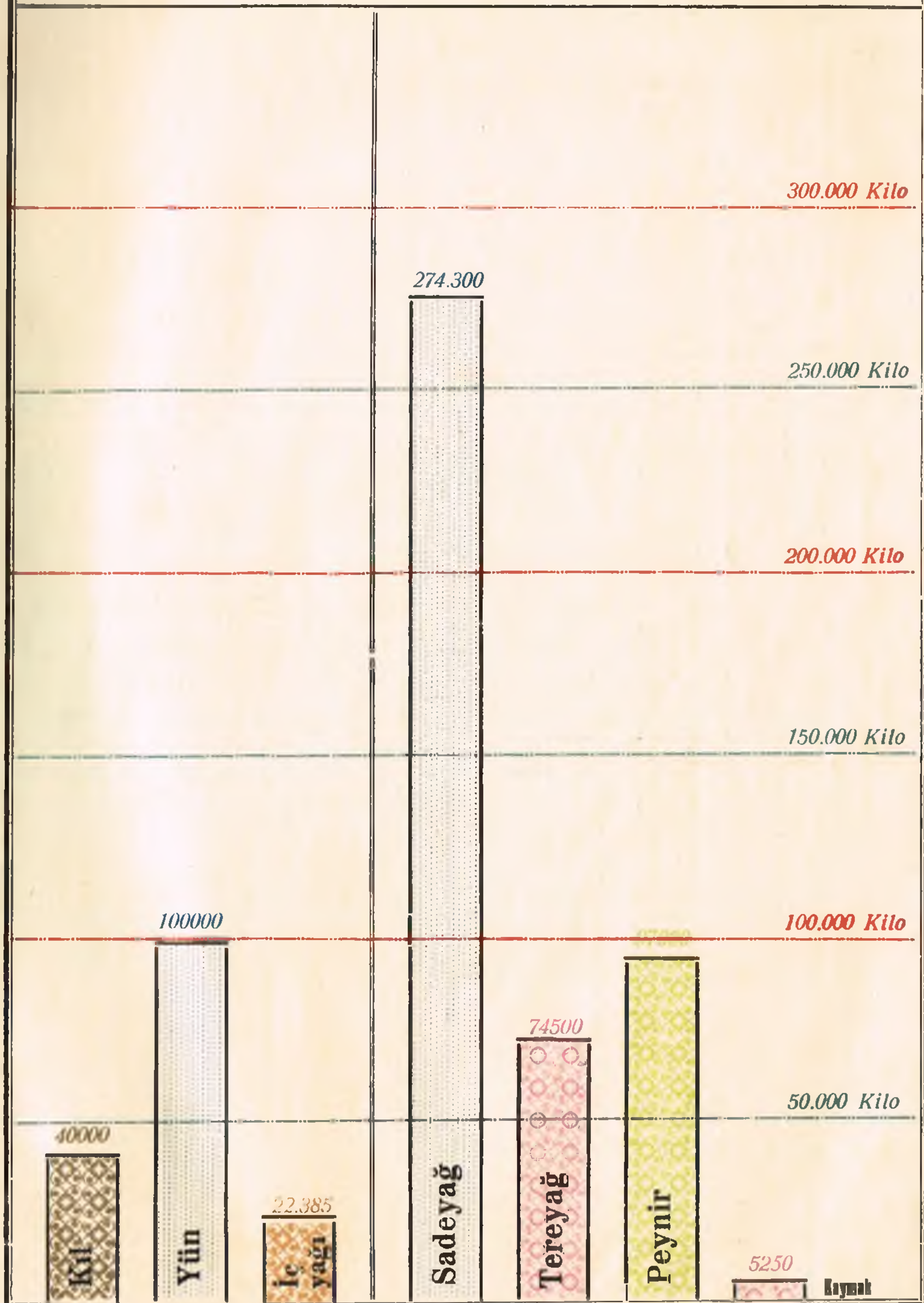
Kazalar	Seneler	KOYUN		KIL KEÇİ		SIĞIR		TİFTİK		MANDA		AT		MERKEP		ESTER
		Erkek	Dişi	E.	D.	E.	D.	E.	D.	E.	D.	E.	D.	E.	D.	
Erzincan	1930	2387	29877	131	10027	7730	8946	11	51	179	1021	442	662	1987	669	31
	1931	3102	31213	135	6959	7248	8898	3	33	174	1091	631	661	1762	604	32
Refahiye	1930	2895	12082	1981	13173	4924	4524	109	514	453	445	124	350	76	331	6
	1931	2353	13446	894	14440	4905	4789	33	550	475	495	125	423	46	357	7
Kuruçay	1930	610	6290	1494	15602	3073	2148	0	0	5	0	51	221	519	581	178
	1931	723	6585	1603	16622	3241	2213	0	0	7	1	55	240	599	525	199
Kemah	1930	1138	9059	1028	13037	3051	3630	7	82	2	7	159	409	512	380	223
	1931	1175	10358	878	14039	2919	2656	2	152	4	7	169	621	488	384	237
Pülümer	1930	205	5201	180	12899	1505	2086	0	0	1	3	219	116	219	122	86
	1931	153	4634	93	10439	1284	1777	0	0	0	0	85	108	175	140	65
Kiğı	1930	3264	27794	1103	30691	4902	5317	0	0	67	48	161	450	265	835	73
	1931	2686	30422	1643	40005	5142	5845	0	0	48	54	229	503	330	943	106
Yekûn	1930	10499	90303	5917	95429	25185	25651	127	647	707	1524	1156	2208	3578	2918	594
	1931	10192	96485	5246	102498	24739	26177	38	735	708	1648	1294	2556	3400	2953	646

MEVAŞİ

Diyagram; 1931 Sayım Kaydına Göredir

Ham ve işlenmiş
MAHSULÂTI HAYVANİYE

Sekizinci bap

Aşağıda **Evkaf**tan bâhis bir cetvel görüyorsunuz. Erzincan, evkafının çokluğuyle maruf bir yerdir. Hüsnü idare edildiği surette, bu tesisattan pek büyük faydalar alınabilir.

Her vakfiyeyi ayrı ayrı izah etmek için, ayrıca bir eser yazmk lâzımdır; ve bu bir dereceye kadar ihtisasa tevakkuf eder. Biz

Erzincan Yerli Mallar Sergisi

yalnız alfabe sırasile vakıfların isimlerini zapt, vakıflerin cinsini -mülhak mı, mazbut mı olduğunu- işaret ve mevkufatın nev'ini kayt ile iktifa ettik. Evkaf idaresi, şimdiye kadar tapu senedi almamış ve kaytlerini muntazam surette tutmamış olduğu için, dağnık aksamı bir liste halinde tespit etmek, bana çok müfit göründü.

Vakıfın İsmi	Vakfın nev'i	Dükkân	Ev	Han	Kahve	Hamam	Değirmen	Bahçe	Tarla	Su
Kurt Yakup oğlu Mehmet usta	Mülhak	1	1							
Molla Güzel camii										
Molla Güzel mahallesinden Mahmut ağa kerimesi Safiye hanım (hatun)										
Molla Veli kerimesi Fatma binti Osman	,,		1							
Melik Salih Mevlevi şeyhi Hacı İbrahim ef.	,,		1							
Müfti Abdullah ef.	,,	28		2			1			
Mütekait kolağası Kemahlı Hacı Halil ağa	,,			2						
Mütekaidini askeriyeden mülâzim evvel Yusuf bin İsmail	,,			1						
Mütekait kolağası Kara Ali zade Hacı Mehmet ağa bin İsmail	,,		1							
Nakşî meşayihinden şeyh Elhaccı Mehmet Sami efendi.	Mazbut		4							
Nasuh alemdar hafidi Hacı Ahmet bin Abdullah	Mülhak		1							
Satılmış zade Hacı Mehmet ağa	,,		1					1		
Sancaktar Salih ağa bin Hüseyin	,,		1							
Sipyatağı karyeli Hacı Sadık ağa bin Osman	,,		1							
Sofu zade Hacı Mustafa ef. haremi Sümbüle H.	,,		1							
Tabak Hacı Ahmet ef. bin Hacı Süleyman	Mazbut	1	1							
Tatar oğlu Mehmet Dursun ef. bin İbrahim	Mülhak		1							
Terzi Yahya zade Hacı Hüseyin kerimesi Fatma H.	,,		1							
Ümmi Gülsüm	Mazbut	1								

Vakıfın İsmi	Vakfın nev'i	Dükkân	Ev	Han	Kahve	Hamam	Değirmen	Bahçe	Tarla	Su
Ümmi Gülsüm H. binti Ali B.	Mülhak		1							
Yeşil zade hacı Mustafa ef.	,,		1							
Zeyni hatun	,,		1							
Zeynep hoca binti Mehmet ef.	,,		1							
Zübeyr bey zade hacı Abdülvahit B.	Mazbut				1					
Hacı Meysune H. binti hacı Selim	Mülhak		1							
Hacı Ali bey haremi Ayşe H.	,,							1		
Hacı şeyh zade Halit ef. ibni Osman.	,,		1					1		
Hamamcı hacı Mehmet ağa	Mazbut	3								
Hamamcı hacı Mehmet ağa zevcesi İzzet hanım.		1								
Hacı İzzet paşa		50								20
Hah karyesinden Köse B. zade Ethem ağa bin İbrahim	Mülhak		1					1		
Hamit efendi zade Mehmet ef.	,,		1							
Hanedan oğlu yusuf zevcesi Ayşe hatun binti ismail	,,							1		
Hayratçı hacı Hüseyin ef.	,,		1					1		1
Hayır oğlu hacı Mustafa ağa	,,	1								
Hayratçı oğlu hacı Mustafa ağa Huriye hanım										
Hamidiye hafif süvari 62 alay Kâtibi Mehmet Tevfik efendi ibni Tahir	,,		1							
İsmail ağa kerimesi Firdevs h.	,,		1							
Kasap hacı Emin ağa			1							
Kasap Salih ağa zevcesi Fatma hatun			1							
Kadı Mahmut kerimesi Fatma H.	,,								1	
Katırcı oğlu küçük Mahmut ağa bin Mustafa	,,		1							

Vakıfın İsmi	Vakfın nev'i	Dükkân	Ev	Han	Kahve	Hamam	Değirmen	Bahçe	Tarla	Su
Kara Hüseyin hafidesi Fatma hatun			1							
Kara Hüseyin zade hacı Şerif ağa			1							
Kâh oğlu hacı Mehmet ağa	,,									1
Keçili oğlu İbrahim Ethem	,,							1		
Kömürcü zade Amet ef. bin Mehmet	,,		1							
Köse bey zade Mahmut ağa	,,						1	1		
Köse Süleyman ağa zevcesi Mahbube binti Osman	,,	1	1							
Kurt oğlu kerimesi Fatma hatun binti İsmail	,,		1							
Ağça Veliyüddin	Mülhak	1								
Abdülgani ef. zevcesi Emine H.	,,							1		
Abdüllâtif oğlu Ahmet bin Şerif	,,		1							
Aşçı zade	,,									
Bey zade Hacı İbrahim ef.	,,	3			1					
Bekir ağazade Hacı hafız Süleyman ef.		1	1							
Boyacı zade Mustafa ef.	,,		1							
Cancur hacı Mustafa usta	,,		1							
Cerrah kolağası mütekait Mustafa ef.	,,		1							
Cezayiri Ümmi Gülsüm H.	,,		1							
Çatal oğlu kayıkçı Abdullah ağa bin Mustafa	,,		1							
Çilingir zade Hacı Ahmet ef.	,,								1	
Dikçi kavas Mahmut ağa	Mazbut		1							
Dilâver zade Emin ağa	,,		2							
Dördüncü orduyu hümayun 21 inci fırka birinci livası saadetlû Salih paşa	,,		2							

Vakıfın İsmi	Vakfın nev'i	Dükkân	Ev	Han	Kahve	Hamam	Değirmen	Bahçe	Tarla	Su
Elhac Mustafa çavuş	Mazbut					1				
Evkaf müdürü Hafız Halis ef. ibni Ahmet ef.	Mülhak	1								
Eskici hacı Hüseyin	,,	2			1					
Eyüpzade Mehmet ef. ibni Abdullah	,,		2					1		1
Gani ağa damadı Yusuf ağa										
Gazi oğlu camii vakfı	Mazbut	5								
Hacı Ali bey	,,	1								
Hacı Memiş	,,									
Hacı Abdülbaki	,,						1			
Hacı Mustafa kerimesi Hafıza H.	Mlühak			1			1	1		
Hacı İshak zevcesi Hacer Hanım binti hacı Mehmet	,,							1		

Dokuzuncu bap

Erzincan ahalisi dindar, olmakla beraber menhiyata münhemikti. Ermeniler ve Rumlar tarafından yapılan meyhanecilik, bir kontrola tabi tutulmadığı, zamanın âdetlerine ve göreneklerine tebaan içki istimal edenler bir dereceye kadar muhteriz davrandıkları için, memlekette vakı olan küul sarfiyatı hakkında, az çok bir malûmat mevcut değildi. Ancak Rum ve Ermenilerin bu yüzden servetler peyda etmiş oldukları göz önüne getirilirse, sarfiyatın büyük mikyasta olması lâzım geleceğine iştibah edilemez.

İnhisar idaresinin teşekkülünden sonra tutulan hesaplar, bize her hakikatı vuzuh ile gösterdi. Ne ibret verici hakikat!..

Biz 929 ve 930 senelerinin mukayeseli bir cetvelini vermekle iktifa ediyoruz. Aziz okuyucular!.. Dikkat ediniz ki senede, iki büyük mektep inşasına baliğan mabelâğ kifayet edecek kadar büyük bir para, (70000) lira, neslimizi tahribeden zehirli bir ateş olup gidiyor.

Bununla beraber tasrih etmek isterim ki, bu izahat sıhhî ve içtimaî mülâhazatın mahsulü olup, Devlet varidatı ile bir münasebetleri yoktur : Biz burada siyaset yapmıyoruz !...

Erzincan ve mülhakatında 929 ve 930 senelerinde müskirat idaresince vakı satışı gösterir mukayese cetveli

Nev'i	929 Senesi				930 Senesi				
	Miktarı		Bedeli		Miktarı		Bedeli		
	Kilo	Gr	Lira	Kr	Kilo	Gr	Lira	Kr	
Rakı	32500	00	65000	00	31800	00	63600	00	
Konyak	2520	00	5040	00	2280	00	4560	00	
Yekûn	35020	00	70040	00	34080	00	68160	00	

Tütün sarfiyatı da dikkate şayandır. Bu da git gide artan bir mükeyyiftir. Pekçok tekayyüdat yapılmasına rağmen, Rize ve Trabzon taraflarından gelen kaçakçılar, vilâyette hakikî sarfiyatın neden ibaret olduğunu tespite meydan bırakmamaktadırlar. Bununla beraber, sarfiyatın çokluğu meydandadır. Her sene yüzbinlerce liralarını buhara kalbeden Erzincanlılar, bu küllî parayı yollarına sarfetseler, yahut başka nafî bir şekilde istimâl eyleselerdi, bu feyzü bereket ovalarında, bu cazip ve taravetli yaylalarda ne mamureler vücude getirirler, ne büyük kazançlar temin ederlerdi !..

Erzincan ve mülhakatında 1929 ve 1930 senelerinde Tütün İnhisar İdaresince vakı satışı gösterir mukayeseli cetvel

	929 Senesi satışı				930 Senesi satışı				930 senesi satışının 929 senesine nazaran					
	Miktarı		Kıymeti		Miktarı		Kıymeti		Miktarı		Miktarı		Kıymeti	
	Kilo	Gr.	Lira	K.	Kilo	Gr.	Lira	K.	Kilo	Gr.	Ki.	Gr.	Lira	22
Tütün ve sigara satışı	49910	780	177959	37	52652	825	167160	55	2742	545			10778	82
Tömbeki satışı	273	875	1359	37	231	025	1257	13			42	850	102	24

1 — Bu cetvelde yanlışlık var zannolunmasın: 930 senesi satış bedeli bir, sene evvelkinden kilo miktarı fazla olmasına rağmen, (10778,82) lira noksandır.

2 — Yukarıda beyan edilen noksan: kıymetçe dun nevilerin 930 senesinde daha ziyade rağbet görmesinden, ve 929 senesinde satılan nevilerin fiatça daha yüksek olmasındandır.

Onuncu bap

Malî ve iktisadî buhranın bütün, dünyada şiddetle hüküm sürdüğü bir zamandayız. Buhran **Erzincan**ı çok sarsmıştır. Gelecek nesillere daha şümullü bir tarzda izahat vermek lâzımdı. Ne çare ki risalemiz çok uzadı !..

İktisadî buhranın bu şiddetli devresinde, memleketin vaziyetini muhtasaran göstermek gayesile, Ziraat Bankasının ziraî ve ticarî muamelâtının üç senelik mukayeseli bir cetvelini arzediyoruz. Bundan, hem bankanın muhite muaveneti, hem ahalinin tasarruf ve iktisada riayet ve taahhüdatına sadakatı derecesi kolaylıkla anlaşılabilir. Cetvel üzerinde düşünüp manalar çıkarmağı, okuyuculara bırakıyoruz.

Bankanın Erzincan mülhakatında da birer şubesi olsaydı ne kadar iyi olurdu !..

Erzincan Ziraat Bankası Şubesinin Üç Senelik Muamelâtını Hulâsaten Mübeyyin Cetveldir:

Sene	Sermaye Lira	Kuruş
1928	145300	00
1929	150100	00
1930	156100	00

Sene	Zürraî				Tüccarî				Tevdiat			
	İkrazat		Tahsilât		Iskonto senedatı		Tahsilâtı		Alınan		İade olunan	
	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.	Lira	K.
928	76556	55	33707	15	105650		105650		1884745	80	1881940	60
929	40804	30	60011	02	103150		103150		1262341	27	1224011	60
930	45999	01	28622	68	104570		104570		1299989	37	1285544	28

On birinci bap

Erzincan ilim ve irfan yuvasıydı. Fakat diğer cihetten san'at ta çok ileride idi. Bu cihet faslı mahsusunda bir derece daha tafsil edilmişti. Şimdi bu ikinci kısımda halen, mevcut olan sanayı ve ticaret erbabının, nev'i ve miktarlarını gösterir bir levha vardır. Bu, o eski inkişafa mukabil, şimdiki vaziyetin ne derece ıslâha mühtaç bulunduğunu gösteriyor. Zannederim ki her Erzincanlı, bu tablo karşısında çok düşünecektir.

Bu esnaf arasında en ziyade ehemmiyet almış, ve en çok inkişaf etmiş olanlar: **bakırcılar, marangozlar, demirciler, çilingirler, çubukçular, saraçlar, yemeniciler,** tasarruf haftası münasebetile, zelzelenin tevlit etmiş olduğu bütün heyecanlara rağmen, 12/XII/930 Cuma günü açılan "Yerli Mallar Sergisi,,ne cidden nefis eserler getirerek ammenin rağbetine arzetmişlerdir.

Erzincanda Bulunan Muhtelif Sanayi ve Ticaret Erbabı

Adet	Esami	Adet	Esami	Adet	Esami
14	Arabacı	14	Hızarcı	7	Saatçı
4	Aşçı	6	Hazır elbiseci	9	Semerci
108	Bakkal	30	Kahveci	8	Saraç
20	Berber	35	Kunduracı	145	Seyyar esnaf (muhtelif)
20	Bakırcı	2	Kurukahveci		
25	Çilingir	31	Kasap	14	Sebzeci
26	Çaycı	4	Kuyumcu	1	Şekerci
11	Çarıkçı	3	Kösele ve malzemeci	2	Tarakçı
2	Çubukçu			24	Terzi
3	Dökmeci	3	Kebapçı	7	Dellâl
25	Demirçi	3	Lokantacı	15	Teneke ve sobacı
7	Avukat	11	Leblebici	25	Tuhafiyeci
9	Doktor	1	Mücellit	5	Tâmirci
3	Diş doktoru	53	Manifaturacı	8	Utçu
3	Dokumacı	9	Müstamel elbiseci	7	Yağcı
2	Eczacı	42	Marangoz	4	Yazıcı
10	Fırıncı	10	Nalbant	15	Yemenici
2	Garaj	2	Otelci	1	Yumurtacı
4	Hamamcı	19	Otomobilci	5	Yorgan ve hallaç

On ikinci bap

İhsaî malûmat serisini ikmâl için biraz da **Serom** darülistihzarından bahsedelim :

Erzincan ta Kars ve Erzurum'dan Kayseriye ve diğer garp vilâyetlerine sevkedilen sığır hayvanlarının transit merkezidir. Her sene temmuzdan başlıyarak, ikinciteşrin nihayetine kadar devam eden bu sevkiyat (1), sığır vebasının da intişarına başlıca sebep olmaktadır.

Keyfiyet hükûmetin nazarı dikkatini celbetmişti. Bu seyyie ve tehlikenin çaresine bakmak icabediyordu : kordon vaz'ı kâfi değildi. Serom tatbikatına ihtiyaç vardı. Fakat seromu, uzak yerlerden getirtmek, müşkül ve masraflı oluyordu. Nihayet, faydasız muhaberelerle birçok zaman kaybettikten sonra, bir serom darülistihzarı açılmasına karar verildi. Mutasarrıf Esat Rauf beyin zamanında idi, bir komisyon teşkil ve "kasabanın şimalinde Millet Bahçesi namile mevsum on altı dönümlük arazi intihap,, inşaat ta üç bin küsur liraya ihale edildi, ve "1911 senesi ağustos nihayetinde inşaat ikmal edilerek müessese meydana,, çıktı (2).

Bu darülistihzarın temin ettiği faydalar saymakla bitecek gibi değildir. Verdiğimiz cetvel her sözden daha beliğ bir vesikadır :

Serom lâboratuarının üç senelik Masraf ve Hasılatını mübeyyin cetveldir

Muhtelif seneler	Bir sene zarfında yapılan masraf		Bir sene zarfında İstiâzar edilen veba seromu		Dana sarfiyatı	Erzincan vilâyetine verilen vebayi bakarî seromu	
	Lt.	Gr.	Lt.	Gr.		Lt.	Gr.
928	30454	13	7356	300	801	100	
929	26245	69	7247	370	668	551	590
930	28205	89	4061		581	1332	510

(1) 930 senesinde kaydedilebilenleri : 13038 dir.

(2) Muzaffer, Erzincan Serom Lâboratuarı, S : 9.

Hata - Sevap Cedveli

Eserde bütün itinalarımıza rağmen bazı tertip yanlışları kalmıştır. Muhterem okuyucularımızdan özür dileriz.

Yanlış	Doğru	Sayifa	Satır
iltice	iltica	6	3
kırkaç	birkaç	24	9
kad	kadar	38	20
Körüklemesile	körüklemesile,	39	11
Nasirüddinillah	Nasirüddinillâh	39	37
olma	olmaz	40	1
önlö	ünlü	40	28
vafat	vefat	42	6
doğrultmamıştır	doğrultamamıştır	47	13
efmiş	etmiş	49	7
amiri	emiri	57	26
bazı bazı	bazı	58	9
havetin	havatin	58	22
müşarilileyh	müşarileyh	60	11
tenffür	teneffür	119	35
— Bu	Bu	129	21
kesmak	kesmek	130	11
göğsünden apışları...	göğsünden bir kavağa mıhlamışlar, on dört yaşında bir kız çocuğunu apışları...	130	27
giderek	girerek	142	19
serkerde	sergerde	150	1
muharebe decek...	muharebe edecek...	156	20
tarfta	tarafta	164	17
vermemek	vermek	167	20

Yanlış	Doğru	Sayıfa	Satır
Kardus	Kardük	173	3
Gono	Goto	173	6
vustaî	rustaî	179	21
Kürt aşiretleri kısmede ikinci şubeye	Kürt aşiretleri kısmen birinci şubeye; kısmen de ikinci şubeye..	181	1
bi	bir	186	14
şuur	şuhur	210	17
Kılıç aslan kadar	Aslana kadar	211	14
idaresini	idariyesini	221	23
suphanellezi iesra	süphanellezi esra	259	4
tarekkübetmiş	terekkübetmiş	286	30
levaya	livaya	287	19
Erzingana	Ezirgâna (manzume hep bu suretle tashih olunmalıdır. Çünki halk Ezirgân diyor)	300	13
Toronbiz	Turnbiz	301	not
çari	cari	308	1

Fihrist

İKİNCİ KISIM

İhsaî Malûmat